

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**KOSOVA'DA DEVLET İNŞASI: ULUSAL VE ULUSLARARASI
DİNAMİKLER AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME**

Bajram HODZA

DOKTORA TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR

ARALIK - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KOSOVA'DA DEVLET İNŞASI: ULUSAL VE ULUSLARARASI
DİNAMİKLER AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME**

DOKTORA TEZİ

Bajram HODZA

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası ilişkiler

“Bu tez 29/12/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından ~~Oybirliği~~ / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. İrfan HAŞLAK	Başarılı
Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER	Başarısız
Doç. Dr. Fatma Anıl ÖZTOP	Başarısız
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Bajram HODZA

29/12/2022

ÖNSÖZ

"Kosova'da Devlet İnşası: Ulusal ve Uluslararası Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme" konu alan bu çalışmayı yorucu geçen bir sürecin ardından noktalamış bulunuyorum İnsanların hayatlarının seyrini olumlu yönde değiştirenler vardır. Bu konuda şanslıydım diyeyim çünkü benim çok oldu. Bu sebeple sadece çalışmaya katkıları itibarıyla değil, hayatıma kattıkları değer için de teşekkür edeceğim çok sayıda insan var. Ama maalesef tüm isimlere yer veremeyeceğim. Unuttuğumdan ya da üşendiğimden değil, bu sayfaya sığdıramayacağımdandır. Çalışmaya başından sonuna kadar sabrı, nezaketi ve engin birikimiyle danışmanlık yapan değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR-a, Tez izleme komitelerimde öneri ve eleştirileriyle katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. İrfan HAŞLAK'a ve Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN'a ayrıca teşekkür etmek isterim.

Araştırmada bana katkı sunan Sakarya Üniversitesi'ndeki Goralı öğretim görevlisi ve öğrenci arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu süre zarfında fedakârlık gösterip tezime zaman ayırmam için hiçbir imkânı esirgemeyen eşim Behasena Hodža ve çocuklarım Rumejsa, Saliha, Hajrunnisa ve Muhammed'e teşekkür ederim. Ve elbette Anneme Rukiša ve Babam Murtezan Hodža'ya.

Bajram HODZA

29/12/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1:KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9

1.1. Tarih Boyunca Devlet.....	9

1.1.1. Devlet Kavramı İlk Tanımı	9

1.1.2. Antik Çağdan Modern Çağa Olan Devlet Kavramı	14

1.1.3. Modern Dönemde Devlet	23

1.1.4. Devlet Toplum ve Organizasyon Olarak.....	25

1.1.5. Uluslararası Hukukta Devlet Kavramı	28

1.2. Devlet İnşası Süreci, Teorik ve Kavramsal Çerçeve	31

1.2.1. Devlet İnşası süreci	31

1.2.2. Devlet İnşası İçin En Uygun Ülke Sınırları	32

1.2.3. Devlet İnşasında Devlet Kapasitesi.....	35

1.2.4. Devlet İnşası Teorik (Kurma) Olarak Yaklaşımları	37

1.2.5. Yapısalcılık Açısından Devletin İnşası	42

1.2.6. Devlet İnşası ve Güvenlik	51

1.2.7. Güvenlik Analizinde Devlet İnşası ve Kavramı.....	52

1.3. Çatışma Sonrası Dönemde Devlet İnşası,.....	57

1.3.1. Yeni Post-Conflict ve Ayrılıkçı Hareketlerde Devlet İnşası	57

1.4. Devlet İnşası ve Sivil Çatışmaların Uzun Vadeli Çözümü.....	64

BÖLÜM 2: KOSOVA’DA DEVLET İNŞASI	69

2.1. Kosova’da Devlet İnşası Kavramsal Çerçevesi.....	69

2.1.1. Kosova’da Siyasi ve Ekonomik Bakış Açısından Devlet İnşası	69

2.2. Kosova’da Devlet İnşasının Tarihsel Kökenleri.....	81

2.2.1. Kosova’nın Tarihsel Arka Planı	81

2.2.2. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Döneminde Kosova.....	83

2.2.3. Federal Yugoslavya Halk Cumhuriyetinde Kosova.....	86

2.2.4. Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Döneminde Kosova	100
2.2.5. Yugoslavya'nın Dağılma Süreci ve Kosova	103
2.3. UNMİK Döneminde Kosova'da Devlet İnşası	111
2.3.1. UNMİK Kurulması	112
2.3.2. UNMİK Devlet Kurumlarının Oluşturulması	114
2.3.3. UNMİK Döneminde Siyasi Kurumlar	119
2.4. EULEX Döneminde Kosova'da Devlet İnşası	125
2.4.1. EULEX'in Kurulması	125
2.4.2. EULEX'in Görevi	128
2.4.3. EULEX'in Kosova Kurumlarına Etkisi	132
2.4.4. Devlet İnşa Sürecini Etkileyen İç ve Dış Dinamikler Nelerdir	135
2.4.5. Devlet İnşaasında Avrupa Birliği'nin ve Diğer Uluslararası Kuruluş ve Devletlerin Rolü	139
BÖLÜM 3: BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEMDE DEVLET İNŞA SÜRECİ .	147
3.1. Devlet Kurumlarının ve Sisteminin Oluşması	147
3.1.1. Kosova Anayasası	147
3.1.2. Siyasi Sistem	151
3.1.3. Ekonomik Sistem	152
3.1.4. Yargı Sistemi	157
3.1.5. Eğitim Sistemi	160
3.1.6. Finans Sistemi	167
3.1.7. Vergi Sistemi	173
3.1.8. Dinî Kurumlar	176
3.1.9. Ordu ve Güvenlik Birimleri	180
3.1.10. Medya	182
3.1.11. Millî Kimlik - Ulus İnşası	184
3.1.12. Kosova'daki Azınlıklar	188
3.1.13. Dil Politikaları	197
3.1.14. Semboller	200
3.1.15. Sınırlar	201
3.1.16. Tanıma	204
3.2. Bağımsızlık Sonrası Kosova'nın Uluslararası Arenada Konumu	206

3.2.1. Kosova Devlet Olarak Uluslararası Sahnede	208
3.2.2. Eski Yugoslavya Cumhuriyetleriyle Olan İlişkileri	211
3.2.3. Arnavutluk İlişkileri	234
3.2.4. Amerika İlişkileri	237
3.2.5. Rusya İlişkileri	240
3.2.6. Türkiye İlişkileri.....	243
3.2.7. Uluslararası Örgütler ile İlişkiler.....	248
3.2.8. AB ile İlişkiler.....	250
3.2.9. BM ile İlişkiler	253
SONUÇ	255
KAYNAKÇA.....	263
ÖZGEÇMİŞ.....	300

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletler
ABK	: Ayrıca Bakınız
AGİT/OSCE	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AVNOJ	: Antifaşističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Anti Faşist Konseyi)
AYR	: Ayrıca
BB	: Batı Balkan
BGKT	: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorileri
BM	: Birleşmiş Milletler
CBK	: Central Bank e Kosoves (Kosova Merkez Bankası)
CEFTA	: Central European Free Trade Agreement (Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması)
ENTSO	: European Transmission System Operators (Avrupa Birliği İletim Sistemi Operatörlerinin İşbirliği)
EU/AB	: Evropska Unija (Avrupa Birliği)
EULEX	: Kosovo, European Union Rule of Law Mission in Kosovo (Avrupa Birliği Misyonu)
FSK	: Forca e Sigurisë së Kosovës (Kosova Güvenlik Gücü)
GİZ	: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu)
ICO	: International Civilian Office (Kosova Uluslararası Sivil Ofisi)
İB	: İslam Birliği
İMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İOM	: International Organization for Migration (Uluslararası Göç Örgütü)
KPJ	: Komunistička Partija Jugoslavije (Yugoslavya Komünist Partisi)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KGV	: Kurumsal Gelir Vergisi
KİB	: Kosova İslam Birliği
KMB	: Kosova Merkez Bankası

KVKK	: Kişisel Verilerin Korunması Kanunu
LDK	: Lidhja Demokratike e Kosovës (Kosova Demokratik Birliği)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OZNA/UDBA	: Ulusal Güvenlik Müdürlüğü
PDK	: Partia Demokratike e Kosovës (Kosova Demokratik Partisi)
RTK	: Radio Televizioni i Kosovës (Kosova Radyo Televizyonu)
SBB	: Sırp Belediyeler Birliği
SFJ	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
SFOR	: The Stabilisation Force (Bosna İstikrar Gücü)
SFRJ	: Socijalisticka Federativna Republika Jugoslavija (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti)
SKJ	: Savez Komunista Jugoslavije (Yugoslavya Komünist Birliği)
SKP	: Sosyalist Komünist Partisi
SLS	: Srpska Liberalna Stranka (Sırp Bağımsız Liberal Partisi)
SRJ	: Savezna Republika Jugoslavija (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti)
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TMK	: Trupat e Mbrojtjes së Kosovës (Kosova Koruma Birlikleri)
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UÇK	: Ushtria Çilimtare Kosoves (Kosova Kurtuluş Ordusu)
UDBA	: Uprava Državne Sigurnosti (Ulusal Güvenlik Müdürlüğü)
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNMIK	: United Nations Interim Administration Mission in (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu)
UNPREDEP	: United Nations Preventive Deployment Force (Makedonya'daki Birleşmiş Milletler 'in Önleyici Güç Misyonu)
UNPROFOR	: United Nations Protection Force (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü)
VD.	: Ve Diğerleri
LVV	: Lëvizja Vetëvendosje (Kendi Kararı al Harekatı)

ÖZET	
Başlık: Kosova'da Devlet İnşası: Ulusal ve Uluslararası Dinamikler Açısında Bir Değerlendirme	
Yazar: Bajram HODZA	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR	
Kabul Tarihi: 29/12/2022	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 300 (ana kısım)
Kosova, Balkanlar'da stratejik konumuyla uzun süredir insanlık tarihinde ve gündeminde yer almış bölgedir. Çeşitliliğiyle savaşların yapıldığı, büyük acıların yaşandığı, güçlü ülkelerin egemenliği altında olduğu, zaman zaman yönetimlerin değiştiği bir yerdir. İki kutuplu dünyanın sona ermesi ve sosyalizmin çökmesiyle Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan olaylar ve çatışmalar, uluslararası kamuoyunun özellikle Bosna'da yaşananların tekrarlanmaması için Kosova'da çözüm çabaları olumlu sonuç verdi. Soykırımcı Miloseviç rejiminden kurtulmasına vesile olmuştur. Sırbistan'a yapılan müdahale (Hava Harekâtı) sonrasında ve Kosova'da savaşa yol açan sebepler göz önünde bulundurulduğunda, BM yönetimi altında bulunan UNMIK'in kurulması, bu yönetimin Kosova hükümetinin inşası üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Bu tez, UNMIK tarafından kurulan devlet kurumlarını ve bunların 2008 yılına kadar işleyişini ve idaresini incelemektedir. Tezde bağımsızlığa giden yollar ve nihai anlaşma ile ilgili çözüm planlarının hazırlanması. Ahtisaari planı Kosova ve Sırbistan için ne ifade ettiği, planın yürütülmesi ve bağımsızlığın ilanından sonra Kosova'nın devlet olarak inşası irdelenmektedir. UNMIK'in döneminde Kosova'nın nihai statüsü için başlatılan müzakereler sırasında Kosova'daki yetkililere devredilen geçici öz-yönetim, tam egemen bir devlet olma yolundaki Kosova'nın yönetim ve işleyişi incelenmektedir. Tezde, UNMIK'ten EULEX'e Kosova'nın bağımsızlığına ilişkin denetleme ve EULEX'in görevi Kosova yetkililerine hukukun üstünlüğü konusunda yaptığı danışmanlığını da incelemektedir. Bağımsızlığının ilanından sonra Kosova'nın kendi ayakları üzerinde durarak devlet kurumları oluşturduğunu ve bu kurumların devleti ne kadar hızlı ve ne yönde inşa ettiğini, ayrıca devlet yapısını, ülkenin konumunu ve uluslararası toplumdaki tanınırlığını araştırmaktır. Sırbistan ile diyalog, müzakereler ve yapılan anlaşmaların yerine getirilmesi, bunların Kosova'nın egemen bir devlet olma yolundaki etkileri AB ve Batı ülkelerinin bu müzakerelerdeki rolü irdelenmiştir. Kosova egemen devlet olduktan sonra komşu ülkeler, uluslararası örgütler ve kurumlarla olan ilişkilerinin hangi düzeyde olduğu ve bu düzeyde gereklilikleri yerine getirip getirmediği irdelenmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Devlet İnşası, Kosova Bağımsızlığı, Egemenlik, Devlet Kurumları Oluşturma, UNMIK, Eulex, NATO ve Azınlıklar	

ABSTRACT	
Title of Thesis: State Building in Kosovo: An Evaluation in Terms of National and International Dynamics	
Author of Thesis: Bajram HODZA	
Supervisor: Assist. Prof. Nesrin KENAR	
Accepted Date: 29/12/2022	Number of Pages: vii (pre text) + 300 (main body)
Kosova is a country which has taken place for long time in human history and the agenda with it's strategic location. It is a place where wars have been made, experienced great pain, takes place under powerful countries dominion with it's ethnical diversity and time to time administrations have changed. With the ending of bipolar world and collapsing of socialism, the incidents and conflicts happened during dissolution process of Yugoslavia, international public efforts for the solution in Kosovo especially not to be repeated what happens in Bosnia have resulted well. It has caused to be saved from Genocidal Milosevic's Regime. After the intervention in Serbia (Air Operation) and considering the causes the situation leads to war in Kosovo, The establishment of UNMIK, which is under the UN administration, express this administration's effect on building Kosovo government. This text examined the government institutions founded by UNMIK and their operation and administration untill 2008. It is examined in this text, preparing the solution plans about the ways to independance and final agreement, what it means to Kosovo and Serbia, conducting the plan and examining the Kosovo's building as a government after decleration of independents. The temporary self-management, which is handed over to officials in Kosovo during the negotiations which initiated by the UNMIK for the Kosovo's final status, is in way to become a fully sovereign state and Kosova's administration and operation is examined in this text. This text examines the HOTO (hand-over, take-over) between UNMIK and EULEX's inspection on Kosovo's independence and EULEX's consultancy to Kosovo's officials about superiority of the law and the inspections in Kosovo. The aim is to research, after the decleration of independence Kosovo creating government institutions by standing on it's foot and these institutions constructing the government how fast and to which way, and also government structure, country's position and recognition in international community. Dialog and negotiations with Serbia and fullfilling agreements, their effects on Kosovo's becoming a sovereign state and EU and Western Countries's role in these negotiations has been scrutinised. After become sovereign state, Kosovo's releations with neighbour countries, international organizations and institutions are at which level and is this level fullfilling the requirments are scrutinised.	
Keywords: State Building, Kosovo Independence, Sovereignty, State Institution Building, UNMIK, Eulex, NATO and Minorities	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

"Kosova'da Devlet İnşası: Ulusal ve Uluslararası Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmamızda Kosova'nın bağımsız devlet olma süreci, tarihsel perspektifle geçmişten günümüze yaşanan gelişmeler çerçevesinde, ulusal ve uluslararası dinamiklerin yanı sıra, hem devlet hem de devlet inşası teorileri açısından devlet olabilme kriterleri göz önünde bulundurularak incelenecektir. Özerklik statüsüne haiz bir bölgenin bağımsız ve egemen bir devlet olabilme sürecinde, NATO, AGİT, BM, AB ve benzeri üst kurumların yanı sıra ulusal ve uluslararası örgütlerin üstlendiği rol araştırılacaktır.

Kosova toplumu (Arnavut, Sırp ve diğer azınlıklar) tarih boyunca kendi kendine yetme ve var olma mücadelesini vermiştir. Uluslararası toplumun temel aktörlerinin devletler olduğu ve ilgili yapının da çıkar odaklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, verilen mücadelelerin zorlu bir süreci kapsadığı görülmektedir. Kosova'daki milletlerin sürekli birbirlerinin üzerine üstünlük kurma çabaları neticesinde adeta patlamaya hazır bir fiçı örneğine dönüşen, bölge tarih boyunca taraflar arasında değişik nitelikteki mücadelelere sahne olmuştur. Soğuk savaş ve iki kutuplu dünya çözümlemeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda komünist sistemin çökmesiyle Yugoslavya'da milliyetçi duygular artmıştır. Değişmekte olan dünya şartlarına uyumak adına çok partili sisteme geçmiştir. Dağılımı hızlandıran unsuru durdurmak için çaba gösterilmiştir. Devlet barındırdığı toplumlar ve cumhuriyetler için zor ve önemli bir gelişme tekabül etmeye başladı.

Çalışmamızda "devlet ve devlet tanımı" özelinde devlet teorilerinin tarih süreci içindeki tanımlamaları irdelemektir. Platon ve diğer felsefeci düşünürler döneminden bu yana tartışılacagelmış devletin ne olduğu, güncel devlet tanımı kavramının bu denli aktüalitesi mercek altına alınacaktır. Devlet tanımının çok sayıdaki farklı versiyonları çeşitli siyaset ve hukuk terminolojilerinde mevcuttur. Devlet diye adlandırılan kurum oldukça kompleks bir yapıya sahiptir. Eski çağlardan beri "devlet" kavramı felsefe, sosyoloji, iktisat ve siyaset gibi çeşitli alanlarda adından söz ettirmiş, büyük düşünürlerin ilgisini hep çekmiştir. Geniş anlamda "devlet" kavramı antik - modern sistemlerde hükümeti bütün kurumlarıyla içine alan bir olgudur. İlk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve menşei 15. yüzyıla dayanan devlet teriminin özellikler yelpazesi oldukça geniştir.

Devlet kavramı ve tanımının çerçevesinde bilhassa, Kosova devletinin unsurları üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda devlet kavramını siyasi, ekonomik ve düşünsel biçimi oluşturan bir esas olarak algılanıp, ilgili terimi kolaylaştırma ve sadeleştirme yoluna gidilecektir. Devlet kavramı söylemi neden bu kadar güçlüdür? Sorusunun cevabı çalışmanın muhtelif yerlerinde teklif edilen tanımlamalarla verilmeye çalışılacaktır. Devlet bizim içimizde ve hatta her yerdedir. Öyle ki devlet yanlısı olmayan en güçlü ayrılıkçı unsurlar bile farklı yerlerdeki tartışmalarında yine devleti anarlar.

Çalışmamızda, 21. Yüzyılda demokratik sistemin "Devlet kavramında" getirdiği kavramsal ve kurumsal yapıların baş aktörü olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca sıklıkla vatandaşlar arasında rastlanılan bir durum olarak, yapılan seçimlere legal olarak katılmayarak, seçimler ardından devlet konusunu tartışma konusu yapan kişilerin olduğu zikredilmelidir. İşte bu yüzden çalışmamızda 'devlet'in ne olduğu daha detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Tezimizin ana amacını oluşturacak olan "devlet inşasını" tarihsel ve kavramsal olarak incelenecektir. Kosova'nın devlet inşasını tanımlarla değerlendirmek. Devletin tanım ve teorileri değerlendirerek nasıl inşa edildiğini araştırmaktadır. Devlet inşası teorik olarak geçen yüzyılın sonlarında başlatan Charles Tilly ve ardında gelen düşünürlerinin görüşlerini kıyaslamaktır. Konunun günümüz düşünürleri devlet inşası ile ilgili yapmış olduğu çalışmaları Francis Fukuyama'nın görüşleri değerlendirmektedir. Mevcut devletleri egemen kılmak ve yeni devlet yapıları oluşturmak için daha karmaşık süreçler ve söylemleri ile durum karakterize edilmektedir. Soğuk savaş sonrasında oluşan yeni devletlerin özellikle Kosova'nın küreselleşmeyle karşılaştıkları ekonomik, güvenlik, siyasi, kültürel, sosyal ve bilişim arasındaki karşılıklı bağımlılıkların devlet inşasındaki etkilerini belirtmek. 90'lı yıllar ve sonrasında yeni oluşan devletlerin (Kosova'nın) devlet inşası sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve evreleri araştırmaktır. Bu manada bir devletin başarısız, zayıf, gelişmemiş devlet veya gelişmiş devlet konumlarını karşılaştırmaktır. Kosova'nın devlet inşası, uluslararası kamuoyunda konumunu ve yapısını belirlemek. Kosova'nın devlet oluşu ve yapısını belirtmektir. Bağımsızlık

sürecinde kurumların oluşturulmasını dile getirmektir. Uluslararası arenada devletin tanınırlığı, tanımada çıkan sorun ve nedenleri incelenerek dile getirmektir.

Devlet inşasında, devlet ile küreselleşme arasındaki ilişki nedir? Küresel etki altındaki Kosova devlet inşasını destekleyen unsurların nelerdir? Veya devletin inşa sürecini engelleyen unsurlar ve nedenlerin ne olduğu? gibi sorular üzerinde durulacaktır. Yeni bir devletin inşasının sürdürülebilirliği için hangi uluslararası mekanizmalar mevcuttur ve bu mekanizmaların yasal olarak ne kadar meşru olduklarını araştırmak çalışmamızın mihverlerindendir. Her şeyden önce devlet inşası kavramı bulmaktır. İşlevsel bir devlet inşası yapısını belirledikten sonra, belirli hedef ve beklenen sonuçlara göre devlet inşasında yönelen süreci araştırmak. Siyasi süreç, örgütsel ve kurumsal kapasiteler inşasının temel tanımı olan meşruiyete değinmektir. Devlet inşasında merkez ve yerel düzeydeki yönetime dayanan siyasi süreçleri görmek.

Tez çalışmamızın hedeflerinden biri, savaş sonrası Kosova’da devlet inşasının iç ve dış unsurların etkisini görmektir. Bu manada Kosova’daki dış destekli devlet inşası stratejisinin amacı ve niyetini göstermektir. Sadece ekonomik büyüme, istikrar ve hukukun üstünlüğünü sağlamak değil, aynı zamanda barışı sağlamak, silahsızlaştırmayı gerçekleştirmek ve etnik çatışmaları önlemek olduğunu vurgulamaktır. Bütün bunları Kosova’da kalıcı barış ve istikrarı gerçekleştirme doğrultusunda; aşama, yöntem, aktör, yerel ve uluslararası yöneticilerin bu yöndeki katkılarını ortaya koymaktır.

Kosova’da devlet inşasının iç ve dış dinamiklerin tek tek belirlemektir. Tarihi süreci içindeki devlet inşasını göz önünde bulundurarak Yugoslavya döneminde başlayan Kosova sorunu, NATO müdahalesi, UNMİK dönemi ve bağımsızlık sonrasında ki dinamiklere daha fazla önem vererek. Önce iç dinamiklerin ulusal, siyasi, dini ve sosyal sebep ve nedenlerini tespit edip belirtmektir. Bu manada dış dinamiklerin iç dinamiklerden farkları ve etki Devlet kurumların yanı sıra STK’ların leri ne olduğunu sıralamak ve bunların devlet inşasında uluslararası ilişkiler ve küresel siyasetin prosedürlere uygu bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştirilmediğini araştırarak dile getirmektir. Uluslararası aktörler olarak dış dinamikleri oluşturulan Uluslararası Örgütler NATO, AGİT, AB ve Batılı devletlerin dinamikler açısında etkisini göstermektir.

Çalışmamızın amaçlarından biri de Kosova devlet inşasının "içsel" mi yoksa "dışsal" yaklaşımına göre mi? gerçekleştirmektedir. Yeni devlet inşasını kim tarafından koordine edilmesi gerektiği, diğer bir ifadeyle kimin tarafından uygulamaya sokulacak. Oluşacak sonuçlardan kimlerin sorumlu tutulacağını saptamaktır. Bu hassas soruya her iki yaklaşımı da değerlendirilecektir. Kosova devlet yapısının hangi yaklaşımı, hangi konularda tercih ettiğini ortaya koymaktır. Buna göre, Kosova sorunu çözümü ve devlet inşasında dışardan (dışsal) olan yaklaşıma göre gerçekleştiğini göstermek. Diğer yaklaşıma göre ise iç dinamikler bunun tam tersi olan içinden (içsel) olan yaklaşımı tarafından gerçekleştiğini göstermek. Her iki yaklaşımı harmanlayarak değerlendirmektir (belirtmektir). Bu dışsal devlet inşası modeli şu anda sadece Bosna Hersek ve Kosova'da uygulanmakta olduğu görülmektedir.

Tezimizin diğer bir amacı, savaş sonrası Kosova sorununu uluslararası arenada çözme yaklaşımları ve yöntemleri, kuram ve teori tartışmalarını incelemek. Bu teoriler Kosova sorunu çözümünde hangi aşamaların uygulandığı, takip edildiği ve kimler tarafından nasıl gerçekleştirildiğini araştırmaktır. Savaş sonrası çatışmanın "derin nedenlerini" ortadan kaldırmak için atılan adımları yazmaktır. Barış inşasının teorik kavramları incelemektir. Bu manada uygulanacak barış tesisatı, yönetimi ve çatışma çözme yaklaşımlarında kapasiteleri ve zaman dilimlerini belirlemektir. Buna göre sürdürülebilir barışı teşvik edecek durumları görmek. Barış inşasında yaratılan durum, çıkan engel ve zorlukların Kosova'da ne şekilde karşılandığı ve uygulandığını belirlemek.

Araştırmanın Önemi

Tezin önemli bir diğer amacı ise; Uluslararası hukuk ve siyaset biliminin son zamanlar ve tartışmalarda, tartıştığı ve önem verdiği ayrılıkçı hareketlerde ayrılma hakkı ve tanımı görmek. Bu tanımları inceleyerek, bir ayrılmanın gerçekleştirilebilmesi için uluslararası temel ve hukuk normları neler olduğu dile getirmek. Uluslararası hukukun tanıdığı ayrılma durumlar şu şekildedir; federal devletlerden veya bir devletten kendi kaderini tayin etme hakkın gerçekleşmesidir. Yeni oluşumu oluşturması için anayasal prosedürlere bağlı olarak öngörölmüş yasalara göre gerçekleştirilebilir. Yasalara göre ayrılmanın gerçekleştirilebilmesi için prosedürler, izin ve imkânların vermediği durumlarda bile tek taraflı ayrılma gerçekleştirilebilir. Uluslararası hukuk normların

öngördüğü mevzuatların dışında çıkılmadığı takdirde gerçekleşebilir. Kosova olayında olduğu gibi gerçekleştirilme sonuçlarını yazmak. Yeni bir egemenlik varlığını uluslararası düzeyde oluşturma sürecin olup olmadığı belirlemek. Yapılan ayrılmanın uluslararası hukuka göre gerçekleşip gerçekleşmediği ve sonuçlarla geline nokta açıklığa kavuşturmak. Kosova'nın bağımsız yeni devlet olarak ortaya çıkışı, uluslararası ilişkilerde nedenli büyük değişikliklere sebep olduğunu yazmaktır.

Çalışmamızda varsayım olarak Sırp-Arnavut çatışması ve sonrasında yaşananlardır. Yugoslavya'nın dağılma sorunun ana faktörlerini görmek. Temelde, tarihsel süreç içerisinde dâhil olan farklı aktörleri ve etkinliğine bağlı olarak, inşacı kuramın uluslararası disiplindeki çalışmaları yazmaktır. Sosyal unsurlarıyla katkıda bulunduğu yönlerin etkisi altında kaldığını dile getirmektir. Soğuk savaşı sonrası yaşanan değişim bakış açısıyla Kosova – Sırbistan sorunun bir referans olmuştur. Kosova'yı kendi topraklarına katmaya uğraşan ve bu sorunun baş aktörü Sırbistan olmuştur. Öte yanda ülkede yaşayan ve bu duruma karşı olan Arnavutların tepki veren diğer ikinci aktörü olmuştur. Bunların yanı sıra ülkede yaşayan diğer azınlıklar da dolaylı yollardan ikincil aktör olmuşlardır. Sorun devlet içi bir problem olmuş ve bu sorun iç savaşı tetiklemiştir. Daha sonra bu sorun iç sorun olmaktan çıkıp bölgesel ve uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bölgesel ve uluslararası bir sorun haline gelmesinden sonra bu sorunun çözülmesine ve bölgede barışın sağlanabilmesi için hem bölge hem de uluslararası arenasında birçok aktör dâhil olup devreye girmiştir.

Bu çalışmamızın ana amacı, Kosova halkı bağımsızlık için verdiği mücadelenin devlet inşasındaki yansımalarını göstermektir. Tarihsel açısından Yugoslavya kurulurken, kurulduktan sonra ve dağılırken Arnavutların cumhuriyet kurma isteği ve bu yolda yardımcı dinamik ve yola çıkan engellere işaret etmektir. Daha sonra UNMIK yönetiminin bağımsızlığa zemin hazırlaması ve kurumları oluşturma konusunda yardımcı olması, Ahtisaari planının getirmiş olduğu kolaylıkların, bu planın uygulanması Kosova EULEX ve uluslararası gözlemcilerin nezaretinde devlet kurumlarının oluşum sürecinin incelenmesidir. Bağımsızlığın ilanı ile Anayasa, yasama, yürütme, yargı ve diğer kurumsal kurumların yanında devletin uluslararası arenada tanınma ve bu yöndeki mücadelesini göstermektir. Daha sonra kullanılacak sembol, azınlıkların konumu ve karşılaştıkları problemleri ortaya koymaktır. Ekonomik, sosyal, etnik yapının ve devlet sorunlarının devlet inşasıyla beraber daha da belirgin hale

geldiğini dikkat çekmektir. Uluslararası kurumların iç ve dış etkilerin doğrultusunda devlet inşasındaki etkisini belirtmek ve bunları analiz etmektir. Son olarak Kosova bağımsızlığını ilan ettikten sonra devlet olabilmiş mi? Küçük ve başarılı devlet mi? sorularının cevabını bulmak ve uluslararası sahnedeki konumunu ortaya koymaktır.

Her çalışma ve araştırmanın zor tarafları vardır. Bu çalışmanın da bazı problemleri olmuştur. Bu problemlerin bazıları şunlardır. Kosova'nın bağımsızlığı tek taraflı ilan etmesi, devletler tarafından tanınması ve bazı devletin kurumları uluslararası kurumlarında yer almasıdır. Kosova devleti bazında devlet inşası konusunda çalışmaların eksikliği ve kaynakların yeterli sayıda olmaması çalışmamızın bir sorunu olmuştur. Kosova bağımsızlığını tek taraflı ilan etmiş. BM'ye üye olmadığı için uluslararası bazı kurum ve örgütlere üye olamamaktadır. Bu devletin inşasını tamamlamak için karşısında çıkan, sorun ve engellerdir. Tanınması ve daha sonra bu tanınmanın geri çekmeleri devlet inşası konusunda bir engel teşkil etmesidir. Ayrıca BM ve diğer olan uluslararası kurumlarda tanınmamış olması devletin inşasını yavaşlaması ve yavaşlatmasına neden olan durumu ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmamızda hipotez olarak Kosova'nın devlet inşasından çok uluslararası destek ve yönlendirmeleriyle bağımsızlığa kavuştuğunu, uluslararası yönlendirmesiyle bağımsız devletini yönetmeye çalıştığını söylenebilir. Kosova, Uluslararası toplumun yönlendirmenin dışında karar alıp hareket etmesi durumunda hem iç siyasette hem de uluslararası arenada zorda kaldığını ve sıkıştığı durumları ortaya koyacaktır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır; I. Bölümde devlet, devlet kavramı ve tarih boyunca devletin kavramını incelenecektir. Antik çağı, modern çağı ve son zamanlardaki devlet tanımını incelemek. Devlet yapısı ve şekli, devlet organizasyonunun içindeki yapısı, toplumun devlet içindeki konumu ele alınacaktır. Son olarak uluslararası hukukta devlet kavramını irdelemiş olacağız. Birinci bölümün ikinci kısmında ise devlet inşasının süreci, teorik ve kavramsal açıları incelenecektir. Bölümün son kısmında çatışma sonrası dönemde devlet inşası, ayrılıkçı hareketler ve sivil çatışmalardan sonra barışı tesis etmek. Bulunduğu durumda Kosova'da devlet inşasını bu denli ne kadar yardımcı ve ne derece de uygulandığını araştırmak ve dile getirmek.

II. Bölümde Kosova'da devlet inşasının kavramsal çerçevesini ele alarak, devlet inşasının tarihsel kökenlerini belirtmektir. Kosova, Yugoslavya'nın kuruluş aşamasında, daha

sonraki dönemlerde ve dağılma sürecindeki durum ve konumların içinde devlet olma çabaları. Kosova devlet inşasında önemli ve kilit dönemleri olan UNMİK oluşturma ve yapısını göstermektir. Geçici öz-yönetim kurumların oluşturma ve akabinde oluşturulan "Ahtisaari Planına" giden yol ve çabalarını dile getirmektir. Planın taraflara sunulması, iki devlette değerlendirmesi, kabulü ve reddedilme nedenlerini karşılaştırarak belirtmektir. Planın getirdiklerini uygulamakla gerçekleştirilen bağımsızlık sürecini göstermektir. EULEX döneminde ve sonrasında, demokrasi, insan hakları, azınlıklar ve hukuk üstünlüğü konusunda EULEX'in yaptığı danışmanlık görevleri neler olduğu Kosova devletine katkılarını tespit etmektir. Ahtisaari planı Kosova tarafından kabul edilip uygulanmaya konulmasıyla, Anayasa, siyasi, ekonomik, yargı, finansal, medya ve diğer resmi kurum ve sistemlerin oluşturulması göstermek. Bir devletin ana gereksinimleri olan semboller, sınırlar, dil politikalar, siyasi partiler, seçim sistemi incelemektir. Azınlıkların yanı sıra devletin uluslararası arenadaki konumu, dış yardımlar ve rollerin Kosova'nı devlet inşasındaki etkilerini dile getirmek.

III. Bölümde ise Kosova'nın bağımsızlık sonrasında devlet inşasını ve devlet kurumların oluşturma, ekonomik yapı, siyasi sistem, yargı, eğitim, vergi, finans sistemi, dini kurumlar, ordu ve güvenlik birimleri, medya, dil politikaları, semboller, sınır ve tanımları incelemektir. Bölümün ikinci kısmında ise uluslararası sahnede ki konumu ve durumu ele alınacaktır. Uluslararası gözlem ve tek taraflı ilan edilen bağımsızlığı konusundaki Uluslararası Adalet Divanı kararı belirtmektir. Tanıma ve devlet inşasındaki etkileri belirtmek. Kosova'nın tanınırlığı konusundaki sorunlar o yöndeki engellerini ve stratejilerini incelemektir. Tanıma konusundaki dış dinamiklerinin neler olduğunu dikkat çekmek. Nihai statüsü için Sırbistan'la başlatılan diyalog, alınan kararlar ve yapılan anlaşmaların uygulanması değerlendirilecek. Kosova'nın komşularla, BM, AB ve uluslararası örgütler ile olan ilişkilerin bağımsızlık sonrası devlet olarak yürütülmesini ele almaktadır.

Çalışmada Kosova'nın dış politikada boyun eğici bir tutum takınmakta olduğunu görünür. ABD, AB, diğer batı devletler ve uluslararası örgütlerin söylemlerini kendi söylemi olarak kabul etme ve bir an önce uygulama çabaları içinde olduğu durumu belirtmek. Böyle tutumun bir nevi dış politikanın şekillendirmesine araç olarak dile getirmek olmuştur. Ahtisaari planın öngördüğü şartlı bağımsızlık uluslararası gözlemi kaldırmıştır. Sırp dışındaki azınlıklarda temsiliyet konusunda negatif etkilere neden

olduğunu göstermektedir. Azınlıklar UNMİK döneminde uygulanan bazı uygulamalardan özellikle rezerve edilmiş parlamentodaki sandalyeden vazgeçtiklerini dile getirmektedir. Bunlar devlet çıkarı gözeterek, devletin tam bağımsızlığı kazanması için vazgeçmişlerdir. Bunlar, bunu dışardan gelen önerilere kulak vererek gerçekleştirmiştir. Devletin özellikle tanıma, Avrupa Birliği sürecini de önemseyen azınlık toplumları, ülkeye yönelik uygulanan çevrelemenin son bulmak için, uğraştıkları ortadadır. Kosova halkının uluslararası arenada tanınması konusunda ana devletleri Türkiye, Bosna ve diğer devletlerden Kosova halkın kalkındırması, serbest hareket etmesi için açıkça sunulan desteklerin belirlemesi olacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışması niteliksel verilerin incelenmesi ile hazırlanmıştır. Literatür taraması kapsamında konuya verilerin incelemesi ile ilişkin tarihi ve güncel kitap, makale, belge, analiz, BM, AB, Kosova ve Sırbistan devlet kurumların resmi belge ve raporları, bildiriler, uluslararası anlaşmalar, kanunlar, antlaşmalar ve resmi web sayfaları gibi çeşitli kaynaklardan oluşan literatür taraması ile şekillenmektedir. Ayrıca devlet kurumların arşivlerinden yararlanırken, etnik (azınlık) görevlilerle yapılan görüşmeler ve yapılan araştırmalar betimsel veriler incelemesi ile yapılmıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tarih Boyunca Devlet

1.1.1. Devlet Kavramı İlk Tanımı

"Devletin iyiliği için krallar filozof, filozoflar ise kral olmalıydı"

Platon

Platon'un Devlet Ütopyası bilinen ilk ütopya "ideal devlet" sosyoloji hayalî devlettir. Devlet kavramı araştırma konusu olunca, devlet en karmaşık kavramlardan biridir. Belki de yetkin ve az yetkin olanlar bunu rahatlıkla kullanabildiği içindir. Platon kitabında büyük ve muazzam bir ivme yaparak, "siyaseti ve ahlakı, dini ve metafiziği, dünya rasyonel ve miti birbiriyle bağlamak istedi. Başka bir deyişle, Platon devleti siyasi sistemini gerçek ve sonsuz yasalara bağlamayı istemektedir."¹

Biz 21. YY.da bile devletin ne olduğuna dair net bir tanımın olmadığını görüyoruz; böyle ortak bir tanıma sahip değiliz. Bugünün birçok çağdaş teorisyenin yapmış olduğu devlet tanımı ve aşağıda değineceklerimizin hiç biri genel kapsamlı tanım olarak alınmamıştır ve kabul görmemiştir. Devlet hakkında yapılan bütün tanımların amacı daha iyi bir devlet yaratmaktır. Platon kendi "Devletinden" bile başka bir devlete kaçmayı aramaktaydı.

Demek ki halka hükmeden hükümdar devlettir². Batı Avrupa dillerinde Devlet kelimesi kökeni Latince "statü" kelimesinden gelmektedir, Latince durum "Status publikus". Bir toplumda kuralların düzenlemiş olduğu bir devletin yönetim anlamı olduğunu göstermektedir. Devlet adı, diğer diller ve ülkelerde genelde Latince Statü, İtalyanca Stato, İngilizce State, İspanyolca Estado, Almanca'da Stat'tır. Bu ve benzeri terimlerin ortaya çıkışı 16 YY.dir³.

"Devlet" kelimesi, Arapça "devle (دولة)" kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir. Bu kelimenin asli harfleri "d د", "v و", "l ل"dir. Aynı asli harfler, "tedavül (تداول)" kelimesinde de geçmektedir. O halde "devlet", "tedavül eden", yani "elden ele geçen"

¹ Robert Zimmer, Kapija Filozofa, (Beograd: Laguna, 2008), 11.

² Željko Todorović, Teorija države i prava/Nastavni material, (Doboj: PIM Univerzitet, 2015), 4

³ Gordana Vukadinović, Teorija Države i Prava I, (Novi Sad: Futura, 2006), 23.

demektir. Bu anlamda devlet kelimesi "iktidarın el değiştirmesini hatırlatmaktadır"⁴. Bu tanım İlhan Akipek'in şu tanımından uyarlanmıştır: "Devlet, belirli bir ÷lkede yaşayan ve bir ÷stün iktidara (otoriteye) tâbi teşkilatlanmış insan topluluğunun meydana getirdiği devamlı, hukukun kendisine şahsiyet izafe ettiği bir varlıktır" el değiştirmesini hatırlatmaktadır.

Nitekim Eski Arap dilindeki anlam, savaşan iki ordudan birine veya ötekine geçen galibiyet ve zafere "devlet" denirmiş. Diğer yandan, servet, makam, nüfuz ve itibar sahibi kimselerin bu durumlarına "devlet" denilmekteydi. Devlet kelimesi, bize bu manasıyla da geçmiştir. Eskiden bazı yüksek makam sahiplerine "devletlû" denilirdi. Eskilerin anlayışına göre devlet, Ali Fuat Başgil'in ifade ettiği gibi, "tıpkı bir altıntop gibi, elden ele geçen ve en kuvvetlinin zapt ve inhisarına giren ikbal, nüfuz ve iktidardır"⁵. Günümüzde "devlet" kelimesine başka anlamlar atfedilse de, halk dilinde devletten anlaşılan şey çoğunlukla budur.

Devlet kavramının hukuki teorisinin aksine siyasi teorisi adı siyasi topluluk olarak adlandırılmaktadır; devlet siyasi yer olarak yöneten ve yönetilenlerin yaşadığı topluluktur; kurulmuş olan yönetim sistemi ve kuralları tüm üyeler (yurttaşlar) tarafından isteyerek ya da baskı altında kabul etmesidir.⁶

Devlet kavramının karmaşıklığı sorununu anlamak için iki anlamı birbirinden ayırt etmek gerekiyor, "dar ve geniş anlamda devlet kavramı". Geniş anlamda devlet kavramı tarihsel ve evrensel kategorisinde siyasi örgütlenmesi için geçerliliği ne zamanı ne de kısıtlanması söz konusudur. Böyle ideal devletin "trans-tarihsel" anlayışı Platon, Bodin, Hegel ve diğerlerinde buluyoruz. Onların anlayışına göre devletin özü aynı kalır, tarihsel olarak devletin sadece biçim şekilleri değişmektedir.⁷ Devlet kavramının bu geniş tanımı siyasi çalışmalar ve araştırmaların toplumda hükümet yapısının ne olması gerektiği ispatı için uygundur. Devlet adil mi demokratik mi olacaktır? Dar anlamda devlet kavramı ise devlette siyasi gücün merkezinde ağrılığı tutan grubun arasındaki

⁴ Bülent Nuri Esen, Anayasa Hukuku, Genel Esaslar, (Ankara: Genel Esaslar, Ayyıldız Matbaası, 1970), 89.

⁵ Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilât Hukuku, (İstanbul: Baha Matbaası, 1960), 126.

⁶ Nenad Zakoşek, Leksikon Temeljnih Pojmova Politike, (Zagreb: şkolska knjiga, 1990), 137.

⁷ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 24.

ilişkisidir. Devlette yönetim spesifik bir organizasyon (devlet aparatı) olarak günlük devlet kullanımında çok daha yakındır.⁸

"Devlet, belirli bir ülke üzerinde egemen olmuş milletin meydana getirdiği bir varlıktır" veya "devlet bir ülke üzerinde yaşayan insan topluluğunun üstün bir iktidara tâbi olmak suretiyle oluşturduğu varlıktır" veya çok daha kısa ve düz bir şekilde "devlet, millet, ülke ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir varlıktır"⁹. Uzun tanımı olarak: Devlet, belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır. Devlet, belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır. Bu tanım İlhan Akipek'in şu tanımından uyarlanmıştır: Devlet, belirli bir ülkede yaşayan ve bir üstün iktidara (otoriteye) tâbi teşkilatlanmış insan topluluğunun meydana getirdiği devamlı, hukukun kendisine şahsiyet izafe ettiği bir varlıktır.

Devlet kavramı günümüzde çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Dar anlamda devlet kavramı kendi kendine devlet aygıtını (kamu aparatı) belirtmektedir. Hiyerarşik olarak, tüm memurlar, devlet yetkili ve görevlilerin bireysel ve toplumla beraber örgütlenmesini oluşturulan bir kurumdur.

Sosyal ve siyaset bilimler alanında devletin kavramsal tanımı genel olarak ve sıklıkla tartışıldığı ve yazıldığı kadar diğer kavramlar hakkında tartışılmadı. Devlet tarih boyu farklı yönleriyle kompleksli sosyal olgu (fenomen) olarak siyasi, hukuki, felsefe, sosyolojik ve ekonomik olarak antik dönemden başlayarak günümüze kadar araştırılmıştır.

Devlet örgütü veya iktidarı, hükümet biçimleri, siyasi sistemi, hükümet yetkililerinin ve bu noktadan Kosova devlet tipini tanımlamak. Bu çalışmamızda devlet kavramın ve tanımı yapılmadan nerede ise imkânsızdır; bu eserin konusuyla bağlantılı olarak bir giriş yapmadan önce, kısaca devlet kavramının analizi yoktur.

Devlet kavramını tanımlamak istersek, tek bir tanımı elde etmenin oldukça zor olduğunu göreceğiz. Devletin var oluşundan bu yana çok sayıda devlet tanımı yapılmış hepsini saymak imkânsızdır. Basit, geçmiş, bugünü ve geleceği bilinmediği halde

⁸ Nikola Visković, Teorija Dražave i Prava, (Zagreb: Centar za dopisno obrazovanje "Birotehnika", 2001), 21.

⁹ İlhan Akipek, Devletler Hukuku, (Ankara: Başnur Matbaası, Üçüncü Basık, İkinci Kitap, 1966), 12.

devlet zaman içinde çoklu ve değişen olgudur. Örneğin, antik ve feodal dönemdeki devletler modern devlet anlamıyla çok farklıdır. Bu temeldeki farklı olgularla devletlerin aynı kavramıyla ele alınabilecek mi soru işareti oluşturmaktadır. Böyle olayların gerçek gelişimini kuru tanımlardan incelemek çok daha yararlı olacaktır.¹⁰

"Ancak, ulusal devlet hayatı tüm çokluğa ve farklılıklara rağmen aynı dere yatağında akmaktadır. Her yerde ve her zaman, o adalet devletin genel kavramın varlığı olduğunu bazı genel özelliklere sahiptir. Böylece devlet tanımı olası durumunda devletin kendi resmi işaretlerini ve kendisini meydana getiren unsurları münasebetiyle sınırlamaktır. Öyle ise devlet üstün otoriteyle bölgesel topluluğun oluşturduğu birliktir".¹¹

Genel olarak kapsamlı devlet kavramını tanımlamak için, ideal veya tipik terimin iki farklı anlamı olabileceğini aklında tutulması gerekir. İdeal devlet için olması gerekenleri olan ve ideal olanlara sahip devlettir (de lega ferenda). Söz konusu bu devlet, gerçekte olan devletler ile ilgili herhangi bir benzerliği olmaz. Gerçek devletin özelliklerine tam tersine sahip olmasından dolayı bilimsel araştırma konusu olarak alınmaz (de lega lata). Tipik devlette durum farklıdır. Gerçek devletin resmi gerekliliğinden türetilmektedir, böylelikle gerçek devletle hepsinin ortak olan özellikleri tahsis edilir.¹²

Devletler nasıl örgütlenirse örgütlensin, ortak unsurlar vardır: Toprak, bölge, nüfus (toplum) ve devlet yönetimi. Ancak devlet unsurları kendi kendine herhangi bir organizasyonu temsil etmezler. Devlet örgütlenmesi ve unsurlarına ilişkin yasal bir düzenlemeyi belirleyen devlet teşkilatıdır, bu düzenlemeler sürekli değişiyor. Bu nedenle, tarih içinde devletlilerin tarihsel türlerini karşılaştırarak tüm ülkeler için veya tüm zamanlar için geçerli olacak herhangi tipik devlet organizasyonu elde edilemez.¹³

Devlet tanımı belli tarihsel dönemi için yapılabilir, fakat ayırım olmaksızın bütün tarih çağı için genel olarak durum tanımı yapılamaz. Belirli dönemlerde devletin gelişimi, kökenleri ve tanımı ile ilgili farklı teoriler mevcuttu: ataerkil, idealist, biyolojik-organikle, sosyal sözleşme, güç, Marksist ve diğer olan teorileri kapsamaktadır. Buna göre bu bölümde antik çağdan başlayarak modern çağa kadar bazı devlet tanımı teorileri verilmiştir. Ayrıca modern dönemindeki belirleyici unsurların devlet tanımına olan rolü

¹⁰ Evgenije B. Spektorski, Država i njen život, (Beograd: SKZ-KOLO-br.244, 1933), 7.

¹¹ Spektorski, Država i njen život, 7.

¹² Slobodan Jovanović, Država knjiga I, (Beograd: Geca Kon A.D. 1930), 19.

¹³ Giafranco Poggi, Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği, çev. Aysun Babacan, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 164, 4. Basım, 2014), 12-13.

de belirtilmiştir. Hukuki teorisi açısında devlet kavramı tanımlarken genellikle modern devletin durumu ve örgütlenme biçim şekline bakılmaktadır.

Devlet kavramının tanımı "Toplum" ve "Hukuk" kavramlarıyla bağlantılıdır, her ikisinin ayrı kategorik terimler olmasına rağmen, bunlar birbirinden ayrılmaz ve karşılıklı iç içe bulunurlar. Devleti içi ve dışı olarak ayırt etmek gerekiyor. Devletin kuralları, dış incelemesinde onu bir kelime içinde, dış kurallara ve otoriteye göre yasal kurum olarak adlandırılabilir.

Devletin içi, başta kendi içinde barındırdığı sosyal ilişkiler ve ortak inançlardır. Devlet çıkarların henüz uyumun tamamlanmadığı grubun içinde ve en yakınında bulunanlar yüzünden ayrılan, grupları kıran, daraltan ve parçalanmaların olduğu durumu kapsamaktadır. Devletin içinde yasal organizasyon ve sosyal ilişkiler içeriğe ve biçime karşı birbirine bağlıdır.¹⁴

Devlet ve toplum sadece soyut kavramlar değildir. Bunlar yaşamda beraber iki farklı kavramdır. Eğer devlet toplumu kendi ellerinde tutmazsa, düzenlenmiş ve istikrarlı topluluğun olmadığına devlet ilkesine, inancı ve yansımasına bakılır. Buna karşılık, devlet ilkesi toplumsal hayatı beraber yaşamın, sosyal prensip ve inançlar üzerinde kurulu olduğu, sosyal ilişkilerin yukarıdan aşağıyı ve emre göre bağlı olmadığı, aşağıdan yukarıya kendi isteğe bağlı ve tayin hakkının olduğu bir organizasyonun ilkesidir.¹⁵

Sadece soyut düşüncede her iki terim birbirinden tamamen ayrılabilir. Gerçek hayatta da otorite gücü olmadan özgürlük olmaz, özgürlük olmadan otorite de olmaz. Devlet gücü saf hükümeti hafifletilmiş özgürlük ile olmasa sosyal köleliğe yol açacaktır. Tam bir özgürlük hükümeti tarafından herhangi bir kısıtlama söz konusu olması tekrar otokrasi, hatta anarşiyi işaretlemektedir. Buna göre, her ikisi de düzenlenmiş toplumlarda her iki ilkeyi dengelemek ister.¹⁶

Yasal teoride devlet ile toplum arasındaki ilişki analize edilmiştir. Özellikle devlet ve hukuk teorisinde, devlet kavramı toplumdan ayrı izole edilmiş şekliyle bakılmadığı gibi, devlet kavramı hukukta da ayrı izole edilmiş şekliyle bakılmaz. Antik dönemden

¹⁴ Poggi, Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği, 14.

¹⁵ John A. Hall, G. John Ikenberry, Devlet, çev. İsmail Çekem, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 119.

¹⁶ Spektorski, Država i njen život, 21.

başlayarak yasal teori konusunda teorisyenlerin tartışmalarında ise birinci olan toplum mu, devlet, yasa veya hukuk mudur diye? Aranırken, bunun ötesinde devlet ile hukuk arasındaki ilişkiyi analiz edilmiştir. Bu günlerde bile bazı konularda özellikle devlet ve hukuk ilişkisi arasındaki ilişki açısından net bir tanımı vermek zordur. Bir devlet yasa olmadan olabilir mi? veya bir yasa devlet olmadan olabilir mi? devlet diye. Hükümet ile haklar arasındaki ilişkiyi yapan veya teşkil eden durum nedir? diye. İşte bunlar bir gün ortadan kalkacak mı yoksa daima birbirini takip eden ve tamamlayan sorular ve kategoriler mi olacaklar? Devlet ve hukuk bağımlılığı konusunda toplam teorik düşünme türüne ayrılır.

1. Devlet Kurumu ve Hukuk arasındaki karşılıklı bağımsızlık,
2. Yasası üzerinde devletin baskın rolü,
3. Hukukun devlete egemen rolü,
4. Devlet ve hukuk birbiriyle bağlantılı olmaları ve
5. Devlet ve hukuk ilgileşim ve kısmi bağımsızlık.

Devlet, onun temel özellikleri ve siyasi anlamı nedir? devleti temelde diğer sosyal kuruluşlardan kılan hangi farklardır, eğer devlet tarihsel bir fenomen olduğu biliniyorsa, kurulduğu tarihten beri her zaman önemli bir rol oynamıştır, hatta devletin önemli ve belirleyici toplumsal ve sosyal rolü vardı.¹⁷

1.1.2. Antik Çağdan Modern Çağa Olan Devlet Kavramı

Teorilerde devletin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı teorisyenlere göre Devlet ne eski Yunan ne de orta çağda var olduğuna inanmamaktadır. Bu dönemleri devletsiz dönem olarak adlandırmaktadırlar, böylece bu dönemde yaşayan toplumları beş kategoriye ayırmaktadırlar;

- 1 İlkel topluluk (kabile, ailevi ve kan bağı gruplar vs.,
- 2 Devlet öncesi yaşayan siyasi kuruluşlar (polis ve imparatorluklar),
- 3 Orta Çağ örgütleri vs.,
- 4 19. ve 20. yüzyılda vatansız vizyonun olduğu (anarşizm, liberalizm ve komünizm)
- 5 Devlet geleneği olmadığı modern devlet.

¹⁷ Zijad Hasić, Država, (Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, 2009), 55.

Bu dönemde durumun ve devletin ilkel şeklinde ortaya çıkmasına neden olan ve faaliyet gösteren bir dizi faktörlerdir. Ancak, hukuki teoride devletin kökeni antik Yunan döneminde ortaya çıktığı konusunda görüş hâkimdir. 5. YY.da antik Yunan döneminde Yunan toprakları Polis denilen küçük devletlere ayrılmıştır. Polis ötesinde veya yanda Yunanistan'ın batı kesimlerinde kabile şeklinde yaşayan halklara Etnus denirdi. Bunlar genelde göçebe hayatı yaşayan toplumlardı. Etnusun aksine, Polis devleti halkı belirli topraklarda şehrin etrafında kalıcı yaşamıyla yaşayan toplumları kapsamaktaydı. Polis şehirlerinde insanların örgütlenme biçimi genellikle Avrupa'da ilk devlet biçimlerini temsil ettiği düşünülmektedir.¹⁸ Böyle topluluklar zaman içinde büyüyerek şehir-devleti oluyordu. Zaman geçtikçe bu şehir devletleri kanunlar çıkarırlar, devlet yönetiminde ve anlaşmazlıklarda çözüm kararları üretiyorlardı. Şehir devletleri insanların hayatı organize ettiği, dış güçlerden korunduğu merkezler halinde dönüşüyorlardı, bu tür bir insan organizasyonu doğal bir şekilde devlet oluşmaktaydı¹⁹.

Antik çağ, hayatın tüm alanlarında düşünürleri kazandırmıştır. Devlet konusunda bizlere bir kaç eseri bırakan en ünlülerden Platon ve Aristoteles'tir. Bu eserlerin ana içeriği "ideal devlet konusunda felsefi vurgunculuk, mümkün olan en iyi en mükemmel halde bir devletin nasıl organize olması gerektiğidir"²⁰. Böylece Platon (427-347 M.Ö.) tartıştığı "Devlet" eserinde kendi ideal devletin teorisini dile getirmektedir. Hayatta adalet ve erdemli bir yaşamın ne olması gerektiğini belirlemek için çaba içindeydi. "ideal devlet" boş "ideal" değildir, bu ise eski Yunan zamanında sadece geleneğin özü ve Platon'un hayatının gerçek içeriğidir.²¹ Platon tanımlamasına göre devlet, kast temelinde iş bölümüyle oluşturulan sınıftır. Devleti düşmandan koruyan sınıf ise savaşırlardır. Devletin düzenli bakım için sorumlu olan üçüncü sınıf mensubu olan üreticilerdir. Bu ideal devlet: bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalet ile dört ana erdem üzerine dayanmaktadır. Bütün ülkeyi kaplayan adalet önemlidir ve devletin temel esasını oluşturmaktadır. Platon devletin tipolojisini yapan ve devletlerin farklı yönetim şekilleri olduğunu belirterek onları şu şekilde sınıflandırmaktadır; oligarşi, demokrasi, tiranlık teokrasi bütün bunların devletin hastalığı olarak kabul eder. Yunan halkı için en iyi yönetim şekli aristokrasi olması gerektiğini dile getiren ilk teorisyenlerden biriydi.

¹⁸ Hasić, Država, 31.

¹⁹ Hasić, Država, 31-32.

²⁰ Radomir D. Lukić, Teorija Dražave i Prava, (Beograd: Naučna knjiga, 1976), 19.

²¹ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 24.

Platonun öğrencisi olan Aristoteles (384-322 M.Ö.) idealizmin aksine pozitivist felsefe anlayış ruhu içinde devlet kavramı tanımına öncülük etmiştir. Ona göre, devlet bazı iyi şeyler için oluşturulmuş bir sosyal topluluktur ve her topluluk iyiliğini gözetmeye eğilimlidir, çünkü devlet en yüksek ve en önemli topluluk olarak en yüce değeri olan iyiliği – adaleti ister.²²

İktidar (Devlet yönetimi) akıllıca oluşturulan kanunlara ait olmalıdır. İktidarın sahipleri bir veya birden fazla olmalı, kanunlar kesin olmadığı zaman iktidardakiler sadece yetki sahibi olmalıdır. Genel olarak bütün bireysel vakaları ve taleplerini karşılamak üzere kolay olgu değildir.²³ Aristoteles'e göre devlet insan ihtiyacı için doğar, devlet temelini oluşumu insani yetenek ve ihtiyaçlarını birlik ve adaleti için devlet kendi içinde karşılamak için oluşturulduğunu savunmaktadır.

Aristoteles, toplum içinde ortak yaşam hakkında konuşurken, insan doğası gereği sosyal bir varlık olduğunu, toplumda sadece kişisel ihtiyaçları ve çıkarları karşılanmaktan ziyade, tüm toplumun ihtiyaçları, yararlı faaliyetlerde düşünmesi ve bulunması gerektiğini savunmaktadır.

Eğer insan toplumda yaşayamıyor, yaşamak istemiyor ve kendi kendine yeterli olduğunu düşünürse, o zaman devletin bir parçası değildir. Kendisi bir canavar veya bir tanrı olduğu varsayılmaktadır. Aristoteles, polis devleti ilkel ekonomik topluluk iken, piyasa ilişkilerin ve özel mülkiyetin olmadığı dönemde yaşamıştır. Ancak ekonomik olarak devleti değiştiren çok önemli faktörleri tespit etmiştir. Polis devletinde hükümet ve iktidarın başlangıçta olmasına rağmen, polis devletin diğer otoritelerden farklı bir otorite olduğunu savunmaktadır. Aristoteles devletin "Politika" özellikle "Atina Anayasası" adlı eserinde Atina; monarşi, aristokrasi, cumhuriyet, tiranlık, oligarşi ve demokrasi yapılarından geçtiğini savunmaktadır.

Aristo için, en ideal devlet (hükümet) yönetim biçimi monarşidir. Anayasal yönetim ise insanlar ve belirli bir elit grup arasında paylaşılacak olan cumhuriyettir. Siyasi sürece dayanarak toplumun yararına önemli olan orta sınıfın olduğu dile getirmektedir.

Yunan felsefesinin aksine, Roma hukuk düşüncesi devletten ziyade çok fazla hukuk çalışmasında önem vermiştir. Ancak dönemin bazı Roma düşünürleri devlet çalışması

²² Aristotel, Nikomahova Etika, (Beograd: IK Zorana Stojanovića 1958), 113.

²³ Aristotel, "Aristotelova Politika", (Beograd, Kultura, 1970), 128.

yürütmüştür (Polybius, Marcus Tullius Cicero, Marcus Aurelius, vs.). Böylece tarihçi Polybius (yaklaşık 201-120 M.Ö.) "devlet" çeşitli formlarının bir bakış sağlar ve üstün bir karakteri vurgular.²⁴

Marcus Tullius Cicero (106- 43 M.Ö.) Devlet kitabında, devleti halkın malı olarak tanımlamaktadır. Devlet herhangi bir şekilde halktan toplanan bir grup değil, halkın çoğunluğunun bir araya gelerek kuralları kabul etmek ve karşılıklı yararlarından yararlanmak için oluşturduğu düzeni devlet olarak kabul eder.²⁵ Bunun yanı sıra Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un (121-180 M.Ö.) devlet konusunda bilinen yazılarında Stoacı kavramlarından etkilenecek Ahlak ve uluslararası devletin–Kozmopolitsen bahsetmektedir.²⁶

Devletin Orta Çağ kavramı bilimsel düşüncenin orta çağın genelinde olduğu gibi bilim ve teolojik anlayışına bağlı idi. Siyaset ilahiyata tabiydi, devlet ise kiliseye bağlı hareket ediyordu. Bu dönemin ünlü olan düşünürleri şunlardı: Aurelius Augustine, Thomas Aquinas, Padua, Dante Alighieri ve Niccolo Machiavelli Marsiliustur. Hristiyan filozofu Aurelius Augustine (354-430) "De civitate Dei" eserinde Tanrı ve dünyevi iki devletin olduğunu bahsetmektedir. Tanrı devletinde kalıcı, ebedi ve değişmez olan tanrı kanunları geçerlidir. "Adalet, barış ve uyum sadece tanrı devletinde var ve sadece onda bulunabileceğini"²⁷ savunmaktadır.

Aurelius'un görüşüne göre dünyevi devlet, "kötü ve zalim" değildir, gerçeğinde ne bir devlet ne de topluluktur, o sadece devletin olumsuz lafıdır.²⁸ Augustine doktrini olan "Tanrı'nın devleti" dönemin çağında kilise siyasetini, din ise politikanın üzerinde önceliği karakterizedir. Augustin'in yaşadığı ve etkili olduğu dönemde devlet konusunda (De civitate Dei) eserindeki düşünceleri şöyle analiz edilebilir, devlet adalet üzerinde değil güç üzerinde kurulur, dönemin devlet kavramı gerçekçi bir yaklaşımı temsil etmekteydi.²⁹

²⁴ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 25.

²⁵ Marko Tulije Ciceron (Marcus Tullius Cicero), Država, (Beograd: Plato, 2002), 43.

²⁶ Ciceron, Država, 26.

²⁷ Aurelije Agustin, o Državi Božjoj "De civitate Dei" çev. Tomislav Ladin (svezak prvi knjiga od I do X), (Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1982), CXLV

²⁸ Branko Bošnjak, Filozofija od Aristotela do Renesanse, (Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1982). I Giovanni Papini, Sveti Agustin, (Split: Verbum, 2001), 35-59.

²⁹ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 25-26.

Kuvvete dayalı devlet teorisi ise devletin "yüksek gereklilik" (ilahi zorunluluk) teorisiyle aynı benzerliklere sahiptir. Böylece devleti bir zorunluluk olarak görmektedir³⁰. Ancak daha yüksek bir zorunluluk olarak, doğal ihtiyaçlardan veya ilahi takdirden değil, sadece sıradan bir insani zorunluluk veya ihtiyacı olarak kabul eder. Bu teoride devlet, bireyden güçlü olduğu için herkes sahip olduğu haklara kadar güce de sahip olabilir. Tabi doğal olarak devlet insan üzerinde zorlamayı gerçekleştirme hakkına sahiptir.³¹

12 ve 13 YY.da Orta çağ ilahiyatçıları üzerinde Aristoteles (Aristotelesizm) etkisini görüyoruz. Dönemin en ünlü yazarı Thomas Aquinas'tır, devlet konusunda Aristoteles'in anlayışını izinden giderek, siyaset düzeni doğal harekâtı olarak kabul eden, insanı ise siyasette bir varlık olarak görür.³² Ona göre, mükemmel topluluktan, kent - devleti (polis) vilayete, en iyi olanı ise krallıktır.

İtalyan siyasi yazar Marsilius Padovinski (1278-1343), halkın egemenliği teorisini onaylamaktadır. Halkın ya kendisi ya da kendi temsilcileri aracılığıyla kanunları çıkarılması en iyi devlet şekli olduğunu savunmaktadır. Buna karşın dünyanın en büyük siyasi felsefeci ve şairi "İlahi Komedi" yazarı olan Dante Alighieri (1265-1321) "Monarşi Üzerine" deki eserinde dünya devleti ihtiyacını vurgular. "Dünyada barışı ve huzuru sadece dünyadaki Monarşi devleti sağlayabileceğini"³³ dile getirmektedir.

Niccolo Machiavelli (1462-1527) Makavelizm, İtalyan düşünür ve politikacı olan Niccolo Machiavelli'nin düşünceleri üzerine kurulu bir yaklaşımdır. Devlet yönetimi ile ilgili düşüncelerinin temelini Prens adlı kitabında açıklamıştır. Ona göre, her devlette insanlar ve devletlerin yönetildiği yerde ya cumhuriyet ya da monarşi olmalıdır. Kendisi, devlet belirli bir bölgede vatandaşlarını itaate zorlayabilecek durumunda olan ve güç üzerinde kurulmuş organizasyonu devlet olarak tanımlar.

Niccolo Machiavelli Devlet kelimesini 16. yy.da kullanan ilk kişidir. Devleti tarihsel kategoriye sokarak, devlet bir kez oluşturulur ve bir kez yok olacağı belirtmektedir. Devleti yöneten prensin duygularına kapılmadan, acıma duygularını bir kenara bırakarak, devleti yönetmesi gerektiğini belirtmiştir. Gerektiğinde bir insanın devlet tarafından öldürülmesini onay veren, eğer bu durum daha fazla insanın yaşamasını

³⁰ Toma Akvinski, İzabrano Djelo, (Zagreb: Globus, 1989), 112-113.

³¹ Jovanović, Država knjiga I, 54 – 55.

³² Jovanović, Država knjiga I, 56.

³³ Jovanović, Država knjiga I, 28.

sağlayacağını varsayarak gerçekleştirilebilir öğütler vermektedir. Temelinde bu görüşlere paralel olarak başka bir bakış açısı da "Amaca ulaşmak için her türlü araca başvurma'nın uygun olduğu" savıdır. Ancak o bu hedefler dendiğinde ahlaki ve etik değerlerin içeriyor olması gerektiğini işaret etmektedir, bu ise Makyavelizm olarak adlandırılmaktadır.

Ortaçağ dönemin sonunda Fransız filozof ve hukukçu Jean Bodin (1530-1569) cumhuriyet hakkında altı kitap" kitabında egemenlik kavramı teorisinin kurucusu olarak, mutlak monarşi kavramın temellerini ve ilkelerini atan kişidir. Devletin karakteristiği olarak 'egemenlik' kavramını ortaya koymuştur.

Yeniçağ döneminde devletin kavramı, ortaçağ geleneği ile radikal bir kopuşunu işaret eder. Devletin kavramı bu dönemde insani (toplumsal) oluşturması sosyal sözleşme teorisinin yanı sıra, doğal yasaya dayalı rasyonalist anlayışıyla tanımlanmalar başlamıştır. Birbiriyle farklı hatta karşı olan devlet kavramı anlamların verildiği dönemdir. Dönemin ünlü siyasi düşünürlerin: Thomas Hobbes, Altuzije, John Locke, Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant, G.V.F.Hegel Karl Marx ve Friedrich Engels gibi düşünürler yer almaktadır.

Thomas Hobbes'un (1588-1679) söylediğine göre hükümdar egemendir. Konular ve bütün yetkiler ona transfer olur. Hobbes'e göre insan doğal varlıktır, devlette aktif bir katılımcı ama devletin değildir doğanın bir parçasıdır. Hobbes'e göre devlet sosyal toplumdur, ortak bir amaca ulaşmak için bir araya gelen bireylerin sosyal sözleşme sonucunda oluşan topluluktur. Temelinde doğal hedef olarak insan bireyin karşıtlığı (düşmanlık) üstesine gelmektir. Doğada öyle kanunlar hüküm sürmektedir ki "insan insanın kurdudur" böylece yasaları sürekli belirleyen, devamlı savaşı ve mücadele eden "herkesin herkese karşı" olduğu yerde ortak yaşamda ve hayatta kalmak için yolu bulmak gerektiğini"³⁴ savunmaktadır.

Demek Hobbes'e göre devlet bir kısım insanların kendi doğal bazı haklarından vazgeçip başkasına devrederek, devlet bazı bireylerin sosyal sözleşme sonucunda oluşmuştur. Mutlak gücünü elinde tutan kişi ise hükümdardır. Sosyal sözleşme anlaşmadan üstün bir şeydir. Bu şunu ifade etmektedir, bir yığının birleşmesi sonucu gerçek kişiliğinden

³⁴ Hasić, Država, 40.

yapay kişiliğine geçmesidir. Hepsinin gücünü ve iradesini birleştirebilen, kendisi de herkese emretme hakkına sahiptir çünkü herkes kendi hakkını ona devretmiştir.³⁵

Hobbes'in teorisine göre devlet mülkiyetçilik teorisidir. Bu teori devletin yapay bir kişilik olduğunu düşünmektedir. Devletin birliğini sadece bir temsilcisi olduğu müddetçe ayakta kalabilir, bu kişinin birey veya bir meclis (parlamento) olabilir. Bu birey her şeye kader olmalıdır. Hobbes'in fikirleri halen İngiltere'de mevcuttur. Dolayısıyla İngiltere'de ünlü deyişini bakarsak mecliste her şey yapabilir. Şüphesiz ki hukuku ve hakları kemikleştirme Hobbes'in fikridir. Buna göre yasal anlamda yasa koyucu mutlak ve sınırlanamaz. Bu demek olur ki, kendi yasalarıyla sınırlandırılma anlamına gelmektedir.³⁶

Althusius Johanes (1557-1636) ise, devlet sadece bireylerin oluşturduğu tek bir organizasyon olduğu inanmaktadır. Bu teoriye göre bireyler sürekli aile veya diğer temel topluluklarla birleşiyor. Alt tabakadan olan sosyal gruplarla anlaşarak beraber eğitim görürler, böylece üst oluşum oluşmakta (piramidin tepesinde ise devlet bulunmaktadır).³⁷

Althusius Johanes bu devlet kavramında federalizmin bir ideolojisini tanıyabiliriz, Ona göre, egemen haklar insanlara aittir ve bunlar hükümdara veya Meclis'e devredilemez. Burada insanlar isterse kendi egemen hakları yürütülmesi için hükümdara ve devlet yetkililerine emanet edebilirler.

Dönemin siyasi liberalizmin en önemli düşünürleri arasında olan John Locke (1632-1704) yer almaktadır. Devleti kavramsal olarak temelinde örgüt olarak kabul eder ama yasama gücü ayrı bir anlaşma ile oluşmadığı bunu "güven eylemi"³⁸ ile oluştuğunu görmektedir. Locke, hükümet eldeki yetkiler dâhilinde hareket etmesi gerektiğine inanır. Eğer ihtiyaç durumunda devlet bunu yerine getirmez ise Locke göre halk tarafından haklı olarak bunları (iktidarı) barışçıl yollarla veya devrimle kaldırabileceğini dile getirmektedir. Locke, devleti bireysel özgürlükleri ve aklın yasası yönetimi ile devletin güç bölünmesi veya Anayasal monarşiyle yönetim şeklini savunmaktadır. Locke'un devletin teorisi büyük siyasi önem taşır.

³⁵ Jovanović, Država knjiga I, 58 - 59.

³⁶ Jovanović, Država knjiga I, 39.

³⁷ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 30.

³⁸ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 31.

19. yüzyılda hüküm süren bireyci liberalizmin babası Locke'dir. Liberal okulu Locke'un teorisi devletin ana ilkelerini çıkartmıştır: devlet bireyler için değil, devlet birey için var olmaktadır. Devletin asıl görevi sınırlı durumda kişisel hakları, hayat hakları, özgürlük ve mülkiyetin korunması gerektiği vurgulamaktadır. Bütün diğer olan tüm ortak işleri, devlet yetki ve görev alanı dışında bırakılmasıdır. Genel olarak devlet olabildiğince bireylerin daha az özgürlüklerini sınırlandırması gerekir.³⁹

XIII yy.dan Marsilio Padua'nın fikri olan milli egemenlik ideolojiyi gündeme taşıyarak Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) tarafından geliştirildi. Buna göre toplum sadece bir kaynak değildir aynı zamanda egemenliğin taşıyıcısıdır.

Devlette siyasi topluluk olarak özgürlük ve eşitliğin sağlanması için insanlar topluluk sözleşmesini yaparlar. Ama bu sözleşmenin en önemli hükümleri: "Toplulun üye bireylerin kendi tüm haklarından toplumun lehine vazgeçmesidir. Toplumunda durum herkes için aynıdır, bu yüzden kimse başkaları için durumu zor hale getirmenin hesabı içinde olamaz"⁴⁰. Bu anlamda, 1762 yılında Jean Jacques Rousseau'nin ünlü olan Du contrat Sosyal (toplumsal sözleşme) eserinde devletin kavramsal tanımı tanımlanmaktadır. Yani, Hobbes'in aksine devlet Rousseau (devletin tamamen yasal halini anlayan kişi) için insanların ortak çıkarlarına bağlı olan grubun oluşturduğu sosyal bir topluluk olarak tanımlamaktadır.

Hobbes ve Locke'ye göre toplumsal sözleşmeyi bir devletin yaratılması için sadece bir başlangıç noktası olarak görüyorlar. Rousseau, devletin tüm varlığı sözleşme nüfuzu altındadır. Özel-hukuk toplumun forumuna göre devlet oluşmuştur. Devlette insanın durumu sadece kendi iradesine tabi olmalıdır. Hobbes'in çekindiği ve korktuğu konu ise devletin tüm gücü bir adamda veya bir kurumda toplanması, devlet birliğinin sorunu gündeme gelmesidir. Rousseau göre devlet yönetimi doğrudan toplumun tamamdanda gerçekleşmiyor ise bu durum devletin toplumun karakterini kaybetme sebebi olmasından korkmaktadır.⁴¹

Siyasi felsefe ünlü düşünürlerden biri de Alman felsefecisi Emanuel Kant'tır (1724-1804). Kant'a göre devlet, yönetilen halkın iradesi ve hukuk yasalarına göre bireylerin

³⁹ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 64.

⁴⁰ Žan Žak Ruso (Jean Jacques Rousseau), Društveni Ugovor, (Beograd Prosveta, 1949), 17.

⁴¹ Slobodan Jovanović, O Državi Osnovi Jedne Pravne Teorije, Knjiga I, (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 1930), 70.

birleşmesidir.⁴² Kant her devlet kendi içinde genel hukuk çerçevesinde yasama, yargı ve yürütmeyi kapsayan ve özgürlüğü kabul eden, devletin gücü doğru yolda ve durumda olduğunu göstermektedir. Devletin çıkarları ve bireylerin özgürlüklerin birleşmesi sonucunda devletin var olduğu inanmaktadır.⁴³

G.V.F. Hegel'in (1770-1831) yaşadığı dönemde, devlet kavramına basitçe ve genel teoriyi, tarihsel koşullar ve evrelerini bakmaksızın savunduğu teoridir. Hegel, Devletin pozisyonu diyalektik üçlü bağlamında açıklıyor; soyut (özel hukuk), sübjektif ahlak ve objektif ahlak olarak (Sübjektif ahlak kuralları kişinin kendisine karşı yükümlülüklerini, objektif ahlak kuralları ise kişinin topluma karşı yükümlülüklerini ifade eder).⁴⁴ Hegel'in Objektif ahlakta aileyi, sivil toplumu ve devleti kabul eder. Bir devlet inşası için Hegel'in üçlüsü önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hegel için devlet genel bir şeydir. Çünkü devlet bilinen amaçlar için davranır ve faaliyette bulunur. Bilinen ilkeler ve kanunlar, sadece kendi için değil aynı zamanda dünya için oldukları kabul eder.⁴⁵ Hegel için devlet toplum birliğin garantörüdür. Hegel'in temel anlayışı, gelişmiş ve kamu özgürlüğün ciddi anlayış içinde olan devletin Anayasadır.⁴⁶

Bilimsel sosyalizm döneminde devlet hukuki, sosyolojik ve felsefi tartışmalar ile karakterize edilir. Bu dönemin ünlü düşünürleri Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895)'tir. Bunlar, Hegel'in ideaları "ahlaki fikirlerin uygulaması", aklın somut örneği" ve "dış güçler tarafından dayatılanı" değil "belli bir gelişim aşaması içinde toplum ve sınıf çelişkilerinin ürünü"⁴⁷ olarak devletin kavramsal tanımını yaparlar. Engels "aşiret örgütünün aksine, toprak ve kamu otoritenin fiziksel tekel güç varlığıyla devlet kavramını işaret etmektedir"⁴⁸.

Devletin bu kavramsal tanım noktasından başlayarak V. I. Lenin şunları işaret etmektedir, devlette "Ürün ve sınıf çatışmalarının uzlaşmazlığın tezahürüdür, bu çelişkiler objektif olarak uzlaştırılamadığı zaman ortaya çıkar"⁴⁹.

⁴² Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 32.

⁴³ İmanuel Kant, Zasnivanje Metafizike Morala, (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1981), 23.

⁴⁴ Veselin Masleša, G.B.F.Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, (Sarajevo: Svjetlost, 1987), 435.

⁴⁵ Veselin Masleša, G.B.F.Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, 436.

⁴⁶ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 34.

⁴⁷ Veselin Masleša, G.B.F.Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, 437.

⁴⁸ Friedrich Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države; (Sarajevo: Naprijed, 1976), 149.

⁴⁹ Vladimir İlic Lenjin, Država i revulucija, (Beograd: Kомунист, 1947), 8-9.

1.1.3. Modern Dönemde Devlet

Yeni Çağ veya Erken Modern Çağ (Erken Modern Dönem), Avrupa tarihinde Orta Çağ'ın sonu ile Yakın Çağ ve Sanayi Devrimi arasındaki dönemdir. Bu bağlamda Erken Modern Dönem, 15. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen yaklaşık üç asırlık dönem kapsar. Modern (yeniçağ) bu dönemde devlet kavramsal tanımın araştırmasında çok sayıda metodolojik tercihlerini ve farklı devlet kavramsal tanımını vermiştir. Bu çağı devlet konusunda şunları karakterize etmiştir. Yasal teori, sosyal devlet ve hukuk anlayışı, bir kurum olarak, ulus - devlet fikrini yaymaya başlanmasıdır. Devlet hukuk düzenin kişileştirme olduğunu iddia etmek ve emirlerin⁵⁰ zorlaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletin yasal teorisi söz konusu olunca, temelinde iki ana ayrıntı vardır. Birinci ayrıntı devleti bir tüzel kişi olduğunu kabul eden ve geliştiren ünlü Alman hukukçu Georg Jellinek'tir (1851-1911). İkinci ise devleti yasal kişileştirme sistemini kabul eden ve geliştiren Hans Kelsen'dir (1881-1972).

İlk seçeneğin versiyonunda devlet bağımsız bir toplumsal olgu olduğu görünümü, hukuki ve tüzel kişidir. İkinci seçenek ise devlet bağımsız bir toplumsal olgu olarak var olmadığı, tüzel kişiliği sadece yasal görünüm olarak ve yasalara özdeş olduğunu var sayar. Devlet ve hukuk aynıdır, devlet yasal sistemin başka bir terimdir⁵¹. Bu dönemde 20. yy.da özellikle Fransa'da devlet teorisine ek olarak hukuk ve devlet sosyolojik anlayış, devlet kurumu ve ulus - devlet anlayışı ön plana çıkmaya başlamıştır.

Fransız sosyolog ve eleştirmen olan Digi Leon, devlet ve hukuku bir tüzel kişi olarak kuramcı bakış anlayışının en şiddetli eleştirmeni olarak kabul edilir, ona göre kamu otoriteler "toplumun ürünüdür", kendi üzerinde olan kanunlara itaat eden sıradan insanlardır ve başka bir şey değildir.⁵²

Fransa'da Leon Digi'nin Sosyolojik devlet anlayış döneminde ek olarak devleti kurum anlayışı olarak gözlemlenen Morris Orijule olmuştur. Bu teorisyen için "Devlet, eğitim, toplum ve diğer kurumlara bağlı olan sadece bir prototip değildir, aynı zamanda hukuki

⁵⁰ Vladimir İlic Lenjin, Država i revolucija, 79.

⁵¹ Lukić, Teorija Dražave i Prava, 208.

⁵² Lukić, Teorija Dražave i Prava, 210.

(yasal) tüzel kurumdur"⁵³. Ayrıca bu dönemde devlet sadece milletini kişileştirme olduğunu düşünen (G. Renan, E. Renan) "ulus-devlet ile özdeş olmayan" ulus-devlet fikrini geliştirdi.

Dönemin önemli diğer sosyolog ve felsefeci olan Alman Max Weber'dir (1864 -1920) devleti şu şekilde belirlemektedir: "Fiziksel gücü tekelinde bulunduran tek sahibi siyasi bir topluluktur". Şiddet devletin tek aracı değildir, ama şiddet devletin doğasında vardır ve her devlet şiddete dayalıdır⁵⁴.

Başka tartışmalı konu siyaset felsefesinde ise devletin temel özellikleri temel kökenidir. Max Weber ve Norbert Elias, devleti belirli bir coğrafi alanında meşru şiddet tekelin sahip kurumu olarak tanımlar. Devlet düzenlemenin temel özelliklerinden biri mülkiyet hakları, yatırımları, ticareti ve pazarıdır (gıda, yakıt ve benzeri), devlet böylece kendi basit para birimini kullanır. Hobbes'in teorisine göre devlet düzenli bir durum olarak anlaşılabilir, Doğal durumundan anarşi ve kanunsuzluğa karşın herhangi bir kurala göre başlamayan düzenli bir durum olarak devlet, hukuk devleti ve siyasi örgüt olarak belirleyen geniş anlayıştır.⁵⁵

Max Weber'in devlet ve tekel kuvvet teorisi devlet siyasi bir örgüttür, kuvvet kullanımı kendisi düzenlemektedir böylece kuvveti kullanımı manipüle eden de kendisidir⁵⁶.

Hans Kelsen bu fikir noktasından başlayarak daha yakından devlet kavramını tanımlamaktadır. Devlet, (devlet bir güç olarak) siyasi organize olmuş toplumdur. Bu zorunlu düzeni oluşturan siyasi topluluktur ve bu zorunlu düzenlemeyi gerçekleştiren hukuktur. Bu demek ki kuvvet düzeni olarak devlet açıklanabilir, devlet hukuk düzenine kişileştirilmesi anlamına gelmekte ve başka bir şey değildir⁵⁷.

Kelsen'e göre devletin hukuki kavramın yanında hiç bir sosyolojik kavramın bulunmadığını savunmaktadır. Böyle ikili kavram mantıken mümkün değildir. Yasal normunu belirleyen perspektifle bu eylemlerin sosyal anlamda şiddet (hükümet) eylemi midir yoksa kanunsuz eylem mi? Devletin gücünü veya yasadışı eylemi sosyolojik

⁵³ Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 36.

⁵⁴ Đorđe Tosić, Problem Opravdanja Države, (Beograd: Uvod u Pravne Nauke, Novinsko Izdavačka Ustanova Službeni List SRJ, 1995), 220.

⁵⁵ Christopher Pierson, Modern Devlet, (Istanbul: Chivi Yayınevi, Ezgi Matbası, 2. Basım, 2014), 21-25.

⁵⁶ Hans Kelsen, Opšta Teorija Prava i Države, (Beograd: Pravni Fakultet Univerziteta u Beogradu, 1998), 250.

⁵⁷ Hans Kelsen, Opšta Teorija Prava i Države, 79.

incelmeyle belirlenemez⁵⁸. Bunları göz önüne aldığımızda Kelsen'e göre devlet bir şey değildir. Bir hukuk normları sistemi, devletin kavramsal tanımıyla hukuk devleti olduğunu savunur. Daha önce eski çağlar ve yeniçağda olduğu gibi bazı sosyolog, felsefeci ve siyasi teorisyenler idea ettiği gibi devletin kavramsal tanımı sosyolojik olmadığıdır. Devletin kavramsal tanımı hukuk devleti olgusu olduğunu savunmaktadırlar. Çağdaş dönem farklı kavramsal tanımları ile karakterize edilebilir, genelde sırasıyla çoğu yasal ve sosyal teorilerle indirgenebilir.

1.1.4. Devlet Toplum ve Organizasyon Olarak.

Devlet örgüt (organizasyon) tanımı adı altında şunlar yatmaktadır: "Bireylerin bazı ortak hedefler ve karşılıklı paylaşımlar için bir araya gelen insanların oluşturduğu gruptur. Hedeflerine ulaşmak için hiyerarşi ve bazı yolları oluştururlar, bütün bunlara belirlenmiş kurallara göre gerçekleşmektedir"⁵⁹. Her örgüt (organizasyon) ve devlet kuruluşların önemli unsurları şunlardır: "Güç, zorlama, yetki, meşruiyet ve hiyerarşi"⁶⁰.

Devlet içinde kendine özgü özelliklerle kuruluşlardan farklıdır. Belirli özellikleri şunlardır: Devletin küresel siyasi karakteri - siyasi iktidar, devlet egemenliğin gücünü, silahlı, ekonomik ve ideolojik gücü. Nüfusun ve topraklarına ayrı özel ilişkiyle, devlet-hukuk özel devlet fonksiyonlarına bağlı olması.

Devlet diğer kuruluşların aksine, çokça farklı sosyal amaç ve görevleri vardır. Devlet doğrudan veya dolaylı olarak askeri, polis, ekonomik, eğitimsel, kültürel, spor ve diğer aktiviteleri gerçekleştirmektedir. Bu nedenle devletin aktivitesine bakmaksızın, devletin küresel ve kapsamlı organizasyonu "küresel ve kapsamlı" tam ve çok güçlü anlamına gelmez. Devlet halkın tüm sosyal hayatı kapsayamaz, ancak bunların devlet sadece ilgili ve önemli siyasi-hukuka bağlı olanı ile ilgilenir. Devlet, Küresel toplumun tüm bireyler için bağlayıcı olan siyasi ve hukuki kararlar getiren siyasi varlıktır. Ancak, devlet toplumda önemli olan sosyal ilişkileri yönlendiren tek siyasi faktör da değildir. Bununla diğer siyasi kuruluşlar da yapar (siyasi partiler, sendikalar, dini kurumlar ve diğer kuruluşlar), ancak devlet siyasi kurum olarak iktidarı yapan tek siyasi varlıktır.

⁵⁸ Hans Kelsen, *Opšta Teorija Prava i Države*, 186.

⁵⁹ Visković *Teorija Dražave i Prava*, 18.

⁶⁰ Visković, *Teorija Dražave i Prava*, 18-19.

Daha önce belirttiğimiz gibi, güç her kuruluşun hatta devletin sivil toplum (örgüt) olarak önemli olan unsurlardan biridir. Gücün üç önemli şekli ve kaynağı vardır: fiziksel, ekonomik ve manevi gücü. Devletin egemen gücü: Silahlı, ekonomik, ideolojik ve manevi üç çeşit güç birleşiminden kaynaklanmaktadır.⁶¹ Devlet silahlı gücü yapmaya tektir ve fiziksel zorlama yapma yetkili güce sahiptir.

Öncelik olarak devletin ekonomik gücü, maddi zenginliği kullanılmasından oluşmaktadır. Hükümet bu gücü hedeflerine ulaşmada kullanır. Devletin ekonomik gücü, silahlı gücün koşullardan birisidir, çünkü sadece maddi yönden güçlü olan devletler yeterince askeri güce sahip olabilir. Üçüncü devlet güç şekli ise ülkelerin çıkarları için insanların fikir ve davranışları doğrultusunda ortaya çıkan ideolojik-manevi güçtür. Eski dönemlerde devletin toplum üzerindeki ideolojik etkisi iktidar gücünü din ile siyaseti bağlamaktır. Modern çağda, devlet yönetimi vasıtasıyla ideoloji eşleştirmeyi gençlerin güçlü kontrol, sistem ve eğitim üzerindeki güçlü olan araçlarla gerçekleştirmektedir. Devlet kendi ideolojik tutumlarını; siyasi partiler, basın, radyo ve televizyon kanallarıyla genişler.

Devletin örgüt (organizasyon) olarak belirli özelliklerinden biri de nüfusa ve toprağa karşı özel bir ilişkiye olmasındadır. Her bir devleti oluşturan unsurlar: Nüfus, toprak ve iktidar gücüdür. Nüfus ve alan (toprak) konusunu daha geniş bir detaylandırılması gerekmektedir, ama işin teması göz önüne alındığında, çalışma gereği sadece kavramsal genel bir bakışı sunmaktadır. Devlet nüfusunu ülkenin topraklarında ikamet eden veya üzerinde hüküm olan onun kanunlarını ve yasalarını saygı gösteren bütün insanları kapsamaktadır. Devlet nüfusunu dört kategoriye ayırabiliriz; vatandaşlar, yabancı uyruklu, vatansız (apatrid) ve çifte vatandaşlık (bipatridi) ile olanlar.⁶²

Devlet diğer kuruluşların aksine, bölgesel bir toprak parçasıdır, bir coğrafi bölgede sınırlandırılmıştır. Devlet nüfusunun ve egemen siyaset gücün uygulandığı bölgede devlet alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu toprak yüzeyde ve derinlikte, deniz, göl ve nehirlerden oluşan, toprak ve su üzerinde belirli bir yüksekliğe kadar birçok-boyutlu bir alandır.⁶³

⁶¹ Visković, Teorija Dražave i Prava, 28.

⁶² Vukadinović, Teorija Države i Prava I, 43.

⁶³ Visković, Teorija Dražave i Prava, 34.

Modern devletlerde, kendi topraklarında sadece kendi hukuk norm ve kurallarının geçerliliği söz konusudur. Devletin topraklarında kendi vatandaşları ve yabancı uyruklu olana bütün yurttaşlar bu kurallara uymaları gerekmektedir. Bu hukuk normlarının mülk ilk uygulamasının ilkesidir. Bunun yanı sıra bazı hukuki durumlarda yabancı uyruklu kişilere karşı uygulanan kendi hukuk normları uygulandığı (yabancı diplomatlar, kendileri diplomatik dokunmazlığa sahip olanlar).

Tarihsel süreç içinde devlet örgüt olarak farklı özel fonksiyonları vardı: Hücum-savunma ve baskı (baskıcı sömürücü) uygulamaları. Büyük zorlamalarla kamu alanlarında çalıştırma yönetimi, barış ve güvenliği koruyucu işlevi, yasal fonksiyonlarla devletin genel kurallar (Anayasa, kanunlar, yönetmelikler ve kararlar) yoluyla genel sosyal ilişkileri düzenler. Organizasyon olarak devletin bu özel özellikler sonrası onun sıradaki özelliği devlet ve hukukun bağlantısını işaret etmektedir.

Genel olarak baktığımızda devlet ve hukuk özdeş işlevlere sahiptir. Çok amaçlı fonksiyonların yanı sıra tüm diğer sosyal olgularında birleşiyorlar. Devlet bir örgüt olarak bu özellikli özellikler için bazı hukuk teorisyenler, devletin niteliklerini bir anahtar olarak iki niteliği azaltmaktadırlar. Bu durumda şunu ifade edebiliriz; devletin siyasi örgüt olarak kalitesi ve performansı şu üç temel aşamanın düşürülmesinden sonra daha iyi anlaşılabilir, devletin üç ana karakterleri şunlardır; gücü, iktidar ve otoritedir. Daha doğrusu:

1. Devlet üstün sosyal güçtür,
2. Devlet yasal düzenlemelerde araçtır ve kısıtlamaya yetkilidir,
3. Nispeten homojen toplumda devlet meşru otoritedir.

Birinci öznitelik, güç, devletin realizmin bakış açısını göstermektedir (Machiavelli). İkinci öznitelik iktidardır, Devleti, hukuk devleti olarak kabul edenler içindir bunu dile getiren H.Kelzen'dir. Üçüncü öznitelik genellikle devlet daha yüksek değerlere gerekçe elde etmek için (özgürlük, eşitlik, adalet, güvenlik, vb) bazı düşünürler egemen iktidarına kanunla düzenlenen gücü devletin getirdiği önemli olduğunu savunmaktadırlar ⁶⁴.

Diğer taraftan ise bazı düşünürler devletin sekiz olan temel niteliklerinin ikiye indirgenebilir olduğunu savunmaktadır: Devlet, 1) siyasi organizasyon (örgüttür) ve 2)

⁶⁴ Čavoški - Vasić, Uvod u Pravo I i II, 105-107.

toplumdur. Buna benzer olan görüşler, devletin iki temel unsurdan bahsetmekte; 1) dış unsur tekel gibi bir zorlama ve 2) iç unsuru kendi sınıfsallığındadır. Demek ki devlet yasal güce sahip olan organizasyon (örgüttür), devletin yetkilileri sosyal açıdan gerekli ve yararlı işler yürütemediler. Devlet insan faaliyetinin sonucudur, sürekli bir değişim içinde geçerli devlet ana ayarlarının mevcut zamanı ve toplumun ihtiyacına göre uygulanmaktadır. Toplumun mevcut uygulamada olduğuna göre kuşkusuz ki devletin en eksiksiz tanımı olma olasılığı vardır.⁶⁵

Yukarıda belirttiğimiz tarihsel dönemlerde bazı devlet kavramsal tanımları göz önüne aldığımızda, yeniçağda da teorik düşüncelerinde olduğu gibidir. Bu durum temel ve kavramsal olarak devlet organizasyon (örgüt) ve toplum olarak belirlenmekte olduğu açıktır, bunun önde gelen düşünürler doğrular niteliktedir: (M.Weber, H.Kelzen ve F.Engels). Çağdaş teorik düşüncelerde (devlet diğer toplumlar ve kuruluşlardan farklı olabilmesi için) genellikle veya sıkça onun tanımı verilmemek sadece devletin kilit özellikleri vurgulanır.⁶⁶

Zamanla gözlenen devlet, sürekli hareket ve değişim içindedir. Devletin şekli Ortaçağ devlet şekli bugünkü devlet şekli ile oldukça farklıdır. Özellikle geçiş ve gelişim döneminde aşiret devlet şeklinden köle toplumu şekli ve sisteminde devletlerin değişiklikleri öylesine büyüktür ki daha önce belirttiğimiz gibi bazı teorisyenlerin görüşü burjuvazi devleti oluşana kadar devletin olmadığı görüşünü savunmuşlardır.⁶⁷

Antik çağdan yeniçağa kadar devletin farklı kavramsal tanımları vardı, bu nedenle devletin farklı şartları ve formları da vardır. Öte yandan, devlet dinamik bir kategoridir. Devletlerin değişimi devamlı mevcuttur, böylece onların farklı tanımlama durumunda olmaları doğaldır. "Devlet" kavramı adı altında, devletin kuruluşu itibaren günümüze kadar hukuki iktidarı o kadar fazla tanımları var ki hepsini sıralamaya imkân bile yoktur.

1.1.5. Uluslararası Hukukta Devlet Kavramı

Birçok hukuk teorisyeni ve uluslararası kamu hukuku uzmanları, uluslararası hukukun bir devletin tanımı var olmadığı inanmaktadır. Devlet tanımı konusunda Birleşmiş

⁶⁵ Lukić, Teorija Dražave i Prava, 183.

⁶⁶ Lukić, Teorija Dražave i Prava, 183-184.

⁶⁷ Hasić, Država, 63.

Milletler nezdinde bu yönde yapılan tüm girişimleri, farklı ideolojik tutumlar bu konuya yaklaşım bakışları nedeniyle başarısız kalmıştır⁶⁸.

Uluslararası ilişkilerde devletin tanımını yapmak açısından kısmi zorlukların olduğunu, ulusal hukuk açısından ise ülkeyi gözlemleyerek her şeyden önce bireylere ulus konusu ve tabi olan durumu incelenmektedir. Ancak uluslararası hukuk açısından bakılırsa, devleti diğer olan devlete göre hukuk açısında aynı noktada olduklarını inceleriz⁶⁹.

Oysa uluslararası hukuk doktrini devlet olma ölçütü vurgular, bu anlamda "devletin" kavramsal tanımını sağlar. Uluslararası hukuk açısından bakıldığında, bir devletin belirli bir bölgedeki insanların siyasi bir örgütlenmesi olarak kabule eder. Uluslararası hukuk öznesi olarak, devlet uluslararası açısından tanınırlığı görebilmesi, aynı zamanda aşağıdaki gereksinimleri karşılaması gerekir: 1) belirli bir bölgeye sahip olması, 2) devamlı olan nüfusa sahip olması, 3) bağımsız bir iktidarı hükümet (Anayasal otorite) ve 4) uluslararası hukuku tanınmış, uygulamaya eğilimli ve diğer devletlerle ilişkileri oluşturabilecek durumda olması.⁷⁰

Uluslararası hukuk anlamda, devlet terimi kendi egemenliğine bir hukuk sistemine tabi olması bir bölgede oluşan siyasi bir toplum olarak kabul etmektedir.⁷¹ 1933 yılında Amerikan Devletleri Konferansı'nda kabul edilen Montevideo Konvansiyonuna göre devleti şöyle tanımlamaktadır: Uluslararası hukukun bir parçası ve tüzel kişisi olarak devlet aşağıdaki şartları taşıması gerekir:

- Kalıcı nüfus;
- Tanımlanan bölge;
- Hükümet ve
- Diğer ülkeler ile ilişkiler kurmak için yeteneği olması.

⁶⁸ Büyük Britanya hükümetinde devlet hak ve yetkileri konusunda Deklerasyonun yapmak ve böyle bir deklarasyon devletin tanımını gerçekleştirebileceği inancı vardı. Suriye'nin görüşü de bu yöneydi. Ama uluslararası hukuk komisyonu bunu gereksiz bir tanım olma ihtimalinden dolayı öneriyi reddetmiştir. Un. Doc. offic. de la IV Sess, de A.G. 1949. 187, 195, 196.

⁶⁹ Milenko Kreča – Smilje Avramov, Međunarodno Javno Pravo, (Beograd: Službeni Galasnik, 2003), 75.

⁷⁰ Vladimir Ibler, Riječnik Međunarodnog Jvanog Prava, (Zagreb: Informator, 1987), 66.

⁷¹ Rodoljub Etinski, Meğunarodno Javno Pravo, (Novi Sad: Pravni Fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2007), 83.

Montevideo Sözleşmesi, bölgesel bir Amerikan konvansiyonudur. Ancak bu anlaşmanın ilkeleri uluslararası teamül hukukunun kesin bir örnek olarak her yerde kabul görmektedir. Bununla birlikte, bazıları bu kriterlerin yeterli olup olmadığı merak söz konusudur. Büyük soru olarak devletin tanınmasına ilişkin iki teori arasında çatışma söz konusudur: kurucu ve ifade edici.

- Kurucu teori; devlet olarak diğer ülkeler tarafından tanınması halinde onu devlet olarak var olduğunu kabul ederler.
- Öte yandan, ifade edici teori bir devletin varlığı, diğer devletler tarafından tanınmasına bağlı olmadığını söylüyor.

Hangi teorinin doğru olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu soruya söylenen ilk ve en yaklaşık iyi cevabını vermeye çalışacağız, örneğin Somali ve Somali Land.

Örnek:1990'ların başında Somali'de merkezi otoritenin çöküşü; Montevideo Sözleşme çerçevesinde, bu durumda artık Somali devletinin var olmadığını göstermektedir. Öte yandan devlet için gereken kriterleri yerine getirebilecek durumda olmasına rağmen ("eski" Somali'nin bir kısmını içeren) topraklarında kendi kendini cumhuriyet ilan eden Somali Land diğer ülkeler tarafından tanınmadı.

Uluslararası hukukun bir parçası olarak yukarıda istenilenlerin yanı sıra ek olarak, her üye devletin yerine getirmesi gereken bazı şartların var olduğunu bazı teorisyenler dile getirmektedir; (J. Andras, V. D. Degan), uluslararası hukuk anlamında devletin en önemli kanıtı olarak bağımsızlığın olması ve egemenliği uluslararası arenada tam kullanması söz konusudur. Günümüzde uluslararası sürdürülebilirlik yönü Avrupa Birliği ülkelerinin katılımı çok önemli olduğunu vurgulandı. Devlet kavramı sürdürülebilirlik kavramından oluşmuş, eğer devlet varlığını sürdüremezse o zaman devlet değildir.⁷²

Diğer ülkelerle ilişkilerinde bağımsızlığın özel bir niteliği vardır. Egemenliğin belli bir özgürlüğü vurgulamaktadır, bu şu demek ki uluslararası hukuka dayalı olmayan diğer ülkelerin taleplerini reddetme hakkına sahip olması anlamına gelir. Aslında hiçbir devlet diğer devletlerden tam bağımsız değildir. Çünkü uluslararası hukukun kesinlikle olgusal bağımlılığın kaynağı olduğu unutulmamalıdır. Egemenlik bir devletin bağımsızlığı

⁷² Šaban Nurić, Međunarodno Javno Pravo I i II, novelirano i prošireno izdanje, (Kiseljak: Pravni fakultet u Kiseljaku, 2010), 96.

başka devletin iç işlerine dış müdahalesine karşı etkin olması gerektiğine inanılmaktadır. Yani bugün, egemenlik uluslararası toplumun üyeleri olarak devletlerin haklarında yansıtılmalıdır.⁷³

Devleti oluşturan unsurlar: Devletin oluşması için gereken toprak, nüfus ve egemenlik gücü olduğu kadarıyla uluslararası özneliği koruyabilmesi için de o kadar önemlidir bunlar. Devletin bu kurucu unsurlarından birinin yok olması, devletin yok olması anlamına gelmektedir. Devletin ortaya çıkışı ve kayboluşu, tartışmasız yasal çerçevede yer olan sosyal süreçlerdir. Bir hukuk sistemi çöker ve yeni bir sistem çıkar; ancak bir devletin doğuşu ya da yok oluşu uluslararası hukuka göre gerçekleşmemektedir.

Ancak halkın, haklarını, kaderini kendi tayin etme, bir iki veya daha fazla devletle birleşmesi bu uluslararası bir düzenlemeyle düzenlenebilir; uluslararası anlaşmayla, daha sonra bunu iç hukukun bir parçası haline dönüştür, bütün bu süreçler devlet için önemli bir yere sahiptir.

1.2. Devlet İnşası Süreci, Teorik ve Kavramsal Çerçeve

1.2.1. Devlet İnşası süreci

Geçen yüzyıl 1970’li yıllarda devletin oluşturma şeklini "devleti savaş yarattı, savaş devlet yarattı" formulu bir motto sunan Amerikalı siyaset düşünürü olan Charles Tillydir (1929-2008). Son on yıllar boyunca devletin inşası ile ilgili tüm tartışmalarda kaçınılmaz başlangıç noktasını temsil etti. Ortaya attığı tez bugün de "ateş ve küllerin" örgütlü şiddetin altında ve kuşkusuz modern devletin tarihsel kökenlerini açıkça anlatılmaktadır; ancak, son on yıllarda, mevcut devletleri egemen kılmak ve yeni devlet yapıları oluşturmak için daha karmaşık süreçler ve söylemleri ile karakterize edilmektedir.

Bununla birlikte, küreselleşmenin getirdiği ve artan ekonomik, güvenlik, siyasi, kültürel ve bilişim arasındaki karşılıklı bağımlılık yanı sıra, eskiden bazı devletlerin olan istikrarlı dönemleri Soğuk Savaşın muhafazası altındayken, iki kutuplu savaşın sona ermesiyle bir dizi yeni konuları açtı. Devlet ile küreselleşme arasındaki ilişki nedir? Küreselleşme devlet inşasını destekliyor mu? Veya devletin inşasını hizmetten

⁷³ Branimir M. Jovanović, Uvod u Savremeno Međunarodno Javno Pravo, (Sarajevo: Veselčin Masleša, 1953), 125.

kaldırılmayı mı? Küreselleşme yeni devletlerin inşasında başarıyı sürdürmek için hangi uluslararası mekanizmalar mevcuttur, bu mekanizmaların devlet inşasında yasal olarak ne kadar meşru olduklarını araştırmayı gerçekleştirmek lazım.⁷⁴

Son birkaç on yılda, post komünizm sonrası toplumların çoğulcu piyasa toplumlarına geçişi ile birlikte, emek ve sermaye arasındaki işbirliğine dayalı ulusal kapitalizmlerden ve toplumsal refah devletinden, küresel neoliberal kapitalizme ve neoliberal devlete yönelik çok kapsamlı geçiş gerçekleşmektedir.⁷⁵

Francis Fukuyama, devlet kurma süreci kendince iki özerk yönlere sahip⁷⁶ olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, devlet müdahalelerinin sosyal alana müdahale kapsamını ve derinliğini, yani devletin normatif, güvenlik, mülkiyet, ekonomik, sosyal ve kültürel işlevleri ile devletin iç ve dış politik düzenlemelerinin kapsamını tanımlamayı kabul eder. İkinci husus, işlevlerinin seçilen kapsamını gerçekleştirmek için (yetersiz), verimli ve ekonomik olarak uygulanabilir "maliyetli" kapasiteyle çalışması söz konusudur. Öncelikli olarak, devlet aygıtının mevcudiyeti ve rasyonel organizasyonunun, güvenilir, sorumlu, yetkili ve bozulmamış (rüşvete karışmamış) derecesi ile ilgilidir.

1.2.2. Devlet İnşası İçin En Uygun Ülke Sınırları

Devlet ve görevleri, demokratik çerçevesinde iki büyük gruba ayrılabilir: Birinci grup, asgari fonksiyonu sergileyen ülkeleri kapsayan. Kural olarak, mülkiyet haklarının korunması, yasalar ve düzeni savunmanın yanı sıra temel eğitim, sağlık, sosyal ve kamu malları korumasında temel hizmetlerin sağlama konusudur. Minimal devlet işlevlerinin dördüncü türü ise kredi, para politikası ve temel makroekonomik yönetimidir.

Minimal devlet kavramı, kıskanç biçimde bireysel özgürlükler alanının korunmasıyla klasik liberal teorinin meşru bir parçasıdır. "Çoğunluğun zulüm" yani devlet müdahaleciliğinin feshi, aynı zamanda her kolektivist dikte olarak sayılmaktadır.⁷⁷ Devletin varlığı kesinlikle askerler, polis memurlarının üniformaları, hâkimler,

⁷⁴ Filip Ejduš - Svetlana Đurđević Lukić, Bezbednost Zapadnog Balkana, (Beograd: Časopis Beogradskog centra za bezbednosnu politiku Godina 6/21. GORAGRAF, (Septembar–Decembar 2011), 1.

⁷⁵ Nenad Zakošek, "Democratization, State-building and War: (The Cases of Serbia and Croatia, Routledge Taylor & Francis Journals Groups, Democratization 15/3 (2008), 588-610.

⁷⁶ Francis Fukuyama (Fukuyama Francis), Građenje države: upravljanje i svetski poredak u XXI veku, çev. Vuk Vuković, (Beograd: Filip Višnjić, 2007), 1-17.

⁷⁷ Aleksis Tokvil, O demokratiji u Americi, (Novi Sad: IK Zorana Stojanovića. Prosveta, 2002), 107.

mükellefler ve gümrük yetkililerinin yanı sıra muhtemelen öğretmenlerin ve doktorların üniformalarıyla sınırlıdır. Örneğin, Hajek'in temel görüşü, pazar dağıtımının temel mekanizması olduğunu, halkın ne kazanması gerektiği çok iyi bilmektedir. Buna göre hükümet devletin yasal kurumu olarak yalnızca yaşam, özgürlük ve mülkiyeti koruyan yasaları düzenleyendir. Dağıtıcı adaletin herhangi bir uygulanmasını da inkâr eder.⁷⁸

Robert Nozick'e göre, devlet dağıtıcı eşitliği teşvik etmenin bir aracı haline geldiğinde meşru sınırlarını aşar, ister fırsat eşitliği isterse sonuç eşitliği olsun⁷⁹. Gönüllü devlet müdahalesini inkâr eden piyasa köktendinciliği "Yumuşak" sosyal-demokratik varyantından totaliterliğe (Hajek) giden yoldan başka bir şey değildir. Pazardaki derinlikler kapsamlı bir çeşit sihirli değneklerle yenisiyle değiştirilmesi temelde neoliberal ortamlar ve modelidir.

İkinci tip sosyal ve siyasal kayıtlarda olan sosyal demokratik devleti karma mülkiyeti geliştirir. Aktif olarak sanayi politikasında harmanlar ve zenginliklerin yeniden (ılımlı şekilde) dağılmasını sağlar. Sosyal demokratik solun amacı, devleti ve yeniden dağıtılma stratejilerini "kapitalizmi yönetmek", yoksulluğu ve sosyal eşitsizliği azaltılma yoluyla toplumsallaştırmak için kullanmayı öngörür.

Sosyal demokratlar için temel toplumsal uzlaş ve niteleyici sosyal büyümeyi ancak, sosyal üçgen ilke değerlerini uyumlaştırarak ve optimize ederek mümkün kılmaktadır:

1. Ekonomik büyüme,
2. Sosyal adalet,
3. Sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik,

Ekonomik "büyülü dörtlü" şunlardır:

- a. Düşük enflasyon,
- b. İşsizlik,
- c. Bütçe ile dış ticaret dengesi ile
- d. Ekonomik büyüme.

⁷⁸ Fridrih Hayek, Poredak slobode, (Novi Sad: Global Book, 1998), 261–277.

⁷⁹ Dejvid Held, Modeli demokratije, (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 250–251.

Sosyal adalet, sosyal olarak sorumluluğa "bağlı" sosyal güvenlik ve dayanışmadır. Girişimcilik, katılım yoluyla çalışanlarla birlikte kararı almaktır. Sosyal sürdürülebilirlik, sosyal entegrasyon, eğitim ve toplumsal altyapıya açık erişim ile ekodengenin korunması temelinde kültürel ve siyasi katılım unsurları olan bir yapıdır.⁸⁰ (Neo) liberaller ile sosyal demokratlar arasındaki uyuşmazlık ve farklılıkların temelinde eşitlik (ve devlet müdahalesi) yasal ve siyasal eşitliğindedir. Devletin asgari düzenleyici ekonomik rolünü garanti içeriği altına alma ve prosedürlerinin ötesine geçme olasılıklarının gerekçelerine karşı farklı bir tavır sergiler. Sağ üç temel nedenden dolayı toplumsal haklar "niteliğini" reddediyor. Birincisi, tüm kısıtlamaların özgürlüğü olarak "olumsuz" özgürlük fikrine aykırı oldukları için, karşılıklı yükümlülükler olmaksızın hakları temsil ettikleri anlamına gelir. İkincisi, ekonomik açıdan etkisiz oldukları ve real olmayan toplumsal sübvansiyonların ve kiralardan kurulmasına neden oldukları için. Üçüncüsü, sonuç olarak edilgenliğe, bağımlılığa ya da köleliğe giden yolda adım atmalarına neden oluverirler⁸¹.

Temel pratik mesele ve ikilemler devlet müdahalesinin derecesine bağlıdır. Özellikle gelirin yeniden dağıtılmasının gerekçesi, yani tercih edilen miktar ve bütçedeki kamu harcamalarının payıdır. Ayrıca davranışın meşruluğuna ve üçlü sosyal diyalogun etkisine bağlıdır.

Demokratik devletin aksine otoriter-kolektivist, özellikle totaliter rejimler bir çeşit zorba devleti temsil eder. Otoriter rejimler, ekonomi üzerinde devlet kontrolünü kurmaya çalışır; ekonomik, siyasi piyasasını ve çoğulculuğu ortadan kaldırmakta veya nihai olarak azaltmaktadır. Totaliter düzen "Büyük kardeşin" kontrolü ve denetimi altındadır, aynı zamanda özel davranış ve ilişkileri yerleştirir, böylece sivil toplumu ortadan kaldırır, eğitim, kültür, din ve ideoloji alanlarındaki özerkliği ortadan kaldırarak, yerine zorunlu resmi görüşünü (ideolojisini) kurmaya çalışmaktadır.

⁸⁰ Zimon Faut, *Ekonomija i socijalDemokratija*, 3. dopunjeno izdanje, (Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 2012), 66–78.

⁸¹ Will Kymlicka - Norman Wayne, "Return of the Citizen: A Survey on Citizenship Theory", (Chicago: *Ethics* 104/2, 1994), 345.

Devletin karakteri ve işlevleriyle ilgili 20. yüzyılın sonunda iki fenomen damgasını vurdu: demokrasinin yayılması yanı sıra evrensel liberal demokratik modelin kabulüyle beraber aynı zamanda "devletin boşaltılması"⁸² sürecini başlatılmasıdır.

"Boş devlet", sinerji eylemin sonucu olarak, ulus devlet egemenliğini baltalayan birbirlerini tamamlayıcı üç süreçtir. Küreselleşme ve yönetimi, devleti altı seviyelerine (bölgelere ve yerel topluluklara) eş zamanlı olarak aktarılmasıdır. Ulusal devlet belirli bir takım problemleri en iyi şekilde çözmek için çok küçük ya da çok büyük hale geldiğini göstermektedir. Üçüncü süreç devleti yeniden yapılanma sürecidir. Kısmi pazarlama, kuralların kaldırılması ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesidir. Demektir ki kamu sektörünün (kamu-özel sektör ortaklıklarının uygulanması yoluyla) sürdürülebilir ve rekabetçi hale getirilme çabaları yoluyla tezahür ederek bu sürecin özü hükmetmekten yönetişime geçişi yapmaktır⁸³.

1.2.3. Devlet İnşasında Devlet Kapasitesi

Öte yandan, devlet yetkililerinin kurumsal tasarımı ve kapasiteyi devletle birbirine ilişkili dört yönle bağlıdır. Birinci unsur kamu kurum ve kuruluşlarının organizasyonu ve yönetim alanında yönetim kalitesiyle ilgilidir. Bu alanlardaki bilgiler, eğitim ve öğretim yoluyla edinilir, taşınması da nispeten kolaydır. Küreselleşmiş bir rekabet ortamında, mutlaka daha rasyonel olarak organize edilmiş rekabet yoluyla girişimci devlet olur. Kamu politikası yönetimi ve kamu finans yönetimi alanında bilgiyi özel sektörden aktarmayı, sözleşmeli ilişkilere ve uygun işlere bırakmayı gerektirir.

İkinci boyut ise öyle seçilmiş hükümet biçimi ve siyasi sistemi yapmaktadır. Adem-i merkeziyetçilik ve yerindelik ilkesi bir alt sistem gibi özel oluşum özelliklerine etkiler (ekonomi, bölgesel kalkınma ve sivil inisiyatifler). Elverişli olmayan ise diğerlerinde adaptasyon sorunları yaratmaya (güvenlik, savunma ve yolsuzlukla mücadele stratejileri) bu nedenle en uygun kurumsal yapı çok önemlidir.

Mesleki yetkinliği yönetiminde gerekli olan koşullarda devlet en elverişli fakat yeterli değildir. Devlet düzen ve demokratik meşruiyetiyle vatandaşların güvenilirliklerin tadını çıkarması için gereklilerini yapmalıdır. Yatay ve dikey ağların oluşması, Offe'nin

⁸² Bobe Jessop, State Theory: Putting Capitalist States in Their Place, (Cambridge: Polity Press, 1990), 139.

⁸³ Endru Hejvud, Politika, (Beograd: Clio, 2004), 193–196.

tanımlamasına göre kurulan güven ilişkileri, başkalarının zarar vermekten kaçınacağı ve mümkün olduğunca refahımıza katkıda bulunacağı, yaygın inancı olarak devleti tanımlanmaktadır.⁸⁴ Güven, şekillenen karmaşık ve çok boyutlu, dinamik bütününde bir dizi destek unsurunun, vatandaşların toplumsal siyasi aktörlere ve kurumlara karşı itibarı ve olumlu tutumunu şekillenen bir olgudur. Bu nedenle, her siyasi düzenin temel kategorilerinden biri olan ve bir dizi başka önemli kavramla ayrılmaz. Bu şekilde bağlantılı olan ve siyasi düzenin meşruiyeti ve meşrutiyetine bağlı olanıdır.

Kurumsal kapasitenin dördüncü, alt-politik yönü ve devletin "iyi sağlık" siyasal kültüre, toplumsal sermayenin "hafızasına" ait toplumsal normların ve değerlerin canlandırılmasında (de) ile ilgilidir. Sosyal sermaye aslında karmaşık bir değerler ağını oluşturur. Normlar ve kurulan güven ilişkileri, bireylerin resmi ve gayri resmi ağlar içerisinde birlikte ortak hedeflere ulaşma şansını arttırmasını sağlar. Sosyal sermayesinin spesifik karakteri olarak bir siyasi topluluğun, ilgili siyasi aktörlerin ve kurumların bu yöndeki arz ve taleplerine göre derecelendirmelerini büyük ölçüde etkiler. Örneğin, gayri resmi alışkanlıklar, normları ve gruplaşma biçimleri, resmi kurumların çalışmalarını hızlandırabilir. Aynı zamanda çökertmeye ve yozlaşmış şekilleriyle engeller ve gerçek akışların ekonomik ve politik eylemlerini yasal çerçevelere dönüştürülmesini önleyebilir.⁸⁵

Bu nedenle, temel işlevleri ve hedefleri içeren devletin faaliyet alanı ile devlet iktidarının güçlü yönlerini, yani devletin siyaseti ve yasalarını belirleme ve uygulama becerisi arasında açık bir ayrım yapılmalıdır. Bu devletin gücün aynı zamanda kurumsal kapasite olarak adlandırılır.⁸⁶

Kurumsal yetenekler "politikayı formüle etme, uygulama ve kanunları çıkarma becerisidir"; asgari bürokrasiyle başarılı bir şekilde idare edilmesi; şantaj, yolsuzluk ve rüşvet üzerine kontrolün sağlanması, devlet kurumların kamu işi yüksek düzeyde tanıtımı ve sorumluluğunu sürdürmek ve en önemli şey kanunları uygulamaktır.⁸⁷

⁸⁴ Offe Claus, *Modernost i država, Istok i Zapad*, çev. Filip Višnjić, (Beograd: Filip Višnjić, 1999), 142–144.

⁸⁵ Fukujama Frensis, (Fukoyama Francis), "Društveni kapital", u haz. H. Hantington, *Kultura je važna*, (Beograd: Plato, 2004), 17.

⁸⁶ Frensis, „Društveni kapital“, 17.

⁸⁷ Frensis, „Društveni kapital“, 17-18.

1.2.4. Devlet İnşası Teorik (Kurma) Olarak Yaklaşımları

Devlet inşası bulmacasını çözmek için yeni açıklamalar bulmak istiyorsak öncelikle devletin yapımı ile ilgili temel teorik perspektifleri incelemeliyiz. Devlet inşası ile ilgili olarak yazılan kaynaklar, çoğunlukla çatışmalar sonrası dönemle ilgili konularla ilgileniyor, bu nedenle eski Yugoslavya'nın bu perspektiften incelendiğinde çok faydalı bilgiler edinebilirsiniz.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve komünizmin çöküşünden sonra, Avrupa'da (doğu Avrupa'da) geçiş ve demokratikleşme başlamıştır. Demokratikleşme teorisinin devlet inşası önemli kavram haline geldi; Özellikle çöküşün yaşandığı toplumlarda ve rejimin şiddetlerle değişikliği yaşandığı ülkelerde özellikle Batı Balkanlar'da olduğu gibi. Geçen yüzyılın 90'lı yıllardan ve 20 yıl sonra, bazı teorisyenler hala Batı Balkanlar'daki devletlerin inşasının "eksik bir süreç" olduğuna inanmaktadır.⁸⁸

Eski Yugoslavya cumhuriyetlerinden oluşan bazı devletler, halen hassas bir geçiş evresindeler ve komşularıyla çözülmemiş sınır anlaşmazlıklarına sahiptir. Bağımsız olmalarına rağmen ulus statüsünü kendi doğal hakkı olduğunu gören (Sırbistan, Hırvatistan) devletleridir. (Bosna-Hersek ve Kosova BM'nin 1244/99 kararı gereği) ülkeler hala tam teşekküllü ulus devlet olmaktan uzaktır. Makedonya gibi uluslararası arenada kendi ülkesinin adını olduğu gibi tanınmasında zorlanmaktadırlar. Kendi "bağımsızlık şansını" ekonomik büyümeye dayandıran (Karadağ) gibi. Böyle heterojen bir alanda, yalnızca devlet inşası ne anlama geldiğini, tanımlamak ve ana özelliklerini tanımlamak değil, aynı zamanda bu süreçte yer alan ana aktörlerin kim olduğunu ve nihai sonuç için kimin sorumlu olduğunu da belirlemek gerekir.

Bu açıdan bakıldığında, aktörler arasında bulunan aksiolojik tartışmanın değerleri belirlemede, meşru olduğuna karar vermesine yol açtığı görülür. Dahası, bu perspektiften bakıldığında, bir devletin inşasını tanımlamak için kuramsal değerler dizisi seçimine zorunlu hale gelir.

Devlet inşası kavramı, her şeyden önce, işlevsel bir devletin inşasının yapısını belirlemektir. Belirli hedeflere ve beklenen sonuçlara göre yönlendirilmesi gereken bir

⁸⁸ Miruna Tronkota, Balkanizacija procesa evropeizacije: Kako su aksiološka pitanja na Zapadnom Balkanu uticala na izgradnju države, (Beograd: Beogradski Centar za Bezbednosnu Politiku, Bezbednost Zapadnog Balkana, broj 21. Septembar - Decembar, 2011), 65.

süreci ifade eder. Buna ek olarak, bu temel tanımı, siyasi sürecin örgütsel ve kurumsal kapasitelerin inşası meşruiyete değinir ve hem beklentileri yerel düzeydeki kaynak tabanına yönetimine dayanan siyasi süreçlerdir.⁸⁹

Esasen Yugoslavya'nın parçalanmasından bu yana, Batı Balkan halen sancılı bölgesi olarak tanımlanan bölge konumundadır. Bu süreç genellikle "uluslararası devlet inşasıdır". Buna göre temel tanımına eklenmesi gereken ana inisiyatiflerin dış etkenlerden ve uluslararası çevreden geldiğini nihai kararları verildiği ve böylece tüm süreci yönettikleri aşikârdır.⁹⁰

Bunun uyarınca, bu bölgede gerçekleşen devlet inşası süreci, çeşitli alanlarda eşzamanlı çalışmalara işaret eder. Balkan ülkelerinin kendileri karşı karşıya olduğu "eşzamanlılık ikileminden" atlanamaz. Böyle bir stratejinin amacı ve niyeti sadece ekonomik büyüme, istikrar ve hukukun üstünlüğünü geliştirmek değil, aynı zamanda barışı sağlamak, silahsızlaştırmayı gerçekleştirmek ve etnik çatışmaları önlemektir. Bu dışsal devlet inşası modeli şu anda sadece Bosna-Hersek ve Kosova'da uygulanmakla birlikte, çatışma sonrası dönemde (1990 ortalarında) bu tür müdahale ve dış yardımlara tüm bölge maruz kalmıştır.

Böyle bir analizin kısıtlamalardan birisi de varsayımların genelleştirilmesidir, bunlar daha sonra bölgenin tamamına uygulanmamasına neden olmaktadır. Devlet inşası için "belirtilerin" basitleştirilmesi ve tanımlanması için ihtiyaç olan sağlam bir nedenin var olması gerekmektedir. Daha sonralarda ise her bir vakanın analizinde uygulanır durumuna getirilmesi lazımdır.

Devlet inşası tanımı tanımlanırken iki soruya cevap vermek gerekir: Devletin inşasını kim koordine etmeli veya daha doğrusu kimin tarafından uygulanmalı, oluşacak sonuçlardan kimler sorumludur? Bu hassastaki soruda bize iki ana yaklaşım, sorunu cevabını vermektedirler. Birine göre, çözüm dışardan gelmelidir (dışsal). Diğerine göre bunun tam tersi olmalıdır. Reformların uygulanması sürecindeki ana çabaların içten ortaya çıkmalıdır (içsel). Devlet inşasında "dışsal" yaklaşım, bu süreci esasen dış aktörler (yabancı ülkeler veya uluslararası kuruluşlar) tarafından gerçekleştirilen bir

⁸⁹ David Chandler, *Empire in Denial: The Politics of State-building*, (London: Pluto Press, 2006), 4.

⁹⁰ Dominik Zaum, *The Sovereignty Paradox: The Norms and Politics of International State-building*, (Oxford: Oxford University Press, 2007), 17.

faaliyet olarak görür. Çatışma sonrası demokratik kurumları zayıflatılmış, ya da yıkılmış bir devletten kurmayı ya da inşa etmeye çalışmaktadır.

"Dışsal" okulu bir devlet inşası yapısını, diğer ülkelerin bir faaliyeti olarak görürken, bunu genellikle bir müdahale şekliyle tamamlandıktan sonra ortaya (BM, UNMIK, EULEX* vb. kurumların Kosova'da barışı koruma adına) çıkmaktadır. Bu okul esasen gerçekçi bir düşünce okulunun etkisi altındadır.⁹¹ Bu modelin ana sonuçları, devletlerin asimetrik bağımlılık zincirinin ortaya çıkmasıdır. Böylece bir devletin kendisini idare edemeyen "kanlı" bir zayıflığının ortaya çıkmasıyla dış faktörlerin faaliyetleri topluma karşı sorumluluklarının azalmasına neden olur.

Bu yaklaşımın tam tersine, "İçsel" düşünce ekolu, bir devletin inşasının, dış müdahalenin gereksiz olduğu devlet-toplum ilişkisinde içsel bir süreç olduğunu düşünmektedir. Devlet makamlarını ulusal liderliğin merkezi, devlet inşası şekillendirmesinde, yerel sorunlara çözümler bulmada rol oynadığını vurgulanır.

Devlet inşasını, devletin iç ve ulusal bir süreç olarak gören yazarlar, bir devletin kurulmasının "siyasi" ("politik" bir özellik olduğu anlamında) sembolik bir süreç olarak "teknik kapasitelerin geliştirilmesinden" sadece bir tane olmasıyla değil daha fazla olduğunu göstermektedir.⁹²

Bu görüşü çoğunlukla realizm okulun muhalifleri, neoliberal ve konstruktivistler tarafından paylaşılmaktadır. Genelde devlet inşası konusundaki kültürel anlayışı savunan yazarlardır. Bu sürecin sadece işlevsel, ekonomik ve kurumsal yönünü değil, diğer yönlerin önemini de vurgulamaktadır. Bizim bakış açımıza göre, bu etkiler de çok önemlidir; çünkü böyle bir model, toplumun kendi kendine yardım etme tutumu sayesinde sağlam ve meşru bir devlet kurulacağını garanti eder.

Devlet inşası sürecinde, özellikle sömürge sonrası ülkelerde toplam iç güçlendirme, devletin kontrolünü elinde bulunduran ve demokratik bir meşruiyete sahip olmayan ve

⁹¹ Chong, Ja Ian. „Making States from the Outside: External Intervention and State-Building in Weak Politics.” Paper presented at the annual meeting of the ISA's 50th Annual Convention “Exploring The Past, Anticipating The Future.” New York: New York Marriott Marquis, 2009. http://www.allacademic.com/meta/p310544_index.html, Erişim Tarihi, 11.12.2017

* EULOX, AB Kosova Misyonu (EULEX), BM Genel Kurulu 1244 sayılı kararı şemsiyesi altında, Brüksel'e hiyerarşik olarak bağlı, AB'nin 27 üyesinin ortak kararı ile Şubat 2008 ayında kurulmuş olup, en büyük AB misyonu olma özelliğini taşımaktadır (Council Joint Action 2008/124/CFSP)

⁹² Sue Unsworth, (ed.) An Upside Down View of Governance. Brighton UK: Centre for the Future State, Institute of Development Studies, (2010), 45.

hukukun üstünlüğüne saygı göstermeyen küçük, yolsuz bir elitin kurulması ile sona erdi. Özellikle sömürge sonrası ülkelerde bütünüyle iç güçlendirmesi devlet inşası sırasında, devleti kontrol eden, demokratik bir meşruiyete sahip olmayan ve hukukun üstünlüğüne saygı göstermeyen küçük yolsuzluk elitinin yaratılmasıyla neden olmuştur. Acımasız soykırımla sonuçlanan birçok trajik olaydan bahsedilebilir.

Bu iki karşıt modelin içerdiği önemli etkilerden dolayı (biz onları ideal tipler olarak göreceğiz; çünkü gerçekte tamamen saf biçimde bulunurlar ve genellikle aralarında karıştırılmış durumundadır). Biz ise daha sonra en iyi olacak düşündüğümüz "üçüncü çözümü" açıklayacağız. Birincisi, her iki yaklaşım da alınacak aksiyolojik seçimle sınırlı konumundadır, bizim anlayışımızda, en azından incelenmeli ve teorik düzeyde olmalı. Hem içsel hem de dışsal olan her iki düşünce hattı, devlet inşası modelinin her koşulda başarıyı garanti ettiğine, sanki değişkenler her zaman düzeltilebilir olduğunu inanılır.

Realistler, uluslararası topluluğun (çoğunlukla belirsizce tanımlanmış), iç güvenlik sorunlarından ötürü, özellikle de kendi güvenliğinden sorumlu oldukları için, devletin işleyişine zarar verecek dışsal bir çözüm bulmak için yeteneğe ve nesnellığe sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Realistler, uluslararası topluluğu (çoğunlukla belirsiz olarak tanımlanan), iç güvenlik sorunların devletin işleyişini tehlikeye düşüren iç problemler için harici bir çözüm bulma kabiliyeti ve objektifliği sahiptir. Özellikle de kendi güvenliğinden sorumlu oldukları yerde. Buna göre, uluslararası güvenlik nedeniyle dış müdahale her zaman meşrudur ve bazı ulusal aktörlerin kendi güvenliğini korumalarından almaktadır. Bu tartışma, ABD'nin 2003'te Irak'a müdahalesi sırasında son derece önem kazanmıştır. Uluslararası aktörlerin başından itibaren etkinliği tarafsız değildi, belirli değerler ve hedefleri tarafından yönlendirilmiş, yerel aktörler tarafından karşılanma ve yerine getirilmesi gerektirir.

Yerel aktörlerin bu değerleri ve hedefleri resmen (formalite olarak) kabul etmediklerini bilmeliyiz. Koşulsuz olarak onların alması bekleniyordu; kendileri çekingen olarak başarılı devlet inşası için en iyi çözüm olarak kendileri görüyorlardı. Deneyim, dış çözümün işe yaramadığını gösterdiğinde işte o zaman sorun doğar - neyin sorumlusu kimdir? diye. Çökmüş bir devlet için uluslararası toplum sorumlu olabilir mi?

Bize göre "uluslararası toplumun" seyredilmiş kolektif kimliği perspektifinden bakıldığında, genellikle süreci yöneten birkaç güçlü devleti temsil eder. Devletin yıkımı için yerel topluluk sorumlu tutulamaz. Bu bağlamda, uluslararası topluluğun, "istenen süreci" kurmak için yerel topluluklar üzerinde devlet inşası sürecini kullandığını iddia edebiliriz. Bunun için yerel aktörlerin sorumlu olması gerekir. Bu dışsal tutumla normatif olarak "devlet inşasının olumlu dinamiklerle" kurarak, devletlerin uluslararası toplumun kontrolü altında sağlam ve istikrarlı bir devlet inşası kurlmaları bekleniyordu. Yatırım ise doğrudan etkiye bağlıydı.

Sözde "müdahaleci" yaklaşımın temel varsayımı, uluslararası aktörlerin Batı Balkanlar'da uyguladıkları devlet kurma modelinin, sadece olumlu bir sonucu getirdiğini (BB'nin istikrarlı rejimleri gelecekte AB ve NATO'ya entegrasyonu) söz konusudur. Eğer kurumsal sonuç olması gerektiği gibi değilse, kurallara uymayan yerel aktörler sorumludur. "suçu üstüne yıkma döngüsü" de içsel modelin devlet inşasında da uygulanmasıyla oluşturulur; çünkü yerel aktörler başarısızlıktan kendilerini sorumlu hissetmiyor. Yalnızca kendi kişisel çıkarlarına hizmet edecek devlet kurumlarını "ele geçirmek" çalışmaları olsa bile. Sorumluluklarını ve pasifliği uluslararası aktörler üzerine atfedememektedirler ve devletin dağılmasına "izin vermekle" onları suçlarlar.

Dolayısıyla, çalışmamızda devlet inşası bu tür tanımlamanın derin teorik ve pratik karışıklığa yol açtığını göstermeye çalışıyoruz. Çünkü betimsel boyutu birleştirir (hangi değerler tarafsızdır - hangi aktörler katılmıştır?). Normatif olarak (bir ilke ve değerlerden diğer ilke ve değerlere karşı olmasıyla bu sonuçların sorumlusu kim olmalıdır?). Sonuç olarak, her iki karşıt teorinin de siyasal olarak kullanılmalarına yardımcı olmuştur. Bu açıklamalar yerel aktörler ile uluslararası toplum arasında karşılıklı suçlamanın kısır döngüsünü oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, bu tartışmanın önemli olduğunu inandığımız ve gördüğümüz devlet inşasını tanımlamadaki. Ahlaki etkiler ise kilit unsurlar olarak gördüğümüz başlıca sebepleridir. Her iki yaklaşım da yanlışlık içindedir, yani süreci koordine eden ana aktörlerin devletin inşasını tanımlarken tarafsız olduklarını varsayarak aşırı genelleştiriyor olmalarıdır.

Max Weber'e göre ahlaki tarafsızlığı savunmanın hiçbir şekilde (zaman) aksiyolojik olarak tarafsız olmadığını belirtirmiştir.⁹³ Bu nedenle ki devlet inşasında aksiyolojik tarafsız olarak nitelendirilebileceğimiz bir modelinin olmadığını, bazı süreç, standartlara ve siyasi/toplumsal değerlere dayanan devlet inşası süreci bir modelin seçmesi ile ilgilidir. Bu nedenle çalışmamızda devlet inşasını analiz ederken, kurumsal yapının üzerinde yatan değerlerin önemi ve sürecin aksiyolojik boyutuna odaklanmasını dikkate alınması gerektiğini belirtmek isteriz.

Bu perspektiften bakıldığında ne içsel ne de dışsal model Batı Balkanlar'a uymuyor. Örneğin, devlet inşası ile ilgili düzenlemeleri, yasalar rasyonalizme edilmesine ilişkin belli bir geniş görüşlülük, azınlık statüsü, insan hakları ve ekonomik büyüme Avrupa Birliği yönetmeliklerini etkiliyor.

Araştırmamıza AB'nin devlet yapısına süslü yaklaşımının Batı Balkan ülkelerinde bıraktığı süreci bu süreç meşruiyetini nasıl etkilediği üzerine odaklanacağız. Bu yüzden belirtilen iki uç arasındaki yerde olacak her iki tarafın diyalog görüşlerini de içerecek teoriyi bulmak için bir ihtiyaç olduğuna inanıyoruz.

Ardından belli bir devlet inşası modelinin başarılı şekilde uygulanmasında dış ve iç faktörlerin eşit derecede sorumlu olduğu göz önüne alındığında bu diyalogun ve tartışmanın merkez konumundaki kuramsalları incelemeliyiz. Buna yardımcı olacak ve en iyi hizmet edebilecek bir değerler dizisi ise yapılandırmacı kuram (konstrüktivizmdir). Çünkü o hem aktörleri, yapıları hem iç hem de dış faktörleri dikkate alır. Her şeyden sorumlu bir aktörün sadece "yeniden kayıtlı" hedefleri değil aynı zamanda Konstrüktivizmin (yapılandırma) odağı etkileşimidir.

1.2.5. Yapısalcılık Açısından Devletin İnşası

Burada Batı Balkan (BB) ülkeleri üzerindeki devlet inşası süreci, yapılandırma olarak bilinen teorik çerçeveye uygulanacak. Uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimlerinde kısa zamandan önce var olan (yapısalcılıktan en az 50 yıl önce ortaya çıkan teorilerle realizm ve liberalizm arasındaki rakipleriyle karşılaştırılacaktır). Yapısalcılık, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle geçen yüzyılın son on yılında uluslararası ilişkilerde neorealizm ve

⁹³ Tronkota, Balkanizacija procesa evropeizacije: Kako su aksiološka pitanja na Zapadnom Balkanu uticala na izgradnju države, 68. Yazarın yararlandığı kaynak, Weber, Max. The Theory of Social and Economic Organization. Simon and Schuster, 1997.

neoliberalizmin dönüştürücü olaylara açıklama getirmediikleri için uzmanlar yeni bir akım olarak ortaya çıktığını inanmaktadır.

Yapısalcılık, sosyal bilimlerdeki post-pozitivist "sosyolojik kaymanın" bir parçasıdır. Alexander Wendt bu yaklaşımın uluslararası hukukta ilk savunucuları arasındadır. Yapısalcılık teorisine göre, dünya siyaseti, normlar, inançlar ve kimlikler de dâhil olmak üzere sosyal yapılardan oluşur.⁹⁴ Tüm yapılandırmacılar, "Sosyal gerçekler". John Searle'ın dediği şeyin önemini vurgular. Bunlar var olan gerçeklerdir, çünkü toplumdaki tüm paydaşlar var olduklarını kabul ederler ⁹⁵. Searle, sosyal gerçeklerin analitik olarak toplumsal değerlerden ayrı tutulamayacağı fikrini dikkat çekti. Dolayısıyla, sosyal bilimlerde yalnızca gerçekler değil, aynı zamanda değerler de analiz konusu olan birimler olarak düşünülmelidir.

Bu bağlamda ulus ve ulusların "toplumsal gerçekler" veya "hayali topluluklar" olarak düşünülür.⁹⁶ Egemenlik, mülkiyet, insan hakları ve kolektif güvenlik gibi diğer olan "sosyal gerçekler" Yapısalcılar için, bilinçli bir politikanın temeli sayarak; toplumsal aktörler simgesel olarak toplumsal gerçekleri yoğun sosyal etkileşimle oluştururlar.

Sosyal aktörler sembolik olarak toplumsal gerçeklerini yoğun sosyal etkileşim ile biçimlendirirler. Yapılandırmacılar için egemenlik, mülkiyet, insan hakları ve kolektif güvenlik gibi diğer "sosyal gerçekler" bilinçli politikanın temelini oluştururlar. Devletin inşası, yapımı da "sosyal bir olgu" olarak düşünülebilir. Devlet, uluslararası arenada kendi seçeneklerine dayalı olarak yalnızca aracılık yapmakla kalmaz. Yapısalcılar, eylemlerinin genellikle diğer devletlerin ve uluslararası yapıdaki yerini belirleme biçimiyle belirlendiğini vurguluyor.

Yapısalcılık ile uluslararası ilişkiler teorisinde başlıca katkılardan biri, kendi katkısıyla aradaki ilişki bölünmüşlüğü ilişkin eleştirel tahmini olan arabulucu – yapı, analizimizde çok önemli bir rol oynamaktadır. Kurallar faktörleri oluşturur ve faktörler kuralları oluşturur. Konstrüktivistlere göre faktörler ve yapılar karşılıklı olarak takviye edici olarak inşa edilmişlerdir. Yapılandırmacılar, insan eylemleri ve aktörlerin

⁹⁴ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 367.

⁹⁵ John Searle, *The Social Construction of Reality*, (New York: Free Press, 1995), 26.

⁹⁶ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, (London: Verso, 2006), 6-8.

etkileşimlerini kuran, düzenlemeyi toplumsal kurallar ağıyla "iç içe geçmiş" olduğunu açıklar⁹⁷.

Yapılandırımcı yaklaşımın, Batı Balkanlar için geçerli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu alan hala devlet yapısını ve kurallarını yeniden düzenleme aşamasındadır. Yapısalcı yaklaşımın devlet inşası Batı Balkan davası için geçerli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu alan hala devlet yapısını ve kuralları yeniden ayarlama ve tanımlama aşamasındadır. Son on yılda, yerel ve küresel aktörler arasındaki karmaşık bir sosyal etkileşim süreci içerisinde sürekli geçiş süreçlerini geçirmektedir.

Yerel düşünceyi ve küresel fikirleri karıştırarak, Benedict Anderson'un söylediği gibi Batı Balkan için "topluluğun fikrini" sağlamanın ve tutarlı yolu bulmak ciddi bir zorluktur. Yapılandırımcı kuramı kullanarak bu yönüyle temelde analiz edilebilir. Sadece devlet inşasının sonucunu ele almakla kalmayıp, aynı zamanda bu sürecin kurucu ögesini de dikkate alır. Yani belirli değer ve ilkelere dayalı bazı mekanizmaların seçimiyle gerçekleşir. Yapılandırımcıların ilkeleri belirledikleri varsayımına dayanarak, kurumsal yapı oluşturma sürecinde rehberlik edenler devlet inşası sürecinde başarısızlığın ana "belirtisi" de tespit edilebilir.

Bununla birlikte yapılandırımcılık, devlet inşası yalnızca yeni devlet kurumları yaratma ya da mevcut devlet kurumlarını güçlendirme "teknik" bir süreç olmadığını vurgulamaktadır. Bu faaliyetler "kurumlar inşasında" daha ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Yapılandırımcı yaklaşım, işlev gören kurumların yalnızca resmi modele bağımlı olmadığı gerçeğine işaret etmektedir. Aynı zamanda işlevlerini yerine getirdiği sosyal bağlamdan da alırlar. Resmi kurumlar toplumda kök salmış olmalı, aksi takdirde yararsız olmaya veya özel menfaatlerden etkilenme riskine girme ihtimaller yüksektir.

Bo Rothstein, kurumların "tarafsız inisiyatif yapılar" olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgular. Daha ziyade fikirlerin ya da "topluluğun" taşıyıcısı olarak görünmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu nedenle, bunlar değişime tabii tutulan

⁹⁷ Adler Emanuel, „Postizanje srednjeg puta: Konstruktivizam i svetska politika.” (Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics), (European Journal of International Politics 3, September. 1997), 326.

güvensizlik veya güvensizlik meselesidir. Çünkü aktörlerin fikirleri ve söylemi kurumdaki eyleminde değişikliklerle birlikte değişiyor.⁹⁸

Bu nedenle, kurumlar toplumsal süreçler tarafından inşa edilen bir şey olarak görülmelidir. Rasyonel amaçlı veya yeniden mekanik üretim ürünü olarak (realist ve rasyonalist okullar tarafından iddia ettiği gibi) değil. Colin Hay, yapılandırmacılığın aktörlerin önemini vurgularken, kuralların üretimi ve çoğaltılmasında veya etkileşimlerin hem de bu katılımı teşkil eden sosyal ilişkilerin önemidir.⁹⁹ Bu madde bağlamında, devlet inşasında yer alan aktörler (hem devlet içinde hem de dışında) arasındaki ilişkiler ve etkiler daha kesin bir şekilde analiz edilmelidir. Sonuç olarak, bu teorik yaklaşımın BB üzerindeki devlet inşasının analizi için uygun olduğunu düşünüyoruz; çünkü bu devletin inşasında kimliğin kurucu rolünün bir yansımasının analizidir. Hem bu yaklaşım kim olduğumuzu sorarak siyasi faktörleri gören ve bizi onlardan ayırandır. Bu açıdan bakıldığında, devlet inşası değerlere dayalı Kendilik (benlik) ve Değer'in buluşunun öznel ilişkisi üzerine önemli bir etkileşimdir. Bunu Iver Neumann;

"Kimlik oluşumunu incelerken bunlara odaklanması gerektiğini düşünmektedir. Psikolojik fantezilerden kurtulmalı ve toplumsal sınırları tasarlamaya odaklanmalı. Aynı zamanda grupların kendilik ile başkaları arasında belli belirsiz bir biçimde salınması rolleri oynayanlar gibidir. Kolektif kimlikler, birbiriyle etkileşim kuran ve birbirlerinden ayrı olarak yeniden tanımlanmamalı ya da incelenmemesi gereken çoklu fenomenlerdir"¹⁰⁰.

Bu açıdan bakıldığında çalışmada Batı Balkanlar'daki devlet inşası sürecinin uluslararası/dışsal sürecine özel bir atıf ile, diyalog görüşüyle karşılaştırarak kendilik (benlik) ve diğerinin diyalektik tutumunu gözden geçiriyor. Yapılandırmacı görüş ilgi ve kimlikleri tanımlama konusundaki görüşleri, maddi faktörler ile fikirler arasındaki ilişkilerin, faktör - yapılar ilişkisi üzerine tartışmaların orta yol teorisi için önemlidir; dışsal veya içsel açının dışında da devlet inşası modelini görmek istemektedir. AB'nin

⁹⁸ Bo Rothstein, Instituțiile politice o perspectivă de ansamblu. (In: Goodin, Robert E. and Han-Dieter Klingemann. (coord) Manual de ?tiin?ă politică. Iași: Polirom, 2005), 465.

⁹⁹ Colin Hay, Constructivist Institutionalism. In: Rhodes, R. A.W. Sarah Binder, Rockman, Bert. (eds.) The Oxford Handbook of Political Institutions. (Oxford: Oxford University Press, 2006), 352.

¹⁰⁰ Iver B Neumann, „Self and Other in International Relations.” (European Journal of International Relations 2/2, 1996),1.

Batı Balkan ülkelerinin devlet inşası üzerindeki etkisi bağlamında analiz etmemiz gereken bir diğer önemli kavram toplumsallaştırmadır.

Bu kurallar ve değerler işbirliğinin transferi önemli bir fenomenini temsil eder; dolayısıyla bizim Avrupalılaşmayı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Yapısalcılık, bu kavram nedeniyle uluslararası etkileşimi ele alan, uluslararası ilişkilerde hakkındaki diğer teorilerden farklıdır. Realist kuramların kökünde yapılandırmacılığa karşı, bireysel faktörleri temsil eden ülkelere aksiyolojik bölünmeyi yapmaktadır. Kendi çıkarlarına ve yapıya dâhil olan ülkelere göre kendi değerlerini ve kimliklerine göre uygun hareket edip müzakereleri yürütürler.

Yapılandırıcı görüş ile devlet inşasında söz sahibi olmak, değerlerin belirli bir kurumsal çerçeve içinde meşruiyetin yarattığı (ve sürdürdüğü) görüşünü dile getiriyoruz. Realist paradigması devleti teyit ederken, yapısalcılar "ortaya çıkan" devlet olarak algılanıyor.

Özellikle geçiş döneminde değerler sürekli olarak değişiyor, yeniden inceleniyor veya yeniden yapılandırılıyor. BB'da savaş sonrası dönemde yapılacak analizde iki değişkene odaklanacaktır:

- 1 Kültürel-kurumsal bağlamda,
- 2 İnşa edilmiş devlet kimliğine, hükümet ve diğer aktörlere.

Bu tanımından devlet inşasında üç boyut çıkmaktadır (vardır);

- Normlar (kolektif beklentiler, aktörlere verilen kimlikle doğru hareket edecekler mi?),
- Kimlik (ulus ve devlet yapısı) ve
- Kültür (ulusal-devlet otoritesinin kimliğinin özel veya haklar temelinde gerçekleştirilen toplu modellerdir bunlar).

Realist teoriyi savunanlar, normları esas düzenleyici olarak tanımlarlar, standart olarak işlev gören dışsal hâkim olan çizgiyle davranışları belirler. Yapılandırmacılar için normlar çoğunlukla kurucu konumundadır (aktörlerin kimliğini tanımlar). Her toplumdan ayrı ayrı olarak ortaya çıkan ve daha belirgin bir içsel boyuta sahiptirler. Modelimiz bu iki bölüm arasında bulunur; çünkü hem devlet inşasında değerlendirme boyutuna odaklanmakta (normlar ve değerler) hem de bilişsel (kurallar ve modellere) modele göre.

Bu nedenle yapılandırmacı kuram, devletin yapısını şekillendiren ve siyasi kimliklerin dışsal olarak verilmediği görüşünü savunur. Ancak çevredeki etkileşim sonucu ortaya çıkan siyasi çevrenin toplumsal algısına daha fazla odaklanmaktadır. Peter Katzenstein'a göre kültürel çevre, devletin davranışını ve devletin niteliğini / kimliğini etkilemektedir. Bu, aktörlerin özellikleri kendine has olduğunu ve çevre ile ilişkili olarak dışsal olduklarını düşünen neorealistlerin tavrının aksine, aktörlerin özelliklerini göz önüne alan neorealistlerin tutumu ile çelişkilidir çünkü onlar özgüdür ve çevre ile ilişkili olarak dışsaldır.¹⁰¹

Ele alınacak bir diğer teorik sorun ise BB'nin somut davasında bir devlet inşası kimin sorumlu olduğu sorusunun Eski Yugoslavya ülkeleri mi, Avrupa Birliği mi? cevabın bulunması gerekir. Tezimizde aşağıdaki karmaşık sorunun üstesinden gelme ihtiyacımızı sadeleştirmiş aşamayla dikkat çekmeye çalışacağız: Yerel - uluslararası modeli, iki aktör arasında uygulamada hangi devlet inşası modeli uygulanmalıdır? Sonra, aşağıdaki sorulara cevap bulmamız gerekiyor: Devlet modeli toplumdan kaynaklanmadığında ne olur? Bu fikir oldukça sezgisel görünse de, karşımızda bu süreçte zorluk olarak "kültürel çevrenin" etkisini belirlemektir.

Yapılandırmacı teorik araçların uygulanmasıyla elde edilen mevcut açıklayıcı planı kullanarak, çalışmamızda devlet yapılarının iki modelini karşılaştıracğız. (Yerel olarak Balkanlaşma; dışsal model olarak ise Avrupalılaşmayı) şu anda hangisi Batı Balkanları şekillendiren belirlemektir. Yapısalcı kuramın düşüncelerine göre "yerelleştirme" eğiliminin "küreselleşme" eğilimine karşılık geldiği süreçte, üzerinde çalışmaya değer verilmesi gereken sosyal olarak yapılandırılmış bir fenomendir. Dahası, aynı zamandaki baskıların bu fenomen ile eşzamanlı bağlamda esas olarak önemli olduğu bu da Balkanlaşma ve Avrupalılaşma arasında yönlendirilen meşruiyet mücadelesinden kaynaklanıyor. Bunu yaparak BB, Vesna Goldsworthy tarafından belirtildiği gibi "aralarında bir yerde" sürekli durumuna getirilmektedir.¹⁰²

Yugoslavya'nın dağılmasıyla başlayan etnik savaşları sona erdiren kilit aktörlerden biri kuşkusuz uluslararası toplumdur. Barışın sağlanmasında bazı devletlerin ve uluslararası örgütler ana rolü oynamışlardır. Buna göre, uluslararası toplum Batı Balkan ülkelerinin

¹⁰¹ Peter Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. (New York: Columbia University Press, 1996), 56.

¹⁰² Dušan I. Bjelić, - Obrad Savić, *Balkan as Metaphor: Between globalization and fragmentation*, (Cambridge: MA: The MIT Press, 2002), 235–250.

inşası sürecinde ilk belirlenen aktördü; çünkü en çok eski Yugoslavya topraklarında ortaya çıkan ülkelerin yeniden inşası sürecinde en fazla yatırım yapmıştır.

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra (BM, NATO ve AGİT) barışı korumakla görevli birçok uluslararası aktör olsa da uluslararası ve yerel aktörler Avrupa Birliği'ni BB'ye entegrasyon için en önemli katalizör olarak görüyorlar. Özellikle 2003 yılında Selanik Zirvesi sonrası Batı Balkanlar için genişleme planı başlatılmasıyla, dış politika eylemleri nadiren tek oy sonucu olarak süreçlerde bunu uluslararası bir oyuncu olarak göreceğiz.

Avrupa Birliği kendisi, çok merkezli yapıya sahip olmasına rağmen dış politika eylemleri için nadiren oybirliği ile sonuçlanır. Süreçte ana uluslararası aktör olarak bunu göreceğiz. Avrupa Birliği, 1951'de altı ülke (Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) arasında başlayan işbirliği ve entegrasyon sürecin sonucu olarak oluşturuldu. Avrupa devletlerinden oluşan tek bir hükümetler arası ve uluslar üstü topluluk olan ekonomik ve siyasi bir birliktir. Avrupa Birliği, 1 Kasım 1993'te Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması bilinen adıyla) yürürlüğe girmesiyle resmen kuruldu. Weber'in rasyonel-hukukun normatif gücü hakkındaki görüşleri, bürokraside somutlaşan, bürokrasi üretme biçiminde bıraktığı sonuçları hem de toplumsal bilginin denetlenmesi, bu tutumları gözden geçirmek ve uluslararası örgütleri yalnızca yapılar olarak değil faktörler olarak değerlendirmek için temel oluşturmaktadır.¹⁰³

Batı Balkanlar'ın kimlik ve çıkarlarını temsil eden yerel aktörleri belirlemeye çalıştığımızda zorluklar ortaya çıkıyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Batı Balkanlar kavramının kapsadığı altı ülke arasında sıklıkla büyük farklılıklar var; çünkü devlet inşası sürecinde çeşitli zayıflıklara maruz kalmaktadırlar. Yine de bölgedeki devlet kurma sürecinin genel özelliklerini tanımlamak için burada aynı basitleştirme yöntemi uygulanmalıdır. BB'daki devlet temsilcilerle genelde basittir; çünkü onlar halk tarafından seçilmiş olmalarına rağmen sadece toplumun parçalarını oluşturmaktadırlar.

Partiler genelde ideolojik prensiplere göre değil, etnik prensiplere göre bölünmüşlerdir. Bu nedenle, devletin yapısının nasıl şekilleneceğini belirleyen yerel siyasi faktörlerin

¹⁰³ Michael N. Barnett, - Martha Finnemore, „The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations”. International Organization, 53/ 4, (Jesen, 1999), 701.

davranışlarıdır. Aslında vatandaşlara fayda, fikir birliğini ve işbirliğini sağlamak için politik olarak hareket etmeyip başkalarına karşı oldukları politik iradeyi ifade ederek etnik kökenleri açığa vurmak için bölünmeleri güçlendirmeye çalışıyorlar.

Bu durum, çatışma sonrası bölgeler için tek pratik çözüm olarak, yabancı güçler dış idareyi ilan etmek için haklı görüyorlar. Devlet inşası sürecinde daha büyük bir etki yaratmak için bu aktörlerin uzlaşması söz konusudur. BB ülkelerine katılım öncesi teklif edildiği bir araçtı. Bir bakıma AB'ye girme için verilen sözdür, bu süreç genel olarak "Avrupalılaşma" sürecidir.

Avrupalılaşma, "modaya uygun" bir terim olarak kısa süre önce Avrupa Birliği üzerinde yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlamıştır. Birçok yönden tanımlanabilir; ancak hiçbirisi yeterli veya net görünmüyor. Bu terimle ilgili tartışmalı görüşlere yol açmaktadır. Daha fazla araştırıldığında, daha karmaşık bir "bulmaca" ya benzemeye başlıyor.¹⁰⁴ Aksiyolojik açıdan "Avrupalılaşma", özellikle BB'da üçlü reform süreciyle Yugoslavya'nın dağılmasından sonra başladı. Toplumun ve siyasi yapıların Avrupa Birliği tarafından dayatılan kurallara, değerlere ve koşullara uygun olarak değiştiğini ima eder.

O'Brien "Avrupalılaşma" dediğimiz şeyin önemini vurguladı. Yapısalcılık açısından bakıldığında, Avrupalılaşma bazı normları ve değerleri ifade eder. Dolayısıyla bu süreç karmaşık resmi kurum oluşturma süreci olarak anlaşılmalıdır; aynı zamanda toplumdaki tüm aktörler tarafından kabul gören ve inanılan "siyasi topluluğun" sembolik bir yaratıcısı olarak ortaya çıkmaktadır. Dinamik bir süreç olarak gözlemlenen, "Avrupalılaşma", uygulamaların ve sembollerin aktarımıdır.¹⁰⁵

Bu nedenle, tamamlanmamış bir süreç olarak analiz edilemez; ancak her zaman yapım aşamasında olan bir süreçtir. Üstelik düzenlemelerin tanımlanması ve uygulanması söz konusu ve sürecidir. Yapıların (uluslararası toplumun bir temsilcisi olarak AB) ve aktörlerin (Batı Balkanlar'daki yerel temsilciler) etkileşimin sonucun açıklanması çok önemlidir. Bu olguyu daha iyi anlamak için, Yapılandırmacıların son on yılda yoğun bir şekilde ele aldığı en önemli belgelerinden biri sosyalleşme olarak düşünülmelidir.

¹⁰⁴ Heather Grabbe, *The EU's Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, (London: Palgrave Macmillan, 2006), 95.

¹⁰⁵ Kevin Featherstone - Claudio M. Radaelli, *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, (November 2003), 5-10.

Batı Balkanlar'da devlet inşası sürecinde etnik çatışmaların tekrar ortaya çıkmasını önlemek için, "pozitif (olumlu) devlet inşası" için gerekli olan (bu standartların çoğu "şartlı üyelik" sözcüğünün bir parçasıdır), sözde "Avrupa değerleri" adı altında yönetilenlerdir. Reformların yavaş uygulanması ve sıkça yaşanan milliyetçi patlamaların AB'yi politikasını BB'ye değiştirmeye ve ortak bölgesel yaklaşımdan (sözde "regatta" ilkesini) her ülkeye ayrı uygun yaklaşımlar getirilmesini zorladı. Yani, devletin bu sürece katılımının büyük ölçüde bağlama, bağlı olduğu ve bölgeye standardize edilemeyeceği ve uygulandığı ortaya çıktı. Yani, devletin bu süreç içine dâhil edilmesi, büyük ölçüde Kontekst ağına bağlıdır, standartlaştırılmaz ve bölgenin tamamı üzeri uygulanamaz.

Başlangıçta (AB, 1997'de Batı Balkanlar'a Bölgesel Yaklaşım başlattığında), Avrupalılaşıma "bağlamanın körü" idi, devletin yapımı üzerindeki kurumsal etki negatifti. Üyelik niteliklerin niteliği, başta iç siyasi güçlerin önüne düşürdü. Bunlardan her biri kendi gündemi ve ajandasına sahipti. Selanik'te 2003 yılında yapılan Zirvenin ardından Avrupa Birliği BB'ye karşı tutumunu değiştirdi. Politikası giderek bağlam ile bağlantılıydı, bu yüzden kendi yapısını devlet modeli olarak Balkanlar'da devlet inşasındaki süreci ayarlamak istedi. Yukarıda özetlenen kavramları kullanarak, AB'nin stratejiyi değiştirdiğini fark edebiliriz. Kısmen dışsal olanlardan başlayarak Batı Balkanlar'da her bir ülkenin kimliğinin özelliklerine odaklanan içselleştirmeye yöneliktir.

Kosova devlet inşasında böyle özelleştirilmiş yaklaşım olduğunu var saymaktayız. (Önemli bir gecikmeyle yaratılan) "Balkanlaşma" olarak tanımlayacağımız meşru yerel devlet modelinin geliştirilmesi için ayrılan ve bırakılan alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yerel modelin ortaya çıkışı, kurumsal kuralların kurucu ve meşru olduğu "ulusal" değerler ve normları yansıttığı zaman en çarpıcı konumundaydı. Bosna'daki savaş sona erdiğinde "yerel" model oluşturmak için etnik çatışmaların neden olduğu karmaşık durum göz önüne alındığında ne zaman ne de boşluk kalabildi.¹⁰⁶

Bu nedenle çözüm için uluslararası toplum tarafından önerilen tek çözüm modeliydi. Colin Hee uluslararası örgütlerin yerel aktörlere karşı nasıl davrandıklarına dair görüşler, küreselleşmenin bu asimetrik ilişkileri nasıl şekillendirdiği ile bağlantılı olan

¹⁰⁶ Gëzim Selaci, Ethnic Politics in Post-Conflict Kosovo: Agonistic democracy as an alternative to antagonistic interethnic relations in post-conflict Kosovo, Albanian Journal of Politics 5/1, (June 2009), 3.

ilişkinini belirtmemiz yararlı olacaktır; "Uluslararası örgütlerin amaç ve usulleri meşruiyet standartları ile daha sıkı bir şekilde tanımlanmakta. Ait oldukları uluslararası toplumun uygunluğu, ancak etkili problem çözmek için faydacı bir talep olur"¹⁰⁷.

"Avrupalılaşıma" BB ülkeleri için değerlerin geçerliği olmadığı inşaat modeli olarak düşünülmendiğini göstermektedir. Ancak yerel vizyonu kabul etmeden ve adapte olmadan, devlet inşası sorununu çözme konusunda kendi yükümlendiğini söylenebilir; ancak devlet inşası problemini çözme konusunda kendi "evrensel" vizyonu ile yükümlü olduğunu söylenebilir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de aynı konuyu ele alan yazarlardan Frank Schimmelfennig, Avrupa entegrasyonundaki (bütünleşme) aktörlerin belli bir politikaya yönelik bireysel eğilimler temelinde stratejik olarak hareket ederler. Ancak bunları kendi toplumlarının çevrelerinde yapmayı ve stratejilerini toplu olarak etkileşimin sonucunu etkilerler.¹⁰⁸

Bütün bunlara dayanarak, Avrupa Birliği'nin "dışsal" stratejiden "içsel" stratejiye geçişiyle, Avrupa Birliği "Balkanlaşma" modelinin uygulanmasını doğrudan "çarpıtmanın" başlattığı (Avrupa Birliği tarafından sorulan, "küresel" yerine etkileşimin ve değerlerin yerel ilkeleri seçilmiştir). Burada, yapılandırmacılığın orta yol teorisi olarak, "Avrupalılaşımanın" dışsala ya da içsele dönük devlet inşası modelinin bir formu olmadığını sadece sosyalizasyon sürecinde normları oluşturarak her iki modelin de önüne geçildiğini açıklıyor.

1.2.6. Devlet İnşası ve Güvenlik

1990'lı yıllarda devletin zayıflığı, uluslararası güvenliğe yönelik önde gelen tehditlerden biri olarak algılandı. Devletin inşası ise insanın müdahalesiyle birlikte uluslararası toplumun gözde kavramı haline geldi. Helman ve Ratner (1992), böylece yaşam durumunda içten gelen baskılarla tehdit edilen ülkelerin var olduğu yönündeki eğilimi doğru bir şekilde gözlemlemekle birlikte, siyasi istikrarsızlığı ve çatışmaların çıkış potansiyeli diğer ülkelere de yayılabilir. Zayıf ülkelerin güvenlik için ciddi tehdit oluşturduğu konusunu ortaya koydular.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Hay, Constructivist Institutionalism, 238.

¹⁰⁸ Frank Schimmelfennig, The EU, NATO and the Integration of Europe. Rules and Rhetoric, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 141.

¹⁰⁹ Predrag Pavličević, Slabe države i bliski koncepti kao komponenta bezbednosne i kontraterorističke strategije, (Beograd: Institut za Strategijska istraživanja, Časopis Vojno Delo, (Zima, 2013), 132-133.

Devlet içi çatışmaların sayılarının artması, ülke bunları tek tek çözme becerilerinin azalmasından dolayı "yeni" çözümlere ihtiyaç duyar. Dış müdahale (askeri ve insani müdahale) Birleşmiş Milletler'in çatışma sonrası barış inşası sürecini getirmesidir.¹¹⁰ Egemenlik kavramı, devlet özerkliği ile uluslararası ilişkilerin işlevsel aktörü arasındaki ilişkiyi ve kapasitelerini göz önüne alarak daha da problematik hale getirilmektedir.¹¹¹ Bu şekilde, devlet inşası kavramını ulusal ve uluslararası güvenliğin sağlanması ve geliştirilmesi için gereken bir araç olarak kullanma olanağına başlanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle devlet zafiyeti ve inşa çalışmaları konusu gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Bu uluslararası sistemde küresel seviyedeki güvenlik etkileşimlerinin çoğunun odak noktasının alt kademelerine kaydırılmasıyla paraleldir.¹¹²

1990'lı yıllarda güvenlikle ilgili başlıca tehditler artık küresel seviyeden gelmiyordu. Güvenlik etkileşimlerinin çoğunun şu anda bölgesel düzeyde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu trendin farkına varan sözde temsilciler, eğilime dikkat çeken sözde Kopenhag Güvenlik Okulu temsilcileri "Bölgesel Güvenlik Kompleks Teorisi" geliştirdiler.¹¹³ Bosna'daki savaş sona erdiğinde "yerel Güvenliğin hala bölgeyle bağlantılı olduğuna, öncelikle devletler tarafından üretilen güvenlik tehditlerinin daha kısa mesafelere kaydırıldığına inanıyorlar. Bu nedenle, bölgesel güvenlik dinamiklerini gözlemlemek mantıklıdır.

1.2.7. Güvenlik Analizinde Devlet İnşası ve Kavramı

Devletin yasal ve sosyolojik tanımlar, devletin kurucu unsurlara sahip olması gerektiğini göstermektedir (bölgesi, nüfusu, egemenliğin gücü), bunlar "iç plan" için geçerlidir. Buna karşılık, devlet tanımına ihtiyacımız olan bu unsurlar arasındaki ilişkiyi görmemizi sağlayacaktır. Uluslararası çevreden anarşik koşulların etkilerini bu tanımla uluslararası güvenlik analizi için yararlı olmasına imkân sağlayacaktır.¹¹⁴

Bununla birlikte, devletin uluslararası güvenlik konusundaki rolüne ilişkin anlayışı, devletin iki klasik kavramını bilmeden ne tam ne de mümkün olabilir. Bunlar sosyolog Max Weber ve Emile Durkheim'ın çalışmalarında verilmektedir. "Belirli bir bölgede

¹¹⁰ Aidan Hehir - Neill Robinson, State-building: Theory and Practice. (Abingdon: Routledge, 2007), 3–4.

¹¹¹ Stephen D. Krasner, Podela suvereniteta. Nova srpska politička misao, 15/3–4, (2007), 204.

¹¹² Barry Buzan, - Ole Waever, Regions and Powers: The Structure of International Security, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 343.

¹¹³ Buzan Regions and Powers: The Structure of International Security, 201. ve 356.

¹¹⁴ Buzan, Regions and Powers: The Structure of International Security, 1- 67.

fiziksel baskınlığı etkili şekilde tekel sahibi meşru olarak kullanılmasına oluşan insan topluluğudur."¹¹⁵ Devleti tanımlamaktadır. "Toplumsal zamanla topluca geliştiği duyguları, idealleri ve inançları içeren toplumsal düşünce organıdır"¹¹⁶.

Weber'in anlayışına göre devlet, merkezi hükümet kurumların meşru güç kullanım hakkına sahip olmaları yanı sıra vatandaşlara güvenlik sağlamalıdır. Öte yandan Durkheim, devleti bir siyasi örgütlenme biçimi olarak izler. Bu da merkezi hükümetin ve toplumun nüfuz etmesini ima etmektedir. Sadece merkezi hükümet kurumları kümesi olarak tanımlanan devlet, uluslararası güvenliğin analizi için uygun değildir. Çünkü devlet ile toplum arasındaki bir ilişki olarak Durkheim'in daha kapsamlı bir retorik anlayış bile değildir. Bununla birlikte, uluslararası güvenliğin analizi için devletin aynı anda bir "bیلardo topu"¹¹⁷ olması gerekir. Böylece sistem seviyesinden görülen, aynı zamanda iç özellikleri uluslararası ilişkilerin kalitesini etkileyen varlıklardır.¹¹⁸

Buzan'ın devlet anlayışı, güvenlik ilişkilerini gözlemleme sonucu bir defada uygulanabilecek şekilde inşa edilmiştir. Aynı zamanda, uluslararası güvenlik bağlamında devlet inşasını gözlemlememizi sağlar. Devletin güvenliği için önemli bir iç ve dış meşruiyetin var olması "örgütsel ideoloji" devlet kurumlarının güvenliği ile yakından bağlantılıdır. Buzan'ın "sosyo-politik uyum" kavramı (Durkheim'in organik dayanışma anlayışına dayanır) böylece ulusal güvenlik ile doğrudan bağlantı kurulabilir. Devlet teorisinde, devletlerin "güçleri" (yani güçlü ve zayıf devletlerin ayrışması) arasındaki ayrımla geliştirilmiş olanıdır. Buzan teorisindeki bu yerin "devlet kurma" kavramının tanıtılmasına olanak tanıdığına devletlerarası güvenlik dinamiklerini etkileyebilir olduğunu inanıyoruz.

Buzan'ın zayıf ve güçlü devleti, sahip oldukları sosyo-politik bütünleşmenin derecesine göre ayırmaktadır. Devlet sadece bir dizi merkezi hükümet kurumu değil sosyo-politik bir birimi temsil eder. Devlet güçlü ise, güvenlik için ana tehditler dışardan gelmektedir ama devlet zayıfsa tehditlerin çoğunluğu ulusal güvenlik kavramını yansıtan tehditlerden gelmektedir.¹¹⁹ Zayıf ülkeler, diğer devletlerin dış etkenlerine maruz

¹¹⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 132.

¹¹⁶ Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society*, (New York: Free Press, 1964), 79

¹¹⁷ Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962), 20-24.

¹¹⁸ Buzan, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 97.

¹¹⁹ Buzan, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 100.

kalmaktadır. Onların iç sorunları tamamen dışa vurulamaz ve dış etkenlerden kaynaklanan sorunlardan asla ayrılamaz.¹²⁰ Bu nedenle, zayıf devletlerin sorunlarıyla mücadele etmenin bir aracı olarak devlet inşası arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurmanın uygun olduğunu düşünüyoruz. "Atılım" mekanizması çerçevesinde ulusal ve bölgesel güvenliğin durumunu etkileyen bir faktör olarak algılanmaktadır.¹²¹

Bölge çalışması söz konusu olduğunda BGKT (Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorileri), bölgesel güvenlikle kapsamlı ve sistematik bir şekilde ilgilenen uluslararası ilişkilerin genel teorilerini (yani neorealizm veya yapılandırmacılık) bütünleştirmeyi başaran tek teoridir. Uluslararası güvenliğin belli fenomenleriyle uğraşan özel teorileri (ör. Güvenlik rejimleri ve güvenlik toplulukları).¹²²

Buzan'a göre, devletin bir parçası olan güvenlik bağımlılığı bağlamının dışına çıkarsa, ulusal güvenliğin anlaşılamayacağı "ilişkisel bir sorun" olarak çıkar. Bu güvenlik karşılıklı bağımlılığı bölgesel düzeyde en açık şekilde yansıtılır. Dolayısıyla BGKT'nın "dış" devlet yapılarının güvenlik etkilerini anlamak için önemli olan bölümlerini sunacağız. Bölgesel güvenliği tanımlarken, bir unsur oluşturan gücün yanı sıra, Buzan'ın arkadaşlık ve düşmanlık kalıplarını da önemli olarak listeliyor.¹²³ Belirli konularda devletlerarasında gelişen ilişkileri, ideoloji yoluyla sınır anlaşmazlıklarının çözülmesinden başlayarak uzun süredir devam eden tarihi bağların kurulmasına kadar devam eder. Belli bir coğrafi bölgede ortaya çıkan dostluk ve düşmanlık kalıpların güvenliği güvenlik komplekslerinde okunur. Bunlar öncelikle "iki veya daha fazla büyük devlet arasında hissedilen yüksek düzeyde tehdit / korkulardır."¹²⁴

Bölgesel güvenlik kompleksi (alt kompleks) bir yandan kendi orijinal güvenlik dinamiklerini ve güç dağılımını geliştirebilir; ancak diğer yandan da dışsal aktörlerin nüfuz alanındaki "atılım" ıstırabını çekebilir. Katılım ya da "atılım" dolaylı olabilir (devletlere farklı yardım türleri) ve doğrudan (yabancı askeri güçlerin katılımı veya ekonomik yardımı) yapılabilir.¹²⁵ Kural olarak, dış aktörler düşmanlık modellerini daha az etkiler, devletlerarasındaki güç dağılımını önemli derecede etkilemektedir. Bölgedeki

¹²⁰ Buzan, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 1006.

¹²¹ Ersel Aydınli – James Rosenau, *Globalization, Security and Nation-State: Paradigms in Transition*, (Albany: State University of New York Press, (2005), 156.

¹²² Buzan, - Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 80.

¹²³ Buzan, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 190.

¹²⁴ Buzan, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 193–94. Ayrıca bkn. 156.

¹²⁵ Buzan, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 213.

devlet kurma projesinin dışarıdan yürütölmekte olduğu varsayımından yola çıkıyoruz. (Bizim durumumuzda güvenliği alt komitesi olan bu bölge Batı Balkanlardır), Uzun bir süre sonra şunlar yapılabilir:

Devletin gücünde bir değişime yol açar dostluk ve düşmanlık biçimlerinin değişimini etkileyebilir. (Yani, güvenlik alanında ilişkilerin kalitesini yükseltmek ve güvenlik rejiminden güvenliği topluma muhtemelen dönüşümü sağlamak).

Devlet İnşasının Güvenlik Dinamikleri "Nasıl Nüfuz Eder"

Uluslararası (ve bölgesel) güvenliği analizinde uygulanabilmesi için devleti (inşasını) tanımladıktan sonra, BGKT'nın çerçevesinde uygun olarak inşası yer alan yöntem ve varlıkları seçebiliriz. Devlet diğer tür varlıklarla genel olabilecek bir sosyal-politik varlık olduğu için, bir devletin inşası adı altında onun bütün yönetim kapasiteleri akla gelmektedir (Weber unsuru). Aynı zamanda sosyal-politik bağlaşım düzeyinin yükseltilmesidir (Durkheim unsur)¹²⁶. Uluslararası güvenliğin devlet inşası ile ilgili bağlamında, kaynaklarda ağırlıklı olarak zayıf devlet fenomeni ile bağlantılıdır. Teröristlerin barındırma yeri olarak hizmet edebilir, dolayısıyla organize suç ve uluslararası istikrarsızlık ağların yasadışı göç ve terörizm kaynağı olabilir. Stephen Krasner ve Carlos Pascal, devletin zayıflığının "ormanda biriken ölü yapraklar gibi devlette yapısal bir tehdidi oluşturmaktadır. Kalıcı barışı yaratmanın yolu tek uzun vadeli ve daha iyi yönetişimi sağlamak olduğunu" vurguladı.¹²⁷ Devlet inşası yaklaşımlar literatürde sınıflandırılabilir:

- a) Devleti inşa eden varlığın konumuna göre (iç ve dış inşası)
- b) Devlet inşasının amacını anlamaya yönelik (kurumsal ve kapsamlı inşası).

Devletin iç inşası, devletin kurumsal kapasitelerini bağımsız olarak inşa etmeye sosyal-politik bütünleşmeyi ve güçlendirmeye yönelik otantik bir yerel girişimini ima eder. Devletin dışsal (veya uluslararası) inşası, bu süreçte dış aktörlerin (devletlerin ve uluslararası örgütlerin) katılımını ima eder. Bu sürece katılımın yanı sıra sahiplik de muhtemelen değişecek ve bu spektrumun iki kutbu arasında hareket edecektir. Böylece,

¹²⁶ Nicolas Lemay-Hebert, "Trying to Make Sense of the Contemporary Debate on State-building: The Legitimacy and the Institutional Approaches on State, State Collapse and State-building", IPSA, (2010), 10.

¹²⁷ Chandler, Empire in Denial: The Politics of State-building, 3.

Charles Tilly devlet inşasını, modern bir devletin kurulması çerçevesinde iç çabayla değerlendirmektedir¹²⁸ (ing. State formation).

Öte yandan, dışsal devlet inşası yirminci yüzyılın son on yılında ilgi çekici hale gelmeye başlanmıştır. Batı devletlerinin katılım, etkisi ve biçimiyle "Batılı olmayan devletlerin" kurumsal kapasitelerini oluşturmaya olarak yöneliktir. Cevaben "zayıflığa" ve değişen egemenlik anlayışın içinde olmasını getirmeye çalışmaktadırlar. Dışsal devlet inşasını savunma nedenini böyle tanımlıyor: Chandler Devlet yıkım vakaları veya reddine eğilimli devletlerin desteğiyle başa çıkmak için uluslararası mekanizmaların geliştirilmesi savunmaktadır.¹²⁹ Bu bizim anlayışımıza çok yakındır, devlet inşası konusu, bölgesel güvenlik dinamiklerine "nüfuz etme" anladığımız biçimdir.

Devlet inşasında kurumsal inşa yapısı devletin iç inşası yapısına çok yakındır. Çünkü merkezi hükümet kurumlarının kapasitelerini güçlendirilmeye yönelik çalışma içinde ve yönelmeye eğilimlidir. Dışsal etki bağlamında baktığımızda Roland Paris, demokratikleşmeden önce çatışma sonrası toplumlarda "kurumsallaşma" formunu devlet inşasında öncelik verilmesi ve uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Bununla polis, yargı ve kamu idaresinin kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi anlamına gelir. İyi yönetim kavramı, devlet inşasının dışsal ve içsel kavramını içeren kurumsal yapılanma düşüncesine büyük ölçüde yakındır. Chandler dışsal devlet inşası batı devletler tarafından gerçekleştiren bu düzenlemeyi "uluslararası devlet inşası" olarak adlandırılmaktadır. Devlet inşasının kapsamlı kavramı, "ulus inşası" kavramına en yakın olanıdır, kurumsal yapıya ek olarak sosyal-politik bütünlüğü de içermektedir, siyasi toplulukta bir "devlet fikri" olarak.¹³⁰

Huntington'un görüşüne göre, "istikrarın sağlanması için düşünülen çözüm, kurumların iktidar gücü değil, bu kurumlar ve temsil etmesi gerekenlerin daha geniş toplum ile bağlantılı olması, devlet makamlarının iç uzlaşma oluşturma ve meşru kamu düzeni oluşturma kabiliyeti ile ifade edilebilir"¹³¹

¹²⁸ Charles Tilly, Zor, Sermaye ve Avrupa devletlerin Oluşumu, (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), 200-2004.

¹²⁹ Chandler, Empire in Denial: The Politics of State-building, 26.

¹³⁰ Frensis, (Fukuyama Francis), Građenje države: upravljanje i svetski poredak u XXI veku, 70 - 71.

¹³¹ Lemay-Hebert, "Trying to Make Sense of the Contemporary Debate on State-building: The Legitimacy and the Institutional Approaches on State, State Collapse and State-building", 21.

Buna göre, devletin inşası ile ilgili yukarıda belirtilen tüm görüşlerin yanı sıra, uygulamada en yaygın olan şey, dış etkiyi kurumsalcılıkla birleştiren şeydir. AB genişleme politikasının yanı sıra imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları Batı Balkan ülkeleriyle bu ülkelerin istikrar kazanmasında kilit rol oynamakta, bunu Chandler "üye devlet inşası"¹³² (member state-building) adlandırmaktadır. BGKT sözlüğünde, Avrupa Birliği "büyük güç" olarak diğer güvenlik bölgelerinde (alt bölgeler) de manifestosuyla etkisini göstermektedir. Böylece Batı Balkanlar'da "nüfuz edici" durum önemli dereceye kadar ulaşmıştır.

1.3. Çatışma Sonrası Dönemde Devlet İnşası,

1.3.1. Yeni Post-Conflict ve Ayrılıkçı Hareketlerde Devlet İnşası

a) Kosova'da Çatışma Sonrası Barış ve Devlet İnşası

Çatışma sonrası, barış ve devlet inşası dünyadaki silahlı çatışmaları uluslararası bir çerçevede çözme yaklaşımları ve yöntemleri üç aşamaya ayrılabilir; ilk aşama, II. Dünya Savaşı'nın sonrası Soğuk Savaş'ın sonuna kadar olan zaman dilimi ile karakterize edilir. İkinci aşamayı Soğuk Savaş'ın bitiminden 2005'e kadar olan döneme, yani BM Genel Kurulu'nda Responsibility to protect (R2P) olarak bilinen Koruma Sorumluluğu adı verilen son derece önemli bir belgenin kabulüne kadardır. Halen devam etmekte olan üçüncü aşama, 2005 yılından itibaren başlamıştır. Çatışma sonrası barış inşasının teorik kavramlarının ilk başlangıcı 1970'lerdedir. Çatışmanın "derin nedenlerini" ortadan kaldırarak, iç barış yönetimini ve çatışma çözme kapasitelerini destekleyerek sürdürülebilir barışı teşvik edecek ve barış inşası yapılarının yaratılması çağrısında bulunan Johan Galtung'un çalışmasıyla ortaya çıktı. Ancak çatışma sonrası bir devlet inşa etmek süreç içeriden gelemeyecek. Ancak bu süreci başlatmak için dış aktörlere ihtiyaç duyulacak ve zamanla bu süreci devam ettirmek ve yönetmek için iç kapasiteleri oluşturulmalıdır. Dış aktör esas olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ideolojik ve siyasi merkezlerin kırılmasından sonra gerçekleşir. Özellikle çatışma sonrası devlet inşası (kurma) ve çatışma sonrası barış inşası çalışma alanında dünyadaki rolünü yeniden şekillendirecek olan Birleşmiş Milletler olacak.

¹³² Chandler, Empire in Denial: The Politics of State-building, 4.

BM çerçevesinde çatışma sonrası barış inşası kavramı ilk olarak 1992 Barış Gündeminde Boutros Boutros-Ghali tarafından tanıtıldı. Barış inşasını "barışı pekiştirmek ve tekrar çatışmadan kaçınmak için bir eylem" olarak tanımladı (Barış Gündemi 1992).¹³³ BM çerçevesi içinde barış ve devlet inşası kavramı, temel belirleyicisi Paul Lederach'ın çatışmasının yaratıcı bir dönüşümü için Soğuk Savaş sonrası dünyada daha belirgin hale geldikçe hızla gelişmeye başlayan zayıf, kırılgan ve başarısız devletlerin ortaya çıktığı dönemdir. Gelişimine, çatışma sonrası bir toplumda yürütülecek çok çeşitli faaliyetlerin benimsenmesi eşlik etti. Bu nedenle 2007'de Genel Sekreterin Siyasi Komitesi barış inşasını geçiş veya çatışmaya dönüş riskini azaltmak için bir dizi önlem olarak tanımladı. Her düzeyde çatışmayı yönetme sürdürülebilir barış ve kalkınmanın temellerini atma kapasitesidir.¹³⁴ Gelişimine, çatışma sonrası bir toplumda yürütülecek çok çeşitli faaliyetlerin benimsenmesi eşlik eder. Bir dizi önlem olarak alınması ve bu nedenle 2007'de Genel Sekreterin Siyasi Komitesi barış inşasını "geçiş veya çatışmaya geri dönme riskini azaltmak için her düzeyde çatışma yönetimi sürdürülebilir barış ve kalkınmanın temellerinin atılması için"¹³⁵ geliştirilirdi.

Birleşmiş Milletler uygulamada, dünyanın çeşitli yerlerinde çatışma sonrası barış inşası yoluyla, çatışmanın daha derin nedenlerini ele almayı ve barış sürecini güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi faaliyet ve yöntem geliştirmiştir. Çatışma sonrası barış inşasının tek bir modeli yoktur; çünkü her toplum farklı çatışma nedenlerine ve yoğunluğuna sahiptir. Bu nedenle, bu anlamda barış inşasının aşamalarını ve stratejilerini uyarlamak gerektirir. Ancak bazı genel yöntemler birkaç durumda başarıyla kullanılabilir.

Şiddetin sona ermesi ve çatışma sonrası inşa sürecinin başlangıcı, istismar edilebilecek veya atılabilecek bir dizi yeni fırsat sunmaktadır. Bu nedenle doğru başlangıç aşaması çok önemlidir.¹³⁶ Yeniden inşa süreci ve barışı tesis etmek için yalnızca savaştan zarar görmüş bir toplumun tüm kesimlerinin yeniden yapılanma ve rehabilitasyonunu güçlendirmenin etkilerine değildir. Çatışmanın temel nedenlerine odaklanan faaliyetleri ve süreçleri görmek; zarar görmüş ilişkileri onarmak, haysiyet ve güveni geri kazanma

¹³³ Veldin Kadić, Sukobi stabilnost Demokratija ? Conflicts. Stability. Democracy?, Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije održane 27–28. 09. 2019. Udruženje za političke nauke Srbije Beograd u Beogradu, Beograd: Čigoja štampa, (2019).239.

¹³⁴ Judy-Cheng Hopkins, UN peacebuilding: An Orientation. <http://unpan.org/peacebuildingportal/> , 2.

¹³⁵ Hopkins, UN peacebuilding: An Orientation. 5

¹³⁶ Wendy Lambourne, "post-conflict, peacebuilding: Meeting human needs for justice and reconciliation". peace, Conflict and Development. (April, 2004), Erişim Tarihi, 18.11.2021, <http://www.genocideresearchhub.org.rw/wp-content/uploads/2017/02/PostConflictPeacebuilding.pdf>, 2.

için süreçlerini başlatmaktır. Toplumun tüm kesimleri arasındaki etkileşimi teşvik etmek ve desteklemek; her bir çatışma sonrası durumun özelliklerini tanıyarak yerel (iç) kaynakların, acil durum iyileştirmenin ilk aşaması geçtikten sonra gerçekleşecek olan sürecin şekillendirilmesidir. Uygulanmayı, sürdürülmesine ve teşvik edilmesine, katılımını teşvik etmek ve desteklemek gerekmektedir.¹³⁷

Çatışma sonrası dönemde, barış inşası süreci, devlet inşası sürecinden ayrılamaz ve genellikle teorideki faaliyetleri aynı konuya indirgenir. Çoğu zaman karşı çıkılabilen farklı süreçler olmasına rağmen bazı araştırmacılar tarafından eşanlamlı olarak kullanılır. Devlet inşası terimi, "devlet kurumlarını ve toplumla ilişkilerini güçlendirmek için uluslararası veya ulusal aktörlerin yaptığı eylemleri" ifade eder¹³⁸. Burada "toplum ve toplum arasındaki ilişkiler yoluyla kurumların kapasitesini ve devletin meşruiyetini artırmayı amaçlayan bir süreçtir".¹³⁹ Kısacası, devletin inşası süreci devletin iç entegrasyonuna, barış inşası süreci ise toplumun iç entegrasyonuna ve sosyal ilişkilerin dönüştürülmesine yöneliktir. Bu iki durumun her ne kadar birbirine bağlı olduğunu gösterebilir bile, devlet inşası aktiviteler barış inşası sürecini olumsuz etkileyebilir veya bunun tersi de olabilir. Huma Haider'in "Çatışma ve Kırılganlık Durumlarında Devlet İnşası ve Barış İnşası" başlıklı bir çalışmada dikkatlice gözlemlendiği, barış inşası ve devlet inşası arasında gerilimin nedeni olabilir. "Merkezi hükümetin kendisi yozlaşmış, yağmacı ise veya çatışan taraflarından biri ise, devletin güçlendirilmesi barışa katkıda bulunmasını ve bunun güçlendirmesi yerine muhtemel hayal kırıklığının yaşamasına neden olacaktır. Öte yandan, şiddeti durdurma ve barışı sağlamlaştırma çabaları, devlet inşasını baltalayabilir ve erken barış çözümleri siyasetteki bölünmeleri kurumsallaştırabilir. Böylece baskıcı yöneticilerin rolünü güçlendirebilir.¹⁴⁰ Yine de barış inşası ve devlet inşasının genel amacı ve ortak paydası, savaşın sona ermesinden veya başka bir tür silahlı çatışma sonrası ortaya çıkan kalıcı bir kategori olarak barıştır.

Çatışma sonrası Kosova devlet inşası konusunda, Kosova'nın devlet kurumları AB genişleme belgelerinde düzenli olarak zayıf olarak tanımlanıyor. Bununla birlikte,

¹³⁷ Lambourne, "post-conflict, peacebuilding: Meeting human needs for justice and reconciliation", 3.

¹³⁸ Andrea Edoardo Varisco, The post-Cold War Evolution of State Building and Fragility in the International and British Policy Agenda, Paper presented at the 4th ECPR Graduate Student Conference, Bremen: Jacobs University, (04 July 2012 - 06 July 2012), 22.

¹³⁹ Huma Haider, Community-based Approaches to Peacebuilding in Conflict-affected and Fragile Contexts, <https://gsdrc.org/wp-content/uploads/2015/07/CON87.pdf> <http://epapers.bham.ac.uk/642/1/EIRS8.pdf> 2014, s.4.

¹⁴⁰ Haider, Community-based Approaches to Peacebuilding in Conflict-affected and Fragile Contexts, 6.

UNMIK (Birleşmiş Milletler Geçici Misyonu, 1999-2008), ICO (Uluslararası Sivil Ofisi, 2008-2013) ve EULEX (Avrupa Birliği Misyonu) aracılığıyla Kosova devletinin inşasına katılan AB ülkeleri, ABD ve diğer BM'ye üye ülkeleri hukukun üstünlüğü konusu 2008'den günümüze kadar olan sorumluluğunu paylaşıyor.¹⁴¹ Kosova kurumlarının savaş sonrası kurumsal inşasında, uluslararası denetçilerin bir kurumu sosyal-politik ağlardan izole etmek için güçlerini kullandıklarında, o kurumun daha etkin hale geldiği öğrenildi. İzolasyon, dar görüşlü neo-patrimonyal istihdam uygulamalarını sınırlayarak yüksek derecede meritokrasiyi ve profesyonelliği sağlamıştır. Örneğini verecek olursak kayırmacılık, siyasi, sosyal, kişisel, aile veya taşra ağlarına dayalı olanları işe almaktır.

Devlet inşasının mimarları bu izolasyonu Kosova'daki kamu yönetim kurumlarının tümüne veya en azından çoğuna genişletmedi. Ancak Kosova Gümrükleri ve Kosova Polisi gibi kurumları yalnızca küçük bir kısmını tercih ettiler. Devlet kurma süresince sadece az sayıda kamu kurumunun verimliliğine odaklanmak tek kusurları değildir. Kurum oluşturma bir diğer önemli özelliği de bürokratik kurumların ve kamu hizmetlerinin aleyhine siyasi kurumlara (parlamento, yürütme) aşırı odaklanmaktaydı.

- Etnik ilişkiler

Kosova'nın çoğunluğu olan Kosovalı Arnavutlar ile Sırlar ve diğer etnik gruplar arasında bölünmüşlüğü ilerlemesi ve bölünmesine destekleyerek. BM 1244 sayılı kararına aykırı olmasına rağmen Sırbistan'ın Kosova'daki paralel kurumlarını sürdürmesine izin verildi. Bağımsız Sırp siyasetçilerin olması, bunların Belgrad tarafından desteklenen ve yönetilen Srpska lista (Sırp listesi) sayesinde siyasi sahneden silmesine neden olmuştur. Kosova ve Sırbistan arasında AB arabuluculuğunda yürütülen diyalog yoluyla Kosovalı Sırların sorunları ilgilenmek ve başa çıkma işi Belgrad'a bırakıldı.

- Hukukun üstünlüğü

Benzer şekilde, ülkenin siyasi ağları üzerindeki yabancılar, devlet inşası mimarları olarak hukukun üstünlüğü konusunda verimli bir yargı sistemi inşa etmek için hiçbir

¹⁴¹ Seb Bytyçi, İzgradnja Države na posleratnom Kosovu koliki je i kakav bio inostrani uticaj, BLOGOX, NEZAVISNOST, <https://kosovotwopointzero.com/sr/state-building-efforts-post-conflict-kosovo/> Erişim Tarihi, 12.03.2018,

zaman ciddi bir çaba içine girmemiştir. Bu durum daha sonra AB'nin hukukun üstünlüğü kurması için EULEX misyonunu kurdu. Bu misyon da aynı zamanda hukukun üstünlüğünün getirilmesinde önemli ilerleme sağlayamadı. Bu misyonun başarısızlığı, kısmen, Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) mensupları tarafından Kosovalı Sırp'lara ve Arnavutlara karşı işlendiği iddia edilen suçları araştırmak için Kosova İhtisas Odaları'nın kurulmasının nedeniydi.

- Ekonomi

Kosova kurumları üzerine yapılan araştırmada, kayırmacı siyasal ağların bu kadar etkili olmasının temel nedeni kamu sektöründeki işlerin son derece arzu edilir olması; temel olarak özel sektörde sadece az sayıda işin olmasındandır.

b) Ayrılıkçı Hareketlerde Kosova'nın Devlet İnşası

İnsan toplumunun tarihi, genel uluslararası ilişkiler ve düzende büyük değişiklikler, devletlerin sınırlarının değiştirilmesi süreçlerine neden olan ayrılıklarla doludur. Çok sayıda teorisyene göre, ayrılık "halk" ile ilgilidir ve halkın kendi kaderini tayin hakkını, yani her halkın kendi siyasi statüsünü ve dış etki olmaksızın kendi ifade biçimini özgürce belirleme hakkını temsil eder. Uygulama, belirli dönemlerde bağımsız devletlerin ayrılması ve tanınmasına farklı bir şekilde yaklaşıyordu. Uluslararası ortam güçlü devletlerin çıkarları etikliğine göre ayrılımların gerçekleşme söz konusudur.

Birbiriyle iç içe dünyada iki karşılaştırmalı olgunun yaşandığına tanık oluyoruz. Bir yandan, birçok devletin giderek yoğunlaşan bütünleştirici süreçlerle yürütülen egemenliklerin zedelenmesi. Yani bağımsız devletlerin dünyadaki konumunun kararsızlaştırıldığı bir küreselleşme sürecidir. Öte yandan, kendi bağımsız konumlarını arayan çok sayıda yeni devletin oluşumuna şahit oluyoruz. Böylece, 1945'te dünyada 51 devlet varken, 2022 yılında Birleşmiş Milletlerin kayıtlarına göre dünya üzerinde toplamda 208 ülke yer almaktadır. Listelenen 208 ülke, Birleşmiş Milletlere (BM) üyelik durumlarına göre üç kategoriye ayrılabilir: 193 BM üye devleti, 2 BM gözlemci devleti ve diğer 13 devletler. Bu anlamda modern toplumsal hareketlerin sayısız ayrılıkçı istekleri yeni ayrılık devletlerine yol açtığı söylenebilir.

Ayrılıkçı hareketler ve uluslararası hukuk, uzun zamandır dünya çapında hukuk ve siyaset bilimine özel ilgi uyandırmıştır. Çünkü yeni devletlerin ortaya çıkışı uluslararası ilişkilerde büyük değişiklikler yaratmıştır. Temel olarak, ayrılma, federal devletlerden

kendi kaderini tayin etmektir. Veya yeni oluşumların oluşturulması diğer eyaletlere ilhak edilmesi gibi anayasal prosedürlerle gerçekleşir. Uluslararası düzeyde yeni bir egemenliğin varlığını oluşturma sürecidir.¹⁴² Ayrılmanın gerçekleşmesi, belirli bölgelerdeki nüfusun iradesini ifade etmenin meşru biçimi olarak referandum yoluyla halkın taahhüdünü gerektirir. Böylece kendi kaderini tayin hakkı gerçekleştirilebilir. İç planında ayrılma hakkı tam çözülmediği takdirde, durum daha sonra dış ayrılma hakkını önerir.¹⁴³

Bazı teorisyenlere göre, ayrılıkçı güçlerin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi gerektiğini inanmaktadır. Ancak birçok yazara göre böyle bir talep üçüncü ülkelere yöneliktir. Kendi kaderini tayin hakkına ilişkin ilke anavatan dış sınırları içinde gerçekleştirilmelidir. Uluslararası hukuk, ayrılma sürecini düzenler. Ancak hala tüm ayrılma sorunlarına ilişkin net olarak tanımlanmış bir görüş yoktur. Bazı yazarlar, bu hakkın ayrılmayı engellediğine, diğer durumlarda ayrılma sürecinin onaylandığına, bazı durumlarda ise ayrılmaya izin verilmediğine veya yasaklandığıdır. Bu da yalnızca farklı yaklaşımları ve genel belirsizliği teyit ettiğine inanmaktadır.¹⁴⁴

Bazı ayrılma girişimleri şiddet kullanımını içerirken bazıları içermez. Spesifik olarak, bazı durumlarda ayrılıkçı hareketler veya örgütler, ayrılıkçı niyetlerini gerçekleştirmek için silahlı güç kullanırlar, diğer durumlarda ise kullanmazlar. Bu ve önceki yüzyıllarda tüm ayrılma girişimlerinin ortak bir özelliğidir: Örneğin, Baltık cumhuriyetleri, Slovakya ve Kosova'daki ayrılıkçı hareketler, Slovenya, Eritre ve Sri Lankadakiler'in aksine güç kullanımından veya şiddetli çatışmalardan kaçındı.

Kosova ayrılıkçı harekâtıyla Sırbistan'dan tek taraflı ve dış etkisiyle ilan ettiği bağımsızlıkla devlet olmuştur. Devlet olmadan önceki BM'nin 1244 kararıyla UNMIK yönetmekteydi. Çatışma sonrası iki taraf arasında Kosova sorunun çözüm yolunun bulunması için 2005'te BM'nin genel sekreterin özel temsilcisi eski Finlandiya başkanı Martti Ahtisaari tayin edilmiştir. Bir yıllık çalışma ve görüşmelerin ardından 26 Mart 2007 tarihinde Güvenlik Konseyi'ne Kosova raporunu sunmuştur. "Taraflar, Kosova'nın

¹⁴² Marsela G. Koena, Secesija – perspektive međunarodnog prava, Zbornik radova, (Ženeva: Institut za Međunarodno Pravo, 2005), 4.

¹⁴³ Ezeli Azarkan, Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu Ve Kosova'nın Tanınması, Malatya: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7/ 1 (2016), 147-158.

¹⁴⁴ Hüseyin Kalaycı, Kendi kaderini tayin kimlerin hakkı?, Kalaycı, H. (2009). Kendi kaderini tayin kimlerin hakkı?. Liberal Düşünce Dergisi, 54, (2009), 187-191 .

statüsü konusunda bir anlaşmaya varamıyorlar" Kosova krizinde "uygulanabilir tek çözümün, uluslararası toplum tarafından izlenecek olan bağımsızlık olduğunu"¹⁴⁵ belirtmiştir.

Bunun ardından Kosova parlamentosu 17.02.2008'de Sırbistan'dan tek taraflı bağımsızlığını ilan etti, bağımsızlık deklarasyonuna 109 milletvekili oy kullandı.¹⁴⁶ İlan edilen bağımsızlık deklarasyonu geçici kurumların yasal olmayan ve yasadışı bir eylem olarak nitelendirilerek aynı gün içinde Sırbistan parlamentosunda iptal edildi.¹⁴⁷ Peki, bu ayrılıkçı hareket Kosova'nın devlet inşasında engel teşkil edecek mi? sorusunu akla getirmektedir.

ABD ve AB ülkeleri bunu destekler nitelikte açıklamalar yaparak Kosova'yı devlet olarak kabul ettiler, Rusya bu karara şiddetle karşı çıkarak BM Güvenlik Konseyi'nin toplanmasını talep ederek BM 1244 sayılı karara saygı göstererek Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü koruyacak rezolüsyonu getirmesini istedi. Karşı görüşler nedeniyle rezolüsyonsuz olarak oturum kapandı.

Kosova'daki durumla farklı yorumlarıyla karşı karşıya kalan BM Genel Meclisi, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı hakkında Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüş istedi. Adalet divanında yapılan uzun tartışmaların ve tarafların dinlenmesi sonuçlanınca. Yapılan tek taraflı bağımsızlığın Uluslararası hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir. Belgrad ve Priştine'deki yetkilileri ülkelerinin çıkarları doğrultusunda, Avrupa Birliği'nde ortak bir geleceğe dönmeleri için Batılı devletler tarafından diyaloga çağırıldı. Bu karar sonrası BM nihai statü için diyalogun başlatılması kararlaştırıldı.¹⁴⁸

Kosova devlet inşasına devam etmiştir, bu arada nihai çözüm için taraflar Brüksel diyaloguna başlayarak teknik düzeyde bayağı ilerleme sağlanmış durumundadır. Zaman içinde iki devlet üçüncü tarafların baskısı yoluyla nihai statü konusunda anlaşacaklardır. Kosova ayrılıkçı harekâtını dış desteğiyle ve yönlendirmelerle yapmıştır.

¹⁴⁵ Milovan Milutinović, Secesija Izraz Prava Naroda Na Samoopredeljenje, Svarog, 9. (Ekim 2014), 30.

¹⁴⁶ David Raič „Statehood and Law of Self Determination, (New York: Kluwer Law International, 2002), 414-418.

¹⁴⁷ B92. Vesti: Srbija poništava nezavisnost. 17. februar 2008, 23.51

¹⁴⁸ Seçil Şahin, Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Uluslararası Adalet Divanı Kararı ve Self Determinasyon İlkesi Çerçevesinde İncelenmesi, Ankara Barosu Dergisi 3 (2015), 527-531.

Uluslararası hukuka göre, ayrılıma kalıcı bir nüfus, belirli bölge ve bağımsız hükümeti gerektirir.¹⁴⁹ Çoğunlukla anavatanın rızası olmadan gerçekleşen tek taraflı bir eylemdir. Bu nedenle cumhuriyet, özerklik veya ayrılan bölge, eyalet topraklarının bütünlüğünü ve geçerliliğini destekleyen varsayımı karşı fiili bir kontrol tesis etmelidir. Toprak bütünlüğü ilkesi hükümetler arası karakterini korur. Bu, devletlerin ayrılmaya karşı güç kullanmasını veya diğer devletlerin içişlerine karışmasını engelliyor. Uluslararası hukuk, halkların ayrılmalarını yasaklamaz.¹⁵⁰ Ayrılma ise ayrılmanın nihai başarısına dayanır. Uluslararası hukukun ayrılmayı ne yasakladığını ne de buna izin vermiştir. Ancak yeni devletlerin doğmasına yol açabilecek fiili (de facto) sürecin sonucunda tanındığını belirtmek önemlidir. Bu fenomenler, iktidarın olgusal olarak yeniden düzenlenmesini temsil eder ve hakların kullanımıyla aynı değildir. Bu, herhangi bir etnik, dini veya dilsel grubun bağımsızlık hakkını kısıtlayan hiçbir normun olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, uluslararası hukuk, ayrılmanın ne özünü ne de usul yönünü yönetir.

1.4. Sivil Çatışmaların Uzun Vadeli Çözümünde Devlet İnşası

Soğuk savaş sonrası dünyada oluşan sorun ve problemlerin çözümü, özellikle çatışma ekseninde bunları yönetilmesi ve uzun vadede çözüme kavuşturulması tarihten gelen süreç teorik ve kavramsal olarak incelemektedir. Bütün bunların temelinde kalıcı barışın sağlanması amaçlanmaktadır. Çatışmalar genelde iç savaş veya uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalardır. Devletin silahlı güçler ayrılıkçı güçlerle veya silahlı güçler arasındaki çatışmaları; çatışma yöntemi, çözümü ve barış müzakere süreçleri kavram alanına yer açmaktadır. Başarılı bir sonuç almamız için bütün bunların topyekûn bir şekilde ele alıp değerlendirerek uygulanmaktır.¹⁵¹

Çatışmaları durdurma ve barışı tahsis etme, tarihten beri süreçleri kavramsal olarak ortak bir noktada buluşan ama tanımlamayan kavramlar söz konusudur. Çatışma yöntemi, çatışma çözümü mü? Odak noktası halinde alınması gerektiği konusunda bu iki kavram üst başlık olarak mı? Kullanılmalı ya da barış konusunda ayrı süreci mi?

¹⁴⁹ C. De Visscher, Theories et realites en droit international public, (Paris, Padone, 1970), 184.

¹⁵⁰ A. Pellet, "Quel avenir pour le droit des peuples a disposer d'eux-memes?", u knjizi M. Rama Montaldo (urednik), "El derecho internacional en uti Mundo en Trasformacion, Libet Amicorum l fonzenaj al profesor Eduvardo Jimenez de Arechaga", (Montevideo: Fundacion de Cultura Unilersitaria, 1994), 264.

¹⁵¹ Fulya Köksoy, Çatışma Yöntemi mi Yoksa Çatışma Çözümü mü?: Barış müzakere sürecine teorik olarak yaklaşmak, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7/2 (Kasım 2018), 204.

ifade etmekte. Bazı teorisyenlere göre çatışma çözümünü odak noktası olduğunu savunur.¹⁵² Diğer tarafta çatışma çözümü üst başlık ve ana odak noktası olarak kabul ederler.¹⁵³ Bir de bunların iki ayrı evre olarak ele alınması gerektiğini savunulur.¹⁵⁴

Çatışmalar akademisyenlere göre iki tür kavram üzerinde durulmaktadır. Birileri dar bakış açısıyla idare etme veya yönetme olarak, diğer tarafta ise çatışmanın bütün safhalarını kapsayan süreç olarak görmektedirler. Burada çatışmanın kavramı; çatışmanın başlaması, tırmanması, çözüm aşaması ve çatışmanın dönüştürülmesi gibi alt başlıklar da dâhil edilir. Çatışma ve barış çalışmaları disiplininin tümünü kapsayacak şekilde kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Çatışma yöntemi,¹⁵⁵ başta çatışmaları önleme teşebbüsleri de çatışma yöntemlerinin kavramına girmektedir. Olumsuz ve yıkıcı etkilerini minimum düzeyde indirmek bütün taktik ve stratejileri kullanmaktır. Çatışmayı azaltmak veya çözmek için üçüncü tarafların (arabuluculuk, danışmanlık ve uzlaştırıcılık) diğer bir önemli olgudur. Çatışma çözümünün bir üst evresi olarak çatışma yönetiminde Reiman'ın dediği gibi, çatışma yöntemi şemsiye bir terimle çatışmanın tasfiyesi, çatışma çözümü ve çatışmayı dönüştürme evrelerini ek olarak çatışmayı engelleme evresi de önemli olduğunu¹⁵⁶ dile getirmektedir.

Sondel, çatışma yöntemini üst bir başlık olarak kullanmadan ayrı bir evre olarak tüm evrelere müdahale olarak ifade ederken şu şekilde göstermektedir:

- Çatışmayı Önleme: Evdeki yangını söndürmek. (Örnek: Makedonya'daki Birleşmiş Milletlerin önleyici güç konuşlandırması olan UNPREDEP misyonu).
- Çatışma Yönetimi: Mevcut ateşin yayılmasını önlemek. (Örnek: Bosna'daki Birleşmiş Milletler Koruma Gücü UNPROFOR).
- Çatışmanın Tasfiyesi: Eğer gerekli olursa, güç kullanarak ateşi söndürmek. (Örnek: 1995 yılında Bosna'daki Sırp mevzileri NATO tarafından bombalanması ve NATO

¹⁵² Hamad Azam Hamad, The Reconceptualisation of conflict management. Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal, 7, (July 2005), 6 -31.

¹⁵³ Johan Galtung, Peace studies and conflict resolution: The need for transdisciplinarity. Transcultural Psychiatry, 47/1, (2010), 20-32.

¹⁵⁴ A.B. Fetherson, Peacekeeping, conflict resolution and peacebuilding: A reconsideration of theoretical frameworks. International Peacekeeping, 7/1, (2000), 190-218.

¹⁵⁵ Hamad, The Reconceptualisation of conflict management. Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal, 2-5.

¹⁵⁶ Axt Heintz-Jürgen, vd. Conflict- A Literature Review, Duisburg: University of Duisburg-EssenInstitute for Political Science, (2006), 15-19.

20.06.2019, <https://it.scribd.com/document/47839338/Conflict-Review>,

yönetiminde Uygulama (IFOR) ve İstikrar (SFOR) güçlerinin Bosna'da konuşlandırılması).

- Çatışma Çözümü: Ateşin/çatışmanın altında yatan nedenlerini ve durumunu analiz etmek.
- Çatışmayı Dönüştürme: Evde sağ kalanlar ve komşuları arasındaki uzun dönemli ilişkiler.¹⁵⁷

Çatışma çözümü çatışma yönetiminin bir alt kısmını teşkil etmektedir. Çatışma çözümü kavramı yönteminde olduğu gibi buralarda çatışma çözümü tarihte birkaç tane farklı görüşün olduğudur. Eski Yunan ve Roma imparatorluğu dönemine kadar dayandırmaktadır¹⁵⁸. Çatışma çözümü çıkış kavramı olarak bazı yazarlar II. Dünya savaşı sonrası başladığını savunmaktadırlar.¹⁵⁹ Çatışma çözümü dini ve etnik çatışmaların yaygınlaştığı dönem Soğuk Savaş sonrası çatışma çözümü disiplinin daha etkili geldiğini savunmaktadırlar.¹⁶⁰

Kosova söz konusu olunca çatışma çözümün bir önceki evresi olan çatışma yöntemi gerçekleştirmek üzere Müzakere ve Rambouillet görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması olmuştur. 1999 yılında barış temeli için çatışma ortamının sonlandırılmasını sağlayacak mekanizma oluşturmaktı. Böylece NATO harekâtıyla çatışmaların çözüme atılan ilk adım olarak¹⁶¹ KFOR güçlerin bölgeyi (Kosova)'yi askeri gözlem altında almıştır. KFOR askerlerinin Kosova'da çatışmayı durdurma veya önleme teşebbüsü olarak da ifade edilen çatışma yönetimi, burada taraftarların faydasına olacak olan durumu yaratmasına neden olmuştur.¹⁶²

BM milletlerin Haziran 1999 yılında almış olduğu 1244 kararla çatışma çözümlerinin yeniden yapılandırma unsurlardan ilki olan Güvenlik unsuru UNMİK'in görev başına gelmesi olmuştur. Önemli olan huzur ve güvenliğini sağladıktan sonra gereken yasaların

¹⁵⁷ Köksoy, Çatışma Yöntemi mi Yoksa Çatışma Çözümü mü?: Barış müzakere sürecine teorik olarak yaklaşmak, 209.

¹⁵⁸ Oliver Ramsbotham, vd. *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management And Transformation Of Deadly Conflicts*, (Cambridge; Malden, MA: Polity Press, 2011), 52.

¹⁵⁹ M.T. Page, The birth of a discipline? peace and conflict research in the new millennium. *Studies in Conflict and Terrorism*, (2002), 57.

¹⁶⁰ Peter Wallensteen, *Northeast Asia: Challenges of conflict prevention and conflict prevention research*. Niklas Swanström (Ed.), *conflict prevention and conflict management in Northeast Asia*, (Uppsala, Uppsala University Silkroad Studies Publication, 2005), 39.

¹⁶¹ Sibel Akgün, *Kosova'da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durum*, *Akademik Bakış*, 5/10, (Yaz 2012), 256.

¹⁶² Uğur Güngör, *From conflict management to conflict resolution*. *Stratejik Araştırmalar*, 8/15 (2010), 45.

ve kurumların oluşturulması UNMİK tarafından gerçekleştirmektedir.¹⁶³ UNMIK, bahsettiğimiz gibi çatışma sonrası bölgede sivil yönetimi, demokratikleşmeyi, yeniden yapılandırmayı ve ekonomik kalkınmayı sağlamakla görevliydi.

BM mülteci Yüksek Komiserliği, AGİT, AB ve diğer olan uluslararası kurumlarla görevi yürüttü. Siyasi, ekonomik ve askeri faaliyetlerin dışında ilk defa BM'nin misyonlarında polislik faaliyetlerin yürütülmesi, polislik kanunu ve nizamların uygulanması olmuştur. Kosova UNMİK yönetiminde kendi polis kurumunu oluşturduktan sonra, aşamalı olarak görev Kosova polisine devredilmeye başladı. Bu görev Kosova bağımsız olduktan sonra tamamen Kosova polisine geçmiştir.¹⁶⁴ UNMİK polisleri zamanla gözlemci statüye ve konumuna getirilmiştir.

Çatışma çözümü ekseninde baktığımızda Kosova bağımsızlığı ilan ettikten sonra, çatışma çözümünde büyük katkıları olan UNMİK yerine AB'nin ilk Misyonu olan EULEX araya girmiştir. Sırbistan ve 27 AB üye ülkesinin ortaklaşa önerdiği ve 9 Eylül 2010'da kabul edilen BM Genel Kurulu kararına dayanarak, mart ayında Belgrad ile Priştine arasında diyalog başladı. Çatışma çözümü için daha doğrusu her iki tarafın kazan-kazan anlayışıyla görüşmelerin başlanması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁵ Diyalog Eylül ayına kadar genel olarak yapıcı bir ruhla yürütüldü ve çeşitli konularda anlaşmaya varıldı: Malların ve kişilerin serbest dolaşımı, vatandaşların ve kadastronun tescili konusunda anlaşmaya varılmıştır. Varılan anlaşmalar şimdi iyi bir ruhla yürütülmelidir. Önceliklere yol açan, hidroelektrik ve Telekom gibi sektörlerde AB müktesebatı sorunlarına sürdürülebilir çözümlere olanak tanıyan kapsayıcılık ve işlevsel bölgesel işbirliği ilkelerini göstermek için bireysel çıkarları ve ihtiyaçlarının daha ileri sonuçları elde edilmiştir.¹⁶⁶

Barışın kalıcı şekilde tesis edilmesi ve yeniden yapılandırma Kosova'da mümkün olması şimdilik zor bir süreçtir. Çünkü Kosova'nın otoritesini kabul etmeyen ve Sırpların çoğunlukta olduğu Kuzey Kosova'dır. NATO bombardımanı sonrası KFOR

¹⁶³ UNMİK Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, (25. jul 1999/1), član 4/5.

¹⁶⁴ Bülent Sarper Ağır, Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kosova'da Barış, Akademik Dergi, 14/53, (2017), 80.

¹⁶⁵ Geertje Agricola, G. Defining conflict resolution education: Utrecht: Utrecht University, 2009), 11.

¹⁶⁶ Saopćenje Komisije Za Europski Parlament I Vijeće, Evropska komisija, Brisel, 12.10.2011.

COM(2011) 666. 60-63., Erişim Tarihi, (28.06.2019), https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/strategija-prosirenja-i-kljucni-izazovi-2011-2012_1604654948.pdf

güçlerin sağladığı barışın, UNMİK'in yönetimini kabul etmeyen zaman zaman sıcak çatışmaların yaşanabildiği hatta 2004 Mart olaylarının yaşandığı bir yer olan Kuzey tarafı ve Sırp halkının takındığı duruştur. Kosova'da ve bu bölgede barışın her an ve gereksiz bir nedenle yeniden bozulabilir durumundadır. Ona göre tedbirlerin ve güvenliğin hem Kosova, Sırbistan yetkilerinin ve uluslararası kurumların kararlı konumunda olmalıdır.

Kuzey ve Sırpların yaşadığı bölgelerde paralel yapının olması, devleti bütün topraklarında hukukun üstünlüğü, demokratik yapı ve entegrasyonu durdurmaktadır. Bu ise çatışmaların bitmediği ve yeniden alevlenme ihtimallerin var olduğunu yayılmaktadır. Bunları ortadan kaldırmak için, Kosova-Sırbistan arasında başlatılan diyalog etkili olup Kosovalı Sırpların Kosova kurumlarına yavaş yavaş katılmalarına yol açmıştır. Kosova kurumlarının çıkardığı, kimlikler, araba plakaları, belediyelerin Kosova Anayasası'na göre hareket etmeleri ve en önemlisi hem yerel hem merkez düzeyde seçimlere katılmaları diyalogun başarısı olarak sayılmaktadır.

Bu bölgelerde Kosova'nın devlet inşasında engel olan yukarıda bahsettiğimiz durumların ortadan kaldırmaktır. Uluslararası kurumların da rızasıyla Sırpların yaşadığı bölgelerde, yeni belediyelerin kurulması olmuştur. Bunlardan en önemlisi İbre nehrinin ikiye ayırdığı Mitrovica şehrinin Kuzey'de yaşayan Sırp ve Güney'de yaşayan Arnavutların iki ayrı belediye olmalarını; Kuzey ve Güney Mitrovica belediyelerinin kurulması olmuştur.

BÖLÜM 2: KOSOVA'DA DEVLET İNŞASI

2.1. Kosova'da Devlet İnşası Kavramsal Çerçevesi

2.1.1. Siyasi ve Ekonomik Bakış Açısından Kosova'da ki Devlet İnşası

Şeffaf ve sorumlu siyasi kurumların, sürdürülebilir ekonomik sistemi, uzman kamu yönetimin yanı sıra sivil inisiyatif ve kontrolü altında olan güvenlik güçlerinin varlığı ile gelişme olarak devlet inşası tanımlanabilir.¹⁶⁷ Genelde bir bölgenin istikrasızlığı, işsizliği, çatışma ve toplumu gelişmekte olan devletlerde veya savaşın yaşandığı yerde dış aktörlerin etkisiyle gerçekleşebilir. Bütün bu saydıklarımızı kökündün değiştirmeye yönelik gösterilen çabadır devlet inşası. Devlet inşası aynı zamanda ve evrede başka yerlerde sürdürülen kurumsal dönüşüm süreçlerin başlatılmasıdır. Veya başlatılanların hızlandırarak istikrarlı demokrasileri ve verimli ekonomilerin yaratılma söz konusudur.

Böyle müdahalenin gerçekleştirilmesi toplumda sadece bir emperyalizmin biçimi oluşturma söz konusudur. Bazı kişilerin eleştirilerine maruz kalınabilir. Bu demokratikleşmenin legalizasyonunu sorgulanmaya başlatıp toplum üzerindeki derin efektlerin oluşmasına yol açabilir bu devlet inşası. Böyle bir devlet inşası Kosova sorunu için geçerli değildir. Çünkü Kosova halkı kendi isteğiyle ve gerçek aşkıyla BM'nin kurduğu liberal siyaseti ve ekonomiyi kabul etmiştir. İlgilenmeye çalışacağımız konu ise uluslararası yönetimin Kosova üzerinde gözleminin ve demokratik sorumluluğunu göstermemesidir. Her ikisinin arasındaki reformların yerel mülkiyeti yetki ve prensipler konusunda kim yetkili olacak, inşası sırasında koordinasyonun olmayışı olabilir.¹⁶⁸

Kendi hedeflerini gerçekleştirmek için birkaç model içinden seçilen siyasi ve ekonomik kurumlar, toplumun kabul göreceği devlet inşası için hangi siyasi ve ekonomik kurumlar dikkatle seçilmelidir. Burada önemli olan şudur: gerçekleştirilecek olan reformların sıralaması ve onları gerçekleştirme stratejinin olması. Stratejinin oluşturulması ve model seçimini, daha önce gerçekleştirilen değişim ve geçişlerin hangi şeklide yapılmıştır. Aynı zamanda mevcut olan siyasi ve ekonomik sistemlerin

¹⁶⁷ Berdal Mats - Dominik Zaum, Political Economy of State Building: Power after peace, Abingdon Rautlodge, (2013), 2-12.

¹⁶⁸ Mats - Zaum, Political Economy of State Building: Power after peace, Abingdon Rautlodge, 10.

reformları etkileyebilecek olan analiz yapılmalıdır. Daha doğrusu bir geçiş teorisi ve siyasi-ekonomik analiz gerektirir.

Devlet iması, siyaset, ekonomi ve şiddet birbiriyle bağlantılı olan unsurlar devlet inşasının kopmaz parçalarıdır. Şimdiye kadar savaşların yapıldığı ülkelerde siyasi-ekonomi devlet inşası araştırılmamış bir unsurdur.¹⁶⁹ Önemli olanın burada şu olduğunu düşünüyoruz: Savaşın yaşandığı ülkelerde devlet inşası siyasi-ekonomi üzerindeki yükün getirdiği müdahalenin genelde çoğu başarısız olur. İstenilen düzeyde beklentilerini yerine getirmiyorlar ve bunların getirdiği etkisinin ne kadar olduğunu ortaya koymak. İşte bu yüzdendir ki devlet inşası siyasi-ekonomi bakış açısından başlanmalı ve bakılmalıdır. Böyle müdahaleler genelde siyasi etkinin altında kalırlar. Devlet inşası yapıldığı yerde toplumdaki güç ve kaynakların dağıtımına neden olur, siyasi ve ekonomik resmi veya resmi olmayan yapıları üzerinde ilgilenmektedir.¹⁷⁰

Bu yüzdendir ki, bazı konularda istenmeyen durumların çıkmasına neden olur. Batı veya uluslararası aktörlerin bir devlet inşasında siyasi ve ekonomide toplumun bir parçası kast olmayan efektlerin çıkmasına sebep oldukları bazı çalışmalarda gösterilmektedir.¹⁷¹ Bu yüzden "devlet inşasında teknokratik yaklaşımlar"¹⁷² böyle dinamikleri kapsayamadığı için eleştirileri almaktadır. Bu nedenle toplumları iş yapamadıkları, pasif oldukları iç alıcılar olarak nitelendirilmek ve suçlamaktadırlar. Kosova da bu durumlarla karşılaşmıştır ve istenmeyen sonuçların çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzdendir ki açık, dikkat olarak önemli ama ayrı olan iki soruya yönelmektedir. Savaş sonrası toplumlarda siyasi-ekonominin analiz şekli ve onların geçiş dönemi istikrarlı ve etkili dengenin nasıl gerçekleştirileceğini bakılmasıdır.¹⁷³

Devletin inşasını oluşturmak için müdahalenin gerçekleştirmesi ve kalıcı bir şekilde devam etmesi için böyle bir metodun düşünülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İstenilen geçişin başarılması zordur. Bunu atlatmak için bunlar bir teorinin arkasında şekillenmeli ve nasıl hareketleneceğini belirlemeye ihtiyaç duymaktadır. Kosova'da böyle bir

¹⁶⁹ Verena Fritz vd. Problem-Driven Governance and Political Economy Analyses-Good Practice Framework, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, (Septemer 2009), 23-27.

¹⁷⁰ Verena Fritz vd. Problem-Driven Governance and Political Economy Analyses-Good Practice Framework, 47-48.

¹⁷¹ Mats - Zaum, Political Economy of State Building: Power after peace, Abingdon Rautladge, 1.

¹⁷² Lorenzo Andrea Kapusela, Izgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, (Beograd: JP sluzbeni Glasnik, 2016), 40.

¹⁷³ Mats - Zaum, Political Economy of State Building: Power after peace, Abingdon Rautladge, 24.

teorinin olmadığı ya da hayata geçirilemedi. Daha da önemlisi siyasi-ekonomiyi analize edemediği için Uluslararası Toplumun tatmin edici olmayan sonuçlarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Buradaki çalışmalarımızın çerçevesini oluşturmak ve organize etmek için bize bu konuyla ilgili yeni araştırmalar, siyaset ile ekonomi ve kurumlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak. Tarihte yaşanan farklı sosyal düzen yapıları bir tip toplumdan farklı bir topluma geçiş süreçler için bize yardımcı olacaktır. Böyle araştırmalar neokalsik ekonomi aşırı düşüncelerle devletin rolü için son derece açık varsayımlardır. Şiddeti kontrol ettiği, özel mülkiyet hakları temin etmesi ve ekonominin engeli olmadan rahatça yürütebilmesi için imkân sağlamak ve rekabeti korumakla yükümlüdür.

Bu sorunlar ve varsayımlar bazında yardımcı olan kurumları incelenmesine neden olmuştur. Tekrar siyasi ve ekonomik kurumlar arasında birbirilerini etkilenmesini yeniden incelenmesi ve araştırılmasına neden olmuştur. Bu araştırmalardan farklı toplumsal düzenler için geniş bir teorinin çıkarılmasına neden olmuştur. Şiddet ve geçiş dönemlerinde yaşayan toplumlarda az açık olan toplumdan çok açık topluma ve toplum düzenine dönüştürmek. Böyle araştırma sonuçları devlet inşasında pek kullanılmamıştır. Ama belki devlet inşası için bize en uygun rehber olarak araştırmalarımız için karşımıza çıkmaktadır.

a) Etkisiz Olan Kurumlar Nasıl Oluşur

Başarılı ve başarısız kurumlar vardır. Peki, burada ilgimiz ve odaklanmak istediğimiz başarısız (etkisiz) kurumların oluşma sebepleri ve nasıl hayatta kaldıkları olacaktır. Bir toplumun şekillenmesine ve bir şeklini almasına en fazla etkileyen; kültür, din, inanç ve yaşla geleneklerdir. Bu etkilerin bilinmesi gerektiğini düşünüyoruz. Kurumlar bir devlette kolektif olarak alınan kurallardır, onlar sadece kaynakların nasıl dağıtıldığını değil aynı zamanda zenginliğin nasıl paylaşıldığının durumuyla gerçekleştirmektedir.¹⁷⁴

Bu yüzdendir ki siyasi ve ekonomik güçleri elinde bulunduran toplumsal gruplara ve örgütlere, kaynakların kullanımı ve ekonomin güçlendirmesi yönündeki sağlam hizmet edecek kurumların oluşmasına çabaları göstermektedirler. İşte bunun gibi kurumlar etkisiz olurlar. Bunlar özel mülkiyet hakları bakımından yaratmış oldukları veya

¹⁷⁴ Daron Acemoglu - Simon Jahnson, "De Facto Political Power And Institutional Persistence", Americal Economic Review, papers and Proceedings 96, (2006), 327.

şirketlere bütün rantları elde etmelerini yeni akıbetlerin oluşmasına yolu tıkayan ve sağlayan kurumlardır. Böylece bu gruplar öyle ekonomiyi organize edilebilir ki üretilecek olan üretimin olması gerekenden daha az üretilmesine neden olurlar.

Bunun tam tersi olan bir durumu ortaya çıkabilir; çünkü diğer toplum örgütleri kendi çıkarları için buna karşı çıkabilirler. Burada hem kendi çıkarları hem de ekonomik kalkınması için olacaktır. Kurumları şekillenme konusundaki karşılıklı görüşler ve çekişmelerin kendi çıkarlar bu iki grup arasındaki çıkar çatışmasının çözümü, elde bulunduran siyasi güce göre çözülecektir.

Evet, siyasi gücün oluşturulması iki grup arasında kurumlardaki gücün oluşmasına de jure tarafından belirlenecektir. Gücü besleyen ve destekleyen bir diğer neden ise maddi destektir; para ve medyadır. Bunlar üzerinde, kendi bakış açılarını halka aktarmanın en belirgin yollardır. Kaynakların dağılımını ekonomiyle uğraşan kurum çerçeveyi oluştur. Şirketler ise kararını getirir ama ekonomik planın tanımını ve oluşumunu hükümet yapmaktadır.¹⁷⁵

Siyasi ve iktisadi kurumlarını ayırt etmek de jure ile de facto siyasi gücün ayrımını yapmak gibidir. Eğer iktisadi kurumları şekillendirilme konusu ise bu durumda var olan siyasi kurumların yanı sıra sermayenin dağılımının etkilenmesine olur, durum tartışmanın açılmasına kaçınılmazdır. Bu durum gelecek olan gücü ve sermayenin yeniden yapılanma yolunu açacaktır. Aynı zamanda üretimin performansını belirleyerek de facto siyasi gücünü paylaşımını da etkileyecektir.

Siyasi gücünü sınırlandırma gücün olmadıktan sonra buradaki tartışmayı siyasi elitin elde etmesine neden olur. Yeni ekonomik kurumların kurulmasına, kendi yakın olan kişilere veya üyelere sermaye ve kaynakları dağıtacak. Elit daha kolay ve daha yakın olarak bunları daha sonra siyasi kurumların yeniden şekillendirmeye kendileri siyasi de jure gücünün büyütmesine neden olacaktır.¹⁷⁶ Böyle giderek, elit işini ilerleterek üçüncü etapta daha fazla ekonomik kurumları elde etmiş olacak. Elde ettiği kurumlar sayesinde daha fazla sermayeyi eline almış olacaktır, bu kendisinin hem ekonomik hem de siyasi gücünü daha da güçlendirmesine neden olacaktır.

¹⁷⁵ Nacionalna strategija Republike Kosovo za sprečavanje i borbu protiv neformalne ekonomije, pranja novca, finansiranja terorizma i finansijskog kriminala, Priština: Ministarstvo za Finansije, (Maj 2019), 24.

¹⁷⁶ Murat Yülek, Economic Planing in the Globalizng Economy, Concepts Exsperienceand Prospect, (New York and London: Springer, 2015), 24.

Bu şekilde gücü elinde bulunduran siyasi elit, gücünü pekiştirir hem ekstraktiv iktisadi ve siyasi kurumlar üzerinde söz sahibi olur.¹⁷⁷ Bu durumda böyle olan kurumlar daha önce bahsettiğimiz gibi etkisiz ve başarısızdır. Çünkü bunlara özel mülkiyeti sağlamaya yönelik veya rekabetin açılmasına izin vermezler, çünkü iktisadi ve siyasi güçleri buna bağlı devam ettiriyorlar. Eğer bahsettiğimiz özel mülkiyeti ve rekabete dayalı ekonomiyi korunmaya ve devam ettirmeye yönelik girişimler yoksa gücü zayıflatmaya yöneliktir. Bu durum kaynakların yanlış yerde kullanımı ve dağıtımı gerçekleşir bu ise toplumun zararına neden olmaktadır.¹⁷⁸

b) Kurumlar, Siyaset ve Ekonomi

Kosova'da devlet inşasını hatta her devlet inşasında en önemli ayağını ve konumunu ekonomi ve siyasi kurumlar oluşturur. Ekonomik kurumların etkisi, ekonomik sonuçları etkilemektedir. Uzun vadeli ekonomik sonuçların ne kadar açık ise olan siyasi kurumları kalitesine bağlı olarak gerçekleşir. Kurumlar bir elden diğer ele çabuk ve kolay geçebilir. Eğer ülkede plüralist ve rekabetçi güçlü bir siyasi sistemin varlığı söz konusu olursa. Etkisiz ve başarısız kurumların olmasını ve çıkmasını engellemektedir. Böylece elitin rahat hareket etmemesine fren görevini gerçekleştirir. Bu durum sistemin ve kurumların değişmemesine neden olmaktadır.

Bu arada örnek olarak verecek olursak, kaliteli siyasi kurumlar gerçekte kalkınmasına nedenlerini siyasi kurumların tam ve kaliteli olarak kullanılması "Doğal kaynakların laneti" Afrika'daki bir ülkede ve o ülkenin çevrede bulunan ülkelere göre kişi başına düşen gelirin 5 kat daha fazla olmasına neden olmuştur.¹⁷⁹ Diğer tarafta bir bilim adamı söylediği fakirliğin sebebi "kontrol edilmeyen devlet gücü" (ve bu gücü kontrolünü gerçekleştiren elit) değildir, "hakların olmayışının"¹⁸⁰ sebebidir. Genelde devlet inşasında bilim adamları ekonomi sonuçlarını demokrasiyle uğraşan kurumlar

¹⁷⁷ Daron Acemoglu, Džamajka Robinson, Zašto Narodni Propadaju: Poreklo Moći, Prosperiteta i Siromaštva, (Beograd: Clio, 2014), 335.

¹⁷⁸ Daron Acemoglu, "Why not a political Coase Theorem? Social conflict, commitment and politics", *Journal of Comparative Economics* 31, (2003), 630.

¹⁷⁹ Kapusela, Izgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 44. "doğal kaynakların laneti" sözü siyasi bilgilere bir devlette bir doğal kaynağın varlığı söz konusu olur bu devlette demokratik yönetimi hâkim olduğunu belirtmektedir.

¹⁸⁰ Daron Acemoglu - James A. Robinson, Zakaj narodi propadajo - Izvori moći, blaginje in revščine na različnih koncih sveta, çev. Sandi Kodrič, (Ljubljana: UMco, 2015), 116-117.

arasındaki ilişkiyi araştırmaktaydı. Bu yönde hükümetin sorumluluğu, büyük medya rolü, siyasi sistem ve hükümet tipi yapısı önem arz etmektedir.¹⁸¹

1989'dan Balkanlar'da yaşanan çözümlemelerle aynı yıllarda Doğu ve Merkez Avrupa'da yaşanmıştır. Ama bunlar Balkan ülkelerine nazaran yapmış oldukları geçiş dönemlerdeki uygulamalar araştırma için ilgi çekmiştir. Çünkü bunlar bütün kurumlarını; siyasi ve ekonomik kurumlarını kökten değiştirmiştir. Bu konuyla ilgili daha önce belirttiğimiz iki düşünürün Acemoğlu ve Robinson'un dile getirdiği teoriyi yeni soru sorulmasına neden olmuştur. Demokrasi çerçevesi mi daha geniş yoksa daha "kapsayıcı" kurumlar çerçevesi mi? siyasi ve ekonomik gelişmenin gelişmesi için hangisi engel teşkil eder?¹⁸²

Bu iki bağıntı arasındaki durum uzun zaman tartışılmış. Her ne kadar demokrasi ve kalkınma arasındaki bağıntının ampirik bağıntı ile desteklenmişse. Bağıntının nedensel bağı ortada bulunmamaktadır. Buna karşın giderek daha fazla destekçilere sahip olmaya başlayan "ekonomik gelişimi için demokrasi sınırlama getirmekte olduğunun bakışı" bu düşünürler kişi başındaki gayri sosyal ürünler ile ekonomik-istatistik ve demokrasi arasında önemli pozitif bağıntıyı işaret ederek şu kanata varırlar:

"Demokrasi ekonomik büyümeyi (kapsadıkları kanallar aracılığıyla) daha büyük ekonomik reformlar gerçekleştirir. İlkokul eğitime daha iyi sağlık, fazla yatırımlar, daha düşük sosyal huzursuzluklar, kamusal iyiliklerin çoğaltılması ve daha yüksek vergilendirmeyeyle gerçekleşmektedir"¹⁸³

Bütün bunlar ekonometri analize dayanmaktadır. Bunlar şimdilik dikkatle üzerinde durulması gereken yeni araştırmalardır. Devletin kalkınması için kurucu ve araçsal rol hakkında, bireysel özgürlük ve demokrasiye ihtiyaca duyulan araçlardır. Amartya Sen'in belirttiği normatif destekleri de kapsamaktadır. Devlet inşası, demokrasi,

¹⁸¹ Daron Acemoglu, "Constitutions, Politics and Economics: a review essay on Perssons and Tabellini's The Economic of Constitutions", Jurnal of Economics Literature, Vol. 43, (December 2005), 1025-1048,

¹⁸² Beck Thorsten, - Laeven Luc, "Institution Building and growth in transition economies", Jurnal Of economic Growth 11, (2006), 157-186.

¹⁸³ Kapusela, Izgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 45. Paragrafin orijinal alıntısı, Daron Acemoglu - Robertson, "Democracy does cause growth" NBER Working Paper, Cambridge: No.12795, MA, (2006), 24.

kalkındırılması ve güçlendirmesi her ne söz olursa olsun, bunları gerçekleştirmek için bireysel özgürlük ve demokrasi ilk ve ana hedeflerinden olmalıdır.¹⁸⁴

c) Kosova'da Geçekleştirilen Bir Örnek

Yukarıda belirtilen teori yeni oluşmakta olan devlet ve inşasında Kosova'da olduğu gibi aksiyometrik olarak hareket edebilir. Kosova'da lisans ve izin belgesi olmadan da gıda ithal edebiliyordu. Sadece ithal değil aynı zamanda da kaçak olarak Kosova'ya gıda getirilebiliyordu. Genel sağlığı, halkın ve tüccarların ihtiyaçları araştırmadan Kosova hükümeti 2009 yılında rekabetçi pazarı yaratmak adına, lisanslı ihale yoluyla verilmek üzere bazı gıdaların ithalatı için karar çıkarmıştır. Çıkarmış olduğu kararıyla yeni sistemi, birkaç tüccarın eline verilmekteydi. Bunun sebebini tam olarak bilemesek te bazı konularda yapılan kararın tahminlerimizde perde arkası şu olabilir: Bu pazarda bariyerlerin (lisans) oluşturulmasıyla pazardaki rekabetin azaltılmasıdır. Sayılı şirketlerin zenginleştirmesine neden olacaktı. Belki elit karşılığında ihaleyi kazanan şirketlerin kendilerine ödüllendirme karşılığını alacaklardır.¹⁸⁵ Gıda ithalatçıları alınan bu kararlara karşı itirazlarını dile getirmişlerdir. Meclis ve medya bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Hükümet şimdiye dek olan ekonomik kararları bu kararıyla oluşturmuş olduğu ekonomik politikasını şimdiye kadar olan kurumların aksine rekabetçi pazara uygulama kararı almış bulunmaktaydı. Böylelikle devletin pazarında bulunan çok sayıda şirketi değerlerini azaltarak ve pazardan uzaklaştırmayı getirmiştir. Bu alınan kararların kurumların kazılmasına, ayrıca yanlış ürünlerin getirilmesine neden olmuştur. Bu yıkıcı önlemler rekabet piyasasının yok olmasına ve diğer pazarlara göre azalmasını yaratmıştır. Hükümetin isteği rekabet kurumunu baltalamak, doğrudan ve dolaylı olarak zenginliği ve kaynakların paylaşımı, devleti yöneten elitin elde edeceği kârlar için düzenlenmesi olarak tanımlıyoruz.

Bu ise başarısız ve etkisiz ekonomi kurumlarının nasıl oluştuğunun örneklerinden biridir. Pazar rekabetinin serbestliği Kosova'da anayasayla güvence altına alınmıştır. Siyasi elitin almış olduğu bu karar, siyasi kurumların önceliği olmasına rağmen, alınan

¹⁸⁴ Aidan Hehir, Robert W. Murray, Protecting Human Rights in the 21st Century, New York: Routledge, (april 2017), 64.

¹⁸⁵ Alex Andersson, "State of construction? Governance and free expression in Kosovo", r Priştina: Youth Initiative for Human Rights, Human Rights (Mey, 2010), 49.

karar rekabetçi ticaret ayakta kalabilmiş. Ama bunun yanlış olduğu ne resmi kurumlar, kanun ve meclis; nede resmi olmayan medya ve sivil toplum kuruluşları bu uygulamaya karşı olduklarının sesi çıkmamıştır. Bu uygulamayı yürürlükten kaldırması, son verilmesi için tüccar ve şirket sahiplerin yapmış oldukları protestolar Kosova Süpervizörü (gözetmen), uluslararası toplum ve kuruluşlara dikkatini çekmiştir. Böylelikle güçlü olana uluslararası kurumlar yerel kurumların yanlış aldıkları kararların kaldırılması ve yerel kurumların zayıflığını düzeltmesine neden olmuştur. Dönemin hükümeti (siyasi elit) bununla lisans almak için belirlenen şirket ve sahipleri bu zararlı ve keyfi uygulamayı baktığımızda sadece kendi çıkarları için gerçekleştikleri ortadadır.

d) Yargının Önemi ve Hukukun Üstünlüğü

Devlet inşası konusunda kurallar önemli bir tarafı oluşturmaktadır. Kurallar kurumları, kurumların nasıl uygulandığına bağlı olarak realiteyi oluşturmaktadır. Burada resmi olan kural Kosova Anayasası'nda doğru olarak belirtilmiştir. Durumun böyle gerçekleştirilmesi cezasız kalmasına neden olan resmi olmayan kurumların normların kendi tarafında ağır basması sonucu yanlış yola gidilmesine sebep olmuştur. Resmi kural büyük gücün araya girmesiyle gerçekleştirildi. Dougless Nort gelişmeyle uğraşan insanları şunları hatırlattı:

"Bir üçüncü dünya devletine gittiğinizde ve sonuçları iyileştirmeye çalıştığınızda. Kurumda sadece var olan üç elementten tek bir tanesini değiştirebilirsiniz. Bunlar oyunun resmi kurallarıdır. Sonuçlar üç unsurun sonucudur; resmi kurallar, resmi olmayan normlar ve uygulamalarının karakteristiğidir".¹⁸⁶

Bilindiği gibi, kurumlar ve normları mahkemeler değil meclis ve hükümetler oluşturmaktadır. Montesquieu'nün metaforası (mecazı) hâkimler bir "la bouche de la loli" olduğu çoktan geçmiştir. Fakat tam olarak yargının kötüye kullanılması, yalnızca hukukun ve uygulamasının uygunluğundan emin olmak için varlar. Mahkemeler ise kanunların uygulanırlığı, sözleşmeler ve özel mülkiyet haklarının sadece küçük bir kısmını denetlemektedir. Oysa düzgün olan yapılmış kanunların korunması ve kollanması, bütün kurumların kalitesi için hem de ekonomik kalkınma için ve diğer

¹⁸⁶ Douglass Nort, "The Role of Institutions in Economic Development", UNECE Discussion Papers, United Nations University No.2003.2, (October 2003), 2003, 7.

kurumları yaslanabileceği, gerektiğinde kanunların uygulanırılığı ve özel mülkiyet haklarının korunmasına en temel kurumlardan gelmektedir.¹⁸⁷

Eğer yargı sistemi gerektiği gibi yürütmüyor ise, kurallar ve onları uygulanırılığı arasındaki fark giderek açılmaktadır. Kendilerine olan güvenin yavaş yavaş kaybolmasına ve sarsılmasına neden olur. Bunların yaratacağı durumu daha da vahim olmaktadır. Resmi olan kurumların iş yapamaz hale getirdikten sonra hiçbir devlette maddi hukukun iyileştirilmesi yasal düzeni oluşturamaz. Etkili bir şekilde uygulanmazsa toplumu ve ekonomiyi biçimlemekte gücün kaybetmesine neden olur.¹⁸⁸

Yargı kalitesi, bütün olan siyasi ve ekonomik kurumlar resmi kurumların uygulanmasının özellikleri, resmi olmayan kurumların biçimini etkiler. Toplumda güven ve işbirliği düzenleyen, koruyan ve aynı zamanda bunları belirleyen kurum yargı sistemidir. Çoğu ampirik araştırmalar etkili bir adalet sistemi, olumlu ekonomik gelişmesinin sebebi olurken, özellikle sermaye piyasasının derinliği ve verimliliğindeki ilerlemesine ilgilidir. Bu yüzdendir ki BM ve AB Kosova'daki yargı sistemini iyileştirmek için büyük maddi yatırımlar yatırmışlardır.¹⁸⁹

Yargı, vatandaşların özel mülkiyetlilerini, ekonomiyi ve buna bağlı yapılan kontratları koruyabilmesi için ister kurumlar kendi arasında ister hükümetle yapılmış olsun, tarafı olmayan ve sorumluluğu taşıyan kurum olması lazım. De factonun önemi olduğu kadar formeli bağımsızlığının önemi söz konusu değildir. Rekabetçi pazarı ve özel mülkiyeti korunmasına karşın aldığı olağanüstü benimsenmeleri, güvenilirliği, yatırım ve girişimciliği teşvik etmediği için hükümeti cezalandırmaya yönelik harekette bulunmazsa, o zaman durum yargının resmi bağımsızlığı ekonomi üzerindeki etkisi yoktur. Ama yargının de facto (fiilen) bağımsızlığı önemli ölçüde artmaktadır.

Yargının bağımsızlığı söz konusu açık olan formlar için caydırıcı olabilir. Bu yolsuzluk veya gasp gibi kamu otoritesinin kötüye kullanılması yola açabilir. Genelde yargıçlar resmen bağımsız durumunda iseler, ama savcılar idareye bağlıdırlar. Böyle durumlarda yolsuzluk veya gasp konuları için hükümet veya üyeleri için soruşturma açmaları özendiricidir. Oysa hükümetler kendi parti çıkarları için cezai davaları olan işleri

¹⁸⁷ David M. Trubek - Alvaro Santos, *The New Law and Economic Development: A Critical Appraisal*, Cambridge: Cambridge University Press, (2006), 159-162.

¹⁸⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, (Bursa: Etkin Kitabevi Yayınları, 1999), 105-106.

¹⁸⁹ Kapusela, *İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu*, 47.

yürütebilirler. Ampirik araştırmalarda ise yargı de facto bağımsızlığı hükümetlerin yolsuzluğa karşı güçlü aracı temsil etmektedir.¹⁹⁰ Burada ise söz konusu olan yargının bağımsızlığı ile sorumluluk arasında çekişmesi söz konusudur. Çünkü bu durum yargı içinde ilgisizliğe ve rüşvetin körüklemesine neden olabilir. Böyle durumların daha fazla sorumluluğun ve güvenilirliğin olmadığı yerlerde karşılaşılabılır. Yargı sisteminde sorumluğu ve güvenilirliği bulundurulduğu yargı kurumlarında, toplam ekonomik büyümenin ve refahın yargı sistemin kendi içinde yargı yolsuzluğunu azaltarak yapılabilmektedir.¹⁹¹

Şimdiye kadar yapmış olduğumuz çalışma ekonomik yansımaları oluşturmaktadır. Buna benzeri nedenlerden dolayı yargının zayıflığı, diğer varolan kurumlara özellikle siyasi kurumlarına zayıf etkisini yansıtabilir. Böylece sistemin kontrol ve dengeleri zayıflayarak daha önce takıntılı olan durumu güçlendirilmesine zayıf yargı sistemi neden olmaktadır. Bu durum resmi siyasi kurumların hâlâ belirtilmediği ve resmi olmayan kurumların hâlâ güçlü olamadığı için yönetimi sorumluluk için çağrıda bulunamadıkları yerlerde görünmektedir. Böyle durumları ve geçiş dönemini yaşayan Avrupa ülkeleri 1989 yılından plüralist demokrasi siyasi sisteme ve pazar ekonomisine geçiş dönemi sırasında karşılaşmışlardır. Bu nedenle AB bu ülkelere siyasi ve yargı yolsuzlukları kökten çözmeleri için baskı yapmaktaydı. Bu devletlerin çoğu yargıda resmi bağımsızlığı gerçekleştirmiştir. Ama onların de facto bağımsızlığı ve sorumluluğu sıkça yetersiz kalmaktaydı. Genelde bu sorunlar doğal olarak siyasidir teknik değildir. Elit olan grup genelde yargının aşırı reformlarla tam bağımsız olmasına hep karşı çıkacaktır. Çünkü her zaman kendisine zenginliğin ve kaynakların bir kısmını rantsız olarak ayarlamaktadır.¹⁹²

e) Siyasi düzenler, Kurumlar ve gelişmeler

Tarih sahnesinde çıkmış genelde farklı olan siyasi düzen ve kurumlara, siyasi ve ekonomik araştırmaları Nort'u ve diğer olan düşünürlerin bir devletin inşası farklı bakış açılarından nasıl inşa edildiğini bize yansıtmaktadır. Yapılan bu araştırma ve teori,

¹⁹⁰ Anne von Aaaken, vd. "the Prosecution of Public figures and the seperation of powers: confusion within the exsecutive branch. A conceptual framework", Constitutional Political Economy, 15/3, (February 2004), 261-280.

¹⁹¹ B. C. Smith , Judges and Democratization: Judicial Independence in New Democracies, (London and New York: Routledge, 2017), 83.

¹⁹² The late Ole Nørgaard, vd, The Baltic States After Independence, Studies of communism in transition, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, (1999), 7.

ampirik desteği ve onayıyla kavramsal çerçeveyi oluşturarak devlet inşası çalışmalarına yön vermekte yardımcı olacaktır.¹⁹³ Devletin gelişmesi ve inşası açısından baktığımızda bu teori senteziyle daha önce sistematik bir şekilde yapılmayanı gerçekleştirmiştir. Çünkü bunlar zamanında kaliteli kamu yönetim reformlarına karşı direniş gösteren olarak nitelendirilmekteydi.

Bu teori toplumsal düzenlerde şiddeti kontrol etmek için ilk fonksiyondur. Bu teori, toplumları ilkel düzene katılımları izin vermeyen ve izin veren birebiriyle arasında ayırmaktadır. Bu düzenlemeler toplumlar tarımıyla uğraşmaya başladıkları zaman başlamıştır. Çünkü toplumu ve insanları organize edecek gruplara göre ayrışiyordu. Böylelikle kimlerin gereken hangi işlerle uğraşacağını belirlemektedir. İlkel toplumlarda şiddeti özel uygulamalarla kontrol edecekler, güçlü olan üyelere sağlanan inanılmaz özel haklar sayesinde kontrol altında alınıyordu.

Böylelikle eğer yıllık gelirin azalması veya yok olması söz konusu olursa ve endemik şiddet geri dönerse, böylece ekonomik çerçevenin azalmasına neden olacaktır. Şiddette uzman olanlar bu yüzden gücün kontrolünü kendi aralarında sınırlandırmak için sorumluluk almaktaydılar. Bugünlerde hâkim durumunda olup bu yüzden de "doğal durum" ¹⁹⁴ olarak adlandırılmaktadır. Bu toplum düzeni elit ile organizasyon arasında oluşmaktadır. Kişileri siyasi, ekonomi ve dini güce sahip olanlar ile kendine bağlı olan kişileri arasında patrimonyalist ağalar arasında gerçekleştirilmektedir. Toplumun domino koalisyonunu oluşturur, bu patrimonalist gruplar önderleri vaktiyle olan bağlantıları olanlardır. Ürettikleri teşvikler ve tutarlarla bu paktın devamını ve otomatik olarak gerçekleşmesini sağlanmaktadır. Bunlar olmazsa şiddetin tekrar rasyonel bir seçim olarak çıkmasında neden olacaktır.

Değerli mallara, kaynaklara ya da faaliyetlere (arazi, ticaret, eğitim ve oylamaya) erişimi sınırlandırarak, menkul kıymetler yaratılır ve güvence altına alınır. Bu durumlarda sıradan vatandaşların organize olmaları veya parti kurarak güç elde etmeleri izin

¹⁹³ Douglass North, vd. in the shadow of Violence: Economics, and the Problems of Deveelopmente, Cambridge, (2012), 10-11. Online PDF formatı, https://web.stanford.edu/group/mcnollgast/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/LAO_CUP_Conclusion.print-version.15.0829.pdf

¹⁹⁴ Douglass North, vd. Violence and Social Orders: A conceptual Framawork for İnterpreting Recorded Humana History, (Cambrdig: Cambridge University Press, 2009), 18-21 ve 30.

verilmemektedir. Böylelikle ne siyasi partiler, polis, sendikalar veya hissedar topluluklara ulaşmalarına izin verilmemektedir.¹⁹⁵

Düzenin sağlanması için tutarlar devamlı olmalı çünkü doğal durumlarda siyasi ve ekonomik rekabetin sınırlandırılması gereken elementlerdendir. Daha önce belirttiğimiz olarak her iki alanda da yaklaşım sınırlandırılmalı çünkü ekstraktiv politik ve ekonomik kurumlar birbirilerini güçlendirmektedir. Bu toplumsal düzenin kararlılığı ve devamlı için ekonomik kaynakların paylaşımı siyasi ve askeri paylaşım ile olan fonlarla aynı ve desteklenmelidir. Bu çift dengenin oluşmasına neden olmakta, çünkü askeri, siyasi ve ekonomik bileşenler arasındaki ayrıcalık ve tutar dengesi elitin farklı fraksiyonları ve baskın koalisyonu oluşturan fraksiyonlar arasındaki aynı dengeyi göstermektedir.¹⁹⁶

Bütün bu özelliklere sahip olan toplum düzeni sakindir. Düzen statik değildir, elitin çıkarılması durumunda var olanlar kendi içerisindeki hâkim koalisyonun kâr paylaşımı sırasında isyan olarak çıkma ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. Hâkim olan grup arasındaki ilişkiyi, siyasi ve ekonomik olan çıkarlara sabit kalmaktadır. Sınırlı erişime sahip olan toplumsal düzenler, temelinde kırılabilir ve olgun olarak gösterilebilir. Buna göre farklı ekonomi istikrarına ve siyasi etkiye sahip olurlar. Bu nedenle bazı devletler arasında aralık büyüktür. Genelde siyasi düzenler kısıtlanmış rekabete, sabit yararlar, patriyamonalizm ve elit arasındaki iş birliğe dayalı durumlara başlamaktadır. Kendi arasında kurulan iş birlikler resmi olmayan bağlantılar arasında ilkel toplumlar, modern demokrasi açık ve resmîleştirilmiş 16 yy.'ın Cenova'sı gibi kurulur.¹⁹⁷

Açık toplum düzeni, doğal durum düzenine nazaran kendi vatandaşlarına eşit hakları garanti etmektedir. Siyasi ve ekonomik rekabete girmelerine imkân tanıyan, ayrıca kendi hedeflerini gerçekleştirebilecekleri sivil toplum kuruluşları kurabilmeleri imkân sağlar, insanlar kendi güçleri ve etkilerini elde edebilirler. Burada şunu hatırlamakta fayda vardır, doğal durumlarda olan sistemlerde kısıtlanmış olan ekonomik ve siyasi rekabet, birbiriyle karşılıklı olarak güçlendirmek konumunda ise açık olan toplum düzenlemelerde ise, siyasete açık olan girişler ekonomiyi güçlendirmekte olup bunun tersini gerçekleştirilmektedir. Siyaseti ve ekonomiyi de güçlendirmektedir. Burada

¹⁹⁵ Numvi Gwaibi, Decentralisation and community participation: Local development and municipal politics in Cameroon, Mankon Bamenda, Langaa RPCIG, (September, 2016), 64.

¹⁹⁶ North, vd. Violence and Social Orders, 20-42.

¹⁹⁷ Fernand Barudel, la Meditaranee et la monde mediterraneen a lepoque de Philip II, Paris: Le Livre de Poche 1, (1990), 178.

önemli olan şudur: Her iki taraf da pazarın açık olma durumunu yaratmaktadır. Bunu gerçekleştiren ve denetleyen ekonominin çeşitli alanlarında yargı ve düzenleyici organlarda ve kurumları kontrol edenindir.¹⁹⁸

Açık mevcudiyeti olan toplumlar, siyasi ve ekonomik olarak daha verimli sonuçları elde ederler. Doğal olan toplumlara nazaran şu durumda rekabetçi, keyifsiz olan ve anlaşmaların gerçekleştirerek toplumsal işbirliğini organize eder. Eğer bunlar şiddet merkezi tarafından siyasi kontrolü altına alınmışsa, siyasi otoriteler meşru gücün üzerinde sahip olur, burada hukukun üstünlüğü söz konusu olmaz,

- a) Eğer siyaset ve ekonomi üzerinde siyasi otoriteye etkisi olan elit rekabete açık olduğu için kendi çıkarları zedelenmektedir,
- b) Kurulan kurumların dışında serbest kurulmuş siyasi, ekonomik ve diğer var olan kurumların ve hakların kısalttırılma ve insanları zorlaştırmasıyla reaksiyonun oluşmasına neden olabilir.

Bahsettiğimiz toplumsal düzen 19. yy.da çıkmış bir akımdır. Kuzey Amerika ve Avrupa dışında pek gelişmeyen düşünce akımıdır. Bu günlerde açık mevcudiyeti olan toplumsal düzen sistemiyle 25 yakın ülke yönetilmekte, bu sistemle dünya nüfusunun %15'inin yaşamakta olduğunu, diğer kısmın ise doğal düzen mevcudiyeti sistemi içinde yaşıyor olduğunu North ve ona yakın olan yazarlar dile getirmektedir.¹⁹⁹ Mitolojik ve tahmin değerleri yeni olduğu için değerlendirilmektedir. Bu teorinin bilinen iyi sonuçları siyaset ve ekonominin ulaştığı tutarlı sentez sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da bize üçüncü dünya ülkeleri ve yeni oluşmakta olan Kosova devleti gibi problemlerin yorumlamasında yardımcı olmaktadır.

2.2. Kosova'da Devlet İnşasının Tarihsel Kökenleri

2.2.1. Kosova'nın Tarihsel Arka Planı

Kosova cumhuriyetinin, devlet olma yolundaki çabaları, sorunları, problemleri ve olaylar, tarih sahnesinde rastlanan ve duyulan bir olgudur. Tarih sahnesinde en önemli tarihi olayların yaşandığı, imparatorlukların, devletlerin ve krallıkların hüküm sürdüğü

¹⁹⁸ Douglass North, vd, Violence and Social Orders, 21-25.

¹⁹⁹ Acemoglu - Robinson, Zašto Narodi Propadaju: Poreklo Moći, Prosperiteta i Siromaštva, 112.

topraklardır. Zaman içinde hâkimiyetlerin el değıştirdiği ve kapsadığı topraklar şu an Kosova devletinin bulunduğu topraklardır.

Kosova'nın devlet olması ve kendi ulusal kimliğini oluşturmaya, yapılanmaya veya bu yönde adımlar atmaya başlandığı tarihi olaylar daha çok Yugoslavya (SFRJ²⁰⁰) döneminde başlamıştır. II. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında kurulan bu devletin içinde kalmıştır Kosova. Konu daha çok II. Yugoslavya döneminde kendini gündeme getirmiş. Savaş yılları ve sonrasında kurulan devletin multi-etnik yapısının, farklı uluslar, diller, dinler ve kültürel yapısını bir araya getirmiş. Tek bir Yugoslavya ulusun altında kurulan devletin içinde kaldı.

Yugoslavya birkaç tane de cumhuriyetin bir arada, daha doğrusu o cumhuriyetlerde birkaç ulusun tek çatı altında toparlanma süreci ve fikri ilk olarak, Yugoslavya ismi 1839 yılında Sırp tarihçi Teodor Pavlović tarafından dile getirmiştir. Oluřacak devletin ve birleşecek ulusların yeni ulusun tarihteki ismi "Yugoslavya" adı olması gerektiğini söylemiştir. Yugoslavya "Južni Sloveni" Sırpça-Hırvatça dilinde güney Slavlar anlamına gelmektedir; "Yugoslavya" ise güney Slavların yurdu demektir.

Birinci dünya savaşının bitişiyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmıştır. Bu yurt ve topraklarda 1918 yılında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kurulmuştur.²⁰¹ 1918 yılında Sırp Hırvat Sloven Krallığı'nı kendi ideolojileri ile kuruldu, amaçları tek bir krallık çatısı altında barınabilmek ve yaşamaktı. Bu durum Duřan Bilandžić'e göre tarihin bir gerçeği olarak güney Slav milletleri Yugoslavya'yı kurmadan önce kendilerini millet ve her ulus diğerinden farklı milletten olduğunu ispatlamışlardır. Dolayısıyla Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (I Yugoslavya) karmaşık ve sorunlu yapısını daha kurulduğu ilk günlerde başlar.²⁰²

Bu güney Slav uluslar ve halklar; Sırp, Hırvat, Sloven ve Slav milletinden olmayan Boşnak, Arnavut ve diğer halkların birlik olma ve beraber yaşama denemeleri 1941 yılı Alman işgaline kadar sürmüş olan bir dönemdir. Bunu da Yugoslavya siyasi tarihinde I. Yugoslavya olarak geçmektedir.

²⁰⁰ SFRJ (Socijalistićke Federativne Republike Jugoslavije / Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti) 1943-1992

²⁰¹ Tanıl Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, Yugoslavya, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1995), 38-39.

²⁰² Duřan Bilandžić, Hrvatska Moderna Povjest, (Zagreb: Teknićka Knjiga, 1999), 775.

Bu milletler ya da halklar, çeşitli imparatorlukların hâkimiyetinde yaşamışlardı. Büyük krallık kurulana kadarki süreçlerde, asimile olup tamamen tarihten kaybolma korku ve endişeleri bu halkları birleşmeye itti. Birleşip tek krallık çatısı altında hem kimliklerini koruyabileceklerdi. Başka büyük bir gücün emperyalist imparatorluğun hâkimiyetine girmekten kurtulacaklardı²⁰³.

"Yugoslavizm" kelimesi fikrini ilk olarak ortaya atan Rahip Josip Strossmajerdir. Bunu resmîleştirmek adına 1867 Zagreb'de Yugoslav Bilimler Akademisi'ni kurdu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun içinde güney Slav halklarını federe bir devlette birleştirmek istedi. Böylece daha geniş bir cephe oluşturmayı hedefleyip Slav olmayan işgalci güçlere karşı birleşerek güçlü olacakları zannediyorlardı. Demek özgürlükleri kazanma fikri ilk kez burada ortaya atıldı.²⁰⁴

2.2.2. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Döneminde Kosova

Kosova'nın kaderi 1912 yılından itibaren Osmanlı devletinin çekilmesiyle farklı yöne ve maceralara kaymasına neden olmuştur. Kosova Osmanlı devleti dönemindeki siyasi ve stratejik merkezi durumu ve getirdiği jeopolitik konumunu Arnavutların da diğer olan Balkan milletler gibi olmuştur. Farklı vilayetlerden bulunan bütün Arnavutları tek bir vilayet altında toplanmak. Bir Arnavut ulusal devletinin kurulması için duyulan istekler, komşu uluslardaki kadar güçlü olmamıştır. Bunun telafi etmek ve diğer olan güçlü devletlerin desteğini almak için en belirgin örneklerden ve hareketlerden biri kurmuş oldukları Prizren Ligi'dir (birliği)²⁰⁵. Bu harekât ile Arnavutların hedeflediği neydi? Sorusu akla gelmektedir.

Soruya verilecek cevaplar, iki nedene bağlanabilir:

1. Arnavut modern milliyetçiliğinin temellerini atıldığı yer, bununla yapılacak büyük Berlin konferansına heyet olarak katılmaları ve devlet kurulmasını amaçlıyorlardı.

²⁰³ Bilandžić, Hrvatska Moderna Povjest, 775.

²⁰⁴ Bilgin Çelik, Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri, (Antalya:, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-I Hukuk Yayınları, 1. Basım, 2008), 20-21.

²⁰⁵ Numan Baş, Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri, (Isparta: Suleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 9.

2. Bu programda, Osmanlı sınırları içinde ve dışında kalan Arnavutların beraber olacakları "Büyük Arnavutluk'u" kurmak²⁰⁶.

Osmanlı'nın geri çekilmesinden sonra, Ulusal birliğini kuramayan Arnavutlar, toprak bütünlüğünü bile koruyamamışlardır. Böylece Londra Sefirler Konferansı'yla Arnavutlar tarafından karar alınmazken, 22 Mart 1913'te Kosova tarihinde Sırp Krallığı'na dâhil edilmiştir. 1918 yılında ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kuruldu. Ve Kosova yeni devlet içinde yer almıştır. Bundan böyle Kosova'daki Arnavutlar ile Sırp lar arasında sürekli bir toprak mücadelesini verecekleri sorunu başlatmışlar. "Söz konusu mücadele sonucunda, aşiret kültürüne dayanan bir Arnavut milliyetçiliği Arnavutlar arasında gelişmiştir"²⁰⁷.

Kendi kültüründen olmayan milletin egemenliği altına girdikten sonra, şu anki Kosova topraklarında yaşayan Sırp olmayan halklar için büyük zulümlerin yapılmaya başlandığı tarih olarak kabul edilir.²⁰⁸ Sırbistan'ın bir parçası olması, I. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni devlet, Sırp kralı önderliğinde ve Sırp etkisi altında varlığını sürdürmekteydi. Bu dönem devlet yönetimini üç evre ve sistemle yönetildiğini söyleyebiliriz:

- a) Vidovdan Anayasasıyla, Sırp lar devleti merkezîleştirerek, üniterleştirmiş ve halklar üzerindeki egemenliğini kurmuştur. 1921-1929 yıllar arasında dönemde kısıtlanmış parlamento demokrasisiyle bir krallık olmuştur. Bu dönemde Arnavutlar 1919-1924 yılında yönetime karşı ayaklanmaları gerçekleştirerek en önemli ayaklanma ise Drenica'da²⁰⁹ yapılmıştır. Peki, bu ayaklanmaların sebepleri neydi?

Arnavutlar azınlık olarak tanınmamıştır. Okullarda kendi dillerinde eğitim görmeleri ve kamuda Arnavutça konuşmaları yasaklanmıştır. Buna karşın Alman, Bulgar ve Slovenleri sayıları çok az olmalarına rağmen azınlık olarak tanınmıştır.

- b) Sırp-Hırvat Sloven Krallığın ikinci dönemi 1929-1935 yılları kapsamaktadır. Bu dönemde krallık askeri Monarşi ve Faşist bir diktatörlük yönetim elementlerini taşıyordu. Bu arada kırılma noktası olarak Kral Aleksandar (Karadžordže) Kradžordžević 1921 Anayasayı istikrar adına yönetime el koyup Anayasayı

²⁰⁶ Emir Türkoğlu, Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği, (Ankara: Balkan Diplomasisi, Asam Yayınları, 1. Baskı, 2001), 104.

²⁰⁷ Yusuf Küpeli, Tarihın İzinde Balkanlar ve ABD, (Ankara: Öncü Kitap Ltd. Şti. 1. Basım, 2000), 27.

²⁰⁸ Bilandžić, Hrvatska Moderna Povjest, 776-777.

²⁰⁹ Osman Karatay, Kosova: Kanlı Ova, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 72.

feshederek "Yugoslavya Krallığına" dönüştürdü.²¹⁰ Etnik açıdan faaliyet gösteren bütün partiler de kapatıldı. Niyetleri tek kral, devlet ve tek millet anlayışını benimsemektir. Eyaletlerin tarihi sınırları kaldırılmış, ülke nehirlerle ve çoğunluğu Sırp Nüfusunun yaşadığı yerlere göre yeni sınırlar çizilmiştir.²¹¹

- c) 1935-1941 yıllarda Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'nın (1.Yugoslavya Krallığının) son siyasi şekli de "Pseudo Parlamenterimiz" sistemi ile yönetilmesiydi. Bu dönem İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürdü.

İki savaş arası dönemde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Kosova'nın hâkim unsuru olan Sırp'ların amaçlarından birisi de Kosova'daki Sırp nüfusunu artırmak olmuştur. Arnavut tarihçileri, 1918–1941 yılları arasında yaklaşık olarak 300.000 Arnavut, Sırp'lar tarafından Kosova'dan kovulmuş olduğunu ve bölgeye 60.000 Sırp'ın yerleştirildiğini²¹² iddia etmektedir. Bunun Sırplaştırma politikası olarak adlandırılabilir. Peki, bu politikaların kökeni şu şekilde ifade edilebilir mi? Sırp'lar Kosova'yı eski Sırbistan olduğunu tanımladıkları için, eline geçen fırsatları Kosova'daki demografik yapının değiştirilmesi amaçlamaktaydı. Bu politikaların sonucu olarak, Arnavutları Arnavutluk'a veya Türkiye'ye göç ettirmek, bölgede Slav işgali gerçekleştirmek ve asimilasyonu yapmaktı.²¹³

Krallık Döneminde Kosova Toprakları ve Halkı Yaşadığı Değişiklikler

Uzun süren Osmanlı yönetiminin ardından, Arnavutların da yönetici olduğu bu (Osmanlı) devletinin Kosova topraklarından çekilmek zorunda kalması sonucu, önce Arnavutların büyük Arnavutluk'u kurma iştahı olmuştur. Prizren Birliği'ni kurup büyük devletlerin alacağı kararları etkilemek ve kongrelere katılmak üzere büyük hayallerle hareket eden Arnavutların hayallerin yıkılmasına neden olmuştur.²¹⁴

²¹⁰ Meşe Bahri, "Kosova'nın Statü Sorunu", İstanbul: Harp Akademileri Dergisi, Harp Akademileri Basımevi, (Ekim 2007), 61.

²¹¹ Sina Akşin – Melek Fırat, "Balkanlar - iki Savaş Arası Dönemde Balkanlar, (İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993), 103.

²¹² İlhan Uzel, "Kosova Sorunu", TDP, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, ed. Baskın Oran, (İstanbul: Cilt 2, 1980-2001, İletişim Yayınları, 2001), 509.

²¹³ Pınar Yürür, Geçmişten günümüze Kosova Sorunu, (Ankara: Gazi üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 1999), 9.

²¹⁴ Türkoğlu, Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği, 108.

Yani istedikleri durumla karşılaşmayan Arnavutlar bu sefer tarih boyu çekişme içinde oldukları Sırların egemenliği altında girmek²¹⁵ zorunda kaldılar. Devlet kuracakları yerde azınlık bile olamadılar. Arnavutluk bağımsız devleti ilan edildikten sonra Kosova toprakları acımasız Sırların eline geçmiştir. Karmaşık siyasi sistemlerle karşılaşmışlar, I. Yugoslavya döneminde bu devlet üç dönemini yaşamaktaydı. Bu durum en fazla zaten Kosova topraklarında yaşayan insanları etkilenmiştir; kendi dillerinde eğitim görmemeleri, azınlık olarak kabul edilmemeleri ve diğer olan durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kosova'yı Sırplaştırma politikası sonucu olarak, bazı insanların asimile edilmelerine veya asimile olmalarına yol açılmıştır.²¹⁶

2.2.3. Federal Yugoslavya Halk Cumhuriyetinde Kosova

Savaşın (II. Dünya Savaşı) sonra Kosova, 1945'te Yugoslav askeri idaresi altına girmiştir. Savaş sırasında Kosovalı Arnavutlar da Tito kuvvetleri yönetiminde örgütlenerek savaş sonrasında Arnavutluk'a bağlı olmayı ümit etmişlerdi. Ancak durum onların beklentisine uygun olmamış ve Kosova Tito'nun kurduğu yeni Yugoslavya'da Sırp Cumhuriyeti'nin bir bölgesi olarak yer almıştır.²¹⁷

Kosova ve halkı devlet kurulma aşamasında alınan taksimatta belirleyici olan temel kıstas ise "kurucu uluslar" ile "ulusallıklar" idi. Buna göre; Hırvat, Sloven, Sırp, Makedon ve Karadağlılar "ulus" olarak görülürken, bunun dışında kalan ve Yugoslavya dışında ulus devletleri bulunan etnik gruplar (Arnavutlar, Macarlar, vb.) "ulusallıklar" olarak kabul edilmiştir. Bu kadar büyük bir ulusun veya milliyetin, Arnavutlar gibi kurucu ulus olarak görmemek önceki vaatlerin sadece kandırmaca bir stratejinin olduğu apaçıktır. Bu kıstaslara göre ülke idari ve siyasi açıdan ulusların oluşturduğu altı "kurucu cumhuriyet" ile Sırbistan'a bağlı iki "özerk bölgeye" ayrılmıştır. Bu yeni idari yapılanma Kosova Arnavutlarını Sırbistan'ın siyasi sınırları içine sokarken. Kosova dışında kalan diğer Arnavutları da Makedonya ve Karadağ cumhuriyetlerinin siyasi sınırları içine sokmuştur.²¹⁸

²¹⁵ Noel Malcolm, Kosova: Balkanları Anlamak İçin, Çev. Özden, Arıkan, (İstanbul: Sabah Yayınları, 1993), 342.

²¹⁶ Halil Akman, Paylaşılamayan Balkanlar, (Ankara: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, 2006), 40.

²¹⁷ Zeynel Levent, Tarihi Süreçte Kosova, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 52, (Güz 2013), 858.

²¹⁸ Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, Yugoslavya, 53.

Yönetimin içindeki konumu azlığı veya çoğunluğu Arnavutların olması ama yönetimde teşkil etmemelerine karşı hoşnutsuzluğu yaratmıştır. Durum giderek, akademik Arnavutlar arasında yeniden bağımsızlığa yönelik düşünceleri ve hareketlere girmelerine yönelmiştir. Bunu Tanıl Bora Kosova'nın neden bağımsız olması gerektiğini şu cümlelerle özetlemektedir:

"Şubat 1945'te Kosova'da iktidara karşı bir ayaklanma gerçekleşmiş ve bu ayaklanma bastırılırken 65-70 bin Müslüman ölmüştür. Kuşkusuz bu ayaklanmanın bıraktığı izlerin de etkisiyle, Sloven, Makedon ve Karadağlılardan daha fazla nüfusa sahip olmasına ve belirli bir coğrafi alanda (Kosova ile onun komşusu batı Makedonya'da) yoğunlaşmalarına rağmen, Arnavutlar kendi cumhuriyetlerine sahip olamamışlardır"²¹⁹.

Savaş sonrası Yugoslavya'da siyasi sistem olarak komünizm sistemlerinin paralel Tito Yugoslavya'sının ilk dönemi (1945-1953 yılları kapsamaktadır). Stalin Rusya'sına ve politikasına paralel bir rejim yaşandığı yıllardır²²⁰.

Karmaşık ve kırılgan bir yapısı Yugoslavya'nın refahı ve gelişmişliğinin yanında bir problem ve sorun da mevcuttu. Yugoslav Cumhuriyeti çok farklı dinlerin ve ulusal farklı parçacıklardan oluşan bir topluluktur. Sayımlarda Yugoslav nüfusu kaydedilirken iki kategori kullanılmıştı: Yurttaşlık (Yugoslavlar) ve uyruk. Her Yugoslav'ın çift kimliği vardı: Yugoslav ve Sırp, Yugoslav ve Hırvat, Yugoslav ve Arnavut gibi. Ama önce Sırp sonra Yugoslav olmak mümkün değildi. Sadece, kimliklerini bilhassa farklı kriterlere göre tanımlayan milliyetçiler ve aydınlar bu sistemi tutarsız bulmuş ve sonradan ulusal kimlik olarak bilinecek bir zemin Tito tarafından hazırlanmıştı.²²¹

Bu arada sorunu teşkil edecek problemler şu şekilde sıralanabilir; Sırp, Hırvat, Boşnak, Makedon, Sloven ve Karadağ uluslarının anavatanları/devletleri bulunmaktadır. Ancak, Türk, Arnavut ve Macarların Yugoslavya'nın dışında da bir anavatanları/devletleri bulunmaktadır²²². Sosyalist düşüncesiyle ve hareketleriyle Tito liderliğinin oluşturduğu

²¹⁹ Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, Yugoslavya, 33.

²²⁰ Bilandžić, Hrvatska Moderna Povjest, 775.

²²¹ Vidosav Stevanović, Halkın Tiranı Milosović, çev. Hasan Yüksel, (İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2005), 89.

²²² Hüseyin Emiroğlu, Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu, (Ankara: Orient Yayınları, 2006), 100.

Yugoslavya'da 1946'da Kosova'ya sınırlı yetkilere sahip Sırbistan'a bağlı "özerk toprak (bölge)" statüsü verilmişti.²²³

Yapılan çalışmalar ve savaş esnasında Kosova ile ilgili verilen ve düşünülen planlar ve sözler, 1946 Anayasasında da Kosova ve Voyvodina'ya kıyasla daha dar çerçevede bir özerklik verilmiş. Tito önderliğindeki komünistlere karşı duyulan kızgınlığı arttırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler daha başlangıçtan itibaren Kosovalı Arnavutların kendilerini Yugoslavya federasyonunun bir parçası olarak görmemeleriyle sonuçlanmıştır. Fakat bu statü en azından pratikte Kosova Arnavutlarını 1913 yılından beri altında bulundukları Sırp hâkimiyetinden kurtarmaktaydı ve bir şekilde Sırpların üzerinde etkili ve koruyucu bir role sahip olan bir federe devletin başındaki lidere azıcık da olsa güveniyorlardı.²²⁴

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin ulus olarak tanımadığı Kosova'daki Arnavutlar ve diğer milletlere mensup, Boşnaklar, Türk, Goralılar ve Romanlar daha sonra halk olarak tanınmalarına neden olacaktır. Ancak bu tutuma karşılık, 1946'da düzenlenen Anayasada Kosova'da Türklerden ve diğer halklardan hiç bahsedilmediği görülmektedir. Ulus ve halkların dillerini, kültürlerini ve hatta dinlerini rahat yaşamasına izin veren Yugoslavya deneyiminin Kosova'da neden böyle bir tutum sergilediğini anlamak için İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Yugoslavya'nın durumunu, bölgedeki dengeleri ve Josip Broz Tito'nun hedeflerine bakmak gerekmektedir. Neden böyle bir yola girdiğine pek anlam vermek mümkün değildir.²²⁵

Çoğu İtalyan ve Alman yanlısı Arnavut ile Sırp YKP yanlısı Arnavutların, Komünistlerle beraber hareket ettiği ve bunlar arasında Partizanların Kosova'ya girmesiyle birlikte 30 bin kişilik milliyetçi Arnavut Birliği ile 40 bin kişilik partizan gücü arasında çetin bir mücadele başlamıştır. Bu amansız mücadelede gene kaybeden Arnavutlar olmuştur. Ne kadar Arnavut'un öldürüldüğünü bilinmemektedir. (AVNOJ) Ulusal Kurtuluş Anti Faşist Konseyini liderlerinden sonradan kaleme aldığı bir anlatıya göre itiraflar olarak kabul edilen sözler, komünistler toplam 47,300 Arnavudu öldürmüş ve bu olayların 28.400'ü Kosova sınırları içinde meydana gelmiştir.²²⁶ Sonuç olarak

²²³ Gökşen Uysal, 1999'dan Günümüze Kadar Geçen Süreçte Kosova, Ankara: Gazi Ünivesrtesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 11.

²²⁴ Emiroğlu, Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu, 94.

²²⁵ Bengi Muzbeg, Balkan Savaşlarından UNMIK Yönetimine Kosova Türklerinin Siyasi ve Hukuki Statüsü, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 32.

²²⁶ Karatay, Kosova: Kanlı Ova, 88.

sosyalizm-faşizm mücadelesini Balkanlar'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi komünizmi kazanırken, Arnavutluk ve Kosova birbirinden tekrar ayrılmış, Savaş sonrası düzenlemeyle Kosova tekrar Sırbistan'ın bir parçası haline gelmiştir.²²⁷

Kosovalı Arnavutlar, Arnavutluk'a bağlanmayı başaramamışlardı. Ancak eski Yugoslav Devleti'ne göre oldukça adil olan bu devlette sükûnet içinde yaşamayı seçtiler. Zaten, Sırp yöneticilerin savaş öncesi Kosova'ya yerleştirdikleri etnik Sırp'ların çoğu savaş sırasında bu bölgeyi terk etmişti ve Arnavutların tepkisinden çekinen Tito da kaçan Sırp'ların Kosova'ya dönmelerine izin vermemişti. Arnavutlar, bu bölgede çoğunluğu oluşturmayı ve belli bir serbesti içerisinde yaşamayı kabul etmişlerdi. Enver Hoca idaresindeki Arnavutluk da onları eski Arnavut idarecilerinin aksine, Yugoslav makamları ile iyi geçinmeye teşvik ediyordu. Bu nedenle Arnavut ayrılıkçı hareketleri Tito döneminde dondurulmuş oldu.²²⁸

Osmanlı devletinin Kosova topraklarından çekilmesiyle başlayan sancılı süreç sırasıyla; Sırp Krallığı, Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya Krallığı / I Yugoslavya) ve II. Dünya Savaşı Döneminde Arnavutlar üzerinde yaşayan siyasi, dini, kültürel ve ekonomik baskıları hatta siyasi sistemlerin denendiği ve hüküm değiştirdiği bir yeri göstermektedir. Tam devlet için temelleri atılacağı özerkliği kapıda beklerken her şey kaybedilmiştir. Arnavutlar millet bile sayılmadıkları, Sırp ve Karadağlıların yönetimi altında kalmışlar. II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Sırp zulmünden kurtulmak için Alman ve İtalyanların yanında yer alınmıştır. Böyle davranmalarına neden olan Sırp zulmüne karşı tepki olarak gösterilmektedir. Kosova'daki Arnavutların devlet beklentisi ve Alman vaat YKP tarafında boşa çıkarıldı ve böylece tekrar Kosova ve halkı Sırbistan'ın bir parçası olmuştur. Bu sefer bir önceki durumdan ve devletten sadece özerkliği kazanacak yol ve adımların atıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu özerklik zaman içinde geniş yetkilerle hatta Kosova'nın zaman içinde kazanacağı devletin ilk temelleri olduğu söylenebilir.

1974 Anayasa Öncesi Kosova'nın Siyasi Konumu

Komünist siyaseti ve çizgisi üzerinden ilerleyen TİTO, II. Dünya savaşı esnasında savunduğu ideoloji ile savaş sonrası kurulmuş olan siyasi sistemin farklılığı göze

²²⁷ Malcolm, Kosova: Balkanları Anlamak İçin, 372.

²²⁸ İhsan Gürkan, "Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye, Geçmişin Işığında Geleceğe Bakış", (İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, 1993), 132.

çarpmaktadır. Neden böyle davranıldı? Söylemlerle icraatları farklılık içinde kaldığını şu şekilde ifade edilebilir: Savaş öncesi iktidarda olmayan YKP iktidara taşıyacak olan kitleyi bir şekilde hareket ettirmenin yolu Krallık dönemindeki Arnavutlara ve diğer olan etnik gruplara karşı yapılan zulümlerin kaldırma sözü vermektir. Kimsenin üstün olmayacağı, birlik ve beraberlik içinde refah düzeyini yakalayacak olan toplumu vaat edilmesi olmuştur. Savaş esnasında etnik yapılı olan cumhuriyetlerin farklı ideolojilerin peşinde gitmeleri önüne sadece ve sadece böyle olacağını ve beraber başarabileceklerini dile getirerek, bir şekilde işgal güçlerine karşı galip gelmişlerdir. Burada etkili olan şu ki 1928 ve 1938’te YKP kongresindeki Arnavut lehine olan görüşler ve büyük Arnavutluk’un kurulması gerektiği söylemi etkili olmuştur.²²⁹

Yugoslavya’nın komünist rejim ideolojisinin altına girişi ne Sovyetler Birliği’nin etkisi altında olması, ne de diğer olan dış komünist güçlerin etkisinde kalmıştır. Bağımsızlık mücadelesi verirken Rus askerlerin yardımıyla değil Tito’nun organize ettiği Partizanlar tarafından gerçekleştirildiği aşikârdır. Savaştan sonra Sovyetler Birliği Yugoslavya’yı etki altına almaya çalışmıştır. Diğer Sovyet uydusu olan devletlere nazaran Yugoslavya ayrı bir komünist sistemle yola devam ederek Rusya’yı hayli rahatsız etmiştir.²³⁰

Tito Yugoslavya’sının Sovyetler Birliği’nin uydusu olmasını istememektedir. Ama sosyalist devletler arasında dayanışmanın olması gerektiği vurgulamaktaydı. II. Dünya savaşı sonrası uluslararası arenada genelde veya devamlı SSCB’nin yanında yer almaktaydı. 1943 yılında Rusya önderliğindeki dünya komünist partilerini bir araya getirmek ve istişarede bulunmak üzere kurulan Kominter Bürosu’nun faaliyetleri adı altında beraberce yürütülürdü. Bu büronun kapatılması ve aynı işlevi Kominform adı altında bir başka büronun 1948 yılında kuruluşu esnasında Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasındaki anlaşmazlık ortaya çıkmıştır.²³¹

1948 yılındaki Kominform bürosundan çıkan anlaşmazlık, Stalin’in Yugoslavya’ya karşı atağa geçmesine neden olmuştur. Tamamını denetim altında almak için bir takım

²²⁹ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1980), (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1, 1992), 398-399.

²³⁰ Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1980), 450.

²³¹ Ranko, Petković, Međunarodno Okruženje i Mogućnosti Integracije, (Knjiga Zbornik Radova), Sukob ili Dijalog Srpsko-Albanski Odnosi i Intergracija Balkana, (Subotica: Logos, 1994), 241-242.

planları yapmıştır. Yugoslavya'nın başındaki Tito ve YKP'nin başındakileri ortadan kaldırmak, yerine kendisine doğru yeni bir kadroyu işbaşına getirmek.²³²

Tito'nun Yugoslavya'daki karizmasını çizmeye yönelik çalışmaları sonuçsuz kalınca Stalin, Balkanlar üzerindeki damgayı vurmak için, Bulgaristan başkanı Dimitrov'un gücüyle denk getirmek Balkanlar güney Slav Birliği'nin Yugoslavya ile Bulgaristan arasında kurulmasını önerisini ortaya atmış. Yugoslavya lideri bu öneriyi kesin bir dille reddetmiştir; bu, iki Balkan ülkesi arasında probleme neden olmuştur. SSCB savaş döneminde Yugoslavya'da yetiştirdiği ajanları ve Rusçuk kadroları Tito SKJ partiden ihraç edilmiş ve tek tek etkisiz hale getirmiştir. 1948 yılında alınan karar gereği Stalin'den ceza olarak Kominform'dan çıkarıldı. Yugoslavya, sosyalist blok tarafından Yugoslavya'ya karşı boykot başlatılmıştır. Bu uzaklaşma Tito Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği'nden ekonomik-siyasi modelden uzaklaştırmasına neden olmuştur, bu karara karşı Tito'nun Batı'ya yönelmesine neden olmuştur.²³³

"Ancak tüm bunlar Yugoslavya'yı ideolojik olarak doğu bloğundan tamamen koparmamıştır. İşte Yugoslavya'nın Batı'ya dönük sosyalist yapısı bu tarihten itibaren bir dış politika olarak tezahür etmiş ve bu politika Bağlantısızlık Politikası olarak adlandırılmıştır. Bu politika zamanla üçüncü dünya ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1964'te Kahire'de toplanan Bağlantısızlar Konferansı'nda 50'den fazla ülke Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmıştır"²³⁴. Bu hareket SSCB odaklı sistemin çözülüp Soğuk Savaş'ın sona ermesine dek sürecektir.

Söz gelimi 1945 sonrası Kosova'nın siyasi hareketlenmelerini ve uygulanan politikaları inceleyelim. Kronolojik gelişmeleri daha çok YKP'nin etkisi altında alındığını ve yürütüldüğünü görebiliyoruz. Ama bunların yönetimi ve hükmetmesi Sırp ve Karadağlı komünistlerin elindeydi. 9 Haziran 1945 yılında bölgesel Kosova halk meclisi, Kosova ve (Metohija)* halkının isteği göz önünde bulundurarak kendi bölgesini Sırbistan Halk Cumhuriyeti'nin Otonom bölgesi olduğunu ilan etmiştir. Yugoslavya'yı oluşturan

²³² Leo Tindems, Barışa Çağır! Uluslararası Komisyonun Balkan Raporu, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: İstanbul, Sabah Yayınları, 1997), 59.

²³³ Dragan Bogetević, Saradnja Jugoslavije sa Zapadnim Silama u Vreme Normalizacije Njenih Odnosa sa Socijalističkim Lagerom 1956. godine, Beograd: Časopis Instituta Za Savremenu Istoriju, Istorija 20. Veka, 23/2, (2005), 116.

²³⁴ Zafer Pektaş, Balkan Siyasetinde Kosova'nın Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu, Bilecik: Şeyh Edebalı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2014), 78

* Metohija (Sırpça Kiril : Метохија , [metõxija] olarak telaffuz edilir) veya Dukagjini (Arnavutça : Rrafshi i Dukagjinit, ['rafʃi i duka'jinit] olarak telaffuz edilir) büyük bir havza ve Kosova'nın güneybatı bölümünü kapsayan bölgenin adıdır.

Sırbistan'ın bir parçası olmuştur. 7 Ağustos 1945'te üçüncü AVNOJ toplantısında Kosova, Sırp Halk Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Kosova otonomisi Sırp Halk Cumhuriyeti'nin kreasyonu (ürünü) değildi. Sırp Anayasal hakkı olmadığı gibi, baştan Yugoslavya'nın genel Anayasal hak kategorisinde bir olgu olduğunu; çünkü öngörüsü federal Anayasa düzeyinde sorun teşkil ediyordu.²³⁵

Böylece otonom Kosova bölgesi ile Sırbistan arasındaki hiyerarşik ilişki, ikili sistemin arasında mahrum kalmıştır. Kosova makamlarının yürüttüğü işlerden sadece Kosova ve Metohiya otonom meclisi, bölgesel komitesine ve onları seçen seçmenlerine cevap verebiliyordu.²³⁶

1945-1952 yıllar arasında Kosova'nın Sırbistan Halk Cumhuriyeti'ne katılmasını kabul etmeyen grup ve örgütler vardı. Bunların başına (Balista/Balli Kombetar)* denilen gruplardı²³⁷.

Kosova-Metohiya bölgesel otonom bölgesi büyük ölçüde Arnavut milliyetçi örgüt "Balli Kombetar" kontrolü altındaydı: Bütün bu devrimci milliyetçi örgütler ve komiteler birleşik Prizren merkezi komitesi ağıyla yönetiliyordu. Bu gruplar mücadeleyi genellikle bireysel çatışmalarla OZNA ve UDBA'ya karşı devlet gizli servisleriyle yaptılar. Girdikleri mücadelede büyük bir kısmı öldürüldü, diğer bir kısmı da yurt dışına kaçmıştır. Böylelikle Amerika'da üçüncü Prizren liginin kurmuşlardır. Devlet Güvenlik Servisi 1954 yılı sonlarından itibaren 1957 yılının ortalarına kadara evlere sistematik olarak aramalar gerçekleştirmekteydi, öyle ki şiddetli baskıcı aramalardı ki hakları ve önemleri hiçe sayarak, saf dışı tutan bir anlayışla yapıyordu ki halkın üzerinde terör gibi yansıtılmaktaydı.²³⁸

Sırp Halk Cumhuriyeti'nde Kosova ve Metohiya bölgesi otonomisi, gelecekte Kosova Cumhuriyeti'nin resmi sınırlarını oluşturacak olan sınırları 1959 yılında elde etmiştir. Bu sınırlar, tarihte Kosova vilayetinin sınırları. Osmanlı sonrası, Sırp Halk

²³⁵ Jovan Đorđević, Ustavno pravo Jugoslavije, Vaša Upravna Škola za Unutrašnje Poslove, (Beograd, 1957), 57. ve 373.

²³⁶ Dimitrije Bogdanović, Knjiga o Kosovu, (Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Posebna Izdanja Knjiga, 567, Predsedništvo Knjiga 2, 1986), 191.

* Balli Kombetar (Arnavutça/Albanski: Balli Kombëtar – Milli ulusal harekât - Nacionalni front) Arnavut anti Komünist Harekâtı, Arnavutların yaşadığı; Kosova, Makedonya, Karadağ, Arnavutluk ve Yunanistan topraklarda boy gösteren arnavut örgütü, üyelere ise BALİST denir.

²³⁷ Đorđević, Ustavno pravo Jugoslavije, 384.

²³⁸ Jure Petričević - Joseph M Bochenski, Sukob, (Brugg: Adria, Brugg, 1988), 101-102.

Cumhuriyeti'nin sınırları içinde olan Leposavić Belediyesini ve Raška Belediyesi'nin bir kısım topraklarını kapsıyordu.²³⁹

Şurada, şunu ifade edebiliriz ki artık devlet olma yolundaki adımlardan, hatta en önemli konulardan biri sayılacak devletin sınırlarının belirlenmesi olmuştur. Bu Arnavut halkı açısından önemli bir olgu ve olaydı. Ama şu durum unutulmamalıdır; bu bölgesel otonominin içinde kurulan Meclisin çoğunluğu Sırp ve Karadağlılardan oluşmaktaydı. Bundan dolayı ki Sırbistan Halk Cumhuriyeti sınırları içinde YKP'ye yakın ve onun kadrolarını oluşturan grupların Arnavutlara değil Sırlara hizmet etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Belirtilmesi gereken önemli bilgi yeni Yugoslavya'da özellikle 1948'de Kominformbiro olayından sonra Arnavutların aydın kısmın çoğu ya idam edilmiş ya da hapsedilmiştir, bunlar kasten devlet aparatı tarafından Enver Hoca'ya casusluk yapmakla suçlanmıştır²⁴⁰.

Kosova otonom bölgesi Nisan 1963 yılında çıkarılan Anayasayla otonomiden özerkliğe çıkarılmıştır. Yeni adıyla Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi.²⁴¹ Bu değişiklikle Kosova'yı artık bölgeden özerkliğe dönüştürmüştür. Şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki Kosova terfi etmiştir, ama 1945 yılında elde edilen hakların federal düzeyde olması ve halkın vereceği kararlar artık Sırbistan Halk Cumhuriyeti Meclisi'nde alınacaktır. Anayasal statüsü federal düzeyden tamamen ortadan kaldırıldı ve Sırbistan Halk Cumhuriyeti'nin iç düzenlemelerine bağlanıyordu.²⁴² Kısaltılmış özerklik yetkileriyle Sırbistan'ın ilçesine dönüştürüldüğü bir olguya dönüşmüştür.

1963 yılında ilan edilen bu yeni Anayasayla, iki yıl sonra Yugoslavya ile Kosova yeni bir döneme girmiştir. Federal merkezin gücü ve etkisi azalmaya başladığı, Cumhuriyetler ve özerk bölgelerde milletler daha hâkim olmaya başladığı dönemi simgelemektedir. Tito'nun milli unsurlara verdiği önemin uygulamaları Kosova'da uygulanmaya kendiliğinden başlanmıştır. Bu ise milliyetçi taleplerin Tito'nun gündemini Arnavutlara göstermeye çalıştığının önemini vurgulamaktadır.

²³⁹ Krunoslav Stojaković, Teatar Pod Utjecajem Filozofije Kazalište i Studentski Protesti u Jugoslaviji 1960-ih Godina, Društvo u Pokretu, Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas, (Novi Sad: Cenzura, Zola Štampa, 2009), 66.

²⁴⁰ Milovan Obradović, Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918–1941. (Priština: Inst. za Istoriju Kosova, 1981), 114-115.

²⁴¹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1963, član 111. (Sosyalist Federatif Yugoslavya Cumhuriyeti 1963 Anayasası, md. 111.

²⁴² Izdanje Redakcije Vojne enciklopedije, (Beograd: Vojna enciklopedija, 4/4, 1972), 657.

Ayr. bak. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, član 112.

Bu dönem Yugoslavya'nın Kosova üzerindeki politikasında eksen kayması söz konusudur. Daha doğrusu yumuşama yaşanmıştır; giderek bu durumdan faydalanmak isteyen Arnavutlar Tito'nun Kosova'ya yapacağı ve gerçekleştireceği resmi ziyaretine gözlerini çevirmiştir. Bu ziyarette Tito milletler arasında istemediği bazı gerçeklerle karşılaşmıştır. Tito Arnavut halkıyla bölgedeki koşulları ve uygulamaları konuşmuş. Kosova'da Komünist ideolojisini birlik ve beraberliği zedeleyen ayrımcılığın olduğunu yerinde görmüştür. Sırpların kamu kuruluşlarında ayrıcalıklı konumu içinde olduğunu ve Arnavutlara karşı üstün konumunu koruduklarını kabul ederek durumun eşitsizliğini körüklediğine bir gösterge olmuştur.

1974 Anayasası Öncesi

Arnavutlar ve Kosova için siyasal değişikliklerini yapan Tito, Kosova'ya gerçekleştirdiği ziyaretiyle, düşünülen ve gerekenleri yerinde gördüğü ile karşılaştığı durumun pek memnun edici bir durum olduğu söylenemez. 1966 Anayasal değişiklikleri ile özerk bölgelere tanınan statü yüzünden Kosova "Federasyonun kurucu unsurları" olduğu ve böylece Kosova, orijinal, otantik ve egemen devlet unsurlarını elde etmiştir.

Kasım 1968 yılında bölgesel otonom bölgesinin Metohija adı kaldırıldı. Yeni ismi sadece Özerk Sosyalist Kosova olarak değiştirildi. Resmen Sırbistan'ın bir parçası olmaya devam etmekle beraber 1974 yılında Sırbistan Anayasası'na göre, Kosova, Yugoslavya federal biriminin fiili durumunu elde ettiğini göstermektedir²⁴³.

Kosova'nın statüsü konusunda da Arnavutların yaptığı gösteriler yüzünden 1960'larda, Tito ilk defa 1969'da Kosova Arnavutlarına, Kosova yönetimi üzerinde daha fazla yetki vermişti. 1963 Anayasası tüm kurum ve kuruluşları, sağlık, sosyal, eğitim, kültür, bankalar, kamu yönetimi ve yönetim organlarını toplumun tüm kesimlerinden seçme hakkına sahip oluyordu. 1946 Anayasası'na göre Kosova'nın yetkileri, 1963 Anayasası'ndan daha da fazla genişletildi. Ancak yapılan bu değişiklik Arnavutları tatmin etmedi ve istekleri daha da artmış durumundaydı. Arnavutlar, Karadağlılara,

²⁴³ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, „Službeni list SFRJ“, 30, 9/21, (Februar 1974), član 300.

Sırp, Sloven ve diğer halklara tanınan Cumhuriyet statüsünün kendilerine de verilmesini istiyorlardı²⁴⁴.

Yapılan ve söylenenlerin farklılığı, yerinde karşılaştığı farklı gerçeklerle Tito'nun yapmış olduğu Kosova ziyareti sonrası Anayasa'da yapılan değişiklikler 1968'de federal parlamentoda Kosova'ya en doğal hakları olan yürütme ve idari yetkiler verilmesini gündeme getirmiştir. Bir şekilde bunları parlamentodan geçmesini sağlamıştır. Kosova 1969'da kendi Anayasası'nı meclisten geçirerek kendi özerk anayasaya sahip olmuştur.

Avrupa genelinde yaygınlık kazanan ve 1968 yılında başlayan öğrenci gösterilerinin dalgası ve etkisi Kosova'ya da ulaşmıştı. Priştine Üniversitesi'nin önünde çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu hareketlerin yanı sıra halkın da destek verdiği Kosova Arnavutlarının gösterilerinde "Kosova Republika" söylemleri olmuştur. Cumhuriyet statüsü talebi bir kez daha gündeme getirildi. Genel olarak baktığımızda; Osmanlı devleti çekildikten sonra Sırlar, büyük Sırbistan hayaliyle yanıp tutuşurken, yolunu kesmek isteyen Tito Yugoslavya'yı kurarken egemen ulus olan Sırların Yugoslavya'ya hâkim olmalarını önlemek istemiştir. Bunu yerine 1960'lardan itibaren "Zayıf Sırbistan, güçlü Yugoslavya" formülü altında hareket edip, özellikle idari sistemde adem-i merkeziyetçi bir yapılanmaya gitmiştir ve iki özerk bölgenin yetkilerini artırmayı çalışmıştır.²⁴⁵

Ulus ve halkların dillerini, kültürlerini ve hatta dinlerini rahat yaşamasına izin veren Yugoslavya deneyiminin Kosova'da neden böyle bir tutum sergilediğini anlamak için II. Dünya Savaşı sonrasındaki Yugoslavya'nın durumunu bölgedeki dengeleri ve Josip Broz Tito'nun hedeflerine, federe ve cumhuriyetler düzeyindeki yapılanmaların yanı sıra ulusal ve uluslararası etkilere bakmak gerekmektedir.²⁴⁶

Arnavutlar II. Dünya savaşı ve Yugoslavya kurulduktan sonra, Yugoslavya içindeki statüden memnun değillerdi. Voyvodina ile beraber özerk bölgeler olma kaderini paylaşarak, cumhuriyet olamamışlar. Dönemin hafızalara kazınan olaylarının en belirgin

²⁴⁴ Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", der. Ömer E.Lütem Birgül Demirtaş Coşkun, Ankara: Balkan Diplomasisi, ASAM Yayınları, (2001), 104.

²⁴⁵ İlhan Uzgel, Yugoslavya Federasyonundan Sırbistana, (Der.) Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (Ankara: Balkanlar El Kitabı, 2, 2007), 450.

²⁴⁶ Jozo Tomašević, Yugoslavia During The Second World War W.Vuchinich Contemporary Yugoslavia, (Los Angeles: University of California Pres, 1969), 115.

olanı, Sırbistan içişleri bakanı ve İstihbarat Müdürü Aleksandar Ranković'in Kosova halkı üzerinde uyguladığı baskıcı politikalar da etkili olmuştur. Kosova 1955-56 yıllarında Arnavut milliyetçilerinin özerklik talebiyle protestoları düzenlemelerini sert devlet terörüyle bastıran yine Ranković olmuştur. Kosova'da Sırlar dışındaki milletlerin korkulu rüyası olan Sırp milliyetçiliğinin bayrağı haline gelen ve ülkesindeki aşırı milliyetçiliğin ve ırkçılığın temellerini atan Ranković'tir.²⁴⁷ 1966 yılında mevcut kadrosu ile birlikte kesin bir biçimde tasfiye edilmiş olup, olaylardan sonra 1968 Anayasal düzenlemeleri gündeme alınması ve gerçekleştirilmelerine neden olmuştur.

Kosova'da 1960'lı yılların ikinci yarısında özerklik bakımından önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Yugoslavya çapında yapılan Anayasa değişiklikleri 1967-1971 yılları arasında, özerk bölgelerin federasyondaki yerini ve sorumluluklarını gündeme getirmiş. Özerklik lehine yeni değerler katmış ve yeni çözümler üretilmiştir. Arnavutların protestolarda talepleri az da olsa yerine getirilmiştir. Bölgedeki eşitsiz politikalar birazcık da olsa giderilmiştir. En önemlisi de özerklik üzerindeki adlandırmalar Sırp dini anlayışı ve simgesi olan Kosmet ve Metohija kelimelerden vazgeçilmiş. Metohiya kaldırılmış sade ve sadece kurulacak olan Kosova devletinin tek isminin kullanılması yasal olarak gerçekleştirilmiştir²⁴⁸.

Eğitim konusunda atılan önemli gelişmelerden ise 1969 yılında Belgrad Üniversitesi bünyesinde Priştine Üniversitesi'nin kurulmasına kararın alınması olmuştur. Bu üniversitede eğitim dili Sırpça-Hırvatçanın yanı sıra Arnavutçanın da eğitimde kullanılması kabul edilmiştir. Eğitimde Arnavut dilinde kadro eksikliği Tiran Üniversitesi'yle yapılan anlaşmayla giderilmiş ve öğretim üyeleri oradan getirilerek Arnavutça dersleri başlatılmıştır.

Özerk bölge, Kosova için 1971 yılında 30 Ocak'ta yapılan eklerle bazı haklar verilmiştir. Kendi kurumlarını oluşturma ve örgütlenme yolları açılan Kosova Arnavutları, bölgede pek çok önemli kurumu oluşturmuşlardır. Kendi akademik çalışmalarını yürütecek olan Kosova Bilim ve Sanat Akademisi 1975 yılında kurulmuştur. Devletin gerçek sahibi olan yerli Arnavutların devletin gerçek sahipleri

²⁴⁷ Vojin Lukić, Sećanja i Saznanja – Aleksandar Ranković i Brionski Plenum, (Titograd: Novica Jovović, 1989), 52.

²⁴⁸ Milutin Srđić, vd. Pravna Enciklopedija, Savremena Administracija, (Beograd, 1979), 157.

olma yolundaki adımlardan biri de 1970'te Kosova'daki Komünist Birliği'nin içinde 2/3 oluşturmayı başarmış olmalarıydı²⁴⁹.

1974 Anayasası öncesine kadar, Yugoslavya'da 1969 yılında özerk bölge için çıkarılan Anayasa Kanunu değişikliği ile yeni Anayasa olarak yürürlüğe girmesine neden olmuştur; bu anayasa gücüne sahip olduğu bir kanun olup en yüksek hukuk evrak niteliğini taşımaktaydı. Bu evrak özerkliğin ulusal rolünü tekrar ait olduğu yere koymuştur. Sırlar ile Arnavutlar arasındaki çekişme, 1945'ten 1974 Anayasası'na kadar, önce Sırların üstünlüğü ve baskıcı politikasının yavaşlatmış. Ranković'in görevden uzaklaştırılmasıyla sonuçlandırılmıştır. Tito'nun Kosova ziyareti sonrası gündeme gelen değişiklikler, bu süreçte Arnavut kitleye yeni haklar kazandırmıştır; ancak memnun kalınmamıştır. Öbür taraftan bu durum bazı Sırların Kosova'yı terk etmesine neden olmuştur. Bu süreç böyle bir atmosferin içinde gerçekleşerek yeni dönemi hazırlamaktaydı.²⁵⁰

1974 Anayasa Sonrası

Arnavutluk'un dışında kalan en büyük Arnavut kitlenin yaşadığı Kosova'da Arnavut ulusu konusunda ve çıkarları için tarih içinde atılmış en büyük adımlardan biri 1974 yılında Yugoslavya federal düzeyde çıkarılan Anayasa oldu. Anayasada özerk bölgeleri ilgilendiren çoğu bakımdan altı cumhuriyetle eşit statü tanınmıştır. Merkez'e, Yugoslavya'nın ana federal organlarına kendi temsilcilerini göndermelerini sağlamıştır.²⁵¹

En önemli unsur olarak Yugoslavya halklarını bir arada tutan kuşkusuz, Tito'nun gücü ve onun yaratmaya çalıştığı Yugoslavizm ideolojisi etkili olmuştur. Tito, uyruklara ve milletler arasında fark ve ayrımcılığı yapmamak için Yugoslavya'yı kurduktan sonra devletin düştüğü sorunları göz önünde bulundurarak, uyruk sorununa çözüm bulmak amacıyla 1974 Anayasası kapsamında ülke genelinde tüm halklara daha fazla

²⁴⁹ Shkelzen Maliqi, Kosovo Kao Katalizator Jugoslovenske Krize, (Knjiga Zbornik Radova, Knjižna Zbirka Krt. 46), Kosovo – Srbija – Jugoslavija, (Ljubljana: Narodna in Univerzitetna Knižnica, 1989), 72-74.

Ayr. bak. Malcolm, Kosova: Balkanları Anlamak İçin, 385.

²⁵⁰ Hivzi İslami, Demografski Problemi Kosova i njihovo tučenje, Kosovo – Srbija – Jugoslavija, (Ljubljana: Knjiga Zbornik Radova, Knjižna Zbirka Krt. 46, Narodna Univerzitetna Knižnica, Ljubljana, 1989), 44.

²⁵¹ Shqipran Kadriaj, Kosova Sorunu, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 12.

özgürlükler verdi. Yeni Anayasa, devlet birliği ve uyruk çeşitliği arasında uzlaşma sağlamaya çalıştı. İstemeyerek de olsa yeni problemlere çıkmasına sebep olmuştur. Yeni Anayasa her cumhuriyetin kendi merkez komitesi, kendi birliğinin koruyucusu hem de nihai tasfiyesinin garantörüydü. Her cumhuriyet tek bir lidere, orduya, polis gücüne, diplomatik yapıya ve tek bir ideolojiye sahipti; fakat her birinin hedefleri farklıydı.²⁵²

1974 Anayasasıyla Kosovalılara ana federal meclisine temsilci göndermeyi, özerk bölgelerin kendi anayasasını yapma hakları doğulmuştur²⁵³. Sırbistan Anayasası'na ekleme ve çıkarma, özerk bölgenin onayları olmadan yapılmayacaktı. Cumhuriyet seviyesinde alınan kararları bunların özerk bölge temsilcilerinin veto etme hakları vardı.²⁵⁴

Sırlar 1974 Anayasasıyla Kosova'ya ve Arnavutlara getirilen haklardan dolayı rahatsız olmuş. Çünkü Sırların federasyon üzerindeki etkilerinin azalmasına neden olmuştur. Böylece Sırlar, geri kalmış olan Kosova'dan kaçmaya başlamıştır. Elde edilen bu özerkliğin, federe cumhuriyete dönüşmesine değil 1974 Anayasası ile Kosova'nın özerkliğini elde etmiş olması Sırbistan'dan ayrılmanın ilk adımı olarak görüyorlardı. Öte yandan Kosova'nın özerkliğini elde etmesi Kosova için çok önemliydi; ancak Arnavutlar için bu yeterli değildi, Kosova'yı da federe bir cumhuriyete dönüştürmek istiyorlardı.²⁵⁵

Otonom statüsü verilen bölgeler hukuki açıdan pek çok konuda kurucu cumhuriyetlerle eşit bir konuma getirilmiştir. Mesela bu özerk bölgeler Yugoslavya federal kurumlarında cumhuriyetlerle eşit konumda temsil hakkı elde etmişler. Ve bilhassa Yugoslavya Başkanlık Konseyi'nde tıpkı cumhuriyetler gibi veto hakkına sahip hale getirilmişlerdir. Ayrıca kurucu cumhuriyetler gibi bu bölgelerin de idari sınırları çizilmişti. Buna ilaveten bölgelerin iç yönetimlerinin tamamı kendilerine bırakılmıştı. Örneğin hukuk sistemi, adliye, polis idaresi bölge yönetiminin kontrolündeydi. Her iki

²⁵² Branko Mamula, Slučaj Jugoslavija, (Beograd: 2 Basım, Dan Graf, 2014), 194.

²⁵³ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, „Službeni list SFRJ“, godina XXX, broj 9/21. (Februar 1974), član 2.

²⁵⁴ Miloš Ranković, Kosovski Čvor, Beograd: Novi Plamen, časopis demokratske l(j)evice za politička, društvena i kulturna pitanja, (2016), 16.

²⁵⁵ Suzanna Jansen, The Kosovo Statues Negotiations in 2006: The Importance of The Role of Self-Determination, Minority Right and Human Right In The Political History of Kosova From 1878 Until The Present, Amsterdam: Opleiding Europese Studies, Universiteit Van, (2006), 73.

bölgenin de kendi parlamentosu ve kendi hükümetleri bulunmaktaydı. Parlamentolara kendi Anayasalarını değiştirme yetkisi de verilmiştir.²⁵⁶

1974 Anayasası ileride olacak bazı problemlere gebe olduğunu baştan beri belliydi. Gerçekten de bazı hakların yerine getirildiği, yapılan haksızlıkların giderildiği ve insanlar arasında ayrımcılığın giderildiği bir Anayasa olmuştur. Bu Anayasayla sosyalist çizgi üzerinde giden diğer komünist rejimi ile yönetilen devletlerin önünde gittiğini ve bununla refah, hak ve diğer olan unsurlarda önde olduğunu göstermiştir. 1974 Anayasa sonrası için kısaca şunları ifade edebiliriz:

- Kosova Arnavutlarının siyasi ajandası; yeni Anayasa Kosova'yı cumhuriyet statüsü için "de facto" konumuna getirmiştir.
- Kosovalı Arnavutların tüm yetkili kurumlara ve hükümetin her kademesinde tam katılımına yol açmıştır,
- Buna rağmen, Kosovalı Arnavutların çoğunluğunu cumhuriyet statüsü konusunda "de jure" durumunu istemekteydi,
- Sırplar, böyle durumları Yugoslavya'dan ayrılmaya yönelik çabalar olarak yorumlamışlardır,
- Belirtilen bu endişelerin mevcut olmasına rağmen, Kosovalı Arnavutların çoğu bağımsızlıktan önce "Republika" cumhuriyet talep ediyorlardı. Arnavutluk ile birleşmeyi en küçük ihtimal bile planlamıyorlardı, dönem itibarıyla.

Demografik Hususlar

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kosova'da Arnavut nüfusun sürekli artışına nazaran, Sırp nüfusun sayısını azaltırken iki önemli öncelikle bağlanılabilir:

1. İki toplum arasında doğum oranlarındaki dengesizlik
 2. Sırpların artan göçlerin olduğu ifade edilebilir.
- a) Doğum hızı:
- Yeni doğan çocuklarla Arnavutların Sırp azınlığı üstesinden gelmek için yürüttüğü bir komplo veya bir kanıt yoktur,

²⁵⁶ Hasan Ünal, Balkanlar'da Geniş Arnavut Meselisi ve Türkiye, Avrasiya Dosyası, 4/1-2, (İlkbahar-Yaz, 1998), 111-149, ve 134.

- Kırsal bölgelerde yaşayan Arnavut topluluklarda yüksek doğum oranları diğer kırsal alanlardakilerle aynı veri tipi oluşturmaktadır. Kentsel bölgelerde yaşayan Arnavutların ise doğum oranları diğer etnik gruplarla hemen hemen aynıydı.
- Kosovalı Sırp'ların % olarak daha büyük %'si şehirlerde yaşamaktaydı, yeni doğan çocuk ilişkisi konumunda daha düşük bir oranı göstermektedir.

b) Göç:

- Kosova'da Sırp nüfusun düşüşü, 1981 yılında kadar yirmi yılı aşkın süre içinde Kosova'yı terk edenlerin sayısının 85,000 olduğu var sayılmaktadır. Göçü tetikleyen iki neden vardı:

Daha iyi ekonomik fırsatları aramak (Sırp'lar ve Arnavutlar için de geçerlidir) ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sırp'lar tarafında yapılan baskıların Arnavutlar için. Bu sefer büyüyen Sırp'larda Arnavut nüfusun kendilerine yapılı korkusundan göç edenlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Bu geniş kapsamlı Anayasa değişikliği özerk bölgelerin iç yönetimlerinin tamamı kendilerine bırakılmıştı. Mesela bölge yönetiminin kontrolünde hukuk sistemi, adliye, polis idaresi ve diğer olan kurumlar. Her iki özerk bölgenin de kendi parlamentosu ve kendi hükümetleri bulunmaktaydı. Hatta bu parlamentolara kendi anayasalarını değiştirme yetkisi de verilmiştir. Tek kelime ile şimdiye kadar Kosova'ya verilen en geniş kapsamlı anayasal haklar, özerk bölgeler bu anayasal haklara göre federasyonun kurucu milletlerine tanınan kendi kaderini tayin hakkı yoktu.²⁵⁷ Federe cumhuriyetlerin federasyondan ayrılma hakkını da içeriyordu. Yugoslavya dışında anayurtları olduğu gerekçesi ile Yugoslavya içinde "millet" statüsü elde edememiş Arnavutlar. Diğer "milliyetlerin" (ulusal azınlık), tüm (halklar) için geçerli kendi kaderini tayin hakkını ayrılık yönünde kullanabilmeleri anayasal olarak söz konusu değildi. 1974 Anayasası, çok uluslu Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü koruyabilmesi için bulunmuş iyi düzenleme idi. Ama yükselen milliyetçilik sonucunda, artık bugün ortada ne eski Yugoslavya var ne de onun anayasası.

2.2.4. Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Döneminde Kosova

1974 Anayasasıyla kurulan ulus devletler (cumhuriyetlerin) yanı sıra neredeyse tam devlet unsurları ve iki özerk bölge kuruldu. Bu Anayasal değişiklikler 1980'li yıllarda

²⁵⁷ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Uvodni Deo Osnovna Načela I.

ve özellikle 1990'lı yıllarda olacakların kilit noktasıydı. Sırp siyasi elit anlayışına göre bu nokta Yugoslavya'nın sonunu hazırlamıştır. Bu nokta bir şekilde Sırp elitin travmatik noktası olduğu söylenebilir. Bu öyle ki Sırbistan'da, ulusal stratejiyi gerçekleştirmek için demokratikleşme sürecini durdurmaktaydı. Yugoslavya'nın devamını sağlamak için Sırp'ların bir tek I. ve II. Yugoslavya'da kabul ettikleri, önceliği verdikleri ve savundukları görüş, devletin uniter ve merkezîyetçi yapısıyla olmasını çabagösteriyordu. Bu platformda Tito'nun ölümü sonrası olan siyasi mirasın oluşan tartışmayı sahiplenmeye çalışan ve boy gösteren gruptu Sırp'lar. Tartışma Yugoslavya'nın dönüşümü ve demokratlaşması gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda dolanıyordu.²⁵⁸

Kosova'da özellikle 1968'lerde çıkan gösteriler, Aleksandar Ranković ve Briun Plenum sonrası, Dobrica Ćosić* etrafından toplananlardan söz edilmektedir. Dobrica Ćosić Kosova ve Arnavutlar konusundaki görüşü yüzünden Merkez Komitesi'nden atılmıştır. O zamandan beri Kosova Sırbistan'ın elinden gittiğini ve Kosova'nın bölünmesi gerektiği teziyle ortaya çıkmıştır. Kosova problemini bu şekilde çözmeyi 1970'li yıllardan daha baskın hale gelerek, daha sonralarda ise Sırp devletinin resmi politikası ve stratejisi haline gelmiştir. Dönemin Arnavut-Sırp ilişkilerinin daha dikkatli bir şekilde ve bunlar göz önünde bulundursaydı 1980'li yıllarda olayların daha da büyümesi engellenebilirdi. Çünkü 1980'lerde siyasi hayat genelinde liberalleşmeye yönelik adımlar atılıyordu, Yugoslavya'da Belgrad, dönemin liberalleşmemenin merkezi konumuna soyunmuştur.²⁵⁹

Milliyetçi akımların kısa zamanda gerçek niyetleri ortaya çıkmıştır, Kosova sorununu çözmeye yönelik çabaları olmadı. Sorunun içinde Yugoslavya ve Sırbistan'ın sorununu açmaya yönelikti. Kosova Meydan Muharebesi miti Sırbistan'ı mobilize etmek için araç sallaştırıldı. XIX. yüzyılda modern Sırp devleti inşasında kullanılan ve önemli role sahip olan mitin aynısını tekrar devreye soktular. Bu mit Sırp mantıksızlığı ve duyguları tahrik ederek, Sırp halkının homojenizasyona girmesine neden oldu. Sırp'lar aynı

²⁵⁸ Jovo Bakić, Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači, (Beograd: JP Službeni glasnik, 2011, 32.

* Dobrosav Dobrica Ćosić, Sırp milliyetçi yazar, romancı ve denemeci, siyasi ve milli kuramcısı, SFRJ ve SNR da milletvekilliği yapmış SANU üyesi ve SRJ ilk cumhurbaşkanı.

²⁵⁹ Sonja Biserko, Nasilna Društva u Tranziji Alternativni dijalog Kosovo-Srbija, Risen: Transkrip konferencije održane u Risnu, Crna Gora, (17–20 Jun, 2004), 18.

* Jasenovac Hırvatistan'da bulunan bir şehridir, II. Dünya Savaşı'nda Sırp'lara yönelik dönemin Hırvatistan Bağımsız Devleti tarafından, 1941-1945 yılları arasında Faşist ve Nazi destekli unsurların Sırp'lar'a karşı yürüttüğü etnik temizlik uygulamasıdır.

metodu ve miti diğer bölgelere yayarak etkisini yaratmaya çalışmışlardı. Aynı zamanda ek olarak Hırvatistan'daki Sırlar seferberlik için Jasenovac* efsanesini canlandırdılar.²⁶⁰

1981'de Kosova'daki gösteriler sonrası, Kosova'daki Sırlara karşı soykırım yapıldığını organize edilmiş propagandasını yapmaya başladılar, (propaganda fabrikasının raporlarında Sırp kadınların tecavüze uğradığını, Sırp göçü ve buna benzer durumlar gösterilmektedir). Bu olay ve protestolar ardında JNA oğlan üstü hal ilan ederek çoğu öğrencinin batı Avrupa'ya gitmesine (kaçmasına) neden olmuştur. JNA Hırvat baharını bastırırken kullandığı anahtar rolünü, Kosova'daki cumhuriyet isteği protestoları esnasında da kullanmıştır.²⁶¹ Memnuniyetsizliği ve ayrımcılığı ilk olarak 1968 yılında resmi olarak cumhuriyet olma talepleri Kosova'nın çaba göstermeye başlamasıyla Sırbistan, Yugoslavya'nın temel federalizmini kabul etmediği açık hale geldi. Yine 1974 Anayasası Yugoslavya'yı federalleştirmeye, ülkenin dönüşüm konseptinden Sırlar, diğer devletlerden Kosova'ya verilen statüye karşı olmaları, aynı tepkiyi göstermelerini istedi ve o yönde politikalar üretti.²⁶²

Diğer cumhuriyetler, Kosova konusu ve ülkenin krizden çıkması için ilk öneri Slovenya'dan geldi. Cumhuriyetlerin konfederasyon birliği ile Yugoslavya'nın devamını sağlayabilir önerisiydi. Sırp SANU'nun yürüttüğü devlet karşıtı politikasıyla yayınlanan memorandumla, Sırp halkının tamamını homojenize ederek artık önerinin öneminin kalmadığını göstermektedir. Sırlar bu memorandumla diğer devletlerde kabul görmediği değişim süreçlerine hazır olduğunu bir göndermesiydi. Memorandumdaki ilk bölümde, sosyal ve ekonomik sistemindeki yeniliklere ve değişimlere yeni sistem karşıtı olduğunu açık etmekteydi. Diğer bölümünde ise Sırp halkının Yugoslavya'daki konumunu ele almaktaydı. Her şeyden önce, memorandumda belirtildiği gibi Hırvatistan'daki Sırların asimilasyonu, Kosova'daki Sırların ise kültürel soykırıma hedef oldukları ve maruz kaldıkları belirtilmiştir.²⁶³

²⁶⁰ Borisav Jović, Poslednji dani SFRJ, (Beograd: Kompanija POLITIKA, 1995), 92-93.

* Sırp propagandasına göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında Bağımsız Hırvatistan Devleti'ndeki (NDH) en büyük toplama kampı ve imha kampıydı. Kamp, Yahudilere, Sırlara ve Romanlara yönelik soykırım politikasının bir sonucu olarak kuruldu

²⁶¹ Jevrem Cokić, Početak kraja, (Ruma: Srpska knjiga, 2008), 14.

²⁶² Veljko Kadijević, Moje viđenje raspada, (Beograd: Politika, 1993), 62.

Ayr.bak. Strategija oružane borbe, (Beograd: Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, 1983), 40.

²⁶³ Radović, Istorijsko-Politički Uvod u Ratove u Bivšoj Jugoslaviji 1991-1999, 28.

Böylece Sırp sorununun Yugoslavya’da ortaya konulması, savaşa girmek için geliştirdi. Hemen protestoların ardından propagandanın içinden "Politika" gazetesi ve ona yakın medya evleri Sırp halkını savaşa kışkırtıyordu. Bunun yanı sıra Priştine ve Novi Sad’daki TV’leri merkezîleştirilerek Belgrad’daki Sırp devlet radyo TV- RTS’in kontrolü altına alındı. Bu iki TV merkezleri savaşı tetikleme konusunda büyük rollere sahipti. Buna paralel olarak planladıkları bütün hedefleri yerine getirecek liderin hazırlanmasına devam ediliyordu. Slobodan Milošević yürütülen projenin gerçekleştirmesi için istenilen özelliklere sahip olduğu için Asker, Kilise çevreleri ve SANU tarafından seçilip liderliğe yükseltilmiştir. Bu Sırp siyasetinin radikalleştirmesinin ilk etabıydı. Daha sonralarda ise diğer etapları geçerken anti bürokratik devrimiyle ve kurum dışı formatıyla, kendini legaliz edilmiş şekliyle halkı, daha doğrusu sokağı politik faktör sonucu olarak getirmiştir. Bu durum özgürlük, demokrasi, konusunda, ataerkil kolektivist ve eşitlikçi bir anlayış ile Sırbistan’ı halk devletinin 19 YY.daki kurulduğu konumuna geriye getirmiş²⁶⁴ savaşı yavaş yavaş gündeme getirmeye çalışmaktaydı.

2.2.5. Yugoslavya’nın Dağılma Süreci ve Kosova

Bu anayasa kırılma noktasının başlangıcını oluşturmaktaydı. Bir kısım elde edilen hakları ve federal düzeydeki diğer cumhuriyetlerle aynı statüye yakın konumuna getirilmesi Arnavutları mutlu etmiştir. Diğer taraftansa verilen bu anayasal değişikliklerin kötüleşeceğini Arnavut topluluğun dışında olan toplumlara karşı özellikle Sırlara karşı.

1974 Anayasası ve diğer olan anayasa, önceki yasaların ve Tito’nun çabaları Yugoslavya topluluğunu oluşturan bu karmaşık yapıdır. Toplumsal-ekonomik ve toplumsal-politik toplulukları kapsayacak şekilde millet ve milliyetler arasında ayırım yapmadan, küçükten büyüğe şunlardı: emek örgütleri, emek örgütler birlikleri, yerel birlikler, belediyeler, özerk bölgeler, federe cumhuriyetler ve en son federasyon. Kurulmaya çalışılan sistemin amacı ise, halklar, araçları ve güçleri bir araya getirerek yeni bir sosyalist toplumu kurmaktır.²⁶⁵ Djordjević’e göre Yugoslavya’nın daha güçlü olması ve devamını getirmesi için şunları gerçekleşmesi gerekirdi:

²⁶⁴ Biserko, Nasilna Društva u Tranziji Alternativni dijalog Kosovo-Srbija, 19.

²⁶⁵ Jovan Djordjević, Novi Ustavni Sistem, (Beograd: Savremena Administracija, 1964), 559.

"Yugoslavya'yı meydana getiren halklar arasında eşitliği, beraberliği ve birliği güçlendirmek;

Toplumsal mülkiyete ve işçi özyönetimine dayanan sosyalist ekonomi anlayışını geliştirmek;

Politik süreci, işleyişi ve sistemi bir bütün olarak demokratikleştirmek, yani karar alma sürecini/mekanizmasını emekçi halkın eline vermek;

Federe cumhuriyetlerin haklarını genişletmek ve federal devletin yetki alanını daraltmak;

İki özerk eyaletin (Voyvodina ve Kosova) özerklik derecesini arttırmak;

Kolektif Başkanlık sisteminde reform gerçekleştirmektir. Yugoslavya Federasyonu, 1974 Anayasası'nda, demokratik bir toplumda ulusal gruplar arasında kardeşliği ve birliği gerçekleştirmek amacıyla işleyen bir özyönetim tipi olarak tasarlandı"²⁶⁶.

Statüdeki değişiklik Sırlarda korku yaratmıştır. Bu durumu Arnavutlaşmaya yönelik bir başlangıç olduğunu gördükleri için bu kabul edilemez bir durumu gösteriyordu. Arnavutlardaki yüksek doğum oranı ve kamusal hayatta Sırpça ile Arnavutçanın eşit kullanılması gibi ek faktörlerle Sırlar güvensizlik hissini beslenmiştir. Üstün konumdan eşitçiliğe dönüşmeye başlanması iletişimde de farklar ortadan kalkmaya başlanmıştır. Arnavutçanın da Sırpça ile resmi kurumlarda eşit kullanılması Sırların tedirginliklerine karşın Arnavutları cesaretlendirmekteydi ²⁶⁷.

Kosova, Sırbistan ve Yugoslavya'nın diğer kesimlerinden ekonomik ve kalkınma olarak çok büyük farklar gösteriyordu. Kosova ise çok geride kalmıştır. Bu durumun etkenlerinden biri olarak piyasa yasalarının yapmış olduğu vurgulanabilir. Özellikle ulusal ve özerk ekonomilerin kapatılması açısından piyasa güçlerinin kendi yapılanmalarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ama özellikle ulusal ve özerk ekonomisi için büyük olması sadece tarihsel nedenleri kapsamamaktadır.

Dönem itibarıyla Kosova'da halk, yüksek işsizlikle boğuşuyordu bu oran neredeyse %35 ila %50 arasında değişmekteydi, son derece yüksek işsizlik oranı, iki millet arasında kesinlikle ayrımcılığa itmekteydi. Bu ekonomik ve sosyal açıdan diğerlerinden

²⁶⁶ Jovan Djordjevic, The Creation of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Constitution Makers on Constitution Making, (Washington: Ed. Robert A. Goldwin, Art Kaufman American Enterprise Institute, 1988), 185-186.

²⁶⁷ Alex J. Bellamy, Kosovo and International Society, (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 5.

daha acı içinde olduğunu inanmaya sevk ediyordu. Bunun tek suçlusu ve memnuniyetsizlik sorununun sebebi sistemin ve Arnavutların yaşadıkları ülke üzerinde güçlü bir etkisinin varlığından söz edilebilir.²⁶⁸

Gerçek ve kesindir ki Arnavutlar acılarla karşılaşyordu. Bütün bunların dışında da bazı nedenlerin olduğu apaçıktır; ancak ezilmelerine neden olan başka nedenler de vardır:

- a) İlki ekonomik geri kalmışlığın tarihsel koşulları, ekonomik geri kalmışlığı Kosova'nın diğer cumhuriyet ve özerk bölgesinden geri kalmasının nedeni sayılmaktadır,
- b) İkincisi, Kosova SFRJ döneminde önemli finansmanları elde ediyordu. Genelde ürettiği her şeyi diğer cumhuriyetlerin güçlendirmesine neden oluyordu, alınan verilerden çok daha büyüktü,
- c) Üçüncü olarak, Kosova siyasi ve idari elitin subjektif faktör olarak gönülsüz davranışları ve kararların alınması Kosova'nın Yugoslavya'da diğer cumhuriyetler ile arasındaki ekonomik farklılıkların azaltması için pek kendilerini zorlamıyordu,
- d) Dördüncüsü, bu objektif faktörler pazarı azaltmaktan ziyade artış riskine neden olduğu gerçeğinden öncelikle etkilenmiştir.

Bu durumun etken olan faktörleri iki etkiye neden oldu: İlki, rakamlar genellikle abartılı verilse de özellikle entelektüeller olmak üzere birçok Sırp'ın, Sırbistan'daki varoş kentlere göç etmesiydi. İkincisi ise Kosova'daki Arnavutları kendi ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılayan Sırp milliyetçiliğinin yükselmesine neden oldu²⁶⁹.

Bunlar farklar ve farklılıklar genelde 1970'lerde gerçekleşiyordu. Yugoslav federal ekonomisi, birliğin silahsızlandırmaya ve dağılmaya başladığı bir dönemi kapsamaktadır²⁷⁰. Bunlar belki Yugoslavya'yı ve halklarını bir arada tutmaya yönelik atılmış en normal adımlar olduğu vurgulanabilir.

Yukarıda zikredilen çabaların, 1980'lere gelindiğinde çıkırında çıkacak olan olaylar şunu işaret ediyordu: Yapılanlar milliyetçilerin uzlaşmaya istekli olmadığını gösterdi. Yüksek dereceli olan özerkliğe karşı Arnavutların cevabı nasıl oldu? Bütün bunların

²⁶⁸ Shkelzen Maliqi, A Demand for a New Status: The Albanian movement in Kosova, (Beograd: Social sciences, 1998), 207.

²⁶⁹ Ylber Kryeziu, Uluslararası Yönetim Altında Kosova, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2008), 24.

²⁷⁰ Branko Horvat, Kosovsko Pitanje, (Zagreb: Drugo Dopunjeno Izdanje, Plava Biblioteka, Globus, 1989), 223-245.

karşılığı olarak Arnavutların cevabı daha büyük bağımsızlığı (özerkliği) istemekle geçti. İstenileni hiç bir zaman gerçekleştiremeyeceğini bildikleri halde, ısrarla Kosova'yı bağımsızlık yoluna götürme yollarını aramaya yönelik olduğunu bir adımdan başka bir şey değildi.²⁷¹

O dönemde cumhuriyet statüsünü elde etmek neredeyse imkânsızdı. Çünkü tarihe geriye doğru baktığımızda Osmanlı sonrası Kosova, Sırbistan'ın bir parçasıydı. Yüksek dereceli özerklik bir çözümü hedefliyordu. Belki 1974 yılındaki Anayasal değişiklikler Arnavutlardaki milliyetçiliği uyandırmayı ve bu konuda bir adım öne geçirmek. Aktiviteler bir sinyal olmuştur. Tabii ki diğer cumhuriyetlerin statüsüne yükselirlerse belki bağımsız devleti de kazanırlar.²⁷²

Arnavutları karalama kampanyası SANU'dan başlamıştır. 1977'de "Mavi Kitap" adı altında Sırp Komünistler Birliği'ne bağlı bir komisyonun isteği; yargı, polis gücü ve ekonomik politikalarının kontrolünü tekrar Belgrad'a geri verilmesini talep eden yazıyı kalem almıştır. Öbür taraftan 1974'ün Anayasal değişikliklerinden hoşnut olmayan Sırlar, bir şekilde, iyi organize edilmiş kampanyalarla Arnavutların kötülenmesinde yürüten akademik gruplar ve dini liderler vardı; yalanlarında Sırların mağdur olduğunu ileri sürdüler. Sırp propagandası Arnavutları tecavüzcü, hırsız ve devlet düşmanı olarak tanıtmaya başlamıştı. Örneğin Ortodoks Başpiskoposu Atanasije Jevtić kamuya yaptığı açıklamalarında: Sırp kadın ve kızlarının köylerde ve manastırlarda tacize uğradığını söylemiştir. Malcolm'un belirttiği gibi, bu iddianın yanlışlığı, Belgrad'da yürütülen, Yugoslavya'da tecavüz vakalarını inceleyen ayrıntılı bir çalışmayla gösterilmiştir. Bu çalışmaya göre tüm tecavüzlerin %71'i aynı milliyetten kişiler arasında cereyan ederken Kosova, Yugoslavya'daki en düşük tecavüz oranına sahiptir.²⁷³

Yine de "Sırların Yugoslavya'daki kötü durumlarının" en dramatik görünümü 1986'da Sırp Bilim ve Sanat Akademisi üyeleri tarafından yayınlanmıştır. Şöyle ki: Bu ünlü muhtıradan, Sırbistan'da önde gelen entelektüel kurumun 16 üyesi, Kosova'daki devlet

²⁷¹ Kullashi Muhamedin, Kosovska Kriza i Kriza Jugoslavije, Kosovo – Srbija – Jugoslavija, (Ljubljana: Narodna in Univerzitetna Knjižnica, Knjiga Zbornik Radova, Knjižna Zbirka Krt. 46, 1989), 20-24.

²⁷² Jovo Bakić, Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači, (Beograd: Pravna Biblioteka, Službeni Glasnik, 2009), 149.

²⁷³ Željka Križe, Velikosrpska politička propaganda uoči raspada Jugoslavije na primjeru srbijanskog tiska od donošenja Memoranduma SANU do početka ratnih sukoba u Hrvatskoj (1986-1991), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Doktora tezi, (2015), 41-48.

politikasına karşı şu maddeler ışığında suçlamalarda bulundular: "Sırp halkının kalıntıları yalnızca vatanının tamamen ve azalmayan oranlarda terk etmiyor. Aynı zamanda psikolojik, fiziksel, ahlaki terör ve şiddet tarafından kovalanıyor; onlar son göçlerine hazırlanıyorlar"²⁷⁴. Kosova'da savaş uyarısı sonrası, devlet radikal önlemler almasaydı muhtıra; özerklik statüsünün indirilmesi, Arnavutluk'la bağının kesilmesine etnik yapının Arnavutlar lehine bozulması gibi somut adımlar talep ediyordu.

"Federal hükümetin temsilcileri ve ekonomistleri bölgesel farklılıkların; özellikle bölgelerarası kültürel ve tarihi farklılıklardan oluştu. Yapabildikleri her şeyi yapmalarına rağmen bu farkları kapatabilmek için daha fazla zamana ihtiyaç duyulduğunu söylemişlerdir. Ancak halk bu konuda sabırsız davranarak ekonomik güçlükleri belli bir nedene bağlama eğilimi göstermişlerdir"²⁷⁵.

Durum git gide kızışmaktaydı. Bu durumda diğer cumhuriyetleri etkileyecek olan olaylar, çekişmeler milliyetçiliklerinin yükseleceği bir ortamı oluşturmaya başlamıştır. Siyasi ve bazı hakların elde edildiği bir süreç yaşandı. Öte yandan ekonomik olarak tam gelişmesi gereken dönemi yaşarken, Kosova bu gelişmeden pek nasibini almamıştır. Anayasal değişiklikler birilerine sevinç getirmiş, diğerleri ise korku ve bu korkuyu haklı kılmak için yapılan sırp uydurmalarıydı. Arnavutların aşağılanması ve yüksek özerkliği ortadan kaldıracak ortamı sağlamaya yönelik oyunlarını sahneye sürmeye hazırlandığı bir dönemdir.

Yugoslavya'nın dağılımı içindeki çalkalanmalar mı? Uluslararası sistemin değişikliğe uğramaya başlaması mı? Sorunlar ve problemlerin, siyasi ve ekonomik krizlerin art arda patlaması mı tetiklemiştir? Zaten soğuk savaşın bitişi yaklaşırken, yeni durumu getirmeye hazırlandığı ve gebe olduğunu gösteriyordu. Yugoslavya'nın dramatik sonunu hazırlayan iç dinamiklerin hareket ettirilmesiyle başlamıştır. 1970'lerin sonlarına doğru Yugoslavya'nın en büyük sorunu ekonomi, teknoloji, yüksek enerji, petrol ve sermayedeki fiyatların yüksekliği görünmeye başladı. 1980'li yıllarda yüksek

²⁷⁴ Željka Križe, Velikosrpska politička propaganda uoči raspada Jugoslavije na primjeru srbijanskog tiska od donošenja Memoranduma SANU do početka ratnih sukoba u Hrvatskoj (1986-1991), 30-32.

²⁷⁵ Milica Bookman, Economic Aspects of Yugoslavia's Disintegration, (USA: ed. Raju G. C. Thomas, Yugoslavia Unraveled: Sovereignty, Self-Determination Lexington Books, 2003), 130.

enflasyon, dış borçları ve işsizliğin yanı sıra gıda sıkıntısı diğer problemlerin alevlendirdi.²⁷⁶

"Seksenli yıllarda Yugoslavya'nın genelinde ulusal gerilimlerin büyüdüğü görünür. Bunun tek sorumlusu ülkenin hızlı ekonomik düşüşe geçmesidir. Yükselen enflasyon, yaşam standartlarını azalması, düşmesi, işgücü piyasasının sıkılaştırılması gibi durumların ortaya çıkmaya başladı. Yolsuzluk ve açıkçası zayıf ekonomi, siyasi olarak da liderlere yaygın güven kaybı ile birlikte katkıda bulunmuş. Seksenli yıllar ekonomik çöküşü üzerinde azalan kaynakların dağılımı mücadelesi ile açığa çıkan devlet inşası ve yönetim kavgası ile başlayarak patlak vermiştir. Sırbistan ülkeyi korumaya yönelik devlet şekli için sosyalist devleti korumakla yeniden merkezîleştirmesini savunurken Slovenya ve Hırvatistan'ın çoğulculuğu yükselterek (plüralizm), büyük ölçüde bağımsız cumhuriyetleri ile konfederasyonu, ekonomik ve piyasa yapıları yükseltme ile yapılmasını savunuyorlardı".²⁷⁷

Ekonomik açıdan oluşan problemler uzun zaman siyasetin baş ağrısıydı. Siyasi denklerin ve Anayasal değişikliklerin yarattığı durum, Kosova'da farklı istenmeyen yönlere gidilmesine yol açtı. YSFC'nin siyasi hayatında Sırpların baskın olması yüzünden, daha 1970'lerin başlarında ülkeyi "sessiz dağılmaya" doğru götüren bir milliyetçi dalga yükselmeye başlamıştı²⁷⁸.

1980'li yıllara gelindiğinde Kosova sorununun büyümesine artık istenilenlerin açık bir şekilde dile getirilmesine başlanmış, Arnavutlar, cumhuriyet statüsüne kavuşacakları günü beklemeye başlamışlardır. Önce 1980'de Yugoslavya'nın kurucusu ve lideri Tito'nun ölümü gerçekleşmiştir. Arnavutların sadık ve güvendikleri liderlerin ölümü galiba bütün planların suya düşmesine neden olacaktır.²⁷⁹

Senelerce sürececek Kosova sorunu, uluslararası düzeyde de gündemi oluşturacak olan ilk kıvılcım ateşini Priştine Üniversitesi'nde başladı. Arnavutlar, kötü yemeklerin ve koşullarını protesto amaçlı gösterilerini başlattılar. Protestoların buradan başlaması bir

²⁷⁶ Bora Radović, Istorijsko-Politički Uvod u Ratove u Bivšoj Jugoslaviji 1991-1999, i neke od njihovih društvenih posledica, u Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija, (Beograd: Zbornik radova, IAN, 2012), 27.

²⁷⁷ Wolfgang Petrič – Robert Pihler, Dugi put u rat: Kosovo i medunarodna zajednica 1989-1999, (Beograd: Samizdat B92, 2002), 34-35.

²⁷⁸ Erhan Türbedar, vd. "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Ayrılıkçılık: Kosova Emsal Teşkil Eder mi?", Ankara. Stratejik Analiz Dergisi, Cilt 8, 1/97, (Kasım 20079), 28.

²⁷⁹ Todor Mirković, Kosovo i Metohija – Devet Vekova Posle, (Beograd: Vojo Delo, 2014), 193.

tesadüf değildir. Çünkü daha önce bahsettiğimiz gibi Tito tarafından verilen haklar, Arnavutlar bu üniversitedeki gösterilerle Arnavut milliyetçiliğinin gelişmesine ve gençlerin milli bilinçlendirilmesinde önemli rol oynadılar. Bu protesto kampüs dışına çıkarak halkın da destek vermesi ile Yugoslavya federal ve Sırp cumhuriyeti hükümetine karşı geniş tabanlı bir eyleme dönüşmüştür. Eyleme katılanların arasında fabrika işçileri, madenciler, çiftçiler ve diğer kurumlarda çalışanların "Kosova Republika" (Kosova Cumhuriyet) sloganıyla öğrencilere destek vermesi ile bu protestoların Kosova'nın dışında bulunan Makedonya'daki ve Karadağ'daki Arnavutların bu yönde desteklerinin gelmesine fırsat vermiştir.²⁸⁰

Sırp her zaman olduğu gibi, bütün bunların arkasında Arnavutluk devletin olduğu suçlamasına başlamıştır. Kosova olayları Sırp halkının milli hassasiyetlerini sömürmesi ile Sırp milliyetçiliği yükselişini başlatmıştır. Yemek bahanesiyle başlayan protestoların siyasi amaç uğruna siyasi eyleme dönüştürmüştür. 1981 yılındaki gösteriler sonrası Kosova'da olağanüstü hal uygulamasına geçilmiş. Arnavut halka karşı yoğun bir baskı başlatılmıştır. Ancak alınan polisiye önlemler ve baskıcı metotlar beklenen sonucu vermemiş. Kosova sorunu her geçen yıl önemini arttırarak Balkanlar'ın en ciddi sorunu olma niteliğini kazanmıştır. Zira 1981 yılında Kosova'da meydana gelen olaylar Tito döneminde bastırılan milliyetçiliği yeniden canlandıran ve baskı politikası çığırları açan, genelde bunalımı, gerilimi tırmandıran olaylar olmuştur.²⁸¹

Arnavut milliyetçiliğinin yeniden atağa geçmesinin nedenlerinden, tarihten beri bir milliyetçiliktir, Sırp tarafından yapılan kötü muameleler sonrasında yeniden sahneye çıktı; bu Tito'nun ölümü sonrası 1980'lerde belirginleşti. Birlik ve beraberlik ideolojinin sonrası girmesi, 1974 Anayasası ile güven kazanması da etkili olacak ki Arnavutların gururlanmalarına neden olmuştur. Cumhuriyeti elde etme yolunda milliyetçiliği güçlendirerek elde edeceklerini umuyorlardı. Yugoslavya'da farklı cumhuriyetlerde yaşayan Arnavutların desteklediği tez de bu yöneydi. Önce Kosova'nın bağımsızlığı kazanılacak, sonra Makedonya ve Karadağ'daki Arnavutları kapsayacak şekilde Arnavutluk'a bağlanarak büyük Arnavutluk kurulacaktı. Arnavut

²⁸⁰ Gazela Pudar Drasko, Simbolika nemoći: intelektualci i srpsko-albanski odnosi u postjugoslovenskom kontekstu, Figura Neprijatelj: Preosmišljanje Srpsko-Albanskih Odnosa, (Beograd: Edicija Tonb, Ifdt & Kpz Beton, 2015), 339.

²⁸¹ Nesrin Kenar, Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya, (Ankara: Palme Yayıncılık, 2005), 128.

milliyetçiliği dönemi ülkede ve cumhuriyetler arasında ilişkileri ve durumu şu şekilde etkiliyordu: "

- a) Kosova'nın Sırbistan, Karadağ ve Makedonya ile ilişkileri doğrudan etkilenmekteydi,
- b) Kosova'nın cumhuriyet statüsü için Arnavutların harekete geçmesi, bu ise cumhuriyetler arası güç dengesinde bozukluk yaratmaktaydı,
- c) Bu gruptaki milliyetçilik diğer milliyetçilikler üzerinde itici gücü yaratmaktaydı,
- d) Ayrılma tehdidi yalnızca bir bütün olarak federasyonun bir meselesi değil, ayrıca birkaç bölüm için de önemliydi,
- e) Kosova, Ekonomik eşitliğin milliyetçiliği azaltacağı Titocu-Marksist önerinin son örneği idi, ancak eşitlik sağlanmadığı gibi Kosova ülkenin en fakir bölgesi idi"²⁸².

Sırp milliyetçiliği tarihten beri aziz bir millet duygusu içinde beslenmiş. Daima Arnavut milliyetçiliğinin zıddı konumunda bulunuyordu. Yugoslav yönetimi Tito'nun ideolojisi üzerinde ülkede bir ulusun üstünlüğünün kurulmasını engellemekti. Daha doğrusu Sırp milliyetçiliğinin köruklenmesine neden olmuşlardı. Hele 1974 Anayasa sonrası Arnavutlara karşı olan tutumları göz önünde bulundurursak uyuyan Sırp milliyetçiliği 1974 Anayasasıyla uyandırılmıştır. Bu Anayasaya karşı SKP'nin görüşlerini "Mavi Kitap" Dragoslav Markoviç önderliğindeki komisyon raporu yayınlanma ve çıkarması sebebi olmuştur. Dönemin Sırp milliyetçiliğinin yeniden uyanışı içinde olduğunu adlandırılmaktadır.²⁸³

Bu iki milliyetçi çekişmenin arasından sıyrın milliyetçilik hatta 20 yıllık dönemin galibi Sırp olmuştur. Galip olmaları için elinde bulundukları kozlarını kullanarak Arnavutları hukuki, Anayasal ve güç (eskiden yapılanların korkusundan) kullanarak tekrar baskıcı politikalara başlamıştır. İlk baskıcı uygulamalar protesto sırasında JNA tanklarının sokaklara çıkarılması ardından, Mart 1982'de Arnavutların kitlesel gösterileri nedeniyle çok sayıda Arnavut suçlanmış ve hapse girmiştir. Bu dalganın

²⁸² Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, (1962-91)*, İndiana: İndiana University Press, (1992), 187.

ayr. bak. Yürür, *Geçmişten günümüze Kosova Sorunu*, 50-51.

²⁸³ Anton Bebler, *Propuštena prilika, Helsinška povelja*, Beograd, časopis Peščinjak, (maj-jun 2008), <http://pescanik.net/propustena-prilika/>, Erişim Tarihi, 25.05.2019.

devamında resmi kurumlardaki Arnavutların işten çıkarılma ve yapmadıklarıyla suçlanmak. Hatta iftiralarla Sırpların ezildiği, baskı altında olduğu savları ve tezlerini TV ve gazetelerde boy göstermeye başlamıştır. Bütün bunların tek amacı ve sebebi vardı: Federal düzeyde kendi Anayasası'nda değişiklik yapma hakkını elde etmeye çalışmalara başlamıştır. Sırbistan'ın bu talebinin gerisinde Kosova ve Voyvodina'nın federal yönetimle ilişkisini sınırlama ve denetim altında tutma düşüncesi vardı²⁸⁴.

2.3. UNMIK Döneminde Kosova'da Devlet İnşası

Yeni ve küçük olan Kosova devletinin oluşumunu, tarih içinde önemli olayların yaşandığı ve gerçekleştiği yer olarak hafızalarda ve tarih sayfalarında yer almaktadır. Konumuzu ilgilendiren ve araştırmamızın ana eksenini oluşturan ve bahsedeceğimiz dönemlerde toplumun gelişimi olan Kosova'nın 1974 Anayasa, 1981 sonrasında yaşananlar, dağılma sürecinde, daha doğrusu 90'lı yıllarda, kırılma noktası olarak 1999 NATO harekâtı ve 2007-2008 yıllardır. Eğer bu yeni ve küçük olan devlete sadece iç kalitesine bakarsak, Kosova dikkat ve önemi çekmekte küçüktü, ta ki dış güçlerin araya girmesiyle siyasi ve ekonomik problemleri gündeme gelmiştir.

Kosova'yı uluslararası kamuoyunda enteresan konum ve noktaya getiren uluslararası güçlerdir. 1999 yılında NATO'nun barış adına askeri müdahaleyle ilk müdahaleyi gerçekleştirdiği yerdir. On sene sonra bu müdahalenin ardından, Kosova Sırbistan'dan Batı devletlerinin desteğiyle tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir. Müdahalenin getirdiği sonuç olarak bir devletin oluşumu ve inşasının gerçekleştirilmesine neden olmuştur. NATO ve Batılı devletlerin giriştiği Kosova'nın devlet inşası 1999'dan başlayarak bugüne kadar olan en pahalı devlet inşasıdır.

Batı devletlerinin bu konuda yapmış oldukları müdahalenin hukuki ve siyasi ayağını araştırması yapılabilir; ama burada önemli olan bir devletin, devlet inşası için sunmuş oldukları çözüm ve önerilerini ele almak ve yeterli olup olmadığına bakmak. Devletin politikasını ve kurumlarının inşasıyla, NATO'nun müdahalesi ve Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığı ilan etmesi en büyük rolü oynamıştır. Bu iki durumu elbette araştırmak ve nedenlerine ulaşılması gereken bir durumdur. Batının müdahale ve devlet inşası konusunda aldıkları kararlar siyasi dayanağının olup olmadığı ayrı bir konudur. Bu

²⁸⁴ Josef Martinsen, Šta se Dogodilo na Kosovu? 1998-1999, Dokumentacija, çev. Veli Aliu - Sadik Dragaj, Beograd: Mediente d.o.o. (2010), 15.

kararların ne kadar tartışmalı olduğu ve doğru kaldığı, bu konuda Andrea Lorenzo Kapusela: "Yapılan tartışmalara göre uluslararası müdahalenin Kosova toplumunun ve politikasının gelişmesine fonksiyonel bir devletin inşasını gerçekleştirmesine engel"²⁸⁵ olduklarını dile getirmektedir.

Batı'nın bu iki kararı: Müdahale ve Devlet inşası ile siyasi sorunları Kosova'da yaratmış oldukları siyasi elite karşı duracakları yerde bunlara devlet inşasını gerçekleştirmelerini ve yönetim sistemini kendileri tarafından yaratılmalarına izin vermekle ekonomi ve siyasetin büyümesine engel olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Batı Balkan devletleri Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Bosna ve Sırbistan'daki problemleri Kosova'daki problem ve sorunlarla aynı olmuş. Aynı olmasına karşın 1999 yılından itibaren Kosova'ya sunulan siyasi ve ekonomik desteğin diğer Balkan ülkelerine göre çok fazla oluşturmaz. Kosova, demokrasi ve hukuk devleti olma yolundaki pek fazla yol kat etmediği bir gerçektir. Bu durum diğer olan devletlere yapılan müdahaleye göre Afganistan söz konusu olunca çok farklıdır. Kosova'da dış desteklerle ve mali yardımlarla gerçekleştirmeye çalışılan devlet inşasıdır. Hiç olmazsa başarısız olduğunu dile getirebiliriz, kendi içyapısı ve siyasi durumun dışı etkisine bakarak.

Kosova'ya sunulan her türlü siyasi, ekonomik ve askeri desteğin siyasi elitin böyle davranmasına neden olmuştur. Batı bu siyasi elite karşı baskılı bir şekilde olmasına karşın o daha yumuşak bir ilişki içinde olmayı tercih etmiştir. Durum böyle olunca bu elite karşı devletin inşasını istenilen düzeyde, siyasi ve ekonomik işlevsel bir sisteme tabi tutmak ulaşamamıştır. Devletin işlevliği için bu üç unsur, karşı bir şekilde tehdit oldukları durumunda, yeni plüralist muhalefetin oluşturulmasıyla gerçekleştirme imkânı olabilir. Şimdilik bu durum devleti çıkmaza sokmuştur. Batı bu elite karşı bir tutum değişimine gitmesi gerektiğini inanmaktayız.

2.3.1. UNMİK Kurulması

Yugoslavya'nın dağılması esnasında yaşanan olayları göz önünde bulundurarak uluslararası toplum tekrar aynı durumu Kosova'da tekrarlanmaması ve yaşanmaması için BM kararı olmadan Kuzey İttifakı (NATO) tarafından İnsani müdahaleyle 24 Mart 1999'da Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne karşı hava harekâtı başlatmıştır.

²⁸⁵ Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 13.

Kumanova anlaşmasıyla (Sırbistan ile NATO arasında imzalanan) bombardıman durduruldu. Önemli olan bölgede barışı ve yerinden olan insanların güvenliğini sağlamak, bölge yönetiminin gerçekleştireceği yapının kurulması oldu. BM 1244/99 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı uyarınca, Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) 10 Haziran 1999'da kurularak Kosova'yı yönetmekle görevlendirildi.²⁸⁶ Karar uyarınca "insan haklarını korumak ve geliştirmek"²⁸⁷. Sorumluluk UNMIK'e verilmiştir. BM genel sekreteri rapor kararı sunarken "UNMIK, Kosova'daki yetkisini kullanmanın temeli olarak uluslararası kabul görmüş insan hakları standartlarına göre yönlendirilecektir."²⁸⁸

UNMIK, Kosova'da geçici özyönetim organları kurmanın yanı sıra onların çalışmalarını denetlemekten sorumluydu. Yasal dayanak olarak UNMIK, başta 1974 Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Anayasası'nı kullandı. UNMIK'e Genel Sekreter'in özel temsilcisi başkanlık edecektir. UNMIK tarafından yerine getirilecek başlıca fonksiyonlar ise şu şekilde belirtilmiştir:

Başlıca sivil idari fonksiyonları icra etmek. Kosova'da esaslı bir özerklik ve anlamlı kendi kendine yönetim kurulmasını sağlamak. Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesine yönelik siyasi süreci hazırlamak. Uluslararası kuruluşların yardım faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamak. Fiziki altyapının yeniden inşasını desteklemek, kamu düzenini sağlamak, insan haklarının yerine getirilmesini teşvik etmek ve yerlerinden edilenlerin tamamının güvenli ve serbest bir şekilde evlerine dönmelerini güvence altına almak"²⁸⁹.

UNMIK çalışmaları konusunda 1244 sayılı karar ve 20. paragrafta göre Güvenlik Konseyi'ne rapor olarak özel sekreter tarafından yapılıyordu. 1244 kararının öngördüğü hususların ne kadar gerçekleştiğini ve ileride neler yapılması gerektiğini karşılaşılan sorun ve problemlerin kapsamlı şekilde şu konular raporda yer alıyordu; 1) Siyasal Durum, 2) Güvenlik Durumu, 3) Misyonun Statüsü, 4) UNMIK Polisi, 5) Azınlık Toplulukların ve İnsan Haklarının Korunması, 6) Yargısal Sistemin ve Hukukun

²⁸⁶ Caner Sancaktar, Kosova'da Uluslararası Himaye Yönetimi, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi Sancaktar, (2018), 67.

²⁸⁷ S/RES/1244 (1999), 10. Jun 1999. par.11(j),

²⁸⁸ S/1999/779), 12. jul 1999. par. 42.

²⁸⁹ S/RES/1244, 1999: 3-4.

Ayr. bak. Muhammet Faruk Çakır - Hüseyin Emiroğlu, Kosova'nın Bağımsızlaşması Sürecinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Raporlarının Rolü, uluslararası sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/43, (2006), 674.

Üstünlüğünün Tesisi, 7) İnsani Faaliyetler, 8) Sektör gelişmeleri, 9) Demokrasi ve Sivil Toplum. Özel Temsilci, Kosova için standartların belirlenmesi sonrası teknik değerlendirmeleri şu konuları kapsıyordu: 1) İşleyen Demokratik Kurumlar, 2) Hukukun üstünlüğü, 3) Seyahat Hürriyeti, 4) Geri Dönüşler, Toplulukların ve üyelerinin hakları, 5) Ekonomi, 6) Mülkiyet Hakları, 7) Diyalog ve 8) Kosova Koruma Birliği.

2.3.2. UNMİK Devlet Kurumlarının Oluşturulması

NATO'nun insani müdahale gerçekleştirmek için BM onayı olmadan giriştiği harekât ve operasyonların Milošević rejimin antlaşmaya yanaşması ve imza atmasıyla, Kosova'da yeni bir pencerenin açılmasına sebep olmuştur. Öncelik güvenliği ve barışı sağlamak için uluslararası toplumun askeri gücü olan KFOR Kosova'ya intikal edip Sırp güçlerin çıkması olmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 1244 sayılı karar gereği Kosova'daki yönetimi BM'nin kurduğu dünyada ilk olacak olan UNMİK yönetimi Kosova'da iş başına geçmiştir.²⁹⁰ UNMİK Kosova'daki yönetimde kaldığı süre Kosova'nın inşası ve geleceği için yapmış olduğu çalışmaları kısaca ele almak. Devlet inşası ile ilgili çalışmaları incelememizde etkili olacaktır. Baskı altında olan Kosova halkı siyasi olarak daha önceki siyasi yapının etkisindeydi, daha doğrusu Sırp'ların etkisinde. Ekonomi ise bitmiş durumundaydı; savaşlar, ambargolar ve Sırp'ların baskısı ekonomiyi bitme noktasına getirmiştir. İşte burada zorlukların ve sıfırdan başlaması gereken durumu işaret etmekte olup yeni olan devlet inşasını denemekle ve başarılı olmak istenilen bir maceradır Kosova.

10 Haziran 1999 tarihinde BM almış olduğu 1244 sayılı kararıyla UNMİK Kosova'daki görevinin Genel Sekreterin özel temsilcisinin temsil ettiği ilk icraatı 25.06.1999 tarihinde çıkarılan ilk UNMİK Yasası (Uredba) olmuştur.²⁹¹ Bu Yasa (tüzük) UNMİK'in Geçici Yönetim Hükümet yetkilerini tanımlamaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi UNMİK yasama, yürütme ve yargıyı BM Genel sekreter özel temsilcisi tarafından yürütülecektir.²⁹² Bu özel temsilci istediği kişiyi Kosova'daki sivil yönetime atama ve görevden alma²⁹³ yetkilidir. Uluslararası standartların uygulanması,

²⁹⁰ Jürgen Friedrich, UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty, Max Planck Yearbook of United Nations Law, 9, (2005), 225-293.

²⁹¹ UNMİK Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 1/ 1. - 2. https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/04serbian/SC1999regs/RSC1999_01.pdf

²⁹² Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 1/ 1.

²⁹³ Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 1/ 2.

kamu yönetiminde yer alacak olan kişilerin, dil, din, ırk, siyasi, etnik ve toplumsal konumu ayırt etmeden ayrımcılığı yapmamalarını²⁹⁴ istenmektedir. UNMİK, kanunlar konusunda ise 24 Mart'a 1999 tarihine kadar yürürlükte olanların bir istisna olur ise eğer herhangi bir kanun Avrupa Standartları'na karşı bir durum söz konusu olunca Kosova'da var olan bütün kanunların yürürlükte²⁹⁵ olacağını vurgulanmıştır.

UNMİK tarafından çıkarılan yasalar ve kanunların yürürlüğü girme tarihi metine belirtildiği günden başlar. Yasalar üç dilde; Arnavutça, Sırpça ve İngilizce yayınlanacaktır. Metinlerde tercümeden çıkabilecek olan anlaşmazlık durumunda İngilizce metni esas alınacaktır. UNMİK çıkardığı kanunlar özel temsilci tarafından imzalanır. Çıkan kanunlar UNMİK Kanunu (tüzük) adı altında arşivlenecektir.²⁹⁶ Kosova'da bulunan mülkiyet, bankalarda veya diğer kurumlarda bulunan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Sırbistan Cumhuriyeti veya onların herhangi bir kurumu olan mülkiyet artık UNMİK'in mülkiyetidir²⁹⁷. Bu yasa 25 Haziran'da çıkarmasına karşın geçerliliği 10 Haziran'da geriye dönük BM 1244 sayılı kararın alındığı günde yürürlüğe girmiştir.

Altı maddelik bu yasa, öncelik olarak UNMİK kendi hareketlerini güvenceye alarak ve kendi yetkilerini tanımladıktan sonra şiddeti ve Avrupa Standartları'nın uygulanmasına önem vererek görevine başlamıştır. UNMİK kendisiyle ve KFOR ile birlikte silahlı olarak giren UÇK savaşçıların da girişi gerçekleştirmiş oldu. Kosova'nın geleceği bu tarihten itibaren şekillenmiştir. UNMİK yapılması gerekenleri, kanun ve çıkardığı yasayla kararlılığını ortaya koyarak, ulusal inşasına başlamış diyebiliriz. Ama tam olarak bağımsız bir Kosova devlet inşasının olduğunu bu dönem için söylemek erkendir. Çünkü uluslararası toplum harekât sonrası tam bağımsızlık için hareket etmiyordu.

UNMİK görevine başladıktan sonra kurumları hareket ettirmek zorundaydı. Kurumlar derken eski ve varolan kurumları aktif hale getirmek. Peki, bu kurumlar hangileriydi? Bu kurumların başında belediyeler, hastaneler ve buna benzer kurumlar. Başta polis

Ayr. bak. Erişim Tarihi, 15.06.2017,

https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/04serbian/SC1999regs/RSC1999_01.pdf

²⁹⁴ Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 2.

²⁹⁵ Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 3.

²⁹⁶ Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 5/1-2 ve3.

²⁹⁷ Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, član 6.

merkezleri ve kırsal UÇK tarafından işgal edilmiştir. Çıkarılan ilk UNMİK yasasının 1. maddesinin 1 bendine göre, belediye başkanlığına uluslararası toplumdan oluşan kişileri atamaktaydı. Polis merkez ve emniyet müdürlüklerinde de uluslararası polislerin oluşturduğu polislerden emniyet amirleri de atanmıştır. Bu kurumları işgal eden savaşıları ve liderleri kurumlardan çıkarılmış yerine özel temsilcinin atadığı kişiler işbaşına gelmiştir. Burada söz konusu olan yönetim insan haklarını koruyacak ve kollayacak olan insan milliyetine, dinine ve kültürüne ayrımcılık yapmadan gerçekleştirmek.²⁹⁸

UNMİK hem güvenliğini sağlamak hem devlet işlerini yürütmek için yetkili kurum olmuş. Kendisine bağlı olacak ve yükümlükleri halkın isteklerini yerine getirecek bazı kurumların kurulması gereğini hissetmiştir. Kurumları oluşturmada ilk önce gümrük ve diğer benzeri olan kurumların kurulması yönetmeliğiyle gümrük kurumunu oluşturmuştur.²⁹⁹ Bu kurumun başında özel temsilcinin atadığı yabancı yönetici bulunmaktaydı.

UNMİK özel temsilcisinin 12 Temmuz 1999 tarihindeki S/1999/779³⁰⁰ raporunda Kosova'daki yargı sisteminin bittiği, Yargı sisteminin "çöktüğünü" bağımsız, tarafsız ve çok ırklı bir yargının derhal yeniden kurulması da dâhil olmak üzere Kosova'da gerçek bir hukukun üstünlüğü inşa etmeye acil ihtiyaç olduğunu belirtir. Yargı sisteminin kurulması ve hukuk üstünlüğünün güçlendirmesi konusunda UNMİK çok önemli adımlar atmıştır:

- Temmuz 1999' da Adalet Bölümü kuruldu ve 2001'de Adalet Bakanlığı düzeyinde görev yapıyordu. (Adalet Bölümü) temel görevi, etnik gruplar arası suçların ve organize suçların uluslararası yargıç ve savcılarının desteğiyle yargılanmasını ve yargılanmasını sağlarken çok ırklı, bağımsız, tarafsız ve yetkin bir yargı oluşturmaktır.

²⁹⁸ Dragiša Mijačić, vd. Lokalne samoUprave na severu Kosova KULE OD KARATA, Priština: Institut za teritorijalni ekonomski razvoj InTER, (2017), 4-5. ayr. bak.

UNMİK Uredba, o sprečavanju pristupa pojedincima i udalžavanju istih sa lica mesta radi obezbeđenja javnog reda i mira, UNMİK/URED/1999/2, (12.Avgust 1999.)

²⁹⁹ UNMİK Uredba, o Uspostavljanju Carinske i Ostalih Srodnih na Kosovu UNMİK/URED/1999/3. (31. Avgust 1999).

³⁰⁰ UNMİK Özel Temsilci BM Güvenlik Konseyine sunduğu rapor: S/1999/779, Erişim Tarihi, 21.09.2016. https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/s-1999-779_1.pdf

- Yaklaşık 1.500 hâkim, savcı ve mahkeme destek personeli ile tüm Kosova'da 60'tan fazla mahkeme ve savcılık ofisi kuruldu.
- Hukuk Politikası Birimi (daha sonra Hukuk Politikası Departmanı oldu), Ayrıca Adalet bölümü, sekiz ceza infaz kurumunun çalışmalarını başlatmış ve Adalet Bakanlığı'nda Hukuk İşleri Dairesi'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur.
- Uluslararası hâkim ve savcıların yolsuzluk ve organize suç davalarında, ırkı, dini, ulusal veya etnik kökene dayalı suçlarda, terörizm davalarında, savaş suçlarında, insan kaçakçılığında ve bağımsızlığı tehdit eden diğer suçlarda çalışma yetkilerinin oluşturulmuş. Kosova'nın yargı sistemi ve hukukun üstünlüğünün sağlam kurulmasının temeli atmıştır.
- Adalet Bakanlığı ve Kosova Yargı Konseyi 2005 yılında kurulmuştur.
- Kosova Özel Savcılığı ve Adli Yardım Komisyonu dâhil olmak üzere 2007 yılında bir dizi ek hukuk kurumu kurulmuştur.

Devletin en yüksek mahkemesi ve savcılığın kurulması UNMİK yönetmeliğine göre 4 Eylül 1999 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu kuruma alınacak olan savcı ve hâkimler özel temsilci önünde yemin edip özel temsilci tarafından atanabilir ve görevden alınabilirdi. Kosova Anayasa mahkemesinin kurulmasına kadar bu mahkemenin görev sürecidir.³⁰¹ Yüksek mahkeme hem ceza hukuku alanında hem de tutukluluk süresi bakımından Bölge Mahkemelerinin kararlarına itirazlar, Kosova'da Yargıtay yetkisine ve Kosova'da yargı yetkisine sahip olacak Yüksek Mahkeme kuruldu.

Uluslararası polisler yukarıda saydığımız kurumun başında görev yapıyordu. Ayrıca diğer kamu kurumlarına yabancı yöneticiler atanmaktaydı, polis, posta ve diğer mevcut kamu kuruluşlarında, mesela belediyelerin faaliyetleri Birleşmiş Milletlerin özel temsilcisinin atadığı kişiler tarafından yürütülüyordu.

Bu yerel yönetim reformları 1999/2000 yıllarında başlayarak Kosova'nın bağımsızlığı ilanına kadar üç devreden geçmiştir. UNMIK 2000/45, Yönetmeliği'ne göre Kosova'da Belediye Özyönetimine ilişkin vatandaşların hizmetinde demokratik yerel özyönetim sisteminin temellerini atan yasal gücüyle ilk düzenleme yasasıydı. Bu kararname,

³⁰¹ UNMIK Uredba, O osnivanju ad hoc suda najvše instance i javog tužilaštva. UNMIK/URED/1999/5, (4. September 1999).

Avrupa demokratik ilkelerine uygun olarak yerel özyönetim sisteminin yasal temelini oluşturup uygulamalara başlamıştır.

Yerel yönetim konusunda bu dönemlerde getirilen yasa ve tüzükler Kosova'daki yerel yönetimin daha fazla özerkliğe sahip olmasına neden oldu. Bu yasalar şu dönemlerde gerçekleştirildi:

- Belediyelerin belediye yöneticileri tarafından UNMIK yönetmeliklerine uygun olarak yönetildiği dönem, 2000-2002, başında yabancı yöneticinin olduğu dönemler,
- UNMIK yönetmelikleri ve Geçici Özyönetim Kurumu'nun diğer yasal düzenlemeleri uyarınca UNMIK belediye yöneticisinin olmadığı belediyelerin yönetimi, kademe kademe yerel özyönetim organlarına yetki devri dönemi 2002'den 2007'ye kadar gerçekleşiyordu. Bu dönemde belediye başkanları belediye meclisine seçilen üyeler arasından meclis tarafından seçilmekteydi. Azınlıkların olduğu belediyelerde, belediye başkan yardımcısı ve azınlıklardan sorumlu başkan yardımcısı da belediye meclisi tarafından önce meclisin tamamının çoğunluğu ve azınlıkların çoğunluk oylarıyla seçilmekteydi.³⁰²
- Anayasa ve Kosova Cumhuriyeti Meclisi tarafından kabul edilen yasalara göre 2008'den sonra olan durumu kapsamaktadır.

Kosova Polis Gücünün kurulması, 6 Eylül 1999 tarihinde UNMIK ilk polis okulu açılmış. Bu dönem 176 polis öğrencisi alınmıştır. 1999-2002 arası dönemde yetiştirilen polisler UNMIK polisi yönetimi altında bulunuyordu. 2002 yılından itibaren polis yönetimi kademeli olarak geçici öz-yönetim kurumlarına geçiyordu. Polis merkezleri BM yöneticilerden yerel polis şeflerine devrediliyordu. 2008 yılına kadar merkezi komiserlik UNMIK yönetimi altında kaldı.³⁰³ UNMIK'in etkisi olduğu sürece Kosova Polisi'ne alınacak memurların bütün topluluklardan olmasına önem gösterilmekteydi. Kosova Polisi yerel yönetime geçtikten sonra azınlıkların temsil edilmesi ve polisliğe alınması bir şekilde azalmaya başlamıştır.

³⁰² Organizacija i Funkcionisanje Lokalne Samouprave na Kosovu, Ministarstvo Administracije Lokalne Samouprave, R. Kosova, Priština, (Avgust 2013), 8-9. <https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2018/03/ORGANIZACIJA-I-FUNKCIONISANJE-LOKALNE-SAMOUPRAVE-NA-KOSOVU.pdf>

³⁰³ Maja Bjeloš vd. Integracija policije na severu Kosova: napredak i preostali izazovi u primeni Briselskog sporazuma, Beograd – Priština: Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP) - Kosovski centar za bezbednosne studije (KCSS), (2014), 8.

2.3.3. UNMİK Döneminde Siyasi Kurumlar

Devlet inşasını ve devlet şekline yön verecek kurumların inşasının önemlilerden olan seçimlerin organizasyonu olmuştur. UNMİK döneminde savaş sonrası ilk defa gerçekleştirmek üzere 2000 yılında yerel seçimleri³⁰⁴ organize ederek UNMİK nezdinde seçimlerin yapılmasına neden olmuştur. Seçimler sonrası belediye başkanları seçildi. Belediye başkanları, belediye başkanı olarak tam yetkili değildi. Çünkü her belediye UNMİK temsilcisine sahipti. Belediye temsilcisi BM genel sekreteri Kosova temsilcisi tarafından atanırdı. Belediye başkanı hem başkan hem de meclis başkanı görevini yürütürdü. Belediye meclisi yasama organı olarak getirdiği bütün yasaları ve aldığı kararların yürürlüğe girmesi için temsilcinin imzası gerekiyordu. Uygulaması gereken kanunlar var olan kanunlar ve UNMİK'in getirdiği kanunlar söz konusuydu. Dönem itibarıyla UNMİK statükoyu korumak için multi-etnik şehirlerde 1991 yılındaki istatistik verilerine dayanarak belediyedeki görev dağılımı gerçekleştiriyordu.³⁰⁵

Bunu belirtmemizde fayda olacağını düşünüyoruz, 1991 yılındaki Nüfus sayımı Kosova'da çoğu Arnavut tarafında boykot edildi. Aynı dönemde 90'lı yıllarda çoğu Arnavut işyerinden kovuldu ya da ayrılmak zorunda kaldı, Kurumların başında genelde Sırp ve Sırp yanlısı kişiler vardı. İşte bu durumun ardından 1999 yılındaki harekât sonrası dönen UÇK ve eski liderler belediye ve diğer mevcut kurumların başına gelmiştir. UNMİK bunun önüne geçmek için belediyelerin başına ve geniş yetkilerle uluslararası toplumdan yöneticileri atıyordu. Bu yüzden UNMİK elini çabuk tutarak kurumları oluştururken yerel seçimler kanunu ve seçimi gerçekleştirerek az da olsa kontrolü ele almıştır. Avrupa standartlarını yerine getirmek için multi-etnik şehirlerde nüfusun istatistik verilerine göre belediyede görev paylaşımı ve bütçenin dağılımı gerçekleşiyordu. Daha önce uzman ve memur kişileri öncelik olarak işe dönmeleri çağrısında bulunmuştur; çünkü onların yerleri savaşçılar tarafından doldurulmuştur. İnsan ve azınlıkların haklarının çiğnendiği ve ayaklar altına alındığı dönemde, UNMİK tarafından belediyedeki memur ve çalışanların topluluklara göre dağılımının gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Bu hareket topluluklara ve azınlık halklara hakları için bir güvence olmuştur. UNMİK yönetim süreci bu uygulama özellikle multi-etnik belediyede olumlu olarak karşılanmıştır, Prizren, Dragaş, İpek ve diğer mevcut

³⁰⁴ Mijačić, vd. Lokalne samoUprave na severu Kosova KULE OD KARATA, 4.

³⁰⁵ Izbori Na Kosovu 2000 – 2014, Priština: Centralna Izborna Komisija, (2017), 7-11.

şehirlerde. Uygulamadan Arnavutlar ve elit tarafında istenmese de gayet güzel bir şekilde uygulandığını azınlıkların savunulduğu ve hakların yerine getirilmesine çalışıldığını bir ve birkaç çabayı göstermektedir.³⁰⁶

Bir sene sonra UNMIK, Kosova’da devlet inşasını önemli ayağını, kurumları oluşturmasında geçici öz-yönetim anayasasını oluşturması ve buna bağlı meclisi yeniden faal hale getirmek³⁰⁷ için merkezi (parlamento) seçimleri organize etmiştir. Seçimler, UNMIK bazı yetkilerini devretmek ve geçici öz-yönetimi oluşturmak için merkezi seçimlerin organize edilmesiyle devlet inşasını büyük adımı atmış bulunuyordu. Bağımsızlığa atılan ilk adım da sayılmaktadır. Seçimler 1991 nüfus istatistikler ve verilere göre oluşturulmuştur. Daha doğrusu bu verileri kullanarak bütün Kosova’da yaşayan toplulukların temsil edilmeleri sağlanmıştır. Özerk bölgesi döneminde bile temsil edilmeyen ve topluluk olarak kabul edilmeyen yeni Kosova geçici öz-yönetiminde topluluk veya azınlık olarak sayılmışlardır. 91’ylındaki nüfus verilerin Sayılarına göre milletvekillerine sahip olmuşlardır. Buna göre her azınlığı temsil edecek kontenjan ayarlanmıştır. Oluşturulacak olan parlamentonun 120 sandalyeye sahip olması öngörüyordu. Parlamentoda ki sandalye ve azınlıklara ayrılan koltuk sayısı şu şekilde olmuştur;

- Arnavutlara 100 sandalye,
- Sırlara 20 sandalye,
- Boşnaklara 3 sandalye,
- Türklere 2 sandalye,
- Goralılara 1 sandalye ve
- Roman topluluklara (Roman, Aşkali ve Mısırlılar) 4 sandalye.³⁰⁸

Bu seçim yasasına göre pozitivist ayrımcılık söz konusuydu. Çünkü azınlıklara kendileri için ayrılan kontenjanın dışında fazla oy almaları durumunda, Arnavutlara ayrılan sandalyelerden bu uygulamayı rezerve edilen sandalyelerden milletvekili çıkarmalarına neden olurdu. Böylece kendileri için ayrılan kontenjanından fazla milletvekilli sayısını

³⁰⁶ Klajv Boldvin, Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom, (MRG International), çev. Stanka Parać Damjanović, (Minority Rights International, 2006), 19.

³⁰⁷ Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasal Çerçevesi, Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasal Çerçevesine İlişkin 2001/9 Sayılı Yönetmelik, (Priştine: 15.05.2001), 8 bölüm. 8/1-b, 9/1/3. Burada şunu ifade etmemiz gerekir; Kosva özerk meclisi 1989 yından Milošević tarafından kaldırılmıştır, kaldırma neden ise; özerkliğin kaldırılması ve bölgenin güney Sırbistan topraklarına dönüştürülmesi olmuştur.

³⁰⁸ UNMIK Uredba, O izborima za Skupstinu Kosova, UNMIK/URED/2001/33, 4/2.2-C.

ıkarılmaları, Arnavut milletvekillerinin sandalyelerinin azalmasına neden oluyordu.³⁰⁹ Parlamentonun yasama organı olarak faaliyete başlamasıyla ilk hükümet LDK önderliğinde azınlıkların da yer aldığı hükümetti. Genelde geniş hükümet oldu. Meclis almış olduğu karar ve yapmış olduğu kanunlar BM zel temsilcisinin onayına sunulmaktaydı. Bunu da belirtelim, kanunlar alınırken ve meclisin çalışmalarını UNMİK yönlendirmektedir.

Seçimler, 2008 yılına kadar ki seçim yasalarına göre; 3 belediye, 3 meclis ve bu meclis başkanı belediye başkanlığını yürütmektedir. 2007 yılında yapılan değişikliklere göre belediye başkanı ayrı seçimle seçilmektedir, sonuç olarak bu UNMİK döneminde 1 belediye başkanlığı seçimi yapılmıştır. Adem-i merkezietilik sistemi burada olmadığı yeni sistemde belediye başkanı halk tarafından seçilir. Meclis yeleri halk tarafından seçilir, meclis başkanı seçilen delegelerden meclisin içinden seçilir. Azınlıklardan sorumlu belediye başkanı da UNMİK dönemindeki yasalara göre seçilen delegelerden meclis oturumunda seçilmektedir. Belediye başkanı yerel yönetimi oluştururken bile müdürlerin tayini yine meclisin salt çoğunluğuyla gerçekleştirilmektedir. Azınlıklardan sorumlu yardımcısı hiçbir yetkiye sahip değildi. Sadece öylesine azınlıkları temsil edilsin diye, azınlıklar karşılaşmış oldukları sorunları ve problemlerin zm için belediye başkanına iletme görevine sahipti. UNMİK döneminde bu vazifede bulunan kişiler UNMİK temsilcileri tarafından daha fazla saygı ve destek görmektedir. Bunun tek nedeni vardı o da yetkiye sahip olmayan kişilerin belediye başkanları ve çoğunluk tarafında ayrımcılığa tabi tutulmalarıydı. Bunu sadece bu azınlıklar için değil genelde UNMİK uluslararası standartların çiğnenmesini engellenmek için çaba gösterdiği bir gerçektir.

UNMİK'in on senelik mirasını devam ettirmek bir tarafta kolay, diğer tarafta zor olacak. Kosova'yı gözlemleyecek olan yeni gözlemciler için meydan okuma ama aynı zamanda yararlı dersler de sundu. On yıllık denetimi boyunca UNMİK sadece kurumların inşası ile ilgilenmiyordu, aynı zamanda bunların uygulanmasını da kontrol ediyordu. Bu durum Kosova'da resmi olmayan normların oluşmasına zemin

³⁰⁹ Nuri Demirel, Kosova'nın Tarihi ve Sosiyolojik Yapısı, (Konya: Eğitim Yayınevi-Ders Kitapları, 2016), 129.

2001 yılında yapılan ilk seçimlerde sandalye dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir; LDK 47, PDK 26, Koalicija povratka 22, AAK 8, Boşnaklar 4, Türkler 3, Romanler 4. Böylelikle 27 Arnavut sandalyesi azınlıklara geçmiştir.

hazırlamıştır.³¹⁰ UNMİK toplumun bildiği ve gerçekleştirilmesi gereken siyasi ve ekonomik hakları toplumun çıkarları için Kosova'daydı. Durumu sağlamak için UNMİK uluslararası toplumun sağladığı askeri güce yaslanmaya imkânı vardı. Bütün bunlara rağmen 1999, 2000 ve 2004'te düzeni ve huzuru sağlamıştır. Bunların dışında uzun vade gelişimi ve kararlılık için temel oluşturmamıştır.³¹¹

UNMİK daha fazla Anayasal tasarımı ve güzel kanunları yazmaya kendini adanmıştır. Bazı kanunlar ve modelleri ise batıdan alınmıştır, hiç araştırmadan Kosova için uygun olmayanları bile getirmiştir. Bunların uygulanmasının kontrolünü yapmak yerine pasif kalmayı tercih etmiştir. Bunları doğru uygulamasını yapmak yerine bunları ihmal etmiştir. Diğer mevcut siyasi ve ekonomik kurumların ilgilenmesine yol açmıştır. Bu hatalar ve yapılan yanlış uygulamalar UNMİK çalışanlarının sorumsuz davranmaları ve görevlerini yerine getirmelerine engel olmaktaydı (UNMİK misyonuna tabi görevli bir memurun 4 milyon Euro'yu çalmasına neden olmuştur, bu olay hiç bir zaman cezalandırılmamıştır).³¹²

Misyonun başarısız ve sorumsuz davranması nedenlerinden biri de Batı güçlerinin, UNMİK ve KFOR çıkarlarında ve belirsiz olan politikalarından ayrı düşmeleri yüzünden olmuştur. İki kurum kısa ve uzun vade için güvenliğin, görülen ve gerçek gelişme arasındaki durumun liberal literatürü ve Batı'nın 1999 yılında harekâtını gerçekleştiren ana hedeflerin çekişmesinden geçmektedir. Bu, Batı devletlerinin tek taraflı dış politikasına daha az önem verseydi, kendini Kosova elitine karşı daha güçlü yapardı, UNMİK daha iyi sonuçlar elde etmiş olacaktı.³¹³

Reformların gerçekleştirmesinde en büyük hedef olarak halkın çıkarı için yapılabilecek gerçekleştirmesi gösterdiği çabayı misyonun elite karşı yapamaz halde olduğunu ve tek sorumlusu kendisi olduğu göz ardı edilemez. Burada UNMİK elite işbirliği ve saldırmazlık anlaşması yapacağına halkla iç içe olsaydı ve halkı teselli edip birlikte hareket etseydi bu UNMİK'in belirlemiş olduğu hedeflere daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmasına yardımcı olurdu. Misyon, Kosova'da toplumun desteğini çekmesini

³¹⁰ Rok Zupančič, Kosovo: laboratorij preprečevanja oboroženih konfliktov, pokonfliktneobnove in izgradnje države, (Brno–Plzeň: V. Klemm, 2015), 131-143.

³¹¹ Kapusela, Izgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 87.

³¹² Iain King - Whit Mason, Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo (Crises in World Politics), New York: Cornell University Press, (2006), 188.

³¹³ Carolyn Gardner Bull, No Entry Without Strategy: Building the Rule of Law Under UN Transitional Administration, Tokyo; New York: United Nations University Press, (2008), 148.

iki nedene bağlanabilir; birincisi UNMİK'i bağımsızlık için engel olarak gördükleri için ve ikincisi ise UNMİK yöneticileri yolsuzluk ve rüşvetlere karıştığı için. Uzun zaman Kosova'da UNMİK yöneticiliğinde bulunan kişilerin söylediği "dönüşüm sürecinde Kosova'da uygulamaya koyduğumuz dönüşümsel süreçler, büyük suçlu gruplarının cezasız kalmasının sürdürülmesinden hiçbir şey daha yıkıcı olmadı"³¹⁴.

Balkan dünyasının en istikrarsız bölgesi olması ve bu bölgenin tam merkezinde yeni kırılğan devletin inşa edilmesi sorusunun halen cevabı bulunmamıştır. Balkanlarla ilgilenen literatürde ne de devlet inşasıyla ilgilenen literatürde mevcuttur.³¹⁵ Bölge barış ve güvenlik halen istikrarsızlığını korumaktadır. Böyle olunca barış ve güvenlik sadece Kosova için önemli değildir. Tüm Balkan'ı etkileyecek duruma ve konuma aittir. Kosova sadece siyaseti ile değil aynı zamanda stratejik konumuyla AB'nin yeni uluslararası ilişkilerinin ve tarihini yaratmaya çalıştığı durumu Kosova üzerinde kurmaktadır.³¹⁶

Yugoslavya'nın dağılma sürecinin 90'lı yıllarda başlaması, biz bunu Batı'dan başlatılmış olduğunu savunuyoruz. Planın devamı on sene sonra Kosova'ya insani müdahalesiyle devam etmiştir. Yapılan harekât sonrası Kosova'nın on sene sonra bağımsız devleti tek taraflı olarak ilan etmesine hem hazırlık yapılmış hem göz yumulmuştur. Burada Batı devletlerinin kurmaya çalıştığı siyasi yapının her iki davada alınan kararların, her ne kadar hak prensibinin silah kullanma üzerinde olsa da BM'nin aldığı ve desteklediği kararlar değildir. Söz gelimi Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesi AB devletlerarasında bölüşmeyi ve birlik içinde beş devletin Kosova'yı devlet olarak halen tanımamasına yol açmıştır.³¹⁷

Bilindiği gibi Kosova'daki geçiş dönemi 1999 yılında başlamıştır. Geçiş Batılı devletler başlatmıştır. Başlattıkları bu geçiş BM başta Kosova'nın yönetimini 2008 yılına kadar üstlenmiştir. Geçiş yönetimiyle, iyi yönetimle, devlet inşasını gerçekleştireceklerini hem kendi halklarına hem de uluslararası camiaya söz verilmiş.

³¹⁴ Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 88, yazar bunu kitabundan aktarmıştır. King, Mason, Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo (Crises in World Politics), 259.

³¹⁵ Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 18.

³¹⁶ Jeton Kelemendi, The EU Mission in Kosovo Post – İndependence, Art-Studio Bogdani, Printed in the United State Of Amerika, (2011), 17.

³¹⁷ André De Munter, Zapadni Balkan, Kratki vodič o Europskoj unij, (Oktober 2021), 2. Ayr. bak. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_5.5.2.pdf

Tabii bunların gerçekleştirebilmesi için iki hususta Kosova'nın siyaset ve ekonomide değişim gerçekleştirmesi gerekirdi. Kosova sosyalist Yugoslavya'da olduğuna göre, Yugoslavya sosyalist model geleneğini arkasında bırakarak, plüralist demokrasi ve serbest ticaret ekonomisine geçmesi gerekmektedir. Her iki olayı gerçekleştirmek biraz zordur. Neden zordur?

- Öncelikle şunu belirtmemiz gerekmektedir. Kosova'nın yönetiminde 1990'lı yıllarda ve sonrası hep sosyalist Sırplar bulunuyordu. Az çok yönetimde aynı sosyalist ideolojiye sahip olan Arnavutlar da bulunurdu, onların da Sırlardan farkı olmadığını söyleyebiliriz.
- Sırların gidişiyle yerine geçecek plüralist ve demokratik ideolojiyi uygulayacak yerel yöneticiler yoktu. Bunun yerine kurumların oluşturulması BM'nin atadığı yöneticiler tarafından gerçekleştirilecektir.
- Daha önce hiç bağımsız siyasi sistemin olamayışı.

Bu durumların altında iş, kurum ve devlet inşası yapmak çok zordu. Üstelik multi-etnik yapıyla bölge olarak milliyetçiliğin yeniden baş gösterdiği yerde devlet inşası deneyimi gerçekleştirmek için Kosova ideal bir yerdir. Toplumun da ikili geçişi sırasında da bu yönde eğilimi söz konusuydu, devletin inşasını başarılı bir şekilde gerçekleştirmek sadece Batı'nın çıkarı değildi aynı zamanda bu konuma getiren Batı siyasilerin isteğiydi. Kosova'daki devlet inşası geçiş döneminde olan devletlerde hiç birinde mali desteğin sunulduğu kadar diğerlerine sunulmamıştır. AB'nin varlığı da EULEX adı altında en fazla burada görülmektedir.

Kosova devlet inşasında siyasi, ekonomi ve diğer konularda Batı AB, ABD ve NATO tarafından yapılan bunca yatırımın, 23 sene sonra pek ilerlemenin kat edilemediğini ve Kosova Belarusya'nın ardından Avrupa'da "yarı konsolide otoriter rejim"³¹⁸ sahip olmaya devam etmesidir. Yasaların uygulanmadığı ve yasa ihlallerinin cezalandırılmadığı az çok rüşvetin sistem tarafından kontrol altına alınma girişimi yapılmadığı yerdir Kosova.

Batı'nın Kosova'da giriştiği devlet inşası sırasında istikrarlı demokrasiyi kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda sabitleştirmeye yöneliktir. Çünkü Batı Balkanlar'ın özellikle Avrupa'nın güvenliği buradan tehlikeye girebilme ihtimali yüksektir. Avrupa'nın

³¹⁸ Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 20.

merkez bölgesinin korunması bölgenin istikrarlı olmasından geçtiği için Avrupa hükümetleri para ve siyasi kapitallerini Kosova'da yatırmaktadır.³¹⁹

Burada şunu dile getirmekte fayda vardır: 1999 yılından itibaren birkaç önemli olayın dışında Kosova ve Balkan genelinde bölge istikrarlıdır. Batı'nın istediği gibi gitmediği Kosova'da bıraktığı siyasi elitin eline devletin düşmesi olmuştur. Bu siyasi elit, yeni devleti ve kurumları kendi (elitin) çıkarlarına hizmet etmelerine neden olmuştur. Oysa Batı çok fazla hesap ödemiş, gölgesinde rüşvet ve suçun rahatça kol gezmesine neden olmuştur. Devlet yönetimi sorunu sadece Kosova'ya özgü bir şey değildir, diğer Balkan ülkelerinde de görülmektedir. Kosova'daki yönetim olağan dışı konsantrasyonun gücü, siyasi, ekonomi ve toplumsal güç homojen elitin elinde olup hesap verme sorumluluğunun olmadığı yerdir. BM döneminde yaratılan bu toplum düzeninin Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettikten sonra devam etmiş. Bu yüzden halen Kosova Batı Balkan ve AB iç güvenliği için potansiyel tehdittir.³²⁰

Kosova'nın bağımsızlığı dönüşü olmayan bir süreçtir artık, şimdiye kadar Kosova'yı devlet olarak tanıyan devletlerin sayısı BM yarısından fazladır. AB nezdinde Kosova sorununu görüşmek üzere Kosova'nın "Toprak Bütünlüğü"nü garanti ederek Brüksel görüşmeleri Sırbistan ile ilişkilerinin normalleşmesine neden olabilecektir. Etnik ayrışmalar Kosova güvenliği için artık tehdit değildir. Sadece azınlıklar marjinaliz edilmiştir, bu sorun Kosova'nın yönetimi ile ilgilidir, çünkü bu sistem olarak, toplumun tüm siyasi ve ekonomik alanlarında sistemde başarısız olmasıdır.

2.4. EULEX Döneminde Kosova'da Devlet İnşası

2.4.1. EULEX'in Kurulması

Tam da AB'nin dünyada aktör olmaya çıktığı bu dönemde, ortak dış siyaseti ve güvenlik politikası beraberce yürütmek isteği Kosova'nın bağımsızlık sonrası ilk uygulamasını yerine getirmeye çalıştığı bir strateji ve politikasıdır. Fırsat olarak gördüğü Ahtisaari planına dayanarak bu misyona girişmiştir. Hedefin arkasında adaletin, multi-etnik,

³¹⁹ Radni Dokument Osoblja Komisije, Kosovo* Izveštaj o Napretku 2014 Koji Prati Komunikacija Komisije Evropskom Parlamentu, Savetu, Evropskom Ekonomsko-Socijalnom Komitetu i Komitetu Regija Strategija Proširenja i Ključni Izazovi 2014-2015, (Brisel swd(2014, konačni 306), 8.10.2014, 39. Ayr. bak. pdf formatı

https://www.mei-ks.net/repository/docs/KOSOVO__IZVESTAJ_O_NAPRETKU_2014.pdf

³²⁰ Paul Latawski - Martrin Smith, the Kosovo Crisis and the Evolution Of Post-Cold War European security, (Brighton: Bookcraft, 2003), 66-92.

sorumluluk ve siyasi karışmalarda bağımsız konumuna getirmekte yatmaktadır. Hükümetin adaletin takibini gerçekleştirmek, yönlendirmeyi, tavsiye ve rehberlik yapmayı belirlemiştir. Doğrudan yargı ve polis yetkisini yerine getirmeyi yetkili kılınmıştır. Durum şu anlamı içermektedir; yerel güçlerin yerine kanunların halk için ve halk üzerinde yerinde kullanılmasıdır.

Yargının tüm dallarında EULEX'in danışmanlık kapsamı alanına giriyordu. EULEX'in en önemli görevlerden biri; suçlara karşı, savaş suçu işlemiş, terörizm, organize suçlar, rüşvet, etnikler arası zulüm, mali – ekonomik ve buna benzer suçların uygun bir şekilde araştırılması, mahkeme kararların verilmesi veya ceza verildiği zaman çekilmesi için durumun sağlanması gerekmektedir.³²¹

Kosova'nın yerel unsurlarca birilerinin suça karıştığına veya buna karşı yeterli güçte olmaması durumunda EULEX'in sahaya çıkarak yargı ve yürütme yetkisini kullanabilecek durumdaydı. Kendi hareket planı ve Kosova kanunların vermiş olduğu yetkisine dayanarak yapmaktadır. EULEX bunları yerine getirecek güçteydi, yeterince bütçeye ve memura sahipti, sadece yargıyı kontrol etmiyordu aynı zamanda Kosova devlet iradesini elinde tutuyordu.³²²

Kitapların ve akademik çalışmaların çoğunda EULEX'in gönderme ve görevlendirme nedeni olarak şunu görmekteyiz; bağımsızlık sonrası Kosova'daki düzeni AB'nin standartlarına getirilmesi olarak gösterilmektedir. Kosova yargısı, siyasi elit ve rüşvetin elindeydi. Kapasite eksikliği sorumsuzluğa ve bağımsız kurumlara ihtiyacı vardır. Bir analistin dile getirdiği konuyu doğrulamaktadır; "Kosova'nın bağımsız ve fonksiyonel yargıya sahip olduğu söylenemez"³²³.

Kosova kurumlarını yıkan ve zarar veren suçları durdurmayı ve cezalandırma kapasitesine sahip değilse, bunların yerine EULEX aracılığıyla AB yerine getirmeyi düşünmekte ve güce sahiptir. Böylece yargı ve yürütme yetkisini misyonun elinde bir arada olması ilk bu durumu göstermekte. Bu ise iyi düşünülmüş bir yanını göstermektedir, bir yanda rehberlik öte yanda Kosova kurumlarını iyi biçimsel

³²¹ Concil Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO, član 3/d – 6/3.

³²² Uğur Bayılhoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62/2, (2013), 423-429.

³²³ David Cadier, EU Mission in Kosovo (EULEX): Constructing Ambiguity or Constructive Disunity?, note n°08/11, SAIS Johns Hopkins University Transatlantic Security Paper 3, Fondation, SAIS Johns Hopkins University, (June 2011), 3-4.

kurumlarla ve fonksiyonlu bir şekilde olması gerektiği gibi hukukun üstünlüğü ve hukuk devletin esansını oluşturan ana öğedir.

Gümrük idaresinin EULEX rehberliğinin alanında olması, bu yetkinin böyle olması şaşırtıcı durumu ortaya koymaktadır. Çünkü bunu misyonun yetkisinde olmasını anlam veremez neden diye? Çoğu analistler gümrüklerden gelen gelirin kontrol edilmesidir; çünkü bu gelir bütçesinin 3/2 oluşturmaktadır bütçenin diğer kısmı vergi dairesince toparlanması ve inanılmaz derecede kötü durumda olmasından yakınırken buna el atmaması anlamı verilmemektedir. Bütçe giderleri ve harcamaları genelde kamu ihale sistemiyle gerçekleştirmektedir. Burada rüşvetin had safhada olduğu ve en fazla olduğu yer olarak kabul edilmekte. Bu iki kurum arasındaki yönetimin sadece gümrük EULEX'te olması vergi ve kamu ihale kurumlarının olmaması, ihale sürecindeki rüşvet devlet için daha tehlikeli hali göstermektedir.³²⁴

Misyonun bu kadar hızlı davranması ve kişi sayısında fazla olması AB'nin Kosova sorununun hızlı teknik çözümüyle halletmeyi düşünmüştür. Bunu getirmekle kendi içindeki ortak dış siyaset ve güvenilirliği pekiştirmesi içinde yatmakta. Kosova hukuk devleti ve üstünlüğü konusunda etkili olmayı ve AB'nin Kosova'daki bu durumu çözecek güçte olduğunu göstermeye çalışmakta.

AB, 2006 yılında Avrupa Konseyi'nin uzman ekibi kurarak Kosova'ya nasıl davranılacağı ve misyonu hazırlamak için görevlendirmiştir. Planda başta oluşacak olan misyonun sadece danışmanlık yönünden olmasıydı, yürütme öngörülüyordu ve gönderilecek kişi sayısının fazla olmaması düşünülmüştür.³²⁵ Her üye devletin önereceği, zaman içinde oluşacak sayı artmaktaydı, Güvenlik Konseyi ve Ahtisaari planı Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığı birlik içindeki sürtüşmeler yüzünden yerine getirilemez durumuna getirmeyi ihtimaller yüksekti. AB buradaki rolünde ve misyonda kişi sayısını iki katına çıkarmıştır.

AB, EULEX'e gereken araç ve yetkiler verilmesi durumunda üç ana unsurun çözümüne neden olacak düşüncede idi:

- a. EULEX, çabalarıyla yargı sorumluluğunu, bu ise uluslararası misyonun siyasi sorumluluğunu direkt veya endirekt güçlendirecektir,

³²⁴ Cadier, EU Mission in Kosovo (EULEX): Constructing Ambiguity or Constructive Disunity?, 5.

³²⁵ Gravi, G. EULEX Kosova in G.Gravi, vd. (Eds.), European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) (pp.353-368). Paris: The European Union Institute for Security Studies, (2009), 357.

- b. KFOR, elitin askeri gücünü yetkisiyle zaman içinde kırarak uluslararası kurumlara karşı öç almalarını engelleyecek ve
- c. Amerika, diplomasiyle bu üç unsurun gerçekleştirilmesi için geniş siyasi desteği sunacak ve yardımcı olacaktır.

EULEX'in gönderilişi, Kosova'da bu üç unsur oluşmaya başladığında toplum düzenin yönünü değiştirilmesine neden olacaktır. Bu misyon sadece AB'nin eylemiyle gerçekleştirilemezdi, ABD'nin olaya sürekli bağlılığı göstermesi gerekir, bu misyon AB için test niyetindeydi, başarılı olma durumunda olursa ortak dış siyaseti ve stratejisiyle dünyada aktif rol almasına temelini atmış olacaktır.

2.4.2. EULEX'in Görevi

AB, bağımsız Kosova'yı devletler düzeyinde tanımamıştır. EULEX'i göndermenin resmi dayanağı bulunmamaktaydı ne Ahtisaari planının uygulayıcısı ne de Kosova hükümetinin davetlisi olarak gelebiliyordu. Konunun çözümüne ABD ve BM koşmuştur, BM ve Sırbistan sekreteryasıyla anlaşmaya varılmak üzere aracılık etmiştir. Sırbistan arabuluculuğu sonrası EULEX göreve başlaması için ikna olduktan sonra misyon hemen başlamış, resmi başlangıcı bağımsızlığını sekiz ay sonra ağır görüşmelerin ardından 9 Aralık'ta başlamıştır. BM genel sekreterinin kendi raporunda belirtilen altı maddelik antlaşmayla EULEX ve UNMİK'in görevleri tanımlanmıştır, anlaşma Sırbistan ve BM arasında yapılmıştır.³²⁶

Böylece tekrar 1244 sayılı karar ek olarak farklı görev ve yetkilerle içişleri, gümrük ve yargının BM çatısı altında yürütülmesi kabul edilmiştir. Bu anlaşmayı ve içerdiği altı maddelik içeriğiyle Kosova tarafı için kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. "Kendi bağımsızlığımızın azaltılması" olarak görmüştü ve bunun yerine getirilmesine karşı çıkmıştır. Ama bunu Batı kabul ederek yürürlüğü girmesini mecbur durumuna getirmiştir.³²⁷

Kosova kuzeyinde yağıyan Sırp halkı da EULEX'in varlığını UNMİK önderliğinde olduğu için kabul etmiştir. Altı maddelik içerik yüzünden Kosova'nın diğer bölgelerde

³²⁶ Raport of Sthe Security-General on the UNITED Nations İnterim Administration Mission in Kosovo, Doc. S/2008/692, 24 November 2008, Paragraf 23.

³²⁷ David Harland , "Kosov and UN", Global Politics and Strategy, 52/5, 2010, 75.

ayr. bak. G Gravi, EULEX Kosova in G.Gravi, vd. (Eds.), European Security an Defence Policy: the first ten years (1999-2009), 366.

Arnavutların yaşadığı yerlerde protestoların başlanmasına neden olmuştur. EULEX'in göreve başlamasıyla, çalışmalarından kitaplarda genelde memnun edici görüşlere rastlamak mümkündür. Bu misyonun görevi tanımadığı bir devletin kurumlarını güçlendirmektir, karşılaştığı ilk sorunlardan biri 1244 sayılı karara karşı olan, bağımsızlık sonrası çıkarılan ve yargı sisteminde yürürlükte olan kanunları kabul etmek ve uygulamaktır.³²⁸

Misyon, Kosova Anayasası'na saygı duyduğunu dile getirmiş. Rutin olarak EULEX hâkimleri yargı süresince Kosova Kanunlarını uygulamaktaydı. Hukukun üstünlüğünü güçlendirme adına suç ve organize suçları yok etmek için EULEX'in hedefindeki durumların halledilmesi yardım sunabileceği bir durumu arz ediyordu. EULEX'in hedefi hukuk üstünlüğünü düzeltmek ekonomik büyüme ve istikrarın oluşması ve tesis edilmesine varlığının ana hedeflerini oluşturmaktadır.³²⁹

Başta EULEX misyonu 4 yıllık görev süresinde 3 bine yakın memurdan oluşmaktaydı, 3/2 si uluslararası AB ülkelerinden diğer kısmı ise yerel mensuplardan oluşmaktadır. 2012 sonrası misyon bunu yarıya indirmiştir. Yönetim ve idare pozisyonları hariç EULEX polis, yargı ve gümrük işlerin kapsamı alanına almıştır. Polisteki görevi suçların araştırıp incelemesi, toplu toplamalar ve ayaklanmalar, tanık koruma ve danışma birimleriydi, bunların dışında her polis merkezi ve diğer merkezlerin yanı sıra gümrük merkezi ofis ve sınır kapılarındaki merkezlere birer danışman memuru göndermiştir. EULEX hâkim ve savcıları da Kosova hâkim ve savcılarının ofislerinde tercüman ve idari çalışanlarla danışmanlık görevi yürütüyordu.³³⁰

EULEX'in en büyük görevi büyük suç ve organize suçlara karşı savaşın başlatılmasıydı. Eğer görev nesnel olarak ve Avrupa'nın temel çıkarlarından söz konusu ise yapılırdı. Çünkü Kosova'da fonksiyonel adalet ve suçları yok etme sistemi yoktu. İşte bunları faal hale getirecek sistemi kurmak için EULEX buradaydı. Yerel mülkiyet prensibine göre

³²⁸ Vedran Džihic - Helmut Kramer, Kosovo After Independence Is the EU's EULEX Mission Delivering on its Promises? , Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, International Policy Analysis, (Yuly 2009), 17.

³²⁹ Odgovornost EULEX-a, <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=3,23>, ayr.bak. EULEX KOSOVO, MEETING AT THE PARLIAMENTARY COMMITTEE OF BUDGETARY CONTROL, 25 MAY 12.00, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/cont/dv/5_briefing_on_eulex/_5_briefing_on_eulex_en.pdf

³³⁰ O Izmena i Dopunama Zakona Koji se Odnose na Mandat Misije Evropske Unije Za Vladavinu Prava U Republici Kosovo, Dekretom Predsednika Republike Kosovo br. DL-021-2016, 29.06.2016. Akt Br. 05/L- 103

burada önemli olan şudur: Kanunlar vardır yeni kanunlar yapmanın gereği yoktu burada kapasitenin artırılması ve sistemin fonksiyonel hale getirmek.³³¹

Kosova topraklarında EULEX'in misyon olması bir kaç ana nedene bağlamıştı; organize suçlar, terörizm, rüşvet, ekonomik ve etnik gruplar arası suçlar ana görevidir. Avrupa'yı tehdit eden organize suçlardı, diğer suçlar ise daha çok birbirini etiketleyenlerdir ve kırılgan devletin oluşmasına sebep olurlar. Rüşvet ekonomik yapıyı etkiler, bu ise siyasi elitin gücünün pekiştirilmesine neden olmaktadır. Bu yüzden AB organize suçlar ve rüşvete karşı temel olarak, siyasi, yasal ve ekonomik sisteme cezai iyileştirmeye karşı savunmak³³².

Söz konusu bunlar ise karşılarında Kosova'yı yöneten siyaset liderlerini, zamanında başbakanlık ve bakanlık görevlerini yürütmüş kişilerdir. Aynı zamanda UÇK komutanlıkları yapan kişiler ve elit gelmektedir: Hashim Thaçi, Ramush Haradinaj, Fatmir Limaj, Kadri Veseli ve diğerleri. Bunlar savaş döneminde beraber hareket eden ve fazla maddeden suçlanan, daha sonra ise siyasetin ve onu takip eden elitin ana aktörleri olarak birbirlerinin rakipleri konumuna gelmiş. Her biri farklı siyasi oluşumla ve kendi yoluna devam etmişlerdir.

İşte bunları dize getirmek için gelen EULEX görev süresince bir kaç tane iddianame hazırlamış. Bunların çoğunda özgürleştirici kararlar, bazılarını araştırma aşamasında; çok azı ise cezalandırılmıştır. Böyle yavaş ve sorumsuz çalışması bu kısa vadede geniş olan siyasi rüşvetin güçlü olduğu Kosova'da bir neticeye ulaşmak zordu. EULEX memnun edici sonuçların elde etmesi karmaşık bir girişim olduğunu sadece misyonun fark etmesi analistlerin de dile getirdiği bir durumun yanı sıra EULEX'in kendi ana görevini ihmal etmesine neden olmuştur. EULEX 1,187 suç dosyasını UNMİK'ten devralmıştır, bunların ve diğer konuşulan suçlara karşı, 15 suça dosya ile hazırladığı iddianameleri de kamuoyunda konuşulmaya başladıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Kısacası bunları örtbas etmeye yönelik girişimlerini göstermiş, denilebilir. Misyon, bahsedilen suçların ne ön araştırması ne de iddianame hazırlamış. Hazırladığı iddianamede genelde ikinci sınıf suçlulara karşı yapmıştır, elitin çıkarları pek büyük

³³¹ Christine Change - Dominik Zaum 'Selling the Peace? Corruption and post-conflict peacebuilding' 2011a), 19. in Post-Conflict Peacebuilding and Corruption: Selling the Peace?, (Political Economy of State Building; Abingdon: Power after peace, Routledge, 2013), 2-12.

³³² Evropska Komisija, Komunikacija Komisije Evropskom Parlamentu i Savetu Strategija Proširenja i Ključni Izazovi 2013-2014, Brisel: COM(2013) 700, (16.10.2013), 6.

olduğu yerlerde yapmamıştır. En önemlilerden biri Dick Marty'nin Avrupa Konseyi'nin raporunda yansıyan iddialardır. Ama bunun araştırılması hem hükümetin hem de elitin yolunun kesilmesine neden olacaktır.³³³

Misyonun zayıf kapasiteye sahip olduğu ve belirleyici davranma isteği olmadığını anladıktan sonra soruşturamama ve yürütmeme eğilimi göstermiştir. Baskı halinde olduğunda bile tanınmış kişilere soruşturmaya tabi tutmaktan veya cezalandırmaktan kaçınıyordu. Ve bunlarda genelde kasten yapılmış adli veya kovuşturma hatalarıyla, misyon eliti kovuşturma mahkum etmekten kurtarmış ve elitin çıkarlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur. Bize en büyük göstergesi zaten budur EULEX de UNMIK gibi davrandığını göstermektedir.

Bu misyonun 2008 yılında göreve gelişinden sonra, kamu ihaleler kurumunda rüşvetin daha da arttığını göstermektedir. EULEX'in çalışmasında sonuçların yetersizliğini 2009'da yazılan raporlarda³³⁴ yansımıştır. Kısaca değişen bir şeyin olmadığı gibi, geliş nedeni olan konuları durdurmak yerine bunlar daha da güçlenmiş haliyle çıkmıştır.

Misyonun gelişi sonrası hukuk üstünlüğünde herhangi bir iyileşme görülmemiştir. Bütün raporlar ve analizler bu yönde göstergenin oluşmasındaydı, daha da fazla araştırılsa ve derinliğe inilirse daha da olumsuz hale gelmesine neden olacaktır. Burada EULEX hukuk üstünlüğünün güçlendirilmesine yetenekli olmadığını göstermektedir. Sebebi ise geniş rüşvet ve siyasi karışmaların, adalet sistemini iyileştiremez, ekonomik kalkınma ve kurumlara güvensizliğin artmasına neden olur.³³⁵

Adalet sisteminde düzeltmenin EULEX göreve başlaması sonrasında imkânsız olduğunu yapılan bazı araştırmalar dile getirmektedir. Yürütme siyasi karışmasıyla hâkimleri bu irade tarafından seçilip atanmaktaydı. İradenin de yargı mahkeme davalarından uzaklaştırmanın imkânsız olduğunu, çünkü atanan hâkimler bağımsız kurum tarafından seçilip atanmadığı gibi bunun gibi etkiler, hâkimler davaların taraflı sonuçlandırılmaya yönelik eğilimler içeresindedir.³³⁶

³³³ Cadier, EU Mission in Kosovo (EULEX): Constructing Ambiguity or Constructive Disunity?, 3.

³³⁴ Avrupa Komisyonu, Commission Staff Working Document, Kosovo Under UNHCR 1244/99 2009 Progres Raport, Doc. SEC, 2009 /1340, (14 Oktober 2009), 31-32.

³³⁵ OECD, "sigma Assessment Kosovo Under, Paris: UNHCR 1244/99 2011", (2011), 4-6.

³³⁶ Intimidation of the judiciary: security of judges and prosecutors, Priştina: OEBS, Department of Human Rights and Communities, 3, (April 2010), 6.

Hukuk normlarında ilerlemeler kaydedilmiştir, ama kanunların getirilmesiyle hukuk üstünlüğünün oluşmasına yetmez. Kanunları uygulayacak adalet ve yargı sistemin bağımsızlığı olmasıdır. Çünkü getirilen kanunlar idareyi yöneten gurubun etkisi altında getirilmiş olabilir. Rüşvete karşı olan ajansların bunu kontrol edecek ne yetkisi, ne kaynakları ne de siyasi desteği bulunmaktadır. Bunun 2012 yılında yolsuzlukla mücadele konseyi kurulmuş; ama onun rolü sadece göstermeliktir³³⁷. Bu hem kamuoyuna hem de AB'ye bir şeyler yapıldığını göstermeye yönelik girişim olarak tanımlanabilir. Hedefinde rüşveti kökünü kazımanın yerine sadece gönderenin beklentilerini yerine getirildiğinin göstergesidir. EULEX döneminde getirilen kanunlar, yapılan strateji ve eylem planları, organize suçlara ve rüşvete karşı büyük ilerleme kaydettiğini, Kosova'nın 2013 Avrupa Birliği'nin dış ilişkiler sorumlu birimin yayınladığı raporunda³³⁸ belirtilmiştir. Burada sadece yukarıda saydığımız şeyler belirtilmiş. Eyleme geçildiği belirtilmemiş; çünkü geçilmemiştir. EULEX'in göreve başlaması 2008 yılı sonrası %21 olarak rüşvetin arttığını göstermektedir, onun (EULEX'in) varlığı Kosova'da etki gösteremediğinin belirtisidir.

2.4.3. EULEX'in Kosova Kurumlarına etkisi

AB'nin çıkarlarını koruma ve Kosova sorununu bir an önce çözüme kavuşturmanın isteklendirme azmiyle, başlatılan misyonun başta yapmış olduğu yanlış yapısal üç uygulamadan başarısız olduğunu vurgulamak mümkündür; Rehberlik verileceği ve kapasitenin artırılacağı, yargı sistemi savcı ve hâkimler için az yerlerin rezerve edilmesidir. Bazen başsavcı ve ağır suçları araştıran savcı mekânları savcısız olmalarında yatmaktadır.³³⁹ Çok az sayıdaki rüşvetle uğraşan savcılarının yanı sıra UNMİK'ten kalan dosyalara bakmaları ve dava açmaları onlara kalmıştır. Yüklü olan çalışma ortamından siyasi idarenin etkisi altında olan Kosova savcılarının da danışmanlık verme bu kişilerin iş yapma yükümlülüklerinin ağır olması, bunların zamanında çözülmemesine sebep olmaktadır.

Kosova polisine danışmanlık sunacak olan birimin gereksiz ve önem olmayan sorunları olması, gerekenden daha büyük sayıya sahipti. EULEX hâkimlerinin medeni hukuk

³³⁷ Sylvana Habdank-Kołaczowska, Nations in Transit 2013: Authoritarian Aggression and the Pressures of Austerity: (Freedom house, 2013), 8.

³³⁸ Joint Report to the European Parliament and Council, Doc, JOIN, 2013, 8 Final, (22 April 2013), 10.

³³⁹ Maria Derks - Megan Price, The EU and Rule of Law Reform in Kosovo, Clingendael Institute the Hague, (2010), 39.

konusunda, pek az özelleştirme ve özel mülkiyet konularıyla ilgilenebiliyordu. Genel ve ticari mahkemesinin ilgilenmelerine neden olmuştur, bu ise ekonomik gelişmenin engeli olduğu gibi halen engel oluşturmaktadır. Bir şekilde bu birim sayıca fazla olması, polisin genişletilmiş sürücü parkı projesinde başarılı sayılmaktadır. Burada yeni arabaların alımında bile rüşvetin yapıldığı, daha sonra EULEX tarafında fark edilmiştir. Polislere danışmanlık yapılacağı yerde, danışman sayılarının daha fazla savcılara veya hâkimlere sunulması sağlansaydı, belki unutulmuş ticari mahkeme ve diğer mahkemelerin veya davaların Kosova hâkimlerine rehberlikle yardımcı olarak daha verimli hale getirilebilirdi.

EULEX'in nesnel nedenlerden olan Kosova'daki yargı sisteminin diğer mevcut kurumlara pozitif yatay etkilerle, Kosova yönetimi derin değişimleri başlatabilirdi ve bu değişimlerin zorunlu halden geçmesi gerekir ki, devletin olgunlaşmış haliyle açık ve güvenilir topluma gelmesine gerçekleştirebildi. Başta misyonun planını hazırlamak için görevlendirilen heyetin 3 yıl içinde tespit ettiği gereksinimlerini planın değişmesine neden olmuştur. Başta danışmanlık fonksiyonlarıyla yerel kontrollere devredilmesi düşünülen misyon, yargı sistemdeki eksikleri görüldükten sonra farklı bir misyonun uygulanmasına yol açmış. Bunu UNMIK'in övünücü raporlara fazla güvenerek başlatılmasına bağlanabilir. Bu çalışma şemasının değiştirilmesi prosedür olarak uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş ama buna kalifiye savcı ve hâkimlerin görevlendirilmesi ³⁴⁰ mümkün görünmüyordu.

Her ne kadar misyon yeniden tanımlanmışsa 2012 senesinde danışmanlık ve görevlerdeki çalışmalar pek değişmemiştir. Bu görevlerde bulunan kişilerin maaşları küçük olduğundan dolayı fazla ilgi gösterilmedi, bu durum ortak politikasının ortak güvenlik, politikalarının prosedür ve yönetmeliklerin değiştirilmesine yardımcı olurdu. Bunları fark edemeyen EULEX yönetimi hataların düzeltilmesini kaçırmıştır.

Sorumluluk sisteminin EULEX'te çok zayıf durumda olması, dış denetim organı çalışanların sorumluluğa çağrılacak sistemin oluşturulmamış olmasındadır. Çünkü Brüksel misyonu denetleyebildiğine göre Kosova'daki görev dağılımının gerçekleştiren de kendisidir, kendisi de denetçilere aynı gölgeyi oluşturmaktadır. Bu da EULEX'in yetersizliği iç ve dış denetiminin, sorumluluğunun belirgin olmayan ve başarısızlığın bir

³⁴⁰ Gravi, European Security and Defence Policy: the first ten years 1999-2009), 357.

nedeni iç sorumluluğunun ve dış denetimin zayıflığıdır. Bunu Avrupa'nın dış işlerden sorumlu ofisinin bazı yapısal eksikliklerden dolayı idari fonksiyonların yerine getirilmediklerini göstermektedir.³⁴¹

Daha önce bahsettiğimiz durumun UNMİK döneminden EULEX'e geçmiş durumda, bu da yargı bağımsızlığını söz konusu etmiştir. Burada etkin durumu savcı ve hâkimlerin misyonda kalma görev süresi uzunluğuna bağlıydı. Form olmayan EULEX'te var olan sistem sorumluluk ve denetlemelerde güçlü olmayan Avrupa devletlerinden gelen savcı ve hâkimlerin duruma göre görüş ve karar vermesine neden olmaktadır. 2010 yılında EULEX şefi Kuzey Mitrovica için her yasal önemlilik prosedürü konumundaki durumlar için önce izne tabi tutulması gereklilik³⁴² çıkardığı yönetmelikte belirtmiştir. Burada net olarak belirlenmemiş ama çıkarıldığına göre bunun yerine getirilme ihtimali vardır, gözaltına alma, evi arama, el koyma, dava açma, belki de mahkeme kararlarını yerine getirme emrine benzetmektedir. Misyon Fatimir Limaj konusunda hata yapmamıştır. Çünkü Limaj'ı gözaltına almasında bazı sebeplerden dolayı; kendisi bir milletvekili ve siyasi etki altında olmasındadır.

Diğer EULEX'in eksikliklerinden biri, yargı personelin yeterince bağımsız, savcılarının otonomi içinde olmayışı ve soruşturma gizliliğinin olmamasındadır. Bu ise formel olmayan etkiler ve durumların yanı sıra formel olan yönetimlerde. Burada yargı personeli siyasi etkinin altına girmektedir. Bunu Kosova yargısında fark etmemek mümkün değildir. Her ikisi de yönetişimin paylaşılmamasından kaynaklanmaktadır, her iki yargı sistemi ister EULEX'in ister Kosova'nın problem içinde olmaları yol açmaktadır.³⁴³

Burada üçlü mekanizmanın EULEX yönetimi, EULEX savcıları ve Kosova elitinin yaratmış olduğu durum parlak bir geleceği vaat etmiyordu. Yönetim çıkarları elitin çıkarları ile çakışmamalıdır. Bu durumda EULEX savcıları misyonun çıkarlarını zedeleyecek aktivitelere girişmez ve herhangi bir gereği yerine getirmemekte, böylece siyasi rüşvetten uzaklaştırmaya yönelik adımları olmaz. Bu iki kurum arasındaki ilişki

³⁴¹ Rosa Balfour vd. The European How to improve EU foreign policy, EPC, Issue Paper, 67, (January 2012), 10-11.

³⁴² Godišnji Izveštaj o Sudskoj Aktivnosti Sudija EULEKS-a, 2010, 21.ayr.bak.
http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/annual-report2010/EJU%20Annual%20report%202010_Serbian.pdf

³⁴³ Adem Gashi – Betim Musiliu, Independence of judiciary in Kosovo, Priština: : Friedrich Ebert Stiftung Priština Office, (December 2013), 7-8.

misyonun zayıflığında yatmaktadır. EULEX tarafsız konumuyla Kosova yönetimi ve halkıyla pratik işbirliği içine girseydi misyonun farklı bir şekilde uygulanması gerçekleşirdi. AB'nin genel temsilcisi olarak EULEX popülist ve siyasi memnuniyetsizliklerin hedefindeydi. Büyük rüşveti soruşturmaya yönelik herhangi bir girişimi EULEX'in olası durumunda halk bu yönde misyona yardımda bulunma ihtimali çok büyük olurdu. EULEX'e zarar verir ve EU'nun güvenilirliğini sarsabilme ihtimaline karşı olacağı için, işte bu yüzden misyonun Kosova siyasi desteklemelere ihtiyacı vardı. Durumu iyi bilen elit, etkisini EULEX ve AB'nin üzerinde sürdürüp onları kullanabiliyordu.

Savaş suçları, Sırbistan'la AB ilişkileri gündeme geldiğinde Kosova hükümeti açık veya dolaylı bir şekilde EULEX'i eleştirmektedir. 2014 yılındaki misyonun yeniden yapılanmasına kadar hükümet EULEX ile olan işbirliğini keseceğini duyurmuş veya yeniden yapılandırarak yetkilerini azaltılmasını çalışıyordu. AB ile olan bu konudaki görüşmeler hükümetin bir yılını almıştır. Bütün bunların ve kulis arkasındaki sebebinde şu yatmaktadır; elitin bulunduğu konumu nedeniyle, savaş zamanında yapılmış suçların gün yüzüne çıkarılmamasına veya onlara karşı herhangi bir adımın atılmamasıydı. AB'nin ağır suçların araştırılması veya bu yöndeki çalışmanın sınırlandırılması ya da tamamen yolun tıkanmasıdır.³⁴⁴

2.4.4. Devlet İnşa Sürecini Etkileyen İç ve Dış Dinamikler Nelerdir

Çoğu kez “uluslararası topluluk” tabiriyle kapsanan devlet inşası sürecinin taşıyıcıları, gündemi başlatan ve uygulayan dış aktörler ve dış dinamiklerdir. Bunlar Kosova devlet inşasında devletlerin yanı sıra uluslararası kuruluşları da (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, AGİT ve buna benzeri uluslararası kurumlardır) kapsar. Bunların yanı sıra bir tür uluslar üstü küresel aktör olarak Avrupa Birliğidir. Güdülerin doğası (özgecil veya egoist) ve süreç sahiplerinin meşruiyetinin temeli ve ayrıca imkansız durumları korumanın etkinliği sorusu etrafında önemli teorik tartışmalar yürütülür. Devlet inşası literatüründe, gelişmiş devletleri zayıf devletler inşa ederek çatışma sonrası bölgelerin

³⁴⁴ EULEX-u Nov Produžetak Mandata? Erişim Tarihi, 18.05.2019.

<http://www.rtklive.com/rtk2/?id=2&r=4759> ,

Kosova hükümeti, bu misyon görevini sonlandırılması, yani yürütme yetkileri elinden alınarak, ancak sadece danışmanlık yetkilerinin olması gerektiğini savunuyordu.

istikrarını, güvenliğini ve kalkınmasını artırmaya iten özgecil anlayış hakimdir.³⁴⁵ İkinci anlayış, devlet inşasını, başarısız devletlerin vatandaşlarının refahını gözetmekten çok, amacı en zengin devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek olan bir neo-sömürgecilik ve neo-emperyalizm biçimi olarak belirler. Sebastian Mallaby, devlet inşası sürecinin en önemli dünya taşıyıcısı olarak ABD dış politikasında neo-emperyalist faktörlerin ortaya çıkışına dikkat çekiyor.³⁴⁶

Kosova, bilindiği gibi dış güçler tarafından desteklenen bağımsızlığı ile devlet olmuştur. Devlet olma sürecinde devlet inşasını dış ve iç dinamikler etkilemektedir. Dış güçlerin desteğiyle bağımsızlığını kazanmışsa dışarıdan gelecek etki ve dinamiklerin etkisi altında kalmaktadır. Kosova dış dinamiklerinin etkisinde devlet inşası sürecini gerçekleştirmekte olduğu açıktır. Mevcut dış etkilerin çerçevesinde iç dinamikler hareket ettirilmektedirler. Dış dinamikler, genelde Kosova'ya siyasi, ekonomik, kültürel olarak demokrasi, hukuk üstünlüğü ve insan hakları konularında düzeltmeye yönelik olan etkileyici ve hareket ettirici konumundadır.

Yaşadığımız dönem dünyada hızlı bir değişim süreci içindedir. Dış dinamik olarak bütün toplumları ve devletleri etkileyerek³⁴⁷ ister istemez bunlar Kosova'nın devlet inşası sürecinin bir parçası haline gelmiştir.

Kosova devlet inşasını etkileyen dış dinamikler

Küreselleşme, devlet yapısı üzerinde oldukça etkin değişimi dayatan zorlayıcı bir denge arayışına yönelim göstererek Kosova'yı da etkisi altına almış durumundadır. Sosyalist sistemin yıkılmasıyla Kosova toplumun diğer mevcut toplumlarla olan mesafesi teknoloji, bilgi ve iletişim ile devletin inşasını farklılıkla değil dünyanın genelindeki duruma uygun şekilde gerçekleştirmesini sağlamaktadır.

Siyasi özgürlükler, demokrasi ve insan haklarına saygılı olmayı ve davranmayı zorunlu kılmaktadır. Yolsuzluğu azaltacak şeffaf politikalar yürütmek ve devletlerarasındaki

³⁴⁵ Zoe, Scott, "Literature review on State-Building", Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, Birmingham, (2007), 3 - 5.

³⁴⁶ Roland Paris, "International peacebuilding and the 'mission civilisatrice'", Review of International Studies, Vol. 28, Issue 4, (2002), 650-656.

³⁴⁷ Coşkun Can Aktan, Yeni Değişim Dinamikleri ve Devletin Yeni Rolü, Türkiye Günlüğü, 56, (Yaz 1999), 79.

yakınlaşmalarla işbirliklerini güçlendirerek çevresel ve terörizme karşı daha başarılı olma ve kolay çözüm imkânları yaratılmaktadır.³⁴⁸

Küreselleşme ile gelen ekonomik değişim, bu hızla gelişen küreselleşme Kosova'daki yabancı yatırımının ve yatırımcıların gelişmesini sağlamak. Ulusal sermayenin uluslararası arenada bir takım uygulanan ayrıcalıkların getirdiği serbest piyasa ekonomisiyle dışa çıkarak Kosova ekonomisinin güçlendirilmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra özelleştirmenin ön plana getirilmesi devletin gücünü artıracak şekilde dış etkenlerdir. Bunları çekebilmesi için bazı yasal düzenlemeler yapılmaktadır ve kolayca devlet şirketleri onlara satılmaktadır. Ekonomide serbestleşme, ekonomik birimleri karar ve faaliyetlerinin mümkün olduğu ölçüde devlet müdahalesi olmaksızın serbestçe yürütülmesini ifade ediyor.

Devlet inşası AB' ye üye olma çabaları ve prosedürleri olumlu yönden inşasını etkiler, devam edilmesi için yol ve zemin hazırlamaktadır, en önemlisi insan hakları ve hukuk üstünlüğü konusu ön planda olacak hem yasaları ve toplumu bu yönden hazırlayacaktır.

NATO her ne kadar Kosova'nın devlet olma yolundaki lokomotif olsa da halen Kosova'nın devlet inşasına en fazla yardım sunulan uluslararası kurum olarak gelmektedir. NATO ve AB gibi devlet inşasında Kosova'nın cazibesi konumundadır. Kosova'nın kuzey Atlantik üyeliği söz konusu olunca NATO'ya girebilmesi için bazı kriterleri yerine getirmesi gerek.

Kosova devlet inşasının en etkili dinamiği olarak Kosova'nın bağımsızlığını bölge için uzun vadeli sivil çatışmaların durdurulması ve çatışmaların çözümü gerçekleştirecek olan Ahtisaari Planı'dır. Ahtisaari Planı, Kosova'nın demokratik yönetimi, azınlıklara saygının ve hakların AB ve evrensel haklara eşit düzeyde olmasını sağlayan en büyük dinamik olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası Örgütler, Kosova'nın inşasında dış dinamik olarak BM, AGİT, Dünya Bankası ve Devlet Kalkınma Ajansları sayılabilir.

Kosova devlet inşasını etkileyen iç dinamikler

Kosova'nın devlet inşasında iç dinamikler söz konusu olunca dış dinamikler kadar etkili değil ve yeterince oluşmamış durumundadır. Kosova devleti, bahsettiğimiz gibi dış

³⁴⁸ Hüsmen Akdeniz, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1/2, (2003), 93-94.

etkenlerin sonucu bağımsızlığı ilan etmiş bir cumhuriyettir. Bunlar devlet inşası sürecinde de en büyük etken ve yardımcılarıdır, bu etkenler iç dinamiklerini hareket ettirmektedirler.

Siyasi dinamikler, 90'lı yıllarda Yugoslavya'nın çok partili sisteme geçişiyle etkili olmasalar da bilindiği gibi Kosova siyasi sisteme odaklanmaya başlamıştır. UNMIK döneminde oluşturulan siyasi ve seçim sistemiyle farklı ideoloji adı altında siyasi oluşumların kurulmasına yol açmıştır. Siyasi çeşitlilik yeni olan devlet içinde farklılıkları da göz önüne getirmiştir. Her ne kadar milliyetçiliğin etkisinde kalmış ise de siyasi partiler yeni ve genç olan devletin inşasına yeterince dinamik destekleyicileri olmamıştır. Ama kendi parti tüzük ve programları demokratik yapılı ve demokratikleşmeye yönelik olması biz bunları az da olsa dinamik gösterdiklerine inanıyoruz.

Ulus, Kosova çok uluslu yapıya sahip olması, iç dinamik olarak bu Kosova ulusu devlet inşasında bütünleyici durumu söz konusu değildir. Kosova'da bulunan ulusların bir kısmı özellikle Sırp nüfusu çoğu oluşturulmaya çalışılan Kosova ulusu kabule etmemekte zorlanmakta olup kendileri Kosova ulusun devlet inşasında yer almamaktadırlar.

Siyasi partiler, iç dinamiğin bir parçasıdır. Kosova devlet inşasında bu dinamik Brüksel görüşmelerin bir kısmı anlaşmayla sonuçlanması Sırp halkın da Kosova siyasetin bir parçası olmasına ve devlet kurumlarında yer almasına sağlamlaştırmıştır.

STK'lar işlev ve görevi halkı ve devlet kurumlarını gereken konularda, devlet tarafından yapılan ihlaller ve eksikliklerin düzeltilmesi halk ile devlet arasında öprü görevini yapan kurum ve kuruluşlardır. STK'ların kolayca kurulması ve bunlara faaliyet göstermeleri devletin yardımcı olması, siyaset, çevre ve diğer mevcut konularda hükümetin yanlışların tespit edilip bunların düzeltilmesi, bunun yanı sıra halkın ve kurumların kapasitelerinin artırılmasını devlet inşasında sivil toplum kuruluşları geleceğe yönelik dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kosova hükümetlerinin devamlı AB kriterlerini yerine getirmek Avro-entegrasyonunu ön planda tutmaları, geleceğe yönelik halkı ve devleti AB'nin bir parçası, üye olma çabaları dinamik olarak gösterilebilir. Çıkarılan kanunlar bu dinamiği göstermektedir. Yargı sisteminin yapılandırması ve böylece hukuk üstünlüğünün gerçekleştirmesidir.

2.4.5. Devlet İnşasında Avrupa Birliği'nin ve Diğer Uluslararası Kuruluş ve Devletlerin Rolü

AB'nin Batı Balkanlar politikası 1999'da başlayan İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne dayanmaktadır. İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin amacı, bölgeye barış, istikrar ve ekonomik kalkınma getirerek Avrupa Birliği'ne entegrasyon fırsatları yaratmaktır.³⁴⁹ Haziran 2003 Selanik Zirvesi'nden sonra AB, Batı Balkan ülkeleri için üyeliğe "potansiyel aday" olabileceklerini açıkladı. Zirveden çıkan kararlar AB, Batı Balkan ülkelere ve Batı Balkanlar'da uzun vadeli barış, bölgesel güvenlik, istikrar, demokrasi ve ekonomik kalkınmaya yönelik girişim ve desteklerin olacağını kapıyı açık bırakarak göstermiştir.³⁵⁰

Bu anlamda AB Partnerlik, demokratikleşme ve kurumların inşası, birlik ajanslarının programlarına girmek ve ekonomik gelişmeleri desteklemek için yeni ek destekler çıkarmıştır. Bu dönemde Kosova UNMIK yönetimi altındaydı, zirvede Kosova gündemine alınmasa da ilk defa Kosova siyasetçilerinin buraya katılımları sağlanmıştır. Kosova'nın AB'ye başlangıç noktası olarak kabul edilir³⁵¹, devlet inşasının da bir parçası olacak AB temelini atmış durumundaydı.

Bu dönüm noktasında sadece Kosova'nın entegrasyonu değil, aynı zamanda Sırbistan'ın AB'ye entegrasyon sürecine dahil olmasıdır. Başlatılan diyalogla gerçekleşti. İstikrar ve ortaklık sürecinin yanı sıra katılma ve Kopenhagen kriterlerinin yerine getirilmesi için büyük adım atıldığı bir gerçektir. AB Kosova ilişkileri 2013'te Priştine-Belgrad arası başlatılan diyalog AB'nin söyleminde ve yazımlarda "teknik" düzeyde gerçekleşiyor görünse de, ele alınan konular ve bunların sonuçları, doğal olarak politiktir, bu Kosova'nın devlet inşasını AB tarafından sunulan destek olan bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

AB'nin, Batı Balkanlar'a genişlemesi söz konusu olduğunda, AB, tarihinde ilk kez, devlet kurma (inşası) programları, uzlaşma ve çatışma çözme platformları ile demokrasi ve hukukun üstünlüğündeki yapısal değişikliklerle iştigal ederek gelecekteki,

³⁴⁹ Nicolas Lemay-Hébert - Syed Mansoor Murshed, "Rentier Statebuilding in a Post-Conflict Economy: The Case of Kosovo", Development and Change, International Institute of Social Studies, 47/3, (May 2016), 2.

³⁵⁰ Sırbija i Kosovo: evropske perspektive i praksa, Evropski pokret u Sırbiji, Beograd: Grafolik, (2014), 51.

³⁵¹ Sırbija i Kosovo: evropske perspektive i praksa, 52.

üye devletlerini hazırlamaya dâhil olduğunu belirtmek gerekir. Öyle görünüyor ki, AB Kosova devlet inşasını desteklerken, çözülmemiş siyasi statüye sahip, başlangıçta ve ardından AB'nin ona karşı tavrı göz önüne alındığında, Kosova örneği AB'nin bu rolü daha da güçlüdür. Ama öte yandan baktığımızda, 5 birlik üye devleti tarafından Kosova statüsü tanınmamaktadır.³⁵²

Avrupa Konseyi, 2008 yılında Kosova Bağımsızlık Bildirgesi'nden sonra, AB Kosova'nın bağımsızlığını kendine özgü bir durum olduğuna olan inancını vurgularken. AB üye ülkelerinin Kosova Cumhuriyeti ile ilişkilerini kendi yerel uygulamaları ve uluslararası hukuka uygun olarak karar vermesinin görevi olduğunu belirtti. AB, Kosova konusunda tarafsız bir tutum sergilemekte ve bunu "Kosova*" olarak adlandırmaktadır (bu, statü konusundaki gözler önüne getirmeyen bir etikettir ve 1244 sayılı karar ve Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosova Bağımsızlık Bildirgesi hakkındaki görüşüne uygundur).³⁵³

Bağımsızlık sonrası Kosova Hükümeti 2008-2010 yılları arası Avrupa entegrasyonu planını kabul etti. İstikrar ve ortaklıktan kaynaklanan yükümlülöklere ayak uydurmak, Avrupa entegrasyonu çerçevesinde kurumların gelişimini sürdürmek için tasarlanmış bir reform paketi hazırlandı ve hayata geçirildi. Avrupa Gündemi, tüm yerel kurumlara, yapılara, planlamaya ve politika tercihlerine dâhil edilmiştir.³⁵⁴

28 Şubat 2012 tarihinde, Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nde bir araya gelen AB Üye Devletleri'nin Dışışleri ve Avrupa İşleri Bakanları, Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Birliği ile Kosova arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması için bir fizibilite çalışması başlatma niyetini desteklediler. Komisyon, Birlik Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, Kosova'nın standartları karşıladığını belirledi.³⁵⁵ Bununla birlikte, hukuk üstünlüğü, özellikle organize suç ve yolsuzluklarla mücadele, kamu yönetimi reformu, göç, ifade özgürlüğü, azınlık ve topluluklarının, özellikle de Sırpların. Topluma entegrasyonları açısından, haklarının korunması ve geliştirilmesinde temelde

³⁵² SRBIJA I KOSOVO 2035 Scenariji, Beograd: Fondacija Fridrih Ebert Kancelarija u Beogradu, (2018), 4.

³⁵³ Robert Kuper, Srpska strana fusnotu o Kosovu netačno tumači, Erişim Tarihi, 18.05.2019. <http://www.nspm.rs/hronika/robert-kuper-srpska-strana-fusnotu-o-kosovu-netacno-tumaci.html?alphabet=l>,

³⁵⁴ Akcioni Plan 2010 za Implementaciju Evropskog Partnerstva za Kosovo, Priştina: Valada Republike Kosova, (2010), 8-13.

³⁵⁵ Kratki vodič o Europskoj uniji – 2020, Erişim Tarihi 29.01.2020, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_5.5.2.pdf

zorlukların devam etmekte olduğunu vurgulamak. Tüm topluluklar arasında diyalog ve uzlaşmayı teşvik etmekte mecburi olduğunu dile getirilmiştir. Son olarak Kosova'nın tüm bölgesel işbirliği girişimlerine, özellikle ticaret, politika uyumlaştırma ve sınır ötesi konulara tam katılımını sağlamak için gerekli bir bileşen olarak Kosova'nın tüm komşularına yapıcı bir yaklaşımı gereklidir.

1999 yılından itibaren AB büyük ölçüde Kosova'da bulunmaktadır. AB Kosova'daki maddi destekte donatörler arasında kişi başında birinci sırada yer almaktadır.³⁵⁶ AB, Kosova'nın kalkınma, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin teşvikinden kültürel konserlerini organize ederek uzanan programları için Kosova'ya milyarlarca destekte bulunmuştur. Avrupa Komisyonu'nun 2008 yılında organize ettiği mali yardım konferansında 1,2 vaat edilen milyardan sadece 808 milyon toplanabilmiştir. Öte yanda AB'nin fiziksel olarak en büyük iki binası Belgrad ve Moskova'dan büyük olan Priştine'deki bir binaya sahiptir. İşte bina ve büyükelçiliklerin büyüklüğü bir devlete bakış tarzının ne kadar olduğunu bize göstermektedir.

AB Kosova'daki hukuk üstünlüğü misyonunda 2000'e yakın hâkim, savcı ve polisiyle danışmanlık ve izleme faaliyetleri icra etmektedir. Brüksel'in en büyük misyonu AB'nin beraber hareket etme kabiliyeti, tek ağızla konuşması ve uluslararası arenada ortak dış politikayla hareket etmeyi test etmektir.

Ekim 2012'de, Avrupa Komisyonu, hukukun üstünlüğü, kamu yönetimi, azınlıkların korunması ve ticaret alanlarında daha fazla ilerleme kaydedilmesi şartıyla, Kosova'nın AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalamasında önündeki yasal engelleri kaldırdı, Müzakereler 2013 sonbaharda başladı.³⁵⁷ Yapılan bu İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Kosova ile AB arasındaki ilk kapsamlı sözleşme ilişkisi olarak diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Kosova'nın AB ile daha yakın ilişkiler kurması için bir yol haritası görevi görecektir. AB yukarıdaki şartların yanı sıra Batı Balkanlar için ek koşul olarak "bölgesel işbirliği" oluşturulmasını ve geliştirilmesi öngörmekte. Batı Balkanlar

³⁵⁶ Srbija i Kosovo: evropske perspektive i praksa, 55.

Ayr. bak. EU i Kosovo pregled ključnih politika evropskih integracija, An EU funded project managed by the European Union Office in Kosovo, Priština: Ministarstvo za Evropske Integracije, (2014), 20.

³⁵⁷ Shpetim Gashi - Igor Novaković, Od tehničkih sporazuma do sveobuhvatne normalizacije ANALIZA Beograd Odnosi između Beograda i Prištine, Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung Kancelarija, (Septembar 2017), 9.

için AB'nin politikasının temelini oluştururken Batı Balkanlar için istikrar, uzlaşma, iyi komşuluk ve iyi siyasi ilişkiler için gerekli bir koşul olarak görülüyor.

AB üye ülkelerinin tamamı Kosova'yı devlet olarak tanımaması ise makro siyasi problem olarak kabul edilmektedir. Kosova'nın AB entegrasyonunun sonraki aşamalarda sorunların olabileceği bir problem olarak kabul edilmektedir. Kosova, bölgenin aday ülkeler arasında tek devlet olarak vizesiz rejiminden yararlanmamaktadır. Kosova için vizesiz rejim konusu ise gündelik sorunları da etkileyen en acil sorundur. Kosova ile AB vize serbestisi konusu 2012 yılında başlatılmıştır. Aynı yıl içinde gerekli reformları yapmak için AB Kosova'ya vize serbestleştirme talimatı vermiştir. 2013 yılında sunulan Kosova planının uygulanmasına ilişkin ilerleme raporu, Kosova'nın organize suç ve yolsuzlukla mücadele kapasitesinde sınırlı kaldığını, bunun da AB'nin iç güvenliği üzerinde potansiyel tehdit olarak keskin bir etkisi olabileceğini gösteriyor.³⁵⁸

Kosova hükümeti AB'nin vize serbestisi için istediği kriterleri yerine getirmek için 8 kanunla yasa paketi kabul etmiştir. Acilen getirilen bu yasaların Kosova sivil toplumu, bu dizi yasanın kamusal tartışmanın yapılmadığı demokratik ilkelerini takip edilmeyen oldukça beceriksiz bir şekilde geçirildiğine dair endişelerini dile getirdi.³⁵⁹

AB ülkeleri Kosova vize serbestisi için bir önceki Balkan ülkelerinin vize serbestisi verilmesinin ardında çok sayıda mülteci ile karşılaşacaklarının çekincelerini koydular. Çünkü Kosova nüfusunun çoğu işsiz ve genç nüfustur. Bu yüzdendir ki AB ülkelerinin Priştine'deki büyükelçiliklerde vize prosedürlerinin zorlaştığı bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Kosova Vize Serbestisi Talimatları, diğer potansiyel adaylara yönelik talimatlardan metodolojik olarak farklı görünmektedir. Koşullar, sınır güvenliği önlemleri, belge güvenliği, yolsuzluk ve organize suçla mücadele vb. açısından temelde benzer olsa da Kosova'ya daha fazla kriter verilmiş, gelişmiş gözetim mekanizmalarından çıkarılmış, daha sıkı ve aşamalı bir değerlendirme süreci ve daha karmaşık bir karar alma süreci verilmiştir.³⁶⁰

³⁵⁸Armend Muja, Proces Vizne Liberalizacije sa EU na Zapadnom Balkanu: Komparativna Procena, GIZ projekat Podrska Procesu Evropske Integracije na Kosovu. Priština: KCSS (Kosovar Center for security Studies), GİZ, 2013), 15-16.

³⁵⁹Mujaj, Proces Vizne Liberalizacije sa EU na Zapadnom Balkanu: Komparativna Procena, 17.

³⁶⁰Samuel Žbogar, The first week in Kosovo of the new EU Head of Office / EUSR, Erişim Tarihi, 13.02.2012,

Kosova bu konudaki görevleri yerine getirmek için çok fazla çaba gösteriyordu; çünkü halkın çıkış yolunun yanı sıra ekonomik gelişmeye olan engellerin kaldırılması anlamı taşıyordu. 2018 yılında genişlemeden sorumlu Tanja Fajon Kosova vize serbestisi için bütün kriterleri yerine getirdiğini³⁶¹ ve vize için yeşil ışığın yakılmasını gerektiğini Kosova bunu hak ettiğini dile getirmiştir. Avrupa Konseyi ve Komitesi bu konuda olumlu karar almış olsalar da Avrupa Parlamentosu'nun gündemine alınmamaktadır. Vize serbestisi Kosova'dan koşullar ilkesel olarak sınır güvenliği önlemleri, belge güvenliği, yolsuzlukla mücadele ve organize suçlar açısından yeterince mücadele etmediğinden dolayı Kosova vize serbestliği AB Parlamentosu'na getirilmemektedir. Vize rejimi, her şeyden önce, insanların serbest dolaşımının önünde ciddi bir engeldir ve bunun sonucunda Kosova Avrupa'da en izole devlet olmaya devam etmektedir. Ayrıca Kosova'nın ekonomik kalkınmasına da engel teşkil ediyor. Son olarak, vizesiz rejimin dışında kalan tek potansiyel aday olan, AB Kosova'ya ve halkına AB entegrasyon özelemlerine olumsuz bir sinyal göndermektedir.³⁶²

Kosova devletini tanıyan AB üye devletleri, AB'nin siyasi politikaların dışında da kendi hükümetlerince de Kosova devlet inşasına destek sunmaktadırlar. Bütün Avrupa devletleri Kosova kurumlarının kapasite geliştirme, demokratikleşme insan ve azınlıklara saygı gösterilmesi konusunda en önemlisi de hukuk üstünlüğü konusunda, Kosova kurumlarına her türlü destekleri sunmaktadırlar. AB, desteğin yanı sıra gereken eğitimleri ve sistemlerin kurulmasında siyasi ve demokratik kurumların olgunlaşması için projelerle ve finansmanlarla imkân sağlamaktadır. Ekonomik kalkınmalarını sağlayacak projelerle de Kosova'nın inşasında görev almaktadırlar. AB'nin dışında Kosova'nın devlet inşasında katkıda Türkiye, ABD, Japonya, Kanada ve diğer devletler de yer almaktadır. Bütün bunların başını ABD çekmektedir.

Uluslararası kurumların Kosova'da aktif bir şekilde var olduğu bir gerçektir, bunlar savaştan hatta savaştan önce Kosova sorunun çözümü için uğraşmaktadır. UNMIK geçici öz-yönetim döneminde Kosova kurumlarına sundukları desteği bağımsızlık sonrasında devlet inşasında yer aldıkları görünmektedir. Bunların arasında Kosova'nın

http://www.eeas.europa.eu/archives/delegations/kosovo/press_corner/all_news/news/2012/120213_first_week_in_kosovo_zbogar_sr.htm,

³⁶¹ Kosovo dobilo zeleno svetlo za ukidanje viza, Erişim Tarihi, 27.09.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-evropska-komisija-o-liberalizaciji-viza/29373647.html>,

³⁶² Amra Zejneli Loxha, Da li Kosovo može da se pozdravi sa viznom liberalizacijom?, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-vizna-liberalizacija/29637202.html>, Erişim Tarihi, 15.05.2019.

devlet olma yolundaki yardımcıları: TİKA, UNDP, AGİT (OSCE), IOM, GİZ ve diğer mevcut uluslararası kurumlardır. Genelde kurumların kurulması, kapasite artırılması, polis ve memurların eğitilmesi ve en önemlisi demokrasi, hukuk üstünlüğü ve azınlık haklarının korunmasının yanı sıra azınlıkların yaşadığı bölgelerde ekonomik kalkınmayı destekleyen projeler üretmektedirler.

Kosova'nın devletleşme süreci

Devletleşme sorunu Anlaşmazlıklar ve çatışmalara götüren olaylar sonunda barışı ve devleti yönetsel yapıları olarak temsil edecek niteliklerin aktörü önemlidir.³⁶³ Bu anlamda devletin temelleri olarak kabul edilmekle birlikte devletin yapısını ve işlevselliğini belirlemektedir. Devletin güçlü ve ya zayıf olması iç ve dış dinamiklerin devlet üzerindeki yönetsel etkisi devletin konumunu belirlemekte. İşlevsel ve zayıf güç yapıya sahip olan devletler kavram olarak minimalist devletlerdir³⁶⁴. Bunları baktığımızda, Kosova'nın siyasi sınır olarak, Sırbistan'dan ve uluslararası arena ve örgütlerde, kurumların işlevselliği konusunu baktığımızda devletin bağımsızlığını ilan ettiğiyse de "devlet olma" sorunu yaşamakta. Bu manada Kosova minimalist devlet olarak adlandırılabilir.³⁶⁵ Kosova uluslararası camiada devletlerin yarısından az devlet olarak tanımaması hem de bu devletlerin tanıma konusunda etkileyen Sırbistan devletin aynı zamanda Kosova sorunun içinde yer alması nedenler gösterilebilir.

Uluslararası ilişkilerde belirtilen unsurları devletin bağımsızlığını taşıyan niteliklerden olan bağımsızlık ilanı, anayasa, sınırlar, bayrak, milli marş ve sembolleri oluşturmayı başarmış olsa da Kosova vatandaşlarına uluslararası ve içinde ihtiyaçlarını karşılayacak güce sahip değildir. Bu anlamada baktığımızda Kosova'yı Dünya Bankası kırılğan devlet olarak tanımlamıştır.³⁶⁶

2008 yılına kadar olan UNMİK yönetiminde Kosova hükümetin aldığı kararları BM yöneticisi veto etme yetkisine sahipti. Bu durum farklı sorun ve problemlerle bağımsızlık ilanı sonrasında devam etmiş, her ne kadar Kosova yönetimi ve

³⁶³ Bülent Sarper AĞIR AĞIR, "Bağımsızlık Sonrası Kosova'da Barış", 73.

³⁶⁴ Florian Bieber, "Building Impossible States: State-building Strategies and EU Membership in the Western Balkans", *Europe-Asia Studies*, (63/10, 2011), 1783-1786.

³⁶⁵ Ersin Yılmaz, 2008 Sonrası Kosova'da İstikrar Sorunu: Tarihsel ve Yerel Dinamikler Üzerinden Bir Bakış, (2018), 42.

³⁶⁶ The World Bank, "Fragile and Conflict-Affected Countries", (Çevrimiçi)
<http://live.worldbank.org/sites/default/files/IFCinFr agileandConflictSituations-bookletMay2014.pdf>, 20 Kasım 2019.

hükümetlerin önemli önceliklerden hatta birinci yerinde devlet inşası olduğunu görmüştür.³⁶⁷

Devletleşme sorunları

İstikrarsızlık, "Kosova bağımsızlık öncesi dönemde sürekli olarak istikrarsızlık yaşayan bir bölge olarak karşımıza çıktı. Eskisi kadar olmasa da benzer bir durum bağımsızlığın üzerinden geçen yaklaşık 12 yıla rağmen varlığını hissettirmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de uluslararası toplumun Kosova sorununun çözümü sürecinde bütüncül bir şekilde hareket edememesidir"³⁶⁸. İstikrarsızlığın ana sorunlarından olup diğer olan önemli unsuru "Kosova ulusu" sorunun tetiklemektir.

Kosova ulusu; Kosova'nın devlet inşası yolundaki ekonomik, politik sorunların yanında tanıma ve egemenlik bağlamında sorunun sadece Sırbistan ve politikası değildir. Kosova devletin inşasını sürdürürken bağımsızlık sonrası yürürlüğe giren Anayasası Kosova'nın "ulus devleti" yerine "vatandaşlar devleti"³⁶⁹ olarak tanımlandı. Kosova devleti barındırdığı ulusların tek Kosova ulusu adı altında şimdilik toparlanması mümkün görünmemektedir. Arnavutlar, Arnavut ulusu altında milliyetçilik duygularla hareket ederek şimdilik Kosova ulusu diğer olan ulusların da olmasını kabul edecek durumda değildir. Aynı sorunu Kosova'da ki Sırp halkın da Arnavut ve diğer ulusları aynı ulusu paylaşmakta istekli değildir, özellikle Arnavutlarla beraber aynı ulusu kabul etmeleri mümkün görünmemektedir.³⁷⁰ Diğer olan halklar Türkler, Goralılar, Boşnak ve Romanların bu iki milliyetçi Arnavut ve Sırp ulus arasında sıkışıp ezildiği açıktır.

Entegrasyon ve Egemenlik ilkesi Kosova devletinin karşılaştığı sorunlardan olup yukarda Kosova ulusunu sıkı sarılmayan Sırp halkın hala Kosova'yı Sırbistan'ın bir parçası görmeleri sunucudur. Savaşın sonra Sırbistan'ın paralel sistemini Kosova kuzeyinde devam ettirerek egemenlik ilkesini Kosova topraklarında tamamen

³⁶⁷ David Chandler, "Kosovo's Declaration of Independence", (Çevrimiçi)

<http://www.globalresearch.ca/kosovo-s-declaration-of-dependence/7805>, 15 Kasım 2019.

³⁶⁸ Ersin Yılmaz, 2008 Sonrası Kosova'da İstikrar Sorunu: Tarihsel Ve Yerel Dinamikler Üzerinden Bir Bakış . Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi , 6 /1 , (Aralık 2019), 33-52 .

³⁶⁹ Dragan Djukanovic, "Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo", HUMSEC Working Papers, Ekim 2008, (Çevrimiçi)

<http://www.isn.ethz.ch/DigitalLibrary/Publications/Detail/?lang=en&id=102359>, Erişim Tarihi, 24.11.2019.

³⁷⁰ Nuri Demirel, "Kosova'nın Temel Dinamikleri". Istanbul Journal of Sociological Studies, 69.

uygulanmadığı bir gerçektir. Brüksel görüşmelerin getirdiği anlaşmalar sonucunda Sırların yavaş ve isteksiz de olsa entegrasyon sürecine girmeleri görülmüştür. Paralel yapılanmaların bertaraf edilmesi Sırların Kosova kurumlarına yargı, polis, seçim ve yönetimlerde görev almaları sonucunda egemenlik ilkesinin yavaş yavaş kuzey kesiminde de uygulanmaya başlamasına neden olmuştur.

BÖLÜM 3: BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEMDE DEVLET İNŞA SÜRECİ

3.1. Devlet Kurumlarının ve Sisteminin Oluşması

3.1.1. Kosova Anayasası

Ahtisaari planına uygun bir şekilde hareket edilerek, 21 kişilik Anayasa yapma komisyonu kurulmuştur. Komisyon hükümet ve ICO tarafından oluşturularak, altı üyesini azınlıklardan olan kişiler meclis tarafından seçilmiştir. Diğer üyeleri cumhurbaşkanı tarafından atanmıştır. Bu komisyonun başında hükümetten atanan iki başbakan yardımcısı yürütüyordu. Bu bize komisyon hükümetinin etkisi altında olduğunu göstermektedir. Atanan diğer üyeler ise ICO "hukuk uzmanları ve hükümet içinde hukuk topluluğu oluşturan kişilerden"³⁷¹ oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Komisyon sekiz ay içinde çok sayıda toplantı gerçekleştirmiş. Daha doğrusu 120 toplantı yaparak Anayasa taslağını hazırlayıp ICO'nun Ahtisaari planına uygun hazırladığını teyit ederek, 2 Nisan 2008 günü kamuoyuna açıklamıştır. Bunun ardından bir hafta sonra meclis hiç bir değişiklik yapmadan göstermelik tartışmanın ardından Anayasa kabul edilmiştir.³⁷²

Anayasa yapılırken hassas konularda Ahtisaari planından dışarıya çıkılmazken; güç bölüşümü, temel hak ve özgürlükler, azınlıkların korunması ve desentralizasyonun (Yerelleşme) dışında diğer mevcut bölümler, komisyonun tartışmaya açık konumundaydı. Anayasa taslağı hazırlanırken komisyon, devlet şeklinin nasıl olacağı tartışacak durumdaydı. Komisyon, parlamenter sistemi mi, yoksa başkanlık sistemiyle mi? yönetilmesi gerektiğinden daha fazla başkanlık sisteminde yanaydı. Dış güçler bu devlet için parlamenter sistemin daha uygun olacağı hususunda komisyon üyelerini ikna etmiştir. Peki, neden başkanlık sisteminden ziyade parlamenter sistemin daha iyi olacağını Batı devletleri komisyona neden önermiştir? Çünkü Ahtisaari planın öncelikleri arasında demokratik, anayasal, hukuk üstünlüğünü ve daha önemlisi mevcut temel hak ve özgürlükler, azınlıkların korunması ve desentralizasyondur. Parlamento

³⁷¹ Pieter Feith, State Building and Exit: The International Civilian Office and Kosovo's Supervised Independence 2008 – 2012, Priştina: International Civilian Office (ICO), (Decembar 2013), 9.

³⁷² Podatci o zemlji Kosovo, 06/2014, Priştina: İOM (İnternational Organization for Migration), 29.

Ayr. bak. Kosovski parlament usvojio Ustav, Erişim Tarihi, 09.04.2008. u 11:51

<https://www.jutarnji.hr/arhiva/kosovski-parlament-usvojio-ustav/3919581/>

çoğulunu ve hükümeti oluştururken azınlıkların da yer alabilmesi için en uygun şekli parlamenter sistemdir. Böylelikle azınlıklar olmadan hiçbir hükümetin kurulamayacağını bildikleri ve bu azınlıkların yönetimde yer almalarını sağlamak. Bu yönden komisyon üyelerin devlet yönetim şeklinin parlamenter sistem olmasını sağlamaştırdı.

Halkoyuna açık olmayan anayasa taslağı hazırlanırken, bize şunu ifade etmektedir; anayasayı oluştururken genelde gizli oturumlarda yapılmaktaydı. Halka danışılmadı ve görüşleri açık bir şekli ifade etmesi yoktu. Görüşmeler genelde Ahtisaari planı için oluşturulan görüşme komisyonu, Anayasa komisyonu ve uluslararası kurumlardan oluşmaktaydı. Burada Batı'nın etkisi altında kalındığını yukarıda belirttiğimiz gibi sonuçlanmasına neden olmuştur.³⁷³ Yerel kurumların, bütün bu prosedürün dışında kalmalarına neden olmuştur. Anayasa'nın kabulü ile devlet gözlemini yerel mülkiyet ve demokratik prensiplerinden yoksun olarak gerçekleştirmiştir: Bu durum ise milli kültür değerleri üzerinde değil de halkın siyasi sadakatlığını normlara borçlu oldukları gibi fikirleri yaratmaya neden olmadı. Oysa Anayasaya sadakat ve bağımlılık, gayri resmi normdur. Anayasa'ya saygınlığı dengesiz ve onun hükümlerini, onun koruyucusu olması gereken anayasa mahkemesi ve cumhurbaşkanları çiğnemektedir.³⁷⁴

Güçlü merkezli anayasaya bağlı olan demokrasilerde, sistem kontrolleri ve dengeleri ana kolonunu oluşturan anayasa mahkemesidir. Kosova'da Anayasa mahkemesinin kurulması bazı yetkilerin ICO'dan kendisine geçmesine. Uluslararası gözleminin bu dönemde sınırlandırılmasına, çünkü ICO'nun ve gözleminin kararlar etkililiği bu kurumun alacağı kararların çoğunlukla alarak bu kurumun etkisi altında kalmasına yol açacaktır. İşte bu yüzden ICO Anayasa Mahkemesi dokuz üyeden oluşur; üçünü kendisi tayin etmiş ve yardımcı olsun diye uluslararası üç uzmanı görevlendirerek sıkı bir

³⁷³ Fatmir Fehmiu - Kadri Kryeziu, Prva faza Javne diskusije o procesu nacrtu Ustava Kosova (İlk aşama, Kosova Anayasası'nın taslak hazırlama süreci hakkında kamuoyu tartışması), Mesto: Peć (1 februar 2008) / Skupština opštine, (İpek Belediye meclis salonu), http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Peja_serb.pdf

Anayasa Komisyonu, tüm ulusal ve etnik toplulukların, siyasi partilerin, sivil toplumun, uluslararası uzmanların yardım ettiği ve yerli uzmanların temsilcilerinden oluşurdu; genel olarak hukuki eylemlerin ve özellikle anayasaların hazırlanması için bilimsel metodolojinin prensiplerine ve vatandaşlara ve insanlara demokrasi yaratmaya yönelik uluslararası ilkelere saygı gösterir. Taslak bir çalışma planıdır ve vatandaşların temel eylemi hazırlama sürecine katılımını öngörmektedir. Komisyon 21 Arnavut ve 6 azınlık olmak üzere 21 üyeden oluşan Anayasa Komisyonu, bunların 3'ü Sırp ve 3'ü diğer azınlık topluluklarından oluşuyordu.

³⁷⁴ Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 193.

şekilde Anayasa mahkeme çalışmasını denetleyerek bunun başarılı olabilmesi için teknik anlamda ve mali anlamda fazla destek sunmuştur.³⁷⁵

Diğer mevcut kurumlar Anayasa Mahkemesi gibi Kosova'da sosyal düzende öyle ki devlet hâkimiyetini güçlendirmek yerine, bunlara baskın koalisyonu ve çıkar gruplarına hizmet etme konumuna geldi. Anayasa mahkemesi bağımsız olması gerekirken, burada siyasi ve saydığımız grupların etkisi altındadır.³⁷⁶ Anayasa mahkemesi hukuk üstünlüğün son koruyucusu olarak elit çıkarlarına hizmet edecek ve onların elindeki yetkileri aşarak bu mahkemenin yetkilerini kendi çıkarları için kullandırması Kosova ve hukuk üstünlüğü için büyük problem teşkil etmektedir. Mahkemenin kısa çalışması ve getirmiş olduğu nihai kararların ardından siyasi elitin altında olduğu fark edilmiştir. Buna ek olarak böyle olmasında ICO'nun tutumu mahkemenin elitin elinde esir olmasından dolayı alınan kararların denetlenmemesinde büyük rol oynamıştır.³⁷⁷

ICO/uluslararası sivil ofisi gözlem döneminde Anayasa mahkemesinin almış olduğu Limaj kararı mecliste bulunan milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması ve Limaj'ın gözaltına alınmasıydı. Belirtelim ki Limaj, Haşimi Taçi ile UÇK'nın en üst düzey yöneticileriydi. Savaş sonrası aynı parti yönetici kadrosunu oluşturmaktaydı. Taçi hükümetin altyapı bakanlığı görevini yürütmüştür. Bu dönemde yapılan yolsuzluklar nedeniyle kendisi suçlanmış ve Taçi ile girmiş olduğu çekişme sonrasında yeni bir siyasi akım oluşturarak Taçi'ye rakip olarak siyaset sahnesine yeniden çıkmıştır. Başbakana karşı olan birini dokunmazlık zırhından çıkarmak için Anayasa mahkemesinin bu yönde aldığı karar, hem hükümetin hem de Uluslararası Sivil Ofisinin dünya kamuoyuna Kosova'nın artık temiz (saf) eller hükümetine geçişe başladığını göstermektedir. Bir yandan da siyasi iradeyle beraber hareket etmekteydi. Limaj'ın tutuklanması için alınan kararda ne ICO ne de Batılı diplomatların etkileri oldu, Anayasa üyelerinin bu kararı, yargı yetkisinin kötüye kullanılmasından başka bir şey değildir³⁷⁸. Her ne kadar adalet çıkarları Limaj'ın tutuklanması adalet için büyük öneme

³⁷⁵ Panos Koutrakos, *European Foreign Policy: Legal and Political Perspectives*, (Cheltenham: Edward Elgar Pub, 2011), 190-191.

³⁷⁶ Andrea Lorenzo Capussela, *A Critique of Kosovo's Internationalized Constitutional Court*, *European Diversity and Autonomy Papers*, 2, (January, 2014), 21-22. ve 26.

³⁷⁷ Kapusela, *İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu*, 194.

³⁷⁸ Kosovo: Fatmir Limaj sloboden optužbi za korupciju, (başbakan yardımcısı EULEX tarafından Organize Suç ve Yolsuzlukla suçlanmıştır, İki EULEX yargıcından ve bir Kosovalı yargıcından oluşan Priştine Temel Mahkemesi Yargılama Dairesi, Ulaştırma, Posta ve Telekomünikasyon Bakanlığı'nda Fatmir Limaj ve diğerlerini oybirliğiyle 24. Kasım 2017'de beraat ettirildi. Al Jazeera Balkans,.

sahip olsa da dokunulmazlığı gayri meşru bir şekilde kaldırılması milletvekilleri için elit veya hükümetin etkisi altında olan yargı sistemi tarafında tutuklanmalarına neden olurdu. Anayasa mahkemesinin bu kararı hem meclisin hem de muhalefet kanadının zayıflatmasına yol açacak; çünkü onun etkileri doğrudan ve dolaylı olarak belirgin hale gelmiştir.

Bu dokunulmazlığın kaldırılması sonrası, muhalefetin sürdürmüş olduğu protestoların bir kısmı meclis salonunda yapılması, meclisin uzun süreli işlevsiz hale gelmesine neden olurdu. Protestoları ve meclisi bloke etme harekâtını Vetvendosje yapmaktaydı. Mahkeme kararı sonrası içişleri bakanın talimatıyla bu protestocuların meclis çevresinden uzaklaştırılmayla sonuçlanmış. Benzeri olayı 27 Haziran 2013 tarihinde Kuzey Kosova konusunda yapılmış anlaşmayı mecliste oylanması sırasında muhalefetin çıkarılmasıyla gerçekleştirilerek onaylanmıştır.³⁷⁹ Şurada bunu ifade etmekte fayda var, mahkemenin bağımsız alamadığı karar, siyasi ve elitin etkisi altında alınan kararın bir demokrasinin çiğnenmesine yol açmış. Meclis genel kurulunda milletvekillerinin içişleri bakanın talimatıyla uzaklaştırmasına uygun bir harekât değildir.

Anayasa'yı korumasını gerekenler, Anayasayı ihlal edenler sadece yargı değildi; aynı zamanda Kosova Cumhuriyeti cumhurbaşkanlarının da ihlal ettiğini dile getirdik. Her ne kadar önemli hususlarda ve istisnai durumlarda cumhurbaşkanı tarafından af edebilme yetkisi belirtilmiş olsa da bağımsızlık sonrasında 2009-2011 yılları arasında çok sayıda hükümlünün Cumhurbaşkanlığı tarafından affedilmelerinin gerçekleşmesi oldu. Bu af konusu genelde bağımsızlık günü kutlamaları için yapılmaktaydı. Affedilen hükümlüler genelde organize suçlar ve işlemiş oldukları kriminal suçlar yüzünden hükümlü olan kişiler affedilmekteydi. Taçi bunu kamuoyundan milli duyguları kazanmak için, bir de hükümlülerin genelde elitin ve UÇK'nın eski savaşçılarından olan insanlar olmasıydı. Bu afların böylece gerçekleştirilmesi organize suçlar ve kriminallere karşı yürütülen mücadelenin zayıflanmasına veya görevlerinin kötüye kullanmasına yol açmaktır. Öte yandan bazı hükümlülerin iyi davranma veya sağlık nedenleriyle yazılan dilekçelerinin, mahkeme yönetimi tarafından reddedilmesi konusudur. Bunun gibi prosedürleri cumhurbaşkanları tarafından sıfırlanarak böylece güç yönetilmesini ihlal

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kosovo-fatmir-limaj-osloboden-optuzbi-za-korupciju>, Erişim Tarihi, 24.11.2017.

³⁷⁹ Laura Wise - Timofey Agarin, European style electoral politics in ethnically divided society: The case of Kosovo, Sudosteuroopa, Queen's University Belfast - Research Portal: De Gruyter, 65/1, (2017), 9-10.

etmiştir. Bu kanun ve uygulamaların düzeltilmesi ise birazcık Batı baskısı sonucu 2013 yılında değiştirilmiştir.³⁸⁰

3.1.2. Siyasi Sistem

NATO harekâtı sonrası Kosova'da UNMİK yönetiminin atmış olduğu siyasi temeller, Kosova'nın 2008'de ilan edilen bağımsızlığının anayasal olarak siyasi sistemini oluşturmuştur. Kosova, Anayasasının 1. maddesine göre bağımsız, üniter demokratik ve bölünmez cumhuriyettir.³⁸¹ Kuvvetler ayrılığı ilkesine göre yönetilen devletin yasama yetkisi meclise aittir, siyasi literatürde ise parlamenter sistemle yönetilmektedir.³⁸² Kosova cumhurbaşkanı içeride ve dışarıda devleti temsil eden meşru temsilci, demokratik yapının işleyişinin garantörü olarak devletin ilk kişisidir. Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimi mecliste kapalı oylamanın ardından birinci ve ikinci turda 2/3 oyla seçilmez ise üçüncü oylamada salt çoğunluk ile seçilmektedir. Cumhurbaşkanı olarak 35 yaşını dolduran her Kosova vatandaşı seçilme hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanının görev süresi 30 gün tamamlanmadan önce seçilmesi gerekir, cumhurbaşkanının görev süresi 5 yıllıktır. Görev süresi tamamlanan cumhurbaşkanı iki defa üst üste görev yapabilme hakkına sahiptir ve hiç bir siyasi faaliyette ve partiye üye olmaması, tarafsız olması gerekir. Genel seçimleri ve tarihlerini belirler, meclisin çıkardığı yasaları imzalar.³⁸³

Kosova parlamenter sistemiyle yönetildiğine göre hükümet en yüksek devlet erkânıdır. Hükümet mecliste siyasi partilerin daha doğrusu seçimde birinci çıkan parti liderine Cumhurbaşkanı tarafından Anayasaya uygun hükümeti kurma görevi verilmektedir, hükümet 30 gün içinde kurulması gerekmektedir. Meclis ise Kosova'nın yasama organıdır. Kosova Meclis yapısı UNMİK dönemindeki yapısını devam ettirmiştir, meclis 120 sandalyeden, bir başka ifadeyle 120 milletvekilinden oluşmaktadır, meclis doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Kosova multi-etnik yapıya sahip olduğu için

³⁸⁰ Kosovo, BTI 2020 Country Report, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, (2020), 10-12.

³⁸¹ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, 09.04.2008, çan 1.
<https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3702>

³⁸² Agata Domachowska, The Political system of Kosovo, Political Systems of the Former Yugoslavia: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Kosovo, Macedonia, Montenegro, Serbia, and Slovenia, University of Warsaw: Studies in Politics, Security and Society, 6, Hardcover – (April 2018), (Berlin: Peter Lang, 2017), 150-175.

³⁸³ Nedim Emin, Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu, SETA Yayınları 42, (İstanbul: Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık, 2014), 24.

UNMİK dönemindeki, daha doğrusu 1981 yılındaki nüfus sayımının istatistik verilerine göre 120 sandalyenin 100 sandalyesi Arnavut topluluğa ayrılmıştır. 20 sandalye ise azınlıklara kontenjan olarak ayrılmıştır; 10 sandalye Sırlara, diğer 10 sandalye ise Müslüman olan azınlıklara (topluluklara) 4 Roman, Mısırlı ve Aşkali, 3 Boşnak, 2 Türk ve 1 Goralılar'a.³⁸⁴ Daha önceki UNMİK yasasına göre bu azınlıkların kontenjanın dışında oy çıkarttıkları takdirde artı milletvekili çıkartma ihtimali vardı.

Kosova meclisinin görev süresi 4 yıllıktır, parlamento seçimleri dört yılda bir yapılmaktadır. Kosova Meclisi, kanun ve anayasal değişiklikler yapma ve kanunla belirlenen yetkilere sahiptir. Parlamento başkanı ve beş yardımcısı parlamentoda milletvekilleri tarafında seçilmektedir. Genelde azınlıklardan başkan yardımcılarını seçilmekte olup bu azınlıklardan olan başkan yardımcılarını biri Sırp azınlıkta biri diğer topluluklardan parlamentonun çoğunluğuyla ve azınlık milletvekillerinin çoğunluk oylarıyla seçilir. Ahtisaari planı öyle sistemin kurulmasına sebep oldu ki Kosova'da azınlıklar olmadan hiç bir hükümet kurulamayacaktır.

Halkın seçtiği ve cumhurbaşkanının onayladığı yürütme organı bakanlar kuruludur. Meclis tarafından belirlenen kanun ve politikaların anayasaya uygun bir şekilde uygulanmasından sorumlu olan bakanlar kurulunun başında başbakan bulunmaktadır. Tüm parlamenter sistemlerde olduğu gibi Kosova hükümeti başbakan, başbakan yardımcılarını ve bakanlardan oluşmaktadır. Hükümet iç ve dış politikaları üretmek ve bunları yürütmekte mükelleftir. Kamu ve idari kurumları yönetmek ve denetlemek, ülkenin ekonomik gelişimini sağlamak, kanun tasarıları sunmak, kanunların uygulanması için yasal düzenlemeler yapmaktır. Bütçe önerisinde bulunmak, büyükelçilerin atanmasında cumhurbaşkanına öneride bulunmak ve anayasal tekliflerde bulunmak gibi görevleri vardır. Başbakan hükümetin başı olarak, hükümeti yönetir ve dış politika konusunu temsil eder, cumhurbaşkanıyla beraber istişare ederek istihbarat şefini atar.³⁸⁵

3.1.3. Ekonomik Sistem

Kosova savaş krizinin bitmesiyle Kosova siyasi sistemi UNMİK ile başlayan ve temellerin atıldığı dönemden bağımsızlığı ilan ettikten sonra aynı temeller üzerinde

³⁸⁴ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, çlan 61/1.

³⁸⁵ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, çlan 94.

ekonomisini tutmaya çalışmaktadır. NATO harekâtı sonrası ekonominin temel merkezi ve yönlendirilmiş ekonomiden açık piyasa ekonomisine dönüşmüştür. Kosova yeni bir dinamik ekonomidir. Kosova ekonomisi rekabeti gücünü artırarak, ticaret açığını azaltmak için ihracat kapasitesini artırmaya yönelik bir ekonomi girişimi söz konusudur.³⁸⁶

Bir iş geliştirme önemli ülkesi olarak Kosova, genç ve çok nitelikli nüfus, doğal kaynaklar, elverişli iklim koşulları, yeni altyapı, bölgedeki en düşük vergi yükümlülüklerine sahip. Mali politikalarıyla, CEFTA ve Avrupa Birliği bölgesel pazara erişimi olan coğrafi konum gibi bir dizi karşılaştırmalı avantaj sunmaktadır. CEFTA, Dünya Bankası, İMF ve diğer mevcut dünya kuruluşlarına üyedir.

Kosova ekonomisinin göstergeleri;

- GSYİH (milyar \$)	- 7,24
- Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	- 4,1
- Nüfus (milyon)	- 1,86
- Kişi Başına GSYH (\$)	- 3.880
- Enflasyon Oranı (%)	- 1,5
- İşsizlik Oranı (%)	- 30
- İhracat (fob-milyar \$)	- 1,49
- İthalat (fob-milyar \$)	- 3,4

Kosova 1999 yılından beri para birimi olarak Euro kullanmakta. 1999 yılı sonrasında yavaş yavaş açık pazar ekonomisine geçmeye başlayınca devlete ait işletmelerin (üretimin gerçekleştiği fabrika ve devlet şirketlerinin) özelleştirilmesi oldu. Kosova ekonomisinin başlıca kaynakları arasında dış bağışlar, gümrük gelirleri, işçi dövizleri ve Kosova'da yaşayan uluslararası personelin kira/tüketim harcamaları bulunmaktadır. Üretimin çok sınırlı olduğu ülkede, doğal koşullar son derece elverişli olmasına rağmen tarım ve hayvancılık sektörleri de yeterince gelişmemiştir.

Başlıca ihracat kalemleri: metal ürünleri, deri ürünleri, yiyecek-içecek, tütün ve sebze,

Başlıca ithalat kalemleri: gıda, canlı hayvan, petrol, kimyasallar, makineler ve tekstil,

³⁸⁶ Fetah Reçica, Veçoritë strukturale të ekonomisë së Kosovës, Universiteti i Prishtinës, Thesis Kosova, nr. 1, Yüksek Lisans Tezi, (2009), 35-44.

Başlıca ticaret ortakları: İtalya, Arnavutluk, Almanya, Makedonya, Sırbistan, Türkiye,³⁸⁷

Kosova ekonomisinin yaklaşık % 68,3'ünü hizmet, %14,1'ini tarım, % 9,6'sını sanayi ve % 8'ini inşaat sektörleri oluşturmaktadır. Uzun yıllardan beri bölgede bilinçli olarak yatırım yapılmamıştır. Mevcut sanayi tesislerinde değişen teknolojik gelişmelere paralel revizyona gidilmediğinden bu tesisler atıl kalmış veya sökülen makineler hurda olarak satılmıştır. Kosova genelde büyümede %4,5'a kadar 2017 yılında büyümüş, bağımsızlığı ilan ettikten sonra enflasyon ise %1,7'den % -0,5 ile % 1,5 arasında yıllara göre gerçekleştirmektedir. Kosova bütçesini yaklaşık genelde gümrük % 75, diğer kaynaklar % 15 ve % 10 civarında vergi dışı vergilerden oluşmaktadır. Kosova'da bütçe açığı genelde % 1,5 oranı kadar gerçekleşebilmektedir o da yıllara göre değişerek düşme ihtimali söz konusudur.³⁸⁸

Kosova ekonomisinin dış ülkelerle yapmış olduğu ticaretiyle ayakta kalmaktadır. Buna göre 2019 yılı ihracat ve ithalat verileri şu şekilde gerçekleşmiştir: Kosova istatistik kurumunun verilerine göre Şubat 2019 yılındaki % 14'lük ticaret açıyla karşı karşıya kalmıştı, ithalat 208,6 milyon Euro, ihracat ise 232,7 milyon Euro.³⁸⁹

Bağımsızlık sonrası Kosova'nın ekonomik politikalarını sürdüren hükümetin mali politikalarının kalitesini şekillendiren işlemiş olduğumuz bu üç bölüm önemliydi. Yapılan bu harcamalar elitin stratejisinin ne kadar derin olduğunu vurgulamaktadır. Bunu yaparken Kosova kurumlarının yetersiz ve zayıflığından dolayı kaynaklanmaktadır. Diğer bir önemli neden ise uluslararası toplum tarafından cezalandırılmasındandır. Bu yüzden ki koalisyon aynı stratejiyi sürdürmüş. Böylece ekonomik politikaların kötüye kullanılması, önemli kamu gelir kaynakları ve bağış fonlarının kamuya açık olmayan kanallara yönlendirilmesine neden oluyordular.³⁹⁰

Yukarıda bahsettiğimiz konuların sorunları devlet idaresinde ve devletin kamu harcamaları ve paraları harcadığı sisteme bağlıdır. Her ne kadar uluslararası destek ile devlet yönetiminde reformların yapılması, çalışılmış denemelere gidilmiş ise de

³⁸⁷ Ekonomija Kosova, <https://www.mei-ks.net/sr/kosovo/ekonomija-kosova>, Erişim Tarihi, 12.06.2020.

³⁸⁸ Kosova'nın genel ekonomik durumu Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkileri (2017 yılı), Priştine: T.C. Piştine Büyükelçiliği ticaret müşavirliği, (Mart 2018), 12-15.

³⁸⁹ Isa Krasniqi vd. Serija 3: Ekonomska statistika Statistika Spoljne Trgovine Februar 2019, Priştina: ASK (Agencija za Statistike Kosova), (Mart 2019), 7-8.

³⁹⁰ Philip Keefer, Razvan Vlaicu, Democracy, credibility and clientelism. The Journal of Law, Economics, and Organization, 24/ 2, (October 2008), 371–406.

nepotizm (akrabaları tutma) kaldırılması konusunda hükümet karşı çıkmıştır. Bunlardan vazgeçmek niyetinde olmadığı için mali politikalarında ve uygulamalarında değişiklik beklenmiyordu. Bir empirik araştırmasına göre hâlâ patrimonyalizmin sürdüğünü bütün kurumları arar ve her türlü işi etkiler. Devlet kurumlarını ve kaynaklarını kontrol etmek için bir araç olarak kullanılır. Bu yüzdendir ki devlet, kamu hizmetleri güvenli bir şekilde gerçekleştiremez şeffaf kamu harcamaları yürütemez. Bazı verilere göre rüşvetin kamu ihalelerindeki artışların üç misli fazla olmasını yolların yapılmasında rüşvet endemik bir şekilde artması ve sıklıkla gerçekleştirilmesi eşit düzeyde merkez bünyesinde ve sistematik bir şekilde olduğunu ortadadır.³⁹¹ 2010 ve 2012 yıllarında yayımlanan bazı raporlara göre Kosova halen bütün seviyelerde rüşvet için elverişli olduğudur. Önceden yapılan bir araştırmada ise Kosova'da kârlı işin kamu paralarının kötüye kullanılmasında³⁹² olduğu sonucuna varılmıştır. Kamu alımları için yabancı bir danışmanlığı yürüten kişinin bu sorunun çemberini şu şekilde açıklamaktadır:

"Gördüğüm her sözleşme büyük bir problemdi, özel olarak konuşabildiğim tedarikten sorumlu her belediye yetkilisi, tüm ihale prosedürlerinin oynatıldığını ve şekillendirildiğini kabul ettiler"³⁹³. Bu bize hükümetin kamu harcamalarını, kamu ihale süreci üzerinde gerçekleştiği için kamu maliyesinde rüşvetin fazla olduğunu göstermektedir. En fazla karşılaştırılan durum rüşvet ve kamu harcamalarının yapıldığı sektör ulaşım ve yolların yapımındadır. 2008 yılında hükümet kamu ihale sürecini bir kısmını reformlara ve bazı etkisiz önlemlerin yetersiz olduğundan dolayı bazı tekil olan önlemlerin ve yatırımların komisyon tarafından durdurulmuştur. Bu kadar küçük bir devlette kamu ihalelerinin 150 sözleşme makamları üzerinden gerçekleştiği için çok fazla harcamaları ve rüşvetin artmasına neden olmaktadır. Kamu idaresindeki sınırlı kapasitenin ve politika üretme prosedürün zayıflığı bu durumun böyle olmasında kuşkusuz yardımcı olmuşlardır. Kamu ihale sisteminin etkisiz ve rüşvete elverişli olması iki nedende yatmaktadır; elitlerin yıkıcı çıkarları bir taraftan ve hükümetin

³⁹¹ Lejla Sadiku, European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building, Working Paper 8, ERCAS, (September 2010), 3.

³⁹² İvan Briscoe - Megan Price, Kosovo's new map of power: governance and crime in the wake of İndependence, Hague: Netherlands İnstitute of İnternational Relations, Clingedale İnstitute, (May, 201), 32.

³⁹³ Alex Anderson, State Of Constriction? Hague: Governance and Free Expression in Kosovo, (Pristina: Youth Initiative for Human Rights YIHR, May 2010), 44.

hareket ettiği yasal ve siyasi sorumluluk sisteminin gösterdiği gevşekliği diğer taraftır.³⁹⁴

ICO'nin Kosova hükümetin böyle politikalardan vaz geçirmeyi vaz geçtiğinde, bazı yanlış ve elitin hizmetine olacak kararların alması daha aktif ve sık bir şekilde başlamıştır. Bunlardan bir tanesini daha önceki bölümlerde ICO'nun önlemeyi başardığı karardan bahsettik. Bazı ithal ürünleri keyfi olarak düşürerek, sonra izin alma sistemine tabi olarak elite yakın olan iki şirkete lisan sistemiyle vermiştir. Avrupa Komisyonun anahtar kişi olarak gördüğü, kaza olarak oy pusulaları basan şirketin sahibi olması dikkat çekmektedir.³⁹⁵

Kosova hükümeti, çimento üreten sahibini rekabetten korumaya yönelik girişiminde, ithal edilen çimentoya %35 ek vergi konulma ve uygulamaya geçirilmesi olmuştur. Bunun kaldırılmasında etkili olan bir başka maden sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın etkisi olmuştur. Böylece de facto rekabetin kaldırılmasına neden olmuştur. Mineral kaynakları çıkarma ve izin belgesi yönetimidir. Bağımsız Düzenleyici Kurumun elinden alınarak hükümete vermiştir. Böyle kanunla izinlerin şeffaf ve rekabet içinde olmayan bir şekilde vermesini yol açmıştır. Buna benzeri çıkarılan diğer bir kanun ise hükümetin Trepçe maden ocağı üzerinde direkt kontrolünü³⁹⁶ sağlanmasını vermiştir. Doğal durumu anlayışıyla baktığımızda bu durumun hedefinde rekabeti pazardan ortadan kaldırmak veya kısıtlamaktır. Kendine yakın şirketlere veya elite yakın olan şirketler için böyle kanunlar düzenlenmiştir.

Her ne kadar Kosova hükümeti, Kosova'nın kalkınması yabancı yatırımlar ve sermayeyi çekmek için yapmış olduğu reformlar ve kanun değişikliklerinde. Kosova hükümetin yabancı sermayeye karşı dikkatli olduğunu göstermiştir. Yerel ve elite karşı fazla güven vermek maden sektöründe rekabeti olabildiğı kısıtlamaktır. İşte bu nedenle Avrupalı bir üreticinin Kosova'da yatırım yapmaktan ve 5 bin kişiye istihdam sağlamaktan vazgeçmesine yol açmıştır. Nedeni ise hükümetin bu şirkete yönetim kadroları ve işe

³⁹⁴ İvan Briscoe - Megan Price, Kosovo's new map of power: governance and crime in the wake of İndependence, Hague: 33-44.

³⁹⁵ Kastriot Jahaj - Dardan Sejdiu, The Hidden 'Tax': Why do Kosovars Pay More? Prishtinë/Priştina: EFB/NEF and Democracy for Development Institute, Series: Public İnterest: 1, (January 2013), 26-29.

³⁹⁶ Luca Uberti, "is seperetion of powers a remedy for the resources curse? Firm licensing, corruption and mining develepment in post-war Kosovo" CENR Working Paper 1, Rochester NY, 2012, in New Political Economy 19/5 (September 2014), 695-722.

alınacak işçilerin üzerinde seçme hakkı olmasını istemesiydi. Bu yatırımcının güvenini yitirmek için elit kollarını sıvamıştır. Sadece kendi çıkarı ve işe alınacak olan işçilerin kontrolü altında olamayışını hazmedemediği için bu durum elit ve patrimonyalizmin etkisinin azalmasına yol açabileceği korkusundandır.³⁹⁷ Yabancı yatırımcılar genelde bu durumdan ve şekli kurumlardan kendilerine güven sağlayacak kurumların dışında elite işbirliği kabule edenler Kosova’da yatırımı gerçekleştirmekte. Elitle görüşmeyi kabul etmeyenler Kosova’ya yatırım yapmamakta ve gelmemektedir. Ama bu görüşmeleri kabul eden yatırımcılar ise genelde büyük şirketlerdir. Kurumların zayıflığı kendi çıkarlarına istismar ederler. Her geçiş dönemindeki devletlerde olduğu gibi Kosova’da da yabancı yatırımcılara ekonominin düzeltilmesinde aktör olmamaktadırlar. Ama bu konuda bağımsızlığıyla 2008’den sonra uluslararası toplumun tasfiyeleri doğrultusunda, yabancı yatırımcılar için iyi reformlar gerçekleştirilmiş; iş ortamının iyileştirilmesi, yatırımcıyı koruma, kurumsal yönetim, özelleştirme ve hassas pazarların düzenlenmesi gibi konular gerçekleşmesi olmuştur. Bunların çoğu tutarsız sektörle politikalar yüzünden zarar görmüştür veya sistematik bir şekilde sınırlandırılmış hukuk üstünlüğün zayıf olmasındandır.

3.1.4. Yargı Sistemi

Kosova’da yargı sistemi, UNMIK’in göreve başlamasıyla yargı tamamen özel temsilcinin atadığı yargıçlar, kanun olarak ise eski Yugoslavya yasalarına göre gerçekleşmekteydi. Bu dönem öz-geçici yönetim kurumlarını da kapsıyordu. Kosova bağımsızlığı ilan ettikten sonra ise Yargı sistemi EULEX’in denetimine geçerek EULEX’in atadığı yargıçlar tarafından yürütülmektedir.³⁹⁸ Kosova mahkemeleri 2013 yılında yapılandırıldıktan sonra ise; yargı sistemi, Kosova Yüksek Mahkemesi en yüksek adli (yargı) makamıdır. Yüksek mahkeme ve diğer mahkemelerin işleyiş organizasyonu kanunla belirlenmektedir.³⁹⁹ Yüksek mahkeme üyelerinin sayısı 9’dur en az % 15 çoğunluk olmayan azınlıklardan 3 hâkimden az olmamalıdır. Yüksek mahkeme başkanını, yüksek mahkeme üyeleri arasından 7 yıllık görev için Cumhurbaşkanı

³⁹⁷ Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 228.

³⁹⁸ Gentjana Agolli, Kosova Sorunu Örneğinde Sırp ve Arnavut Milliyetçilikleri, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Yüksek Lisans Tezi -2019), 86-87.

³⁹⁹ Azem Hajdari vd. Reforming of the Judicial System of Kosovo based on the Law no. 03/L-199 on Courts and its challenges, Priştina: ILIRIA International Review 4/1, (June 2014), 253-261.

tarafından atanır ve görevden alınır, işlem ve isimler ise Kosova Yargı Konseyi tarafından Cumhurbaşkanı'na önerilir.⁴⁰⁰

Diğer mahkeme başkanları da kanunla belirlenmiş şekilde atanır ve görevden alınmaktadırlar. Temel ve Yargıtay mahkemelerinde yüksek mahkemede olduğu gibi en az 2 hâkimin yüzde olarak %15 azınlıklardan atanması gerekmektedir. Kanunla gerektiğinde özel mahkemeler kurulabilir⁴⁰¹; ancak hiçbir durumda olağanüstü mahkemeler kurulamaz. Kosova Yargı Konseyi tarafından önerilen hâkimler Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir ve görevden alınır. Yeniden atama durumunda, hâkim kanuna göre görevden alınmadıkça, görev süresi kanunla belirlenen emekli olana kadar kalıcıdır. Bir yargıcın yeniden atanması için kriterler ve prosedürler, Kosova Yargı Konseyi tarafından belirlenir ve yargıçların görevden alınması için kullanılan kriterlerden derece olarak farklılık gösterebilir.

Kosova Yargı Konseyi

Kosova Yargı Konseyi, yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlar. Kosova Yargı Konseyi, görevlerini yerine getirirken tamamen bağımsız bir kurumdur. Kosova Yargı Konseyi; Kosova'daki mahkemelerin bağımsız, profesyonel ve tarafsız olması çaba göstermektedir. Kosova Cumhuriyeti'nin multi-etnik yapısını tam olarak yansıtmayı ve cinsiyet eşitliği ilkelerine bağlı kalmasını sağlar. Kosova Yargı Konseyi, uzmanlığa sahip on üç (13) plandan oluşur. Üyeler beş yıllık bir süre için atanır. Konsey hâkimleri, yeterince temsil edilmeyen topluluklardan konsey üyelerinin atanması yasaların ön gördüğü şekilde öncelik vermeye çalışmaktadır. Kosova'nın Yargı Konseyi, adli teftiş ve mahkeme idaresi hukuka uygun olarak mahkeme kurallarının tasarlanması gerekmektedir. İstihdam ve mahkemelerin idari denetimi için yargıdaki pozisyonlara, atanma ve yeniden atanma için adayları işe almak ve teklif etmekten sorumludur. Kosova Yargı Konseyi, yargıya atanma ve yeniden atanma, adli teftiş, mahkeme idaresi, yasaya uygun olarak mahkeme kurallarını hazırlamaktır. Mahkemelerin istihdam ve idari denetimi, yargı bütçesini hazırlama ve izlemektir. Yargıç sayısını belirleme, her yargı alanında yeni mahkemelerin kurulması için tavsiyelerde bulunmak. Yeni

⁴⁰⁰ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, çan 103/3-4 ve 6.

⁴⁰¹ Tolga Ezik, Kosova Meclisi, Batı Baskısı Altında Özel Savaş Suçları Mahkemesi Kurulması Kararını Onayladı, Yorum No: 2015 / 109, Erişim Tarihi 07.04.217, <https://Avim.Org.Tr/Tr/Yorum/Kosova-Meclisi-Bati-Baskisi-Altinda-Ozel-Savas-Suclari-Mahkemesi-Kurulmasi-Kararini-Onayladi>

mahkemelerin kurulması kanunla yapılır.⁴⁰² Bu kurumun 13 üyesi vardır ve görev süreleri 5 yıldır. Bu üyelerden 5'i konseyin kendi içinden seçtiği üyelerdir. 4 üyeyi Kosova Meclisi seçer, bu 4 üyenin en az 2'si hâkim ve 1'i de Kosova Avukatlar Odası üyesi olmak zorundadır. Bunun yanı sıra, 2 üye Sırp azınlık ve 2 üye de diğer azınlıklar mensubu olmak zorundadır.⁴⁰³

Kamu (Cumhuriyet) Savcısı

Devlet Savcılığı, kanunla belirlenen bir suç veya başka bir eylemle anılan kişileri kovuşturma yetkisine ve sorumluluğuna sahip bağımsız bir kurumdur. Cumhuriyet Savcılığı tarafsız bir kurum olarak, Anayasa ve hukuk temelinde bölünmüştür. Cumhuriyet Savcılığı'nın teşkilatı, yetkileri ve görevleri kanunla düzenlenir. Cumhuriyet Savcılığı, Kosova Cumhuriyeti'nin etnik çeşitliliğini yansıtır ve cinsiyet eşitliği ilkelerini takip eder. Savcı için ilk görev süresi üç yıllıktır. Savcı yeniden atanma durumunda olursa, yasaya göre görevden alınmadıkça, görev süresi yasayla belirlenen emeklilik yaşına kadar kalıcıdır. Devlet Savcısı, Kosova Savcılık Kurulu'nun önerisine dayanarak, Kosova Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır. Savcılığın görev süresi, yeniden atanma hakkı olmaksızın yedi yıldır.⁴⁰⁴ Başsavcı, Cumhurbaşkanı tarafından Kosova Savcılar Konseyi'nin önerisiyle atanır. Anayasa Mahkemesi'nin 9 üyesi bulunmaktadır. Anayasa mahkemesi yargı kurumunu tamamlayan kurumdur. Anayasa Mahkemesi, ülkede anayasanın çiğnendiği durumlarda devreye girmektedir. Anayasanın kanunla belirlenen görev ve yetkileri vardır. Anayasa Mahkeme üyeleri Meclisin önerisiyle dokuz yıllık bir dönem için seçilir Cumhurbaşkanı tarafından atanır, başkanı ise üyeler tarafından seçilir ve görevi üç yıldır.

Kosova Savcılık Konseyi

Kosova Savcılık Konseyi, yasalara uygun olarak görevlerini yerine getirme konusunda tamamen bağımsız bir kurumdur. Kosova Savcılık Konseyi, tüm Kosova vatandaşlarının adalete eşit erişimini sağlar. Savcılık Konseyi, Devlet Savcısı'nın bağımsız, profesyonel ve tarafsız olmasını ve Kosova'nın multi-etnik doğasını ve cinsiyet eşitliği ilkelerini yansıtmalarını sağlar. Savcılık Kurulu, kanunun ön gördüğü

⁴⁰² Strateški Plan Kosovskog Pravosuđa, 2014-2019, Priština: Sudski Savez Republike Kosova, 7-12.

⁴⁰³ Kosovsko Pravosuđe ne Komunicira sa Javnošću, (Priština: Balkan Polisy Research Group BPRG, Juli 2019), 5.

⁴⁰⁴ Zakon o Specijalnom Tužilaštvu Republike Kosova, Službeni List: 27/2008, (03.06.2008), Akt br. 03/L-052, član 2-3.

şekilde işe alma, teklif etme, terfi etme, nakil ve disiplin işlemlerinden sorumludur. Kosova Savcılık Kurulu'nun oluşumu ve atama, görevden alma, yetki, organizasyon yapısı ve usul kuralları ile ilgili hükümler kanunla düzenlenir.⁴⁰⁵

Noter

Kosova'da yeni tip işlemlerden biri de noterliktir. Savaş sonrasında yürürlüğe girme çalışmış ise de 2007 yılında gerçekleştirerek 2008 yılında 03/L-010 Noter kanunu çıkarılarak 2012 yılında faaliyete geçmiştir.

3.1.5. Eğitim Sistemi

Kosova'nın bağımsızlığını 2008 yılında ilan ettiğinden beri eğitimdeki kalitesi ve eksikliği pek gideremediği ortadadır. 1981'den sonra çıkan siyasi, toplumsal ve kültürel kriz en fazla eğitimi vurmuş durumundadır. Karışık toplumsal yapının ve Yugoslavya eğitim sisteminin getirdiği müfredat, plan ve programa göre Kosova'da multi-etnik yapıli toplumun eğitim ihtiyaçlarını da gidermek sorunluydu. Arnavutların yanı sıra Sırlar, Türkler ve diğer toplulukların olduğu Kosova'da herkesin ilkokulda kendi dilinde eğitim görme imkânı yaratılıyordu.

Sırp-Hırvat dili Yugoslavya'nın resmî dili olmasına karşın bu dilde Kosova'da Sırların yanı sıra Boşnak, Goralı ve diğer olan topluluklar eğitim görebiliyordu. Arnavut dilini yabancı dil olarak haftada iki ders görme mecburiyeti vardır. İkinci yabancı dil genelde Rusçaydı, daha kaliteli bazı okullarda ise İngiliz dili görebiliyordu. Okullarda karışık eğitimler de veriliyordu. Karışık eğitim hem Arnavut hem Sırp dilinde yapıliyordu, öğrenciler her iki toplum ve diğer toplumlardan oluşuyordu. Bu düzen 90'lı yıllara kadar devam etmiştir. Krizin derinleşmesi sonucu Yugoslavya'nın parçalanmaya başlanmasıyla, Milošević rejimi yönetime gelişiyile Arnavutların eğitiminde sorun oluşmaya başladı.⁴⁰⁶

Arnavutlar çare olarak eğitimlerini Arnavut dilinde devam ettirmek için okullardan ayrılmak zorunda kaldı. İlkokul ve lise kısmı eğitim gören öğrenciler eğitimlerine özel evlerde devam ettiler. Söz gelimi durumun tersine çevrildiği dönemde ise Kosova savaşın ardında eğitimde olan durumu kısaca ele alarak yazacağız.

⁴⁰⁵ Zakon O Tužilačkom Savetu Kosova, Službeni list: 83/2012, (29-10-2010), Akt Br. 03/L-224, član 4.

⁴⁰⁶ Sonja Biserko, Milošević vs Jugoslavija, Knjiga, Hels. odb. za ljud. pr. u Srbiji B, (January 2004), 400-403.

NATO Harekâtı Sonrası Kosova'da Eğitim Durumu

Kosova, Sırbistan yönetiminden NATO Harekâtıyla, BM'nin 1244 sayılı kararı sonrası UNMİK yönetimine geçti. Doğal olarak eğitim durumu da eski sistemin devamıydı. Baskılı döneminde özel evlerde eğitim gören Arnavutlar okullara dönmüştür. Buna karşın Sırp'ların çoğu Kosova'nın büyük şehirlerinden ayrılarak Sırbistan'a veya Kosova'nın kuzey kesimlerinde yerleşmişlerdir. Sırp'lar her ne kadar UNMİK misyonun bir parçası olarak eğitimine tabi oldular ise de müfredat, plan, program, kitap ihtiyaçlarını ve kullanımı Sırbistan'ın kitaplarını, müfredatını ve planını kullanmaya devam etmişlerdir.⁴⁰⁷

Boşnak dilinde müfredatın, plan programın ve kitapların olmayışı bu toplulukların da eski olan sisteme, daha doğrusu Kosova'da bulunan Sırp sistemi ve kitaplarını okumaya devam etmişlerdir. Bu müfredat, azınlık olan Türk ve Boşnak dilinde plan ve kitapların olmayışı, Kosova Türk toplumu da bu krizden nasibini almıştır. Elinde bulunan kitap ve sistemle devam ederken, baş göstermeye başlayan sıkıntılar azınlıklar için en büyük ve baş sorunu olmaya ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılara düşen topluluklar Boşnak, Goralı ve Türkler oldu. Nüfus bakımından çok az olan bu topluluklar için öncelikli sorun kendi dillerinde kitapların olmaması idi.⁴⁰⁸ İşte burada fırsatı kollayan Sırbistan, Sırp yerleşim yerlerinin dışında Boşnak ve Goralılar'ın okuduğu okullarda paralel eğitim sistemini yaratmayı başarmıştır. Eğitim ve okullarda eksik olan her şeyi doldurarak kendi büyük yatırımları gerçekleştirmiştir. Bu toplumlar üzerinde ulusal çıkarlarını Kosova'da kullanma yoluna koyulmuştur.

Kosova Eğitimi Üniversite Öncesi (Anaokulu, İlk-Orta Öğretimi ve Liselerde)

UNMİK geride bıraktığı on yıl döneminde olsun, Kosova'nın bağımsızlığında olsun, eğitim alanındaki sistemin ilerlemesi ve gelişmesinde genelde kapsayıcı eğitim uygulanıyordu. Eğitim kurumlarının inşası, okul altyapıları ve öğretmenlerin maaşlarının düzeltilmesi konularında ilerleme yapıldı; ama eğitimin genelinde düzeltilmesinde ilerleme kaydedilemedi.⁴⁰⁹ En kritik ve hassas sosyal alanlardan olan eğitim halen aynı konumda seyretmeyi devam etmektedir. Kosova'daki eğitimin

⁴⁰⁷ Paralelne Strukture na Kosovu, OSCE Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju misija na Kosovu odeljenje za ljudska prava, decentralizaciju i zajednice, Priština, (2006-2007), 33-42.

⁴⁰⁸ Pristup Zajednica Preduniverzitetskom Obrazovanju na Kosovu, Priština: OSCE, (2018), 14-15.

⁴⁰⁹ Klajv Boldvin, Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom, izvestaj (rapor), Priština: Minority Rights International (2006), 11. 14. 44- 46.

karşılaştığı sorunların başında, okul altyapısının yetersizliği ve zayıf öğretmen performansı, öğretmen eğitimi için yeterli bütçenin olmayışı, var olan öğretim materyaller yeni müfredat için uygun değildir ve kalite güvence mekanizmalarının eksikliği söz konusudur.⁴¹⁰ Beş unsurun bir arada olması eğitim zincirini oluşturan en önemli noktalardır. Bunlar birbiriyle bağlantılı olup kalitesinin ana katmanlarıdır. Bunların yanı sıra hükümet ajandasının içinde önceliklerinde olması kuşkusuz stratejilerin verimi gerçekleştirebilecektir.

Kosova Eğitim Sistemi üç Gösterge ile Analiz Edilmektedir

1. Okullara erişim,
2. Kalite ve
3. Eğitimin iş gücü piyasasına ilgisi.

Her ne kadar okul altyapısı konusunda yapmış olduğu yatırımlar (kendi bütçesi ve Uluslararası hükümet kurumları ve STK'lar tarafından) yapılmış ise de hâlâ eğitim kurumlarına erişme imkânı istenilen düzeye erişilmedi.⁴¹¹ Öğrenciler için yeterince yer olmadığı için Avrupa standartlarına göre okullar çalışmamaktadır. Halen okullar vardiyalı (sabah ve öğlen), laboratuvar ve diğer mevcut atölyeler eksiklikler ile çalışmaktadırlar. Kalite ve eğitimin işgücü piyasasına ilgi konusu olunca Kosova halen yolun başındadır. Eğitimin kalitesi esas olarak müdahale yoluyla sağlanır, üniversite öncesi eğitimi geliştirmek genelde yüksek eğitim politikasına bağlıdır. Eğitimde oluşan zorluklara ayrılacak tematik sektörler arası bir yaklaşımı benimseyerek eğitim sisteminin zorluklarını çözmek gerekir. Yeni stratejik planın anahtar kelimeleri şunlardır: kapsayıcılık, kalite ve sorumluluktur.⁴¹²

Bu yüzdendir ki Kosova 2016-2021 yılları arasında üniversite öncesi eğitim için kalite güvence stratejisi yapmıştır. Bu güvence stratejisi üç ana kola ayrılmaktadır. Modern eğitim için öğretim sürecinin yeniden düzenlenmesinden geçmektedir. Yaşam boyu bir öğretim kariyerinin oluşturulması ve müfredatın pratik yönlerinin güçlendirilme çalışmasıdır. Öğretmenlerin maaşları yükseltilmesi 2010 yılında gerçekleşti ama bu

⁴¹⁰ Luljeta Aliu, Analiza kosovskog obrazovnog sistema, Priština: Friedrich Ebert Foundation Priština office, (2019), 7.

⁴¹¹ Profi li donatora i UN implementirajucih agencija, Priština: Ministarstvo za Evropsku Integraciju, (Maj 2012), 6-7.

⁴¹² Strateški Plan Obrazovanja na Kosovu 2017-2021, Priština: Ministarstva za Obrazovanje Nauku i Tehnologiju, (Jul 2016), 6-7.

hamle beklenen kaliteyi getiremedi. Sebep olarak eğitim sisteminin aktörleri yasalarda sorumluluk konusunda eleştirilerini dile getirmişlerdir. Çünkü yasaya göre üniversite öncesi eğitim sorumluluğu belediyelere bırakılmıştır. Belediye eğitim müdürlükleri kalite konusunda formel sorumluluğu yürütmektedir.⁴¹³ Merkez ile yerel yönetim kalite sorumluluğu konusundaki bilinç bulanıklığını yaratmaktadır.

Bu stratejinin gerçekleştirebilmesi konusunda siyasî idarenin isteksizliği nedeniyle planlanan 5 yıllık bütçesi 80 milyon Eurodur. 2017 yılında ise 20 milyon Avro ayrılması gerekirdi; ama bu gerçekleşmedi.⁴¹⁴ Kosova savaşının hemen ardından 2004'te yeni eğitim planı, müfredatı ve eğitimi yeterliliğe dayalı olarak başlaması gerekirdi. Başlatılmasını yavaşlatan öğretmenlerdi. Ayrıca bu müfredatı uygulayacak kitaplar uyarlanmamıştı. Hükümet ve Bakanlık yönetimi eğitime yönelik fonlar ve Ulusal Kalkınma Stratejisi tarafından belirlenen önceliklere ulaşmak için yetersizdi.

Kosova'daki Eğitim Sisteminin Organizasyonu

2004'te başlaması planlanan müfredat uygulaması başlamayınca, eski olan sistem şekli şöyleydi:

- Ana okul ve ilkokul öncesi yoktu,
- İlkokul iki bölümden oluşuyordu, 1. ile 4. sınıf ilköğretimi 7-11 yaş öğrencileri kapsayan uygulamadır. 5. ile 8. sınıfı ise ilkokulun ikinci bölümünü oluşturup 11-15 yaş arasını kapsamaktaydı,
- Lise kısmı genelde 4 yıllıktır.

2004 yılından itibaren yeni müfredat uygulamaya konulduğunda, yeni tek şey ana okul ve kreşlerin açılmasıydı. Daha sonralarda ise yeni sisteme geçişi yeni müfredat, deneme amaçlı uygulamaya 2013'te başlandı. Şimdi ise uygulanan bu müfredata göre eğitim sistemi şu şekildedir:

- Okul öncesi eğitim (6 yaşın altındaki çocuklar),
- İlköğretim (1-5. Sınıflar, 6-10 yaş arası çocuklar),
- Ortaöğretim (6-9. Sınıflar, 11-14 yaş arası çocuklar),

⁴¹³ Strateški Plan Obrazovanja na Kosovu 2017-2021, 63.

⁴¹⁴ Radio Evropa e Lirë: <https://www.evropaelire.org/a/28238678.html>.

- Lise öğretimi (10-12 sınıf, 15-18 yaş arası çocuklar) ve
- Yükseköğretim.

Üst orta seviye liseler (derece X - XII) kamu ve özel sektörde (lisanslı) faaliyet gösteren düz lise ve meslek liseleri ayrılmıştır. Her iki bölüm de aynı düzey okullarıdır. Düz liselerde sayısal ve sözel eğitim verilmektedir. Sayısal genel, doğa bilimleri, matematik, bilişim ve sözel genelde dil okullara ayrılmıştır. Meslek liseleri şu yönlele ayrılmıştır: Teknik, tarımsal, ekonomik, tıp, müzik, ticaret, teolojik, sanatsal ve yetkin merkezler olarak.⁴¹⁵

Yükseköğrenim

Yükseköğretim de seviyelere ayrılmıştır. 3-4 yıllık eğitim 180 veya 240 ECTS (AKTS) AKTS kredisi olan ilk seviye Lisans derecesi ile biter. 60 veya 120 ECTS (AKTS) kredisi ile lisans sonrası 1-2 yıllık ek çalışmalarla ikinci seviye, bir Yüksek Lisans derecesi ile sona erer. Yükseköğretimin üçüncü düzeyinde, doktora çalışmaları takip edilebilir. Yükseköğrenim düzenli veya yarı zamanlı olarak izlenebilir.⁴¹⁶

Kosova'daki Eğitimi İstatistik Verileri

Kosova, halk eğitim sisteminde 43 okul öncesi kurum, 952 ilkokul ve ortaokul, 19 lise ve 9 devlet yüksek okulunu kapsamaktadır. Bu kurumlara ek olarak, Kosova'da 88 özel okul öncesi kurum, ilk ve orta öğretim sağlayan 10 lisanslı özel kurum ve 30 lisanslı özel yükseköğretim kurumu bulunmaktadır.⁴¹⁷ Müfredat Çerçevesinin kabul edilmesinin ardından, uygulanmasına ilişkin yasal dayanak ve temelin uygulanması için destekleyici belgeler hazırlanmıştır. Eğitim Bakanlığı planlamasına dayanarak, müfredatın 2011-2014 eğitim-öğretim yılında tüm Kosova okullarında uygulanması bekleniyordu. 2013-2014 eğitim-öğretim yılı, müfredat pilot uygulaması başlatmış. Başlangıçta 10 okulda gerçekleştirildi. Bir yıl sonra uygulama 30 belediyede ve 92 okula genişletildi.

Çekirdek müfredatın yeni "Müfredat Çerçevesi" yoluyla geliştirilmesi öngörülen yeterlilikler, bilgi, beceri ve tutumları içerir. Öğrencilerin dijital çağda, serbest piyasa

⁴¹⁵ Zakon o Preduniverzitetskom Obrazovanju u Republici Kosovo, Službeni List: 17/2011, (16.09.2011), 04/L-32.

⁴¹⁶ Statistikat e Arsimit në Kosovë 2016-17, (Sistemi për Menaxhimin e Informatave në Arsim), Prishtinë: Ministria e Arsimit, e Shkencës dhe e Teknologjisë - Agjencia e Statistikave të Kosovës, (Qershor 2017), 13.

⁴¹⁷ Aliu, Analiza kosovskog obrazovnog sistema, 13.

ekonomisinde ve önemli ölçüde birbirine bağımlı bir dünyada başarıya ulaşmalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir. Geliştirilmesi gereken yeterlilik türleri şunlardır:

- İletişim ve ifade yetkinliği,
- Düşünme yetkinliği,
- Öğrenme yeterliliği,
- Yaşam, iş ve çevre için yeterlilik,
- Kişisel yeterlilik ve
- Yurttaşlık yeterliliğidir.

Bu yeterlilikleri elde etmek için sonuç formülüne göre farklı müfredat alanları için aşağıdaki gibi gerçekleştirilmelidir:

- Diller ve iletişim,
- Sanat,
- Matematik,
- Doğal bilim,
- Toplum ve çevre,
- Beden eğitimi, spor - sağlık ve
- Yaşam ve iş.⁴¹⁸

Bu alanların genel konseptleri şunlardır:

- Bireyler, gruplar ve sosyal ilişkiler,
- Sosyal ve doğal süreçler,
- Normlar, haklar ve sorumluluklar,
- Karar verme, kurumlar ve
- Çevre, kaynaklar ve sürdürülebilir kalkınmalardır.

⁴¹⁸ Kurikulum Kosova, Jezgro Kurikuluma za Pripremni Razred i Osnovno Obrazovanje na Kosovu & Niže Srednje Obrazovanje na Kosovu, Br. 290/01B (22.10.2012)., Priština: Ministarstva za Obrazovanje Nauku i Tehnologiju, Kabinet Ministra, / yenilenmiş hali, br.232/01B, (25.10.2016).

Yeni müfredatın yavaş genişlemesi ile ilgili bazı problemler şunlardır: Öğretmenlerin müfredatın uygulanmasında eğitim, rehberlik ve gözetim için az sayıda ve yetersiz koçluk konularının hazırlanmasında eksikti. Eğitim sisteminde sınırlı meslekî ve finansal kapasiteler, müfredatın uygulanması için destekleyici materyallerin hazırlanmasında, gecikmeler ve uygun ders kitapların eksikliğinin olmasıdır. Kosova eğitiminin etnik karaktere sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunu daha önce açıkladık; ama Sırp ve Goralılar'ın bir kısmı Sırp müfredatına göre eğitimlerini sürdürmektedirler, yukarıda verdiğimiz yeni müfredatın dışında ve istatistik verilerine girmezler.⁴¹⁹

Kosova'da İlkokul ve Lise Kitaplarının Basımı

İlk ve lise kitaplarının basımı ve belirlenmesi Eğitim bakanlığının prosedüre göre gerçekleşir. Kitapların içeriği planı ve programı halka açık ilanla (konkur) alınan uzmanlar tarafından hazırlanır. Bakanlığa sunulur ve böylece kitaplar belirlenir. Gene halka açık konkuruyla kitapların basımı için bütün basımevlerinin ihaleye katılma hakkı vardır. Basılan kitaplar ilk, orta ve liselerde bedava dağıtılmaktadır. Eğitim Bakanlığı her sene kitap kataloğu çıkartmaktadır. Öğretmen hangi kitabı kullanacağı kendisi seçme hakkına sahiptir.⁴²⁰

Kosova'daki kitapların basımını şu anda iki basımevi tarafından gerçekleştirilmektedir:

- Dukagjini ve
- Libri shkollor.⁴²¹

Kullanılan dil konusu ise Kosova'da resmî dil Arnavutça ve Sırpçadır. Bunun yanı sıra belediyede en az % 5 olan bir etnik grubun veya topluluğun konuştuğu dil de belediye düzeyinde resmî dil olur.⁴²² Örnek verecek olursak Kosova'da ilkokul ve liselerde Arnavutça ve Sırpçanın dışında resmî dillerin konuşulduğu ve okullarda resmî olarak kullanılan diller şu şekildedir:

- Boşnakça: İpek, İstok, Prizren ve Dragaş'ta (Gora bölgesinde),

⁴¹⁹ Pristup Zajednica Preduniverzitetskom Obrazovanju na Kosovu, 30-31.

⁴²⁰ O Izdavanju Školskih Udžbenika, Nastavnih Sredstva, Školskoj Lektiri Pedagoškoj Dokumentaciji, Zakon Službene Novine: 9/2007, (01.02.2007), Akt Br. 02/L-67,

⁴²¹ O Izdavanju Školskih Udžbenika, Nastavnih Sredstva, Školskoj Lektiri Pedagoškoj Dokumentaciji, član 5-9.

⁴²² Zakon Upotrebi Jezika, Službeni Novine Privremenih Institucija SamoUprave na Kosovu 2/10, 01.03.2007, član 2/2.3.

- Türkçe: Priştine, Prizren, Gilan, Vuçitrn ve Mamuşa'da,
- Sırpça: Sırpların yaşadığı yerler, belediyeler ve paralel eğitimin verildiği Dragaş belediyesinin Gora bölgesinde ve
- Arnavutça Kosova'nın tamamında verilmektedir.

3.1.6. Finans Sistemi

Kosova'da savaştan sonra devlet yönetimini eline alan UNMİK yönetimi, finans sistemini ve ekonomisinin geleceğini canlı tutacak ve geliştirecek halkın ve devletin ihtiyaçlarını karşılayacak olan devlet hazinesini 1999 yılında kurdu. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'nın kurulması sonrası Kamu Mali Yönetimi ve Hesap Verebilirlik Kanunu'nun hazırlanmıştır. Takiben Aralık 2003'te Merkezi Mali Otorite'nin kurulması ile birlikte Hazine oluşturulmuş, Maliye Bakanlığı bünyesinde yer almakta ve faaliyet göstermektedir.

Kosova Hazinesi, Kosova Cumhuriyeti'nin konsolide fonun yönetmenin yanı sıra, Kosova Hazine işlerinin ve yürürlükteki diğer tüzüklerin düzenlenmesi ve sistemleştirilmesi hakkında olan kanun ve yönetmeliklerle kendisine verilen tüm yükümlülükleri yerine getirmekten sorumludur.⁴²³ Hazine, kamu maliyesi konusundaki sorumluluklarını önemle yöneterek geniş özerklik içinde çalışır. Bununla beraber diğer şeylerin yanı sıra, organizasyonu ve personelinden sorumludur. Doğrudan Maliye Bakanı'na rapor veren Genel Müdür tarafından yönetilir. Hazinenin faaliyet alanı ve sorumlulukları, belirli alan ve sorumluluklara göre müdür yardımcıları tarafından yönetilen dört ana alana ayrılmıştır:

- Nakit ve kamu borç yönetimi,
- Operasyonlar ve sistem muhasebesi,
- Raporlama, izleme ve
- Yönetim.

Hazinenin diğer kapsama alanları şu şekilde özetlenebilir: Bütçe kuruluşlarının para akışını tek hazine hesabı uygulamalarına göre fonların tahsisi yoluyla Kosova

⁴²³ Zakon o Upravljanju i Odgovornosti za Rad u Javnim Finansijama, Službeni List: 27/2008, 03.06.2008, Akt br. 03/L-048, član 4.

Cumhuriyeti bütçesinin uygulanmasını yönetir. Yurt içi ve yurt dışında Kosova Bütçesi'nin banka hesaplarını, iç ve dış kamu borçlarını yönetir. Kosova bütçesinin muhasebe kayıtlarını oluşturur ve sürdürür (uygular). Kosova Cumhuriyeti Hükümeti için genel mali raporlar hazırlar. Operasyon fonksiyonu sayesinde, gelirlerin toplanmasında ve kamu parasının harcanmasında bütçe kuruluşları ile ilgili rolünü yerine getirmekle sorumludur.

Kosova Mali Yönetim Bilgi Sistemini ve Hazine bilgi sisteminin işleyişini yönetir. Kosova Bütçesi'nden maaş alan tüm çalışanların maaş bordrosunu yönetir ve maaş bordrosunu aylık olarak düzenler. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile koordine edilen yerleşik politikalara göre, ilgili mevzuata uygun olarak tüm sosyal kategoriler için aylık sosyal planları yürütür; bütçe ve hazine çalışanlarını organize etmektedir. Hazine aynı zamanda çeşitli mali raporlar ve hükümete genel raporları, konsolide bütçesini Ulusal Denetim Ofisi tarafından denetlenen yıllık mali raporları hazırlayıp yaymaktadır. Bu raporlar ayrıca Bakanlığın internet sitesinde de yayınlanmaktadır. Hazine İç Denetimi, Hazine Genel Müdürü tarafından yönetilmektedir. Üst yönetimde, her biri belirli bir alandan sorumlu dört Genel Müdür Yardımcısı bulunmaktadır. Hazine bünyesinde, Ücretler Bölümü de dâhil olmak üzere 11 bölüm sistematik hale getirilerek çalışmaktadır.⁴²⁴

Maliye Bakanlığı

Tüm kamu parası, yönetmeliklere göre (Kontrol ve Mali Yönetim Yönetmeliği) uygun olarak Kosova Konsolide Fonu'na yatırılmalıdır. Kamu parası ancak bu yasa uyarınca düzenli bir şekilde tahsis edilir, kullanılabilir veya harcanabilir.⁴²⁵ Hazinenin yukarıda saydığımız görevleri en önemlilerden, kamu parasını yatırım yapma sorumluluğuna bağlı olarak Bakan, Hazine tarafından kamu parası yatırımı ve diğer yatırım faaliyetleri için gerekli koşulları belirler. Kamu parası yatırımı için bir strateji hazırlar. Bu yatırım stratejisi aynı zamanda karşı tarafla ve belirli ülkelerle ilişkili riskleri de ele alır ve bir yatırım komisyonu kurulması için hükümler içermelidir. Maliye Bakanlığı bünyesinde bir Bütçe Dairesi de kurulmuştur. Bütçe Departmanı, üst düzey bir kamu görevlisi olan

⁴²⁴ Uredba o unutrašnjem organiziranju i sistematizaciji radnih mesta u Trezoru Kosova, Vlade Kosova, Odluku br. 04/175, 07.03.2014. ve Uredba (VRK) br., 06/2014.

Pdf formatı, <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/57F4C687-C24E-4B9C-8107-C43263A30952.pdf>

⁴²⁵ O Upravljanju i Odgovornostima za Rad u Javnim Finansijama, Službene Novine: 27/2008, (03.03.2008), Akt Br. 03/L-048, član 2/3.

Genel Müdür tarafından yönetilmektedir. Bütçe Dairesi iki ayrı birimden oluşur: Merkezî bütçe birimi ve Belediyeler bütçe birimi. Bu birimlerin her biri, atanmış bir üst düzey kamu görevlisi tarafından yönetilir.

Maliye Bakanlığı'nda Ekonomi Politikalar

Maliye Bakanlığı bünyesinde bir Ekonomi Politikası Dairesi kurulmuştur. Ekonomik Politika Dairesi, makro-ekonomik tahminler ve olası senaryoların yanı sıra mali tahminler yapmaktır. Kosova Konsolide Bütçesi'nin genel parametrelerini ve orta vadeli bütçe stratejisini belirlemekten sorumludur. Ekonomi Politikası Departmanı ayrıca mali risk analizleri gerçekleştirebilir ve büyük tahmin programlarında olası senaryoları planlayabilir. Mali yılı için tüm bütçe tahsisi 31 Aralık gecesi sona eriyor; ancak yine de bir belediyede harcanmayan kaynak gelirlere ilişkin bütçe tahsisi, bir sonraki mali yılda belirli bir belediye için devam ettirilebilir.⁴²⁶

Belediye Gelirleri

Bir belediyeden elde edilen gelirler, toplanan tüm paralar, "belediyenin şahsi gelirleri " olarak nitelendirilip nitelendirilmemelerine bakılmaksızın, derhal belediyenin resmi banka ciro hesabına yatırılmalıdır. Belediyenin şahsî gelirleri adına yatırılan tüm gelirler ve tutar, yalnızca belirli bir belediyeye tahsis edilen gelirlerdir. Bu gelirler, bütçe teklifiyle o belediyenin bütçe fonlarının tahsis talebine göre (o) belirli bir belediyeye tahsis edilir. Bir belediye tarafından toplanan katılım, tarifeler, vergi yükümlülükleri veya vergilerden toplanan gelirlerin bir belediye için tahmini tutarı aşması durumunda, belirli bir belediye için bütçeden tahsis edilen fonlar önceden tahsis edilen fonları artırılacaktır.

Kosova'da maliye ve hazine tarafından paranın üç ana işlevi şunlardır:

- Bir değişim ve ödeme aracı olarak paranın işlevi,
- Değer saklama işlevi ve
- Mal ve hizmetlerin değerlendirme işlevi.

⁴²⁶ Bunlar Belediyenin kendi gelirlerden oluşan gelirler hazineye devredilmez.

Paranın etki alanı geniştir ve şu şekilde açıklanabilir: Doğrudan ödeme işlemi (nakit işlemi), bankacılık işlemleri (işlemler), tazminat şeklinde ve ayrıca elektronik ödeme (para transferi) şeklindedir.

Kosova'da tedavülde kullanılan para Euro'dur.⁴²⁷

Merkez Bankası

Kosova Bankacılık Ödeme İdaresinin öncüsü olan Kosova Merkez Bankacılık İdaresi, Kosova topraklarındaki malî kurumları lisanslama, denetleme ve düzenleme hakkına sahip özel nitelikte bir kamu kuruluşudur. Kosova Bankacılık Ödeme Kurumu, Birleşmiş Milletler Kosova Geçici İdare Misyonu UNMIK hükümlerine uygun olarak kurulmuştur.⁴²⁸ 1 Ekim 2001 yılındaki yasa değişikliğiyle Kosova Bankacılık Ödeme Otoritesi'ne dönüştürülmüştür.

Ayrıca, 24 Ağustos 2006'da BM Genel Sekreterin Özel Temsilcisi, Kosova Merkez Bankacılık Otoritesi'ni kuran yeni bir tüzük imzaladı ve böylece Kosova Bankacılık Ödeme Otoritesi'ni, Kosova Merkez Bankacılık Otoritesi'ne dönüştürdü. Bunlara ilaveten Kosova Merkez Bankası 27 Temmuz 2010 yılında kurulmuştur.⁴²⁹ Kosova Anayasası ve Kosova Meclisi tarafından kabul edilen kanun hükümlerine göre, Kosova Merkez Bankası kamu tüzel kişiliğidir idarî ve malî özerkliğe sahiptir.

Geçerli yasaya göre KMB'nın hedefleri şunlardır:

- Merkez Bankası'nın temel amacı, güvenli finansal, istikrarlı ve verimli bir ödeme sistemine dâhil olmak üzere istikrarlı bir finansal sistemi teşvik etmek ve sürdürmektir.
- Merkez Bankası'nın bu temel hedefe ulaşmanın bir diğer amacı da yurt içi fiyatlarda istikrarın sağlanmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunmaktır.
- Merkez Bankası, bu hedeflere ulaşılmasına hanel getirmeksizin, hükümetin genel ekonomi politikalarını destekler.

⁴²⁷ UNMIK Uredba, O Valuti Koja je Dozvoljena Za Koriscenje na Kosovu, UNMIK/URED/1999/4, (26.01.2002)

/UNMIK yönetim döneminde Şubat 2002'ye kadar Kosova'da Almanya'nın "Mark" para birimi kullanılmaktaydı. Avrupa Birliğinin Euroya geçmesiyle Kosova'da tedavülde euro kullanılmaktadır.

⁴²⁸ UNMIK Uredba, O Upravi Platnog Prometa i Bankarstva Kosova, UNMIK/URED/1999/20, (15.11.1999).

⁴²⁹ Zakon za Centralnu Banku Republike Kosova, Službeni List:77/2010, (16.08.2010), Akt br. Br. 03/L-209.

- Merkez Bankası, kaynakların etkin dağılımına katkıda bulunmak amacıyla serbest rekabete dayalı açık piyasa ekonomisi ilkesine göre hareket eder.
- Merkez Bankası'nın yürürlükteki kanunla belirlenen hedeflere ulaşmadaki yükümlülükleri şunları içerir:
- Mevduat sigortası planını denetlemek, piyasa işlemlerini yürütmek ve âcil likidite sağlamak da dâhil olmak üzere malî açıdan istikrarlı bir sistemin politikalarını tanımlamak ve uygulamak,
- Bu kanunda veya diğer kanunlarda ayrıca belirtildiği üzere mali kurumların düzenlenmesi, ruhsatlandırılması, tescili ve denetimi,
- Güvenli, istikrarlı ve verimli ödeme sistemlerini teşvik etmek ve izlemek, menkul kıymetlerin takas edilmesi ve silinmesi,
- Kosova'da yeterli miktarda banknot ve madenî para tedarikinin sağlanması,
- Uluslararası rezervlerin bakımı ve yönetimi,
- İstatistikî verilerin toplanması ve yayınlanması;
- Yurt içi fiyat istikrarının sağlanmasına ve sürdürülmesine katkılar,
- Kosova Cumhuriyeti Meclisi, Hükümeti ve genel kamuoyunu, bu yasa da ayrıca tanımlanan politikalar, işlevler ve işlemler hakkında bilgilendirmek,
- Hükümet ve Kosova'daki herhangi bir kamu kuruluşu için bir bankacı, malî müşavir ve malî ajans olarak hareket etmek,
- Yetki alanına giren konularda komitelerde ve uluslararası kuruluşlarda işbirliği ve katılım,
- Bu yasa veya başka herhangi bir yasa kapsamındaki görevlerinin ifasından kaynaklanan yan faaliyetlerde bulunmak.⁴³⁰

Devlet Bütçesi

Devlet Bütçesi gelecek yıl için devletin ekonomik planı olarak kabul edilebilir. Devlet bütçesi kanunla aynı şekilde hareket eder, devlet bütçe planı Kosova Cumhuriyeti Hükümeti tarafından başlatılır.⁴³¹ Bu plan, belirli bir yıl için hükümet kurumlarının talebi üzerine gelecek yıl için maliyetleri öngörür ve bu plan daha sonra Kosova

⁴³⁰ Centralna Banka Kosova-Funkcije i Odgovornosti, Erişim Tarihi, 15.06.2019, <https://bqk-kos.org/o-cbk/?lang=sr>

⁴³¹ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, çlan 65/1, 5. - 21.

Ayr. bak. Zakon o upravljanju i odgovornosti za rad u javnim finansijama, 27/2008, (03.06.2008), Akt br. 03/L-048.

Parlamentosu tarafından kabul edilir. Yıl boyunca ön görülemeyen maliyetler ortaya çıkabileceğinden, tüm maliyetlerin bu plana dâhil edilmesi gerekmez. Acil gider gerektiren veya bütçe kuruluşu olmayan bir durum olup olmadığına göre Bakanlıktan ek fon talep edebilir. "Kamu parası", bir bütçe kuruluşu, kamu otoritesi veya kamu tarafından kontrol edilen bir şirket veya yukarıdakilerden herhangi biri adına kabul edilen, denetlenen, emanet edilen veya bunların kontrolü altında olan para veya finansal varlık anlamına gelir. Yukarıda belirtilen "nakit veya finansal varlıklar" terimi, bunlarla sınırlı olmamak üzere, nakit, madenî paralar, eşit değerde nakit, ücretler, kupürler, fişler, yüksek likiditeye sahip finansal araçlar ve yüksek likiditeye sahip menkul varlıklar (örneğin değerli taşlar, yarı değerli taşlar veya değerli metal mücevherler).

Kamu parası aşağıdakileri içerir; ancak bunlarla sınırlı değildir:

- Kullanım ücretleri, tarifeler, yükümlülükler ve tarifeler,
- Faiz, temettü veya diğer ödemeler,
- Herhangi bir mülkün satışından, verilmesinden veya alınmasından elde edilen gelir,
- Düzenleyici tarifeler, lisans tarifeleri ve benzer tarifeler ve ücretler,
- Sunulan hizmetler, malların tedariki ve yapılan işler için ödemeler, tarifeler ve ücretler,

Doğrudan ya da lisansların verilmesi yoluyla veya belirli kamu kaynaklarının haklarının satışından elde edilen veya gerçekleştirilen gelirler. Bunlarla sınırlı olmamak üzere, arazi kullanma hakkı, doğal kaynakları keşfetme ya da kullanma hakkı veya kullanma hakkı fikri mülkiyet hakkının yanı sıra,

- Kira,
- Şartlı ve sigorta mevduatları,
- Mali cezalar, hukuk davalarından kaynaklanan zararların tazmini ve ayrıca sigorta gelirleri,
- Uluslararası kuruluşlardan, yabancı hükümetlerden ve başka herhangi bir kaynaktan sağlanan hibe veya bağışlar.

Bütçe her belediye ve onun kurum ihtiyaçlarını, yıllık yatırımlarını belirlendikten sonra Eylül ayında belediye meclislerinde kabul edilir. Belediye, ajanslar, yargı ve diğer kamu

kuruluşları yıllık bütçelerini planladıktan sonra bağlı bulundukları Bakanlıklara gönderirler. Bakanlıklar genel bakanlık bütçesini oluşturduktan sonra Finans Bakanlığı devlet bütçesi olarak Hükümete sevk edilir. Hükümet aralık ayında bütçeyi mevcut malî yıl geçmeden kabul eder.

3.1.7. Vergi Sistemi

Kosova'daki vergi politikası, geniş bir vergi tabanı sağlayan ve vergiye itaatsizliği önleyen basit düzenlemelere yöneliktir. Vergiler, iş biçimine ve yıllık ciroya göre farklılık gösterir. Vergi İdaresi, üç ana vergi toplama rejimi uygulamaktadır:

- Katma Değer Vergisi (KDV),
- Kurumsal Gelir Vergisi (KGV),
- Kişisel Gelir Vergisi (KişGV)

Katma Değer Vergisi

Kosova'daki ana vergi, mal ve hizmetlere ödenen KDV'nin Katma Değer Vergisidir. Bu verginin normu, menşesine bakılmaksızın tüm mallar için % 16 ve ihracata yönelik mallar için % 0 olarak sabitlenmiştir. Yıllık cirosu 50.000 €'dan fazla olan şirketlerin KDV için kaydolması gerekir.⁴³² İthalat söz konusu olduğunda, KDV ödeme süresi 6 aydır ve Kosova idarî sınırlarında tahsil edilir.

Kurumlar Vergisi

Bu vergi, yıllık ciroya bağlı olarak her üç ayda bir ödenir. Bu kurumlar vergisinin normu, % 10 miktarında 50.000 € yıllık cirodan fazladır.

Kişisel Gelir Vergisi

Bu tür vergiler, maaş, iş, kira tahsilatı, faiz, emlak vb. gelirlerden alınır. Maaş üzerinden hesaplanan ücret vergisi oranları, normalde maaş düzeyine bağlı olarak artan oranlardadır ve aynı zamanda bölgedeki ve AB ülkelerinde en düşük standartlardır.

Vergi normları

- Yılda 960 Euro'ya kadar % 0

⁴³² Zakon o Porezu na Dodatu Vrednost, objavljen: Sluzbeni list: 65/2010, 05.02.2010, Br. 03/L-146, član 6.

- Yılda 960 ila 3000 Euro arasında % 4
- 3001'den 5400 Euro'ya kadar % 8
- 5400 Euro / yıl üzerinde % 10

Tahmini Vergi

Bu tür vergiler, yıllık cirosu 100.000 Euro'nun altında olan tüm bireysel şirketler tarafından ödenir.⁴³³

Emeklilik Katkısı

Bireysel emeklilik tasarruf hesaplarının idaresi ve yönetiminden sorumlu Kosova Emeklilik Tasarruf Vakfı'dır (Trusti). Bu vergi, çalışanı olduğu kadar işvereni de çalışanın maaşının % 5'i ve işveren tarafından % 5'i oranında işçi maaşının finansmanına katkıda bulunmaya mecbur eder.⁴³⁴

Gümrük

UNMIK Gümrük Hizmeti, gümrük denetimine tabi malların gümrük düzenlemeleri ve diğer ilgili hükümlere uygun olarak düzgün ve tek tip uygulanmasını sağlamak için 1999 yılında Avrupa Birliği Statüsüne göre UNMIK tarafından kurulmuştur. 12 Aralık 2008'de UNMIK Gümrükleri, Kosova Gümrüklerine dönüştürüldü. Kosova Meclisi tarafından 11 Kasım'da kabul edilen yeni Kosova Gümrük ve Tüketim Kanunu bu geçişi kolaylaştırmıştır.⁴³⁵ Söz konusu Yasa, Avrupa Birliği'nin (AB) yasal standartlarıyla tamamen uyumludur ve diğer şeylerin yanı sıra, Kosova Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişimi bir hedeftir. Gümrük hizmeti hem ekonomik hem de sınır güvenliği açısından devlete katkı sağlamaktadır.

Gümrükten tahsil edilen gümrük vergilerine ek olarak, sınırlarda KDV ve ÖTV alınır. Gelir toplamının yanı sıra, Kosova Gümrükleri toplumu uyuşturucu ve diğer yasadışı mal kaçakçılığından ekonomik suç mal kaçırmanın zararlı etkilerden korur. Gümrük vergilerinin toplanması, Katma Değer Vergisi, Tüketim Vergisi tümü Kosova Konsolide Bütçesi'ne akmakta ve böylece ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olunmaktadır.

⁴³³ Poreski sistem Kosova, Odeljenje za ekonomsko-javne politike i meğunarodnu finansijsku saradnju Divizija za fiskalne politike, Maliye Bakanlık Yayınladığı broşur, Erisim tarihi, 03.08.2018, <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/98A0A00D-3770-432D-8E7F-2BFED7D045A3.pdf>

⁴³⁴ Zakon o Porezu na Lični Dohodak, službeni list: Službeni List:64/2010, Akt br. 01.02.2010, 03/L-161, član 9.

⁴³⁵ Zakonik o Carini i Akcizama na Kosovu, službeni list: 43/2008, 11.11.2008, Akt br. 03/L- 109.

Aynı şekilde Gümrük Hizmetleri hem ekonominin korunmasını hem de markaların korunmasını sağlayarak ithalat ve ihracatı kontrol etmekte ve dış ticaret için doğru istatistikler toplamaktadır.

Kosova Gümrükleri, AB standartlarına göre geliştirilmiştir ve tamamen Kosova Konsolide Bütçesi tarafından finanse edilmiştir ve şu anda yaklaşık 591 işçi istihdam etmektedir. Hizmetin personeli esas olarak, % 20'si ulusal azınlıklardan olan Kosova vatandaşlarından oluşmaktadır. Ayrıca, AB Gümrük Hizmetleri'nden ödünç alınan bir yürütme otoritesi olarak, uzman kıdemli gümrük memurları aracılığıyla AB'den destek almıştır. Gümrük ayrıca, personelin yasal çerçevesini, organizasyonunu, yapısını, eğitimini ve terfisini geliştirmeye yardımcı olan AB Gümrük teknik desteğinden ve Mali Yardım Ofisi'nden (CAFAO) yararlanmaktadır.

Kosova'da ihracat açısından gümrük tarifeleri aşağıdaki gibidir:

- Karadağ ve Sırbistan'dan ithal edilen mallar için % 0,
- Serbest ticaret anlaşması kapsamında Makedonya ve Arnavutluk'tan gelen mallar için %1
- Diğer tüm ülkelerden ithal edilen mallar için % 10.

Gümrük sistemindeki değişikliklerden sonra, aşağıdakiler için gümrük tarifelerinin indirimi:

Sermaye varlıkları (Temel), Tarımsal işletmelerin yanı sıra diğer üretim sektörleri için ham ürünlerin daha fazla işlem için yarı işlenmiş ürünler % 10'dan % 0'a ve gümrük vergileri, petrol ve petrol ürünleri, buğday ve tohumlarda.

İndirimli gümrük tarifeleri veya gümrüksüz: Yapay tozlar, Eczacılıkla ilgili ürünler, âletler ve cerrahî takım, insanî yardım amaçlı ürünler, yabancı temsilcilikler ve konsolosluklar tarafından kullanılan mallar, UNMIK, KFOR, UNHCR, Uluslararası Kızıl Haç, Kosova'daki insanî yardım ve inşaat projelerini desteklemeyi amaçlayan UNMIK tescilli STK'lar faydalanabilir.⁴³⁶

⁴³⁶ Zakon o Porezu na Dodatu Vrednost, Službeni List, 65/2010, 05.02.2010, Akt br. 03/L-146, član 29/1.3.5.

3.1.8. Dinî Kurumlar

Kosova'da özgürlük, temel insan haklarından biridir. Kosova'da, her yurttaş, inançlı olma ya da olmama, dini muhafaza etme ya da değiştirme, dini alenen ya da özel olarak açıklama hakkı da dâhil olmak üzere, dinî bağlılık hakkı kanunla güvence altına alınmıştır.

Kosova nüfusu üç ana dine mensuptur: Müslümanlık, Katolik Hristiyanlık ve Ortodoks Hristiyanlık.

Nüfusun en büyük kısmı Müslüman iken, nüfusun daha küçük bir kısmı Katolik Hristiyan ve Ortodoks Hristiyan inançlarına mensuptur. Nüfusun dinî inancına ilişkin resmî bir istatistik olmamasına rağmen, Kosova nüfusunun yaklaşık % 90'ının İslam inancına, % 6 Ortodoks Hristiyan inancına, % 3 Katolik Hristiyan inancına ve % 1 diğer inançlara mensup olduğu tahmin edilmektedir. Kosova cami bakımından zengindir, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin sayısı da az değildir. Çok sayıda cami ve kilise, çok değerli kültürel ve tarihî eserler olarak kanunla korunmaktadır. Dinî topluluklar, yasalara göre organize edilmiş kendi eğitim kurumlarına sahip olabilir.⁴³⁷

Kosova İslam Birliği

Kosova nüfusunun % 90 Müslüman (Arnavutlar, Türkler, Boşnak, Goralı ve Romanlar) oluşturmaktadır. Kosova'da 1948 yılında Yugoslavya döneminde kurulan İslam Birliği, dini kurum olarak bağımsızlık sonrası önemli kurumlar arasında yer almaktadır. Kurulduğu tarihten beri aynı tüzükle hayatını devam eden KİB, 2013 yılında yapılan küçük tüzük değişikliğiyle Laik Kosova'da din işleri konusunda özerkliğe sahiptir. Kosova İslam Birliği Kosova yasalarına göre sivil toplum kuruluşu düzeyinde bir kurumdur. Devlet düzeyinde geliri ve bütçesiyle desteklenmeyen kurum olarak idarî personel ve diğer giderleri vakıf gelirleri ve bağışlarla ayakta kalmaktadır. Kosova İslam Birliği, Kosova Cumhuriyeti'nde, diasporadaki Müslümanların yanı sıra Sırbistan'ın Preşova Vadisi'ndeki Arnavut Müslümanların yaşadığı yerde bağımsız olarak faaliyet gösteren dinî kurumdur.⁴³⁸

⁴³⁷ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 39/1-2-3.

⁴³⁸ Bashkesia Islame Republikes se Kosoves, Kusteta e bashkesise Islame te Kosoves, Prishtine, (2013), član 1-5.

KİB'nin merkezi Priştine'de bulunmaktadır, kuruma özgü logo, bayrağı ve sembollere sahiptir, KİB'nin yazışma dili Arnavutça, Arapça ve İngilizcedir. Bazı belediyelerdeki şubelerinde Türkçe ve Boşnakça dilleri de kullanılmaktadır. Kosova'nın laiklik yapısı nedeniyle devletten bütçe alamadığı için KİB'nin merkezî bir durum söz konusu değildir. Her caminin cemaati, cami giderlerini karşılamakta, genelde bu cami üyeliği adı altında kişi başı yıllık 3 Euro toplanmaktadır.

KİB İdari Yapısı ve Organları

Cami ve Cemaat, cami yönetim kurulu, cami cemaati tarafından 4 kişilik cami yönetimi dört yıllığına seçilir, İmam yönetim kurulunun doğal üyesidir. Cami yönetim kuruluna müteveli cami yönetiminin başkanıdır.

Yerel (Belediye) Düzeyde İl İlçe Müftülüğü denilen İB'nin temel organıdır. Bu kurulun genel sekreteri ve belediye İB baş imamı, bu kurum belediye İslam kurulu olarak da adlandırılmaktadır. Bu kurulun üyeleri cami yönetimlerinden ikişer delege ve cami imamı tarafından dört yıllığına yapılan seçimler ile seçilmektedir, Belediye İB başkanlığına dereceye giren imamlardan Kosova İslam Birliği başkanı tarafından Belediye İslam Briliği başkanı (müftüsü) atanmaktadır.

İslam Birliği Meclisi, meclis KİB'nin en yüksek temsilcisi ve yasama organı olarak merkezi Priştine'de bulunmaktadır. Meclis sayısı, meclis kurumlarının sayısı kadardır, her belediye İslam birliğinin bir üyesi meclis üyesidir. Meclis başkanı ve başkan vekili meclis üyeleri tarafından seçilmektedir. İslamî İlimler Fakültesi ve Alaudin Medresesi tarafından birer üye gönderilmektedir. Meclisin görevi İB Anayasası'nı oluşturması veya değiştirmesi, çalışma planları hazırlamak, İB'ne bağlı kurumların vizyonunu oluşturmak, bölgesel veya uluslararası kuruluşlarla işbirliğine girmek veya sonlandırmak. Bütçeyi hazırlamak, onaylamak ve vakıf mallarının yönetim yönergesini hazırlamaktır. Geçici veya daimî komisyonları kurmak, hac ve umre organizasyonlarını gerçekleştirmek.⁴³⁹

İslam Birliği Başkanlığı; İslam Birliği'nin en yüksek yürütme organıdır, merkezi Priştine'de bulunmaktadır. KİB'ne idarî, mülkiyet, eğitim ve dinî konularda en yüksek yetkilidir, meclis üyeleri tarafından 5 yıllığına seçilmektedir. Meclis kararlarını

⁴³⁹ Bashkesia İslame Republikes se Kosoves, Kusteta e bashkesise İslame te Kosoves, çlan 24-59.

uygulamakta, kendine bağı organları ve kurumları denetlemektedir. Zekât, Sadaka-i Fıtır, Kurban ve diğer gelirleri toplar, hac ve umre organizasyonu yapar.

İslam Birliği Başkanlığı'nı başkan yönetir aynı zamanda bu kişi İslam Birliği'nin başkanı (devlet müftüsüdür). Eski yönetmeliğe göre başkan iki defa üst üste başkan olarak seçilebilirdi. 2013'te yapılan değişikliğe göre her beş yılda bir seçimle belirlenir. Bunu böyle yapmalarının tek nedeni vardı o da 2003 yılından beri İB'nin başında bulunan Naim Ternava'nın yeniden seçilebilmesi için yapılmıştır.⁴⁴⁰

KİB'nin Kurumları: lise düzeyinde Medrese (İmam Hatip Lisesi) benzeri Alauddin Medresesi'nin Merkezi Priştene'de bulunurken onun birer şubesi Prizren ve Gilan'da bulunmaktadır. Kız ve erkek olarak ayrılmıştır. Bir de İslamî İlimler Fakültesi merkezi Priştine'de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra İB'ne bağı basım-yayın birimi de bulunmaktadır. İB'nin dinî ihtiyaçlarını ve broşürlerinin basılması için olan birimlerin faaliyetleridir.

KİB gerçek İslam dinini yaşamak isteyen halka tam destekçi olmamaktadır. Kosova eğitim sisteminde, din eğitimi söz konusu değildir. KİB ne hükümete ne de devlet kurumlarına şimdiye kadar bu konuda baskı yapmış değildir.⁴⁴¹ Aynı zamanda liselerde başörtülü kızların okula girmeleri engellenmeye başlandığında hiç bir ses çıkmamıştır.⁴⁴² Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Priştine merkezinde caminin yapılması için önce hükümetin sorumlu bakanlıkların inşaat izni verilmesinin Priştine yönetimin de bu konuda direnmesi ve iznin bir türlü verilmemesi İB'nin bu konuda da bir önceki sorunlarda olduğu gibi davranması (ilgilenmemesi) Müslümanlarda rahatsızlık yaratmıştır. Uzun uğraşların ardından 2020 yılında ise cami inşaatı temel atma töreni yapılmış olup inşaat başlanmıştır. Burada da halkın ve bazı STK'ların girişimleri İB daha etkili olmuştur.⁴⁴³ 10 yılı aşkına süren bu dava Haziran 2022 Priştine

⁴⁴⁰ Bashkesia Islame Republikes se Kosoves, Kusteta e bashkesise Islame te Kosoves, çlan 28-49.

⁴⁴¹ Arben Qirezi, Analiza Pulsa Javnosti, Sprecavanje Nasilnog Ekstremizma na Kosovu, Priştina: USAID&UNDİP, (2017), 7.

⁴⁴² Protesti Zbog Zabrane Marama u Školama, 8. oktobar/listopad, 2010. Kosovo, https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo_protesti/2185090.html 03.04..2019 alınma tarihi.

⁴⁴³ Kosovo; Kosovo: Poçeli radovi na izgradnji centralne džamije u Priştini, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/kosovo-po%C4%8Deli-radovi-na-izgradnji-centralne-d%C5%BEamije-u-pri%C5%A1tini/1911444>, alınma tarihi 07.11.2020.

Belediyesi tapu ve kadaastro müdürlüğünün verdiği inşaat izniyle T.C. Diyanet Vakfının finans edeceği Merkez Camisi yapılacaktır.⁴⁴⁴

Ortodoks Hristiyan ve Katolik Hristiyan Dinî Kurumları

Müslümanların dinî kurumları olduğu gibi gayr-ı müslimlerin de var olduğunu söylemeliyiz; ama bunlar yeterince faaliyet içinde değildir, özellikle Ortodoks dinî kurumları. Katolik Arnavutların yanı sıra çok az sayıda Hırvat Katoliklerinin Kosova'da yaşadığını söylenebilir. Kosova'da savaş sonrasında Katoliklerin altın çağını yaşadıklarını söyleyebiliriz. Genelde Katolik kiliseler onların yaşadığı bölgelerde bulunurken orta çağında ise Prizren'de bulunuyordu. Savaş sonrası ise Priştine merkezinde "Katedralja Nënë Tereza - Mother Teresa Cathedral – Katedrala Majka Tereza" inşa edilmiş ve faaliyete geçmiştir. Katedralin açılmasıyla 5 Eylül 2018 yılında Papa Fancisko Prizren Apostolik idaresini Priştine'deki katedralin Katoliklerin Prizren ve Priştine Piskoposluğu yükselterek önemli dinî kurum haline getirmiştir.⁴⁴⁵

Kosova'daki Ortodoks dinî kurumlar Sırp lar için büyük öneme sahiptir. Orta çağı Sırp krallığının şu anki Kosova devletinin sınırları içerisinde olduğu bölgede kurulduğu için önemli Sırp kilisesi, dinî ve kültürel yapıları bulunmaktadır. Bunlar daha çok Prizren, Deçani, Djakovica ve İpek bölgesinde bulunmaktadır. Bu Ortodoks dinî kurumları 2004 Mart ayında yaşanan olaylarda zarar görmüştür. Olaylardan sonra bu Ortodoks kurumlar KFOR tarafından korunmaktaydı. Bağımsızlık sonrası ise korunması Kosova polisi tarafından devam etmektedir. Kosova hükümeti 2004 yılında zarar gören bütün Sırp dinî yapıların restore etmiştir. Bunlar arasında en önemlileri arasında bulunan Aziz Kiril ve Methodius'un Prizren'deki İlahiyat Okulu ve Prizren Başpiskoposluğu'dur. Diğer taraftan Ortodoks Sırp ların dini kurumlarından ve Deçane'de bulunan Sırp Ortodoks Hristiyan manastırıdır. Bu Deçane Manastırı ve diğer dinî kurumlar gibi Raška ve Prizren Piskoposluklarına bağlıdır.

⁴⁴⁴ Zylfije Ademi Jakupi, Direkcija za urbanizam Opštine Priština danas je donela odluku o izdavanju građevinske dozvole za Komplex Centralna džamija u Prištini, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/op%C5%A1tina-pri%C5%A1tina-izdala-islamskoj-zajednici-kosova-gra%C4%91evinsku-dozvolu-za-izgradnju-centralne-d%C5%BEamije/2612724>, Erişim Tarihi, 13.06.2022.

⁴⁴⁵ Ponovno Uspostavljena Prizrensko-Prištinska Biskupija, Vatikan, Sri, 05. Rujan 2018, Erişim Tarihi, 11.11.20., <http://www.ktabkbih.net/hr/vijesti/ponovno-ustopostavljena-prizrensko-pristinska-biskupija/79984>,

3.1.9. Ordu ve Güvenlik Birimleri

1990'lı yıllar Kosova topraklarında kendi halkını korumak ve Sırp baskısından kurtulmak için kurulan ve faaliyete geçen UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) kurulmuştur. Bu dönemde UÇK gerilla savaşıyla Sırp güçlerine karşı koymaya çalışıyordu. NATO harekâtı esnasında Arnavutluk topraklarından Sırlara ve askerî birliklere saldırılar düzenliyordu. NATO güçlerine karadan destekte bulunuyordu. NATO harekâtı sonrası NATO askerlerinin Kosova'ya girişleri esnasında UÇK askerleri Kosova'ya giriş yapmıştı. UÇK askerleri Sırp askerlerinin çekildiği ve boşalttığı askerî ve polis kurumlarına yerleşmiştir. UNMİK bu kişileri ve kurumu bir şekilde dağıtmayı istemiyordu.

Hem kendi kontrolünde olacak hem de Sırlara karşı daima müttefik olacak şekilde bunu örgütlüyordu, bu yüzden bu kurumu halkın ve devletin parçası olacak şekilde UNMİK getirmiş olduğu yasayla UÇK'yı Kosova Koruma Birlikleri (TMK) dönüştürmüştür.⁴⁴⁶ Kosova Koruma Birlikleri (TMK) Anayasal Çerçeve'de tamamen uyumlu olarak belirtildiği gibi, "Kosova'da âfet, âcil durumlarda ve insanî yardımda halkı korumak için âcil müdahale görevlerini yürüten bir âcil durum eylemi sivil örgütü" olarak yetkilendirilmiştir. UNMİK ve KFOR Koordinasyon Ofisi'nin sıkı denetimi altındaydı⁴⁴⁷. KKB 3.052 aktif üye ve 2.000 yedek üye istihdam eden kurum olarak 2009 yılına kadar sürmüştü.

Kosova Güvenlik Gücü (KSF), Kosova Kurtuluş Ordusu'nun halefi olarak 1999 yılında oluşturulan Kosova Koruma Gücü'nün dağılmasının ardından 21 Ocak 2009'da resmen kuruldu. Kosova için eski BM baş müzakerecisi Martti Ahtisaari'nin Paketi kapsamında, Kosova Güvenlik Gücü (KSF) profesyonel, çok ırklı, hafif silahlı ve üniformalı bir güvenlik gücü olup, demokratik, sivil denetime tabi olacak şekilde kuruldu. KGG'nün görevi, Kosova'da ve yurt dışında bir kriz durumunda müdahale operasyonları yürütmek. Kosova'da sivil koruma operasyonları yapmak doğal afetler ve diğer acil durumlara müdahale etmede sivil makamlara yardımcı olmaktır. KSF'nin 197 mensubu azınlık topluluklarından olmak üzere yaklaşık 2.400 üyesi var. Bunların çoğu Türk

⁴⁴⁶ UNMİK Uredba, O osnivanju Kosovskog zaštitnog korpusa, UNMIK/URED/1999/8, (20.09.1999).

⁴⁴⁷ Florian Qehaja - Mentor Vrajolli, Analiza Konteksta za Reformu Sektora Bezbednosti na Kosovu 1999 – 2009, Izgradnja Kapaciteta Civilnog Društva za Mapiranje i Praćenje Reforma Sektora Bezbednosti na Zapadnom Balkanu 2009 – 2011, Kosovski Centar za Bezbednosne Studije, REFRESH, Prishtinë/Prishtina, (2011), 17.

toplumundan, 56'sı Sırp toplumundan, 44'ü Boşnak toplumundan, geri kalanı Aşkali, Roman, Gorali, Mısırlı ve Hırvat topluluklarından.⁴⁴⁸

Kosova Ordusu'nun oluşumuna yönelik ilk adımlar, dönemin Başbakanı Hashim Taçi liderliğindeki Kosova Hükümeti, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak için Kosova Silahlı Kuvvetleri'ni (KSK) kurma önerisini kabul etti. Kosova Meclisi'ne ilettiğinde Mart 2014'te ordu için temeller atıldı. Mart 2014'te, Kosova yetkilileri Savunma Bakanlığı'nın kurulduğunu ve KGG'nün 2019 yılına kadar Silahlı Kuvvetlere dönüştürüleceğini duyurdu. Kosova Meclis üyelerinin 2/3'sinin desteğine ek olarak, KGG'nün silahlı bir güce dönüştürülmesine yönelik anayasa değişikliklerinin kabul edilmesi, azınlıkların 2/3'sinin desteğini gerektiriyor; ancak bu değişikliğe karşı çıkan Sırp grubun 11 Sırp milletvekilinin olması uzun zaman mecliste oylama yapılamadı ve gündeme getirilemedi.

Kosova Meclisi milletvekilleri, Kosova'ya orduyu kazanma sürecine resmen dâhil eden Kosova Güvenlik Gücünün (KGG) görev değişikliğiyle ilgili yapılan üç yasayı kabul ettikten sonra, Sırp Listesi, Kosova parlamentosunda Sırp grubu ve Sırp makamları karara karşı olduklarını ifade ettiler. NATO Genel Sekreteri KGG'nin orduya dönüştürülmesi endişesini yinelerken dile getirmiştir. Kosova'daki ABD Büyükelçiliği Kosova Güvenlik Gücünün geçişine verdiği desteği tazeledi. Avrupa Birliği, Kuzey Atlantik İttifakı'nın konumunu destekler niyetle açıklama yapmıştır. KGG'nin Orduya dönüştürme oylaması esnasında 120 milletvekilli parlamentodan 107 milletvekili oyunu kullandı, Sırp Listesi oylamaya katılmayarak alınan kararları protesto etti. Uzun uğraşlar sonrası kabul edilen yasayla Kosova orduya sahip oldu.⁴⁴⁹

Polis Birimleri

6 Eylül 1999'da Kosova'daki AGİT Misyonu, 1244 sayılı Birleşmiş Milletler Misyonu Kararı uyarınca, Kosova Polisi aday üyeleri için eğitmeye başlayan Polis Okulu'nu kurdu. İlk Nesil polis üyeleri için adaylar 6 Eylül 1999'da eğitime başladı. Bu neslin,

⁴⁴⁸ İstraživački tim KoSSeva, Kako je stvorena Vojska Kosova: od Drenice do NATO komande, Izvor, KoSSev 8. maja 2014. 12:40, <https://kossev.info/kako-je-stvorena-vojska-kosova-od-drenice-do-nato-komande/> alınma tarihi, 06.09.20

⁴⁴⁹ Amra Zejneli Loxha vd. Kosovo dobilo vojsku, žaljenje NATO, podrška SAD, Erişim Tarihi 20.10.20, Erişim Tarihi 26.12.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/skup%C5%A1tina-glasa-o-transformacijikbs-vojska/29656040.html>,

eğitimi başarıyla tamamlayan, servisteki ilk polis memurları olarak Kosova genelinde polis teşkilatında faaliyet göstermeye başlayan toplam 176 uyesi vardı.

Polis UNMİK yönetimi altındaydı, başında bulunan yöneticiler uluslararası kişilerdi. Kosova z-yönetim kurumlarının başlamasıyla İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir kurum olarak faaliyet göstermekteydi. Kosova'nın bağımsızlığıyla geçici izlemenin de bitmesiyle Kosova yeni polis kanunuyla daha önce Kosova'nın kuzeyinde faaliyet gösteremediği yerlere bile faaliyet göstermeye başlamıştır.

Kuzey bölgelerde de Kosova polisi UNMİK polis birimleri ve yönetime bağlıydı, Sırbistan'ın paralel yapıların boy gösterdiği ve polis merkezlerinin UNMİK'ten Kosova polisine 2002-2007 arasında gerçekleşiyordu. Kuzey bölgelerde Kosova polisinin etkisi ve görev alanı devletin tüm sınırları içinde yürütmeye başlaması Brüksel görüşmelerinde yapılan anlaşmayla Kuzey bölge tamamen Kosova polisinin denetimine geçmiştir.

Kosova polisi genelde multi-etnik yapılı bir kurum, bu kurumda çalışanların çoğu Arnavut topluluğundan, Türk, Boşnak, Sırp, Goralı ve Roman vatandaşların görev yaptığı bir kurumdur. Polis Genel kolluk birimi ve Sınır polis birimi olarak iki birimden oluşmaktadır. Genel kolluk biriminde ise diğer mevcut küçük birimler bulunmaktadır, trafik, suç ve buna benzeri birimler söz konusudur. Polis genel müdürlüğünde genel müdür, hükümetin atamış olduğu kişidir. Polis, İçişleri Bakanı'nın yetkisi altında ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı ve denetimi altında çalışır. Bakan'ın yetkisi, polisin operasyonla yönetimini içermez. Genel Müdür doğrudan rapor verir, Polis İdaresi ve İdare Bakanı'na rapor sunar.⁴⁵⁰

3.1.10. Medya

Kosova'daki gazeteciler ve medya, diğer birçok komşu ve Avrupa lkeleriyle benzer sorunlarla karşı karşıyadır; ancak Kosova medya pazarındaki durum ve ifade özgürlüğünün derecesi, diğer Batı Balkan ülkelerinden çok daha iyi bir konumdadır. Kosova'da oto-sansür ve siyasi olarak bağlantılı medyanın var olduğu da söz konusudur.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Zakon o Policiji, Sluğbeni List: 04/2008, Akt br. 04/L-076, lan 5.

⁴⁵¹ Liridon Dalipi - Arben Sahiti: Election Silence and Media in Kosovo, Split: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 54, (April 2017), 939.- 946.

Bazı medya kuruluşları, farklı siyasî ve / veya iş gruplarına bağlı olup bunlar tarafından finanse edilmektedir. Bu nedenle haber odaları belirli siyasî ve ekonomik gündemleri takip etmez. Önyargılı sorular sormaz ve olayların daha doğru bir şekilde anlatılmasını sağlayacak bilgileri, kaynakları veya açıları araştırmaz ve gündeme getirmez.

Öte yandan, üst düzey yolsuzlukları veya kitlesel yolsuzlukları, organize suçları, görevini kötüye kullanılmasını soruşturmaya çalışan bağımsız medya, çeşitli (malî, adlî veya fiziksel) sindirme biçimlerine maruz kalıyor. Bu tür sansür girişimleri, esas olarak siyasî gruplara veya işle ilgili çıkarlara bağlı veya bunların bir parçası olan kişilerden gelir. Ana akım, medya, kullanılan formatlar, tartışılan konular ve sorunlar ile bakış açıları açısından daha muhafazakâr olma eğilimindedir. Bu, ana akım medyanın geleneksel normları, değerleri güçlendirme veya politik ya da ekonomik modellerin mevcut durumunu koruma eğiliminde olduğu anlamına gelir.

Siyaset ve diğer çıkar grupları medyayı etkilemeye çalışır bazı durumlarda başarılı olur; ancak genel olarak medya haber yapmakta, tüm partilerin görüşlerini sunmakta ve demokratik değerleri teşvik etmekte özgürdür. Kosova, bölge ülkelerinde örnek alınabilecek pek çok "sağlıklı" medyaya sahiptir. Kosova'da Sırbistan gibi magazin gazeteleri yok ve vatandaşlar büyük ölçüde yalanlardan, iftiralardan, nefret söylemlerinden ve halkı yalan haberlerle zehirlenmekten kurtuldu. Nefret söylemi çoğunlukla okuyucuların yorumlarında, çevrimiçi medyada olduğundan daha çok sosyal ağlarda mevcuttur. Nefret söylemini genelde esas olarak etnik, dinî ve LGBTİ topluluklara yöneliktir.⁴⁵²

Kosova medyasında, resmî olarak RTK radyo TV kurumu bulunmaktadır. Bu kurum devleti sağlamış olduğu bütçeyle halka hizmet etmektedir. Burada belirtmemiz gereken konu şudur: Kamu kuruluşu olduğu için bütün etnik grupların dillerinde program yapma ve haber vermek zorundadır. Bu yüzden RTK 1 programında, Türkçe, Sırpça, Boşnakça ve Roman dilinde günde yarım saat haber verilmektedir. Diğer tarafta ise azınlıkların kanalı olarak RTK 4 ayrılmıştır. Bu kanallarda azınlıklarla ilgili programlar hazırlanmaktadır. RTK radyosu da belirli günlerde azınlıklar için programlar düzenlemektedir.

⁴⁵² B. Cvejić, Druga strana Kosova, Stanje medija na Kosovu bolje nego u drugim državama Zapadnog Balkana, 20.06.2019, Erişim Tarihi 07.08.2020, <https://www.danas.rs/drustvo/druga-strana-kosova/stanje-medija-na-kosovu-bolje-nego-u-drugim-drzavama-zapadnog-balkana/>

Öte yandan azınlıklar konusunda AB ve Batı devletleri medya konusunda çok fazla önem göstermektedir. Azınlıkların devlette olup bitenler konusunda ayrı ve uzak kalmamaları için yerel medyaları desteklemekte. Bunu hem malî finansör hem diğer azınlıklarla işbirliği içinde olmaları, TV, radyo ve haber portallarına büyük destek sunmaktadır. TV veya radyoya sahip olan azınlıklara bunları genişletmeleri ve gereken uzmanlıklara ulaşmak için teknik destek sunar. Bahsettiğimiz azınlıklar TV ve radyo vericilerin olmadığı yerlerde kendi dilinde de haberleri sağlamak için internet üzerinde gereken teknik, finansal ve malî destek sağlanmaktadır. Bu şekilde azınlıkların ihtiyaçları hatta dil kanunun yerine getirilmesinde bir şekilde yardımcı olmaktadırlar.⁴⁵³

Devlet medyası ise daha çok hükümetin ve ona bağlı kurumların etkisi altında olduğu söylenebilir. Medya ayağı olan kamu hizmet servisi hükümetin kontrolündedir ve hükümet reklam alanını en fazla yönlendiren kurumdur. Bu yüzden günlük gazete ve TV yayın programları, yayın politikasını etkileyebilir. Bunun dışında özel olan medya yayın grupları o kadar gelişmiş durumda değildir ve araştırmacı gazetecilik yapacak kapasitelerde değildir, bazen korkutma, kötü muamele ve sindirmeleyle karşı karşıya kalabilirler.

3.1.11. Millî Kimlik - Ulus İnşası

Kosova bağımsızlık sürecinde ABD ve AB'nin desteğini almış durumundaydı. Kosova'nın multi-etnik, demokratik, insan haklarına saygı gösteren ve hukuk üstünlüğüyle yönetilecek bir devlet kurmaya çalışmaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz konunun 1999 yılındaki NATO harekâtı sonrası UNMİK yönetimi kurmaya çalıştığı kurum ve kuruluşlar, getirilen kanunlarla belirgin bir şekilde görünüyordu. Aynı durum geçici öz-yönetim sırasında da Kosovalı yöneticilerin gayretleri bu yönde idi. Bunun Ahtisaari planında belirtilmesi azınlıklara, özgürlüğü, kanun üstünlüğü ve demokratik bir devleti kurulacakları Arnavut yöneticilerin söz vermesi sonucunda Ahtisaari planı hazırlanmasına neden olmuştur.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Sloboda medija i bezbednost novinara na Kosovu, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju MISIJA NA KOSOVU, Priština: OSCE Mission in Kosovo, (Juni 2014), 8-10.

⁴⁵⁴ Emel G. Oktay - Jonilda Rrapaj, "Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir "Kosovalı" Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?", Ankara: Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF Hacettepe Üniversitesi, uidergisi, 13/49, (Mayıs 2016), 54-55.

Kosova bağımsızlığını ilan ettikten sonra millî kimlik ve ulus yaratmada küçük çaplı sıkıntıların yaşanmaya başladığı bir gerçektir. Savaş öncesi ve savaş sonrası iki katı (Sırp ve Arnavut) milliyetçiliğinin çekişmesi Batıların ve Ahtisaari planının Kosova'da ulusal ve millî Kosovalı kimliğin gerçekleşmesinde en büyük engel olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁵ Çok etnikli bir cumhuriyetin oluşması AB değerlerinin uygulaması aranan ve istenilen bir durum söz konusudur.

Kosova'nın yapısı tek bir ulustan olmadığına göre çok uluslu, etnik ve farklı kültürel yapıya sahip bir devlettir. Farklı milletler ve etnik grupların savaş sonrası yeni Kosova sembolleri ve Kosovalı ulusun etrafında toparlamak zor olsa gerek. Ahtisaari planı hazırlanması esnasında ve Kosova'yı bağımsızlığa götüren yolda, Kosova devlet sembollerinde Kosova'da yaşayan milletlerin hiçbir millî sembolün yer almaması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵⁶

Kosova nüfusunu %80 üzerinde Arnavutlar oluşturmaktadır. Bunun çoğunluğunu Müslüman Arnavut oluşturmaktadır. Müslümanların yanı sıra Katolik ve Ortodoks Arnavutlar da bulunmaktadır. Arnavutlar arasında din farklı olsa da millî kimlik konusunda bir sorun yaşamamaktadırlar. Hatta bazı Müslüman Arnavutlar Katolik partilerinde görev almaktadırlar. Burada Kosovalı Arnavutlar kendi ana vatani saydıkları Arnavutluk ve millî sembollerini kendileri sahiplenmeye devam etmektedirler. Milliyetçi duygularla hareket eden Kosovalı Arnavutlar "Büyük Arnavutluk" söylemin peşine giderken Kosovalı kimliği bir şekilde elinin tersiyle itmektedirler. AB ve diğer Batı devletlerinin böyle bir durumun gerçekleşme imkânı olmadığı için Kosovalı Arnavutlar için Kosova ve Arnavutluk'un AB'ye girmesiyle sınırların kalkacağı zamanı beklemekten başka yapabilecekleri bir şey yoktur.⁴⁵⁷

Savaş döneminde şehit düşen Kosovalı millî kahramanların yanında Arnavutluk'un millî kahramanlarından olan İskender beyin yükseltilmesi ve onun heykellerin dikilmesi Arnavut milliyetçiliğine ne kadar önem verdikleri bir göstergedir. Diğer tarafta Kosova'nın kendi bayrağı olmasına rağmen resmî kurumlar ve kuruluşlarda halen

⁴⁵⁵ Oktay - Rrapaj, "Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir "Kosovalı" Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?", 55.

⁴⁵⁶ Daniel Cosentino, "Designing the Identity of a New State: Kosovo Flag", The Design Journal,18, (2015), 4.

⁴⁵⁷ Marisola Xhelili, "Post-Independent Kosovo: From Prescriptive to Descriptive Identities", Fall: Independent Study Project (ISP) Collection, SIT Study Abroad, (2010), 27.

Arnavutluk bayrağı asılmaya devam etmektedir. Bağımsızlık bildirgesinde hiç Arnavut millî sembollere yer verilmemesi Arnavutlarda rahatsızlık yaratmıştır.⁴⁵⁸ Öte yanda bir Kosovalı Arnavutluk'a gittiğinde "Kosovar" (Kosovalı) olarak tanıtılmaktadır. Diğer taraftansa bir Arnavutluk Arnavutun Kosova'ya gelişinde kendini Arnavut olarak tanıtmaması her iki Arnavut arasında farkın olduğunu göstermektedir.

Kosova bağımsızlık ilanı sonrası Kosova'da yaşayan topluluklar için millî gün belirlenirken, Arnavutluk'un 28 Kasım bağımsızlık ve bayrak günü tatiller yasasında eklenmediği halde Kosova'da tatil günü olarak kutlanmaktadır.⁴⁵⁹ "Kosova ulusunun" gerçek mirasçıları UÇK'dır. Kosovalıların tek ulusal kahramanı Adem Jaşari'dir. Kosova sadece nasıl "bağımsızlık" kazandığı ve bir "devlet" haline geldiği konusunda bir örnek değil, aynı zamanda bir "Kosova" ulusal kimliği inşa etmesi açısından da benzersizdir. Kosova halkı içinde "Kosovalı" mı "Arnavut" mı? Olduğu tartışma gündemine gelmektedir. Batılı ülkelere, ABD ve AB'ye Kosova'nın demokratik bir devlet olduğunu kanıtlamak için Kosova yöneticileri Kosovalı kimliğine az çok önem göstermeye çalışmaktadır.⁴⁶⁰

Öte yandan Kosova'da Arnavutların tersine Kosova devleti olarak kabul etmeyerek Kosova'nın Sırbistan'ın bir parçası olduğunu kabul eden Sırlar yaşamaktadır. Sırların da Kosovalı ulusu adı altında hiçbir zaman olmayı istemedikleri ve kabul etmedikleri bir gerçektir. Sırbistan'ı anavatan olarak kabul ettiklerinden geleceklerini Sırbistan'dan ayrı düşünememektedirler. AB nezdinde nihaî statünün oluşturulması için başlatılan Brüksel diyalogunun etkisi varılan anlaşmalara göre Sırların yaşadığı bölgelerde özellikle kuzey Kosova'da paralel yapıların sonlandırılması ve yerine Kosova kurumlarının; polis, yargı, belediye ve buna benzer kurumların faaliyete geçmesi sağlanmıştır. Kosova'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Arnavutluk bayrağının asılması Sırların bölgelerinde ise Sırp bayrağının asılması söz konusudur. Resmî kurumlarda bile her iki taraf kendi bayrak ve sembollerini asmaktadır.

⁴⁵⁸ Oktay - Rrapaj, "Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir "Kosovalı" Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?", 54.

⁴⁵⁹ Arnavutluk bağımsızlık ve bayrak günü 28 Kasım Kosova'da da kutlanmaktadır 2020 yılına kadar tatil günü olarak kutlanıyordu, Dan zastave Albanije neradni na Kosovu, BALKAN 20. novembar 2019, Erişim Tarihi, 20.12.2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dan-zastave-albanije-neradni-na-kosovu>,

Ayr. bak. 28 Kasım Her Arnavut İçin Gurur ve Umut Günüdür, <https://www.kosovahaber.net/?page=2,9,61145>.

⁴⁶⁰ Merxhan Avdyli, "Identiteti Kosovar, Një Shpikje e Shpifur", Identiteti Evropian i Kosovës, Simpozium ndërkombëtar, i mbajtur më 26 dhe 27 Qershor 2007 në Prishtinë, (Nëntor 2007), 168.

Sırp'ların Kosova'daki siyasî oluşumları genelde Sırbistan hükümetinin isteği, politika ve yönlendirmenin etkisi altında kontrol edilen grup tarafından yürütülür. Sırp'lar Kosova hükümetinde siyasî hayatında kendi stratejilerini ve çıkarlarına hizmet edecek politikaların üretilmesini sağlamaktadır. Kosova kurumlarına entegre olup Sırbistan'ın Kosova politikasını kabul etmeyen Sırp partiler ve insanlar da bulunmaktadır. Bu durumu ve siyasi hareketler Sırbistan tarafından genelde ihanet içinde oldukları kabul edilir, bunların Kosova siyasî hayatında aktif halde olmalarını engellemektedir.⁴⁶¹

Sonuç olarak, başlangıçtan itibaren, Kosova Sırp'ları ve Kosova Arnavutları için yeni kurulan devlete karşı kendi ulusal kimliklerini unutturacak bir süreci başlatacak nitelikte bir sempati oluşmamıştır.⁴⁶²

Kosova ulusal ve millî kimlik konusunda Arnavut ve Sırp ulusların yanı sıra Türk, Goralı, Boşnak ve Roman uluslarının (topluluklar) ortada kaldığı bir realitedir. Öncelikle bu topluluklar kendi millî kimlik ve kültürlerin korunmasına yönelik vermiş oldukları mücadeleyi hatırlamamız gerekmektedir. Bunlar Kosova kanunlarının vermiş olduğu hakları, demokratik yapılı kurumlardan kullanmalarını, özellikle eğitim ve dil konusunda uğraşmakta olduğu ortadadır. Bu şu anlama gelmektedir: Bu azınlıkların çoğu Kosova ulusal kimliği içinde yaşamaları kendi gelecekleri konusunda daha iyi olacağı düşüncesindedir. Öte yanda bunların yeni veya kendi millî kimliğinden uzaklaşarak Arnavut veya Sırp ulusal kimliğinin çevresinde çekmeye veya baskı altına alarak Kosova ulusunun veya kimliğinin bir şekilde gerçekleşmemesine neden olurlar.⁴⁶³ Bu toplulukların üyeleri genelde önce kendi mensup oldukları milletten olduğunu (Türk, Boşnak, Goralı, Roman veya diğerleri) ifade ettikten sonra Kosovalı olarak da görmektedirler.

Bağımsızlık ilanı sonrası süreçte Kosovalı Arnavut liderleri Kosova'nın bağımsızlığı için verilen destektir. Davranış bir şartlı destek olduğunu çok etnikli kimlik oluşturulma sürecinde uluslararası denetim kurumları ile birlikte çalışmıştır. Süreçte yapıcı bir rol oynayamaya gayret etmişlerdir. Kosovalı liderlerin Ahtisaari projesine verdikleri desteğin gerçekten bu sürece inandıkları için mi, yoksa iktidarda kalabilmek için mi

⁴⁶¹ Završni Prikaz Monitoringa Unutrašnjeg Dijaloga o Kosovu, Beograd: Forum Za Etničke Odnose – Fondacija za Otvoreno Društvo, 25. (Maj 2018), 4-5 ve 13.

⁴⁶² Xhelili, "Post-Independent Kosovo: From Prescriptive to Descriptive Identities", 27.

⁴⁶³ Kosovo: Problematično pitanje nacionalnog identiteta, Piše: FoNet, 25. novembra 2019. 18.02, Erişim Tarihi 12.11.20, <https://www.danas.rs/politika/kosovo-problematično-pitanje-nacionalnog-identiteta/>

uyguladıkları, stratejinin bir parçası mı olduğu tam olarak anlaşılamamış olmakla birlikte Kosova’da yeni bir siyasî kültürün egemen olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, Kosova’da siyasetçiler iki farklı söylem kullanmaktadırlar. Birincisi: ABD ve özellikle Avrupa Birliği’ne dönük olarak Kosova’da çok ulusluluğu ve Arnavutlar ile Sırlar arasında ortak yaşamı destekleyen "akılcı" söylem. İkincisi ise sadece Kosovalı Arnavutların ulusal hedeflerine uygun "popülist milliyetçi" söylemdir.⁴⁶⁴ Kosova kimliğinin oluşturulması konusundaki çabaların ve sonuçların şimdiye kadar son derece mütevazı olmasına rağmen özellikle yeni kuşak Kosovalılar arasında bir "Kosovalı" kimliğinin oluşmaya başladığını söylemek mümkündür.⁴⁶⁵

3.1.12. Kosova'daki Azınlıklar

Balkanlar’da uzun tarihten beri iki milliyetçi milletin çarpışma ve sürtüşmesi, Sırlar ile Arnavutlar arasında gerçekleşmektedir. Bu ayrışma ve çekişme bazen sistem ve devlete göre dinmekte; bazen de tekrar alevlenmektedir. Osmanlı devletinin Balkanlar’dan çekilmesiyle oluşan devletlerde bu sorun hep gündemdeydi. Özellikle Yugoslavya’da bu iki milletin kültür, dil ve dinlerinin farklı olmaları, ikisinin de etnik milliyetçi olmaları durumunun daha vahim hale gelmesine neden olmaktadır.⁴⁶⁶

Biz, tarihten gelen bu milliyetçilik sorunları araştırarak değiliz; sadece Kosova’nın bağımsızlığına sebep olan durumu araştırmak. 1999 yılı sonrası ve 2008 yılı bağımsızlık sonrası sadece Sırp azınlığını değil, diğer azınlık ve toplulukların kapsamı alanına almak. UNMİK döneminde, bağımsızlık sonrası AB’nin misyonu ve Kosova devletindeki konumu ve sorunlarını tartışacağız.

Yugoslavya’nın 1990’lı yıllardaki dağılma sırasında Kosova’daki etnik yapı ikiye ayrılıyordu: Müslümanlar (Arnavutlar, Boşnaklar, Goralılar, Türkler ve Roman vatandaşlar) taburu ve diğer tarafta bütün devlet gücünü elinde bulunduran Sırlar

⁴⁶⁴ Fatos Lubonja, "Të mbytesh në një fushë futbollit" Ndeshja Serbi-Shqipëri më gjeti në Britani, ku sapo kisha mbërritur, i ftuar me rastin e botimit atje të librit tim "Nëntëdhjetëshejtata - Apokalipsi i Rremë". Panorama, ,

<https://perpjekja.blogspot.com/search?q=T%C3%AB+mbytesh+n%C3%AB+nj%C3%AB+fush%C3%AB+futbolli.>, Erçëçm Tarçhç, 29 Ekim 2014.

⁴⁶⁵ Bujar Aruqaj, "Construction of Nationalism in the Republic of Kosovo", Pristine: The Politics of Deeply Divided Societies, (Fall 2013), 4.

⁴⁶⁶ Aleksandar Pavlović, Figura Neprijatelj Preosmišljanje Srpsko-Albanskih Odnosa, Beograd: Edicija TonB, IFDT & KPZ Beton, (2015), 243-257.

(gayri Müslim)di.⁴⁶⁷ 1991 yılında yapılan nüfus sayımı siyasî ve etnik baskılardan dolayı Arnavutlar bu sayımı boykot etmiştir.⁴⁶⁸ Milošević rejimi de tam bu dönemde durumu daha da çıkmaz hale getirerek etnik yapıdaki değişiklikleri gerçekleştirerek Roman vatandaşları üç azınlık topluluğa dönüştürmüştür.

UNMİK yönetimi bu dönemin verilerini kullanarak azınlıkların haklarını ve konumunu belirlemiştir. Gerçekçi olsa da Sırp azınlığı için yönetim ve hükümete ayrılacak olan kontenjanlar ve bazı hakların bir azınlığın diğer azınlıklara göre ayrımcılığa neden olmaktadır. 90'lı yıllarda bazı Arnavutlar dışında diğer toplulardan bir kısım Sırp yönetimi ve rejimle beraber hareket etmelerine neden olmuştur.⁴⁶⁹ Bu durum savaş sonrasında ise etnik gerilimlerin ve sorunların hem UNMİK hem de Kosova'nın bağımsızlık sonrasında da devlet yönetiminde belki istikrarsızlıkların nedeni sayılabilir.

1999 savaş sonrası UNMİK yönetimi, 1981 yılındaki demografik verilerine dayanarak azınlık kontenjanlarını bölüşmüştür. 120 sandalyeli parlamentoda 10 sandalye Sırp azınlığa, 3 sandalye Boşnak, 2 Türk, 1 Gorlilar'a ve 4 sandalye (Roman, Aşkali ve Mısırlılar'a). Böylece Balkanlar'da tek devlette Kosova'da azınlıklara kontenjanla parlamentoda temsiliyet sağlamlaştırmıştır. Batı devletlerinin de önceliği azınlıkları korumaktı. Bunu sadece hak için değil, aynı zamanda buranın multi-etnik karakteristik yapısının önemi yeni olan devlette göçlerin durdurulmasına çalışmaktır. Öte yanda azınlıkların daha doğrusu Sırp'ların yaşadığı yerlerde yerel yönetimlerde, başkanların Sırp'lardan olması. 2011 yılında yapılan nüfus sayımında ise bu sefer Sırp topluluğu güney bölgelerde yaşayanların dışında özellikle kuzeyde boykot etmiştir.⁴⁷⁰

Burada belirtmekte fayda olacağını düşündüğümüz bu hususların demografik yapının böyle olması dört ana nedende yatmaktadır:

- Kuzeyin tamamen sayımın dışında olması,
- Güneydekilerin kısmen boykot etmeleri,

⁴⁶⁷ Dušan Viro, Slobodan Milošević - anatomija zločina, Michigan: Michigan Üniversitesi, (2007), 34-37.

⁴⁶⁸ Dušan Janjić - Shkëlzen Maliqi, Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana: zbornik radova, Otvoreni univerzitet, Evropski građanski centar za rešavanje konflikata, Indiana & Universiti, (1994), 18.

⁴⁶⁹ Michal Sladeczek, politika, nacije i identitet u prespektivi nacionalnih manjina, Zagorka Golubović, vd. Politika i svakodnevní život: Srbija 1999-2002, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Biblioteka Disput, (Maj 2003), 219-223.

⁴⁷⁰ Procena Stanovništvo Kosova 2011, Priština: ASK (Agencija za Statistiku Kosova), Ured Premijera, (Februar 2013), 7. 18-25.

- Göçlerin yükselmesi ve
- Arnavutların Sırp azınlığa karşı doğal artışı yüzünden söylenebilir.

Azınlıklar ve Yaşam

1999 Savaşı sonrası Kosova'da yaşanan etnik gerilimler ve bunları müteakip 2004 yılında olan olaylar dışında, büyük problemlerin yaşandığı söylenemez. Sırp azınlığı genelde kuzeyde, bir kısmı Kosova'nın güneyinde Strepçe şehrinde yaşamaktadır. Diğer kesimlerden ve şehirlerden savaş sonrasında ya Sırbistan'a ya da diğer kesimlere göç etmiştir. Öbür tarafta ise diğer mevcut azınlıklar Arnavutlardan sadece farklı dillere sahiptir. Kosova'nın her yerinde yaşamak, özellikle güney Kosova Prizren bölgesinde Boşnak, Gorali, Roman, Torbeş ve Türklerin Arnavutlarla beraber yaşadığı bir gerçektir.

Devlet yönetimi ve resmî kurumlarda genelde Arnavutlar çalışmaktadır. Diğer azınlıklardan merkezde çok az sayıda azınlık mensubu çalışır. Sırp lar genelde Priştine yakınlarında kendi yaşadıkları belediyelerden gelip çalışmaktadır. Diğer azınlıklar ise Sırp lar gibi çok az sayıda Prizren'de yaşar ya da Priştine'ye yolculuk yapmak durumundadır. Başkent olan Priştine'de azınlıklar pek yaşamamaktadırlar.

Türkler genelde Prizren şehrinde, Mamuşa Belediyesi'nde çok az sayıda da Priştine, Gilan ve Vuçitern'de yaşamaktadır. Merkezî kurumlarda pek az çalışmakta. Yerel yönetimde ve kurumlarda % olarak daha fazla çalışmaktadır. Boşnak azınlığı Prizren, Dragaş, Priştine, İpek ve Mitrovica şehrinde yaşamakta. Bunlar da Türk azınlığı gibi kendi bölgelerinde resmî kurumlarda istenilen düzeyde ve konumunda oldukları söylenebilir. Ama Kosova'da azınlıklardan hiç kimse belirgin bir konumunda ve vazifede değildir.⁴⁷¹

Kosova'da Roman vatandaşların çoğu şehirlerin dışında zor şartlar altında, diğer mevcut azınlıklardan ayrı yaşamakta, UNMİK tarafından Trepçe yakınlardaki küllü olan yerde, sağlıksız şartlarda yerleştirildikleri kulübelerde hayatlarını devam ettiriyordu. Bu topluluklar Arnavutça bilmelerine rağmen savaş sonrası Arnavutlardan baskı görmüş; baskı görmelerinin nedeni ise savaş döneminde Sırp larla işbirliği içinde oldukları

⁴⁷¹ "Serb İntegration in Kosovo: taking the plunge", Brussels: ICG, Europe Raport no: 200, (May 2009), 9-13.

hususunda Arnavutlar tarafından suçlanmalarından dolayı, bu halkın çoğu Avrupa'ya ve Sırbistan'a göç etmiştir.

Etnik Sorunlar ve Yönetim

Kosova kendini multi-etnik yapıli bir devlet olarak tanıtmaktadır; bu sözün arkasında Batı devletlerinin varlığını ve görüşlerini yansıttığını gösterir. Bunun dışında Kosova, Batı devletlerini ve siyasetlerini etkilemek, dış destekleri ve yardımları almak için veya turistik reklamlarından faydalanmak bu sloganı genelde kullanmaktadır. Kosova azınlıklarının en fazla etnik olarak homojenleştirilmiş devlet olduğu söylenebilir. Azınlıklar ise en fazla marjinalleştirilmiş konumundadır. Azınlık konusunda önemli olan şudur ve sorunun iki yüzü vardır; etnik sorunun güvenlik konusundaki etkisi ve politik sistem için kullanılması; diğeri ise insan haklarının ve haysiyetlerinin korunmasıdır. Kosova'da bütün azınlıklar demografik, ekonomik, toplumsal veya güvenlik konusunda tehdit edilmektedir; çünkü günden güne sayıları azalmaktadır. Güvenlik konusunda ise bu görüşü Kosova'nın diğeri mevcut bölgeler için geçerliliğı söz konusu değildir; bu durum sadece Sırpların yaşadığı yer için oluşabilir. Priştine ile Belgrad arasındaki görüşmelerden çıkan bir duraklama veya yapılan anlaşmaların yerinde uygulanmamasındadır. İşte bunlara baktığımızda etnik sorunlar veya bu sorun Kosova'da bitmiş durumundadır.

Azınlıkları Kosova'da resmî kurum ve belirgin yerlerde ihmal edilmesi veya ayrımcılığa tabi tutulması, sadece devletin kötü yönetiminden kaynaklanmaktadır. Ama Kosova'da azınlıklar içinde Batı tarafından en büyük koruma ve destekleme seviyesini Sırp halkı⁴⁷² görmektedir. Önce hak etmedikleri kadar, onlara parlamentoda kontenjan ayrılmış. Hükümette söz sahibi olmaları ve bazı konularda karar alma yetkisine sahip olmaları; son zamanlarda ise Brüksel görüşmelerinde Sırp azınlığın yaşadığı belediye sayılarının 6 belediyeden 10 belediyeye çıkarılması ve en önemlisi de bunların bir arada olacağı Sırp Belediyeler Birliğı'nin kurulmasıdır⁴⁷³.

⁴⁷² Klajv Boldvin, Manjinska prava na Kosovu pod meğunarodnom upravom, Velika Britanija: Meğunarodna grupa za manjinska prava (MRG International), Minority Rights International, (2006), 12-13.

⁴⁷³ "İlişkilerin normalleşmesi ilkeleriyle ilgili ilk anlaşma" ya da Brüksel anlaşması - Belgrad ile Priştine arasındaki ilişkileri normale döndürme sürecindeki değişiklikler için yapılan ilk anlaşma. İki yıllık sekiz tür teknik müzakereler sırdından, üst düzey müzakereler için şartlar yarattıldı ve görüşmeler iki başbakan düzeyinde devam etmiştir. 19 Nisan 2013 tarihinde, Anlaşma Brüksel'de imzalandı. Anlaşma genel ilkeleri, ana unsurlarıyla yedi bölümden ve 22 maddeden oluşmaktadır, Kosova'da ki sırp halkın çoğunluk

Peki, bütün bunların nedeni sadece bu Sırp azınlığa verilmek midir ya da çaba gösterilmek midir? Daha önce bahsettiğimiz gibi merkezî durumda Sırp azınlığı yüksek mevki ve konumundaydı. Bazı şeyleri veto etme hakkına sahipti. Sahip olduğu bu yetkileri her konu için kullanamazdı, sadece Sırp enklavalar (yaşadıkları bölgelerde) ve ilgilendiren konularda yavaşlatabilir veya ayrımcılığı azaltabilir. Bütün bunlara ihtiyacı yoktu, bunlar sadece zayıf kurumsal sistem yüzünden olmaktadır. Bu yüzden Sırp lar gerektiğinde Sırbistan ve Batı devletlerinden bu konularda yardım sağlamaktadır. Sırp Belediyeler Birliği kanunen kurulduğunda hem Sırbistan'dan hem de Kosova hükümetinden ödenek alabilecektir.

Sırp ların yaşadığı belediyelerde 2014 yılına kadar bağımsızlık sonrası yönetimde SLS (bağımsız liberal partisi) bulunmaktaydı. Bu partinin lideri ve kadroları Kosova Arnavut partileriyle işbirliği içindeydi. Daha doğrusu PDK ile merkezî konumunda, PDK ile koalisyonda olup PDK'nın çıkarlarına yardımcı olurken aynı zamanda kendi çıkarları için de bir şeyler elde ediyordu. Bütün bunların ana sebeplerinden biri marjinalize edilmiş Sırp veya diğer toplumların başında bulunan siyasî temsilcilerin yetersizliğinden dolaydır. Genelde bunlar aklında sadece kendi çıkarları olan insanlardır. Kendi seçmenlerinin durumunu iyileştirmek yerine siyasî ağırlığıyla parlamentoda kendi çıkarları için çalışmaktadır. Arnavutlarda ve diğer mevcut azınlıklarda da olduğu gibi Sırp lar da 2009 sonrası seçimlerde oy satın almalar⁴⁷⁴ mevcut olup her toplumdan insanı, küçük bir maddî destek karşılığında Arnavut ve diğer toplum partileri satın alabilmektedir.

Batı yetkilileri bunu görmüş olsa da, onların işini de görüyor olduğundan bunlara tam destek sunuyordu; çünkü hem hükümetlerin oluşması ve devamını getirilmesi hem de gerektiğinde Batı'ya uzlaşmacı bir görünüm göstermeleri konusunda bu liderler ve partiler bunu yaptırmaktaydı. Zaman içinde bu partinin politikalarının Sırp azınlığın tepkisini göstermesine ve Sırbistan devletinin kendi politikasını ve onu dinleyecek olan partinin "srpska lista"nın sahneye çıkmasına sebep olmuştur. Öbür tarafta ise mevcut

oluşturduğu yerleri kapsamakta, adı Sırp Belediyeler Birliği (dernek). Anlaşma bölümlere ayrılmıştır - Yasal çerçeve, Hedefler, Organizasyon yapısı, Merkezi yetkililerle ilişkiler, Yasal dayanak, Bütçe, Destek, Genel ve Son Hükümler. Kosova'da 10 sırp ların çoğunlukta olduğu 10 belediyeden ve Birinci Anlaşma, İlk Anlaşmanın Onaylanması sonrası Kosova yasaları ile öngörülen şekilde kurulması gerekmektedir.

⁴⁷⁴ Arch Puddington - Freedom House, Freedom in the World 2011, The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties, New York: NY and Washington, DC Rowman & Littlefield Publishers, Inc. (2011), 363-365.

diğer azınlık partileri Boşnak, Türk, Goralı ve Romanlar onlar gibi hükümetin ortağı olurlar, multi-etnik şehirlerde de yerel yönetimlerin koalisyon ortakları olup, yönetimde aktif bir şekilde halkları ve toplumları için gereken hakların getirilmesinde çalışmaktadırlar. Örnek verecek olursak bunlar Prizren, Dragas ve İpek belediyelerinde olmaktadır.⁴⁷⁵

Sorunlu olan bağımsızlık, Kuzey Kosova'nın Kosova'dan ayrılması söz konusudur. Sırlara karşı olan Arnavutların politikasını iyileştirilmesinde burada konunun sahibi olan AB ve ABD'dir; çünkü bunların Brüksel görüşmeleri aracılığıyla Belgrad'a ve Priştine'ye yaptıkları baskı etkili olmuştur. Kosova'da yönetim şekliyle paralel olarak etnik sorunlar da mevcuttur. Kosova yasalarında yazılan insan ve azınlık hakları, azınlıkların korunması ve entegrasyon süreçleri uygulanmazsa etkilerinin olacağı söylenemez. Sistemin güçsüzlüğü, zayıflığı, kendisi ve diğer mevcut kurumlar üzerinde etkisi büyüktür. Burada sadece bu iki azınlığı suçlamak yanlış olur. Bunun böyle olmasında en büyük pay yine Batı'nındır; çünkü Batı sürdürülebilir sonuçlar elde etmekten ziyade ilerleme yansımalarını yaratmaya ilgi gösterdiği için ve daha fazla ilgi duyuyor olduğu için.

Kosova'da Yıllardır Devam Eden Devlet, Etnisite (Kimlik) ve Toprak Sorunu

Kosova uzun zaman bağımsızlık uğraşını verdiği ve tek taraflı bağımsızlığı ilan etmemiştir. Uluslararası arenada Batı devletlerinden umduğu ve beklediği tanınmalar sınırlı sayıda olduğu ve istenilen düzeyde kalmıştır. Öte yanda bağımsızlığa karşı çıkan ve bunun Sırbistan'ın iç parçası olarak iç hukuk ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde gerçekleştiğini savunan Sırbistan ve Rusya karşı tepki göstermiştir.⁴⁷⁶ Sırbistan devletinin parçası olan Kosova'nın tek taraflı ayrılıp bağımsızlığı ilan etmesinin yanlış olduğunu ve hukuka aykırı olduğunu ispatlayacak düşüncesiyle hareket eder. Yapılan bu adımın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde yapıp yapılmadığını BM'nin Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüş bildirilmesi Ekim 2008'de istemiştir; yapılan bu

⁴⁷⁵ Ljudska prava, etnički odnosi i Demokratija na Kosovu), Priština: OSCE, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija na Kosovu, (Leto 2007), 9-13. / (Leto 2008), 20.-22.

⁴⁷⁶ Ljubomir Madžar - Mladen Kovačević, Političke institucije, politički akteri i ekonomske performanse: slučaj Srbije, (Beograd: Alfa Univerzitet, 4 KIDS MEDIA DOO, 2013), 53.

başvuruya Batı devletleri karşı çıkmışsa da Sırbistan'ın bu olaya karşı hamlesi bir diplomatik başarı sayılabilir.⁴⁷⁷

Sırbistan BM'de Kosova'ya karşı karar aldirmayı başarmış, böylece Kosova'nın tek taraflı ilan ettiği devletin uluslararası hukuka aykırı olup olmadığını araştırılması için 77 ülke evet 6 ülke (ABD, Arnavutluk ve dört ada ülkeleri) karşı, 74 ülke ise çekimser kalmıştır, bunların arasında ise bağımsızlığını tanıyan 47 ülke de vardı. AB ise ikiye ayrılmış Kosova'yı tanımayan AB ülkeleri: İspanya, Romanya, Güney Kıbrıs, Slovakia ve Yunanistan evet oyu diğer ülkeler ise çekimser oyu kullanmıştır.⁴⁷⁸

Uluslararası adalet divanına yöneltilmiş sorunun cevabı olarak Kosova, 2010 yılında yapmış olduğu hukuki çalışma ve araştırmaların sonucu olarak tek taraflı bağımsızlık ilanının uluslararası hukuku çiğnemediğini vurgulamıştır.⁴⁷⁹ Bu duruma karşı olan Rusya ve Çin'in 1244 sayılı karar hâlâ yürürlükte olduğuna göre Kosova hiç bir uluslararası şekilde bağımsız bir devlet sayılamaz. Bölge olarak BM'nin yönetiminde olduğunu ve Kosova'nın bağımsızlık ilanı önemli olan uluslararası normların ihlali sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Öte yandan Batı Kosova'nın bağımsızlık hakkı olduğunu dile getirirken 1912 yılında Sırbistan Kosova'yı illegal olarak kendine bağlamıştır. Sunmuş oldukları ikinci delil ise SFRJ'nin Anayasa'ya dayanarak bağımsızlık kararı alma hakkı olduğunu, Yugoslavya'nın dağılmasını örnek göstermekteydi. Böylece Kosova'yı Sırbistan'la olan bağlantılar ya zayıflamış ya da kesilmiştir.⁴⁸⁰ Burada gerekçe olarak bir devlette azınlığa karşı yapılan zulmün azınlığın kendi kaderini belirlemeye karar alma hakkı ortaya çıkmaktadır; ama bunun uluslararası arenada böyle olması Kosova'nın bağımsızlık ilan etmesine izin vermez. Bunun gibi bir kararı sadece birkaç devlet delil olarak

⁴⁷⁷ Rezolucija GS UN-a za izjašnjavanje Međunarodnog suda pravde (Uluslararası Adalet Divanı'na BM Genel Kurul Kararı), A / 63 / L.2, BM Genel Kurulunun Uluslararası Adalet Divanı'na gönderdiği kararı, Kosova'nın geçici yönetim kurumları tarafından tek taraflı olarak ilan ettiği bağımsızlık uluslararası hukuka uygun olarak ilan edip etmediğine açıklık getirilmesi yönünde bir taleptir.

⁴⁷⁸ BM, Genel Oturumu, Sixty-third session, 22nd Plenary Meeting, Wednesday 8 Oktober 2008, Official Records, Doc. / 63 / L.2.

⁴⁷⁹ MSP: Deklaracija ne krši norme, Uluslararası Adalet Divanı: Kosova'nın Bağımsızlığı normu ihlal etmiyor, kaynak: B92, FONET, Tanjug Četvrtak, 22.07.2010. | 14:46 -> 19:13, Erişim Tarihi 18.07.2020, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=07&dd=22&nav_category=640&nav_id=447202

⁴⁸⁰ Hersch Lauterpacht, Recognition in international law, (Cambridge: Cambridge University Press, 1947 with new introduction, 2013), 421.

göstermektedir. Bu görüş Kosova'nın özel bir durumu teşkil ettiğini ve bunun başka bir yerde olmayacağını göstermeye çalışan görüştür.⁴⁸¹

Kosova'nın bağımsızlığı ile ilgili sunulan delillere bakılırsa genel olarak yasal dayanağı olmadığı kanısına varabiliriz. Batı'nın, Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılmasını istedikleri durumu faydacı doğaya sahiptir. UNMİK 2004 yılında yaşanan olaylardan sonra kontrol edemediği Kosova'nın artık bağımsızlığa kavuşması gerektiği görüşünü dile getirmiştir. 2006 ile 2008 yılları arası Kosovalı Arnavutlar UNMİK yönetiminin gitmesi gerektiğini, bağımsızlığın dışında başka bir şey istemezler. Tekrar Kosova'nın Sırbistan'a bağlanması ve Sırbistan'ın toprağı olması kabul edilemez bir durum olduğu dur. Gerçekleştirilirse Batı Balkan güvenliği için bir tehdit olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır. ABD devlet sekreteri bu konuyla ilgili medyaya aktardığı "Balkanlar'daki güvenlik için tek çözüm Kosova'nın bağımsız olmasındadır"⁴⁸².

Bütün bunları göz önüne aldığımızda NATO Kosova harekâtıyla 1999'da Sırbistan topraklarından ayrı UNMİK yönetimine devredilerek zemini hazırlanmıştır. Daha sonralarda ise 2004 yılındaki olaylar Kosovalı siyasîlerin veya liderlerin bağımsızlık için silahlı güce başvurabileceğini göstermiştir. İşte bu etki altında kalan ve durumları zamanında kontrol altına alamayan UNMİK ve KFOR, çatışmalara dönüşmesinden korktuğu için bağımsızlığın kaçınılmaz ve bir an önce gerçekleşmesi gerektiğini savunuyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi "şiddet sonuçları getirir" sözü burada gerçek olmuştur. 2004 yılındaki olaylar bağımsızlık için yapılmış olan stratejinin bir parçasıydı. Bağımsızlık kısaltılırsa veya ertelenme durumuyla karşı karşıya kalınırsa bölge için şiddetle tehdidin hazır ve beklenmedik bir şekilde patlak vereceği dile getirilmiştir; çünkü bombardıman süresince Sırbistan'ın daha doğrusu Milošević rejiminin Arnavutlara karşı uyguladığı baskı bağımsızlığın gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur. Aynı delilin 10 sene sonra 2008'de sağlam yasal dayanağı yoktu ve manevi temeli zayıflamıştı.⁴⁸³ Böylece hukuk ve adalet çatışması çok daha az belirgindi.

⁴⁸¹ Milan Stereo, the Right to Self-determination under international law, "selfistans" Secession, and the Rule of the great Powers, (A Designing the Identity of Designing the Identity of bingdon: Milton Park, Oxon, Routledge, 2013), 85.

⁴⁸² Kapusela, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu, 91.

⁴⁸³ Nadge Ragaru, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: between Ohrid And Brussels", Batt, is There on Albaniam Question?, Paris: European Union İnstitute For Security , 2008), 55.

Kosova tek taraflı bağımsızlığı ilan edebildi; çünkü orada KFOR ve BM vardı. Sırbistan toprak güvenliği sağlayamadı; kendi toprakları olduğunu iddia etmesi kendince savunma hakkı olmasına rağmen, saldırıya geçme imkânı yoktu, Batı bu yönde atılacak herhangi bir adıma cevap verecek durumdaydı. Bu yüzdendir ki Kosova bağımsızlığı, hakkı olduğu için gerçekleşmedi, bütün mevcut çözümler gerçekleşmez olduğu için KFOR ve BM'in bazı kurum ve devletlerin yardımıyla gerçekleşmiştir. Batı'nın, Kosova krizi konusundaki politikası bu durumu getirmiştir. Her ne kadar 1999 yılında yapılan müdahale sadece söylem olarak insanî felaketi durdurmaya yönelikti. Batı'nın bombardıman sonrası mevcut politikası bağımsızlık değildi; eğer bağımsızlık Kosova halkına verilirse diğer ülkelerdeki azınlık konumundaki halklar Kosova'yı örnek alıp aynı izi takip etmelerinden korktukları için izin vermemiştir. Peki, öyle olduğunu düşünelim, bu strateji diğer olan Balkan veya başka yerlerdeki azınlıklara gönderilen bir mesajdır; ama gerçek Batı kendi jeopolitik çıkar ve hedefleri olduğu yerde istediği durumu gerçekleştirmektedir.⁴⁸⁴

Kosova bağımsızlık deklarasyonu sonrası seneler geçtikçe yavaş yavaş toprakları ve yaşayan halkları sürekli kontrol eden siyasî sisteme sahiptir. Kendini bağımsız olarak hissedip ona göre davranmaktadır. BM'ye üye olan devletlerin yarısından fazla ile ilişkiler kurmuş. Artık Ahtisaari planına göre formel olan uluslararası gözlemin altında bile değildir. Durum böyle olunca uluslararası hukukça bu devletin ve sistemin bağımsız bir devlet olarak görmek ve kabul etmek düşer.⁴⁸⁵ 2022 Haziran ayına kadar her şeye rağmen 117 ülke⁴⁸⁶ Kosova'yı devlet olarak tanımıştır. Sırp yetkililer, Sırbistan'ın diplomatik girişimler sonucu bazı ülkelerin bağımsız Kosova'yı tanımayı geri çekmesini Sırp diplomasinin başarısı olarak nitelendirmektedirler.⁴⁸⁷ Kosova'nın bağımsızlığı artık dönülmez bir gerçeği yansıtmaktadır. Sırbistan Kosova'yı tekrar topraklarına katmak için hiçbir askerî müdahaleye kalkışma imkânı yok.

⁴⁸⁴ Kosovo i Srbija Nakon Mišljena MSP, Izveštaj za Evropu br. 206 – 26. avgust 2010. International Crisis Group, Working to Prevent Conflict Worldwide, (2010), 6-8.

http://old.crisisgroup.org/_media/Files/europe/balkans/kosovo/206%20Kosovo%20and%20Serbia%20after%20the%20ICJ%20Opinion%20SERBIAN.pdf

⁴⁸⁵ Enrico Milan, Unlful Territorial Situations in International Law: Reconciling Effectiveness, Legality and legitimacy, Leiden, (2005), 25-45.

⁴⁸⁶ Spisak priznanja, Ministarstvo Inostranih poslova i Diaspore, Erişim Tarihi, 13.06.2022, <https://www.mfa-ks.net/sr/politika/484/lista-e-njohjeve/484>

⁴⁸⁷ "18 DRŽAVA POVUKLO PRIZNANJE KOSOVA" Starović: Srbija spremna ako Priština odluči da prekši moratorijum, Tanjug 03.08.2021. 00:45, Erişim Tarihi, 13.06.2022, <https://www.blic.rs/vesti/politika/18-drzava-povuklo-priznanje-kosova-starovic-srbija-spremna-ako-Priština-odluci-da-ftem2bm>

3.1.13. Dil Politikaları

Dil Kullanımı Kanunu, tüm kişilerin dil kimliklerine saygıyı sağlamak ve tüm toplulukların dil kimliklerini ifade edebileceği ve koruyabileceği bir ortam yaratmak amacıyla 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Elbette, Kosova dâhil her yerdeki dil politikası Anayasa tarafından tanımlanmıştır. Kosova'da, en büyük sayıya sahip Arnavut nüfusedir. Kosova'da beş ulusal topluluk (azınlık) daha yaşamaktadır (Sırp, Romanlar, Türkler, Boşnaklar ve Goralılar). Bunların Kosova Cumhuriyeti Anayasası önündeki eşitliği 3. maddenin 1. ve 2. fıkraları ile güvence altına alınmıştır. Kosova'da yaşayan tüm toplulukların dil hakları, dil eşitliğini, tüm dillerin tanıtımını garanti etmek, merkezî ve yerel düzeyde resmî diller oluşturmak, resmî kullanımda olan diller ve bir dilin yerel düzeyde resmî dil haline gelme %'sini belirlemek.⁴⁸⁸

Kosova Cumhuriyeti Anayasası, 5. maddenin 1. ve 2. paragrafları iki anayasal dili ifade eder: Arnavutça ve Sırpçadır, buna ek olarak, Kosova Cumhuriyeti Anayasası, herhangi bir belediyede %5'in üzerindeki azınlıklar kendi dilleri resmî dil olarak kullanma hakkına sahip olduklarını garanti etmektedir (bu, Anayasal olarak garanti edilen iki dile ek olarak Prizren belediyesinde resmî dillerin Boşnakça ve Türkçe olduğu; Dragaş, İpek ve İstog'da Boşnakçanın resmi dili olduğu şehirlerdir).⁴⁸⁹

Merkezî Kurumlarda Dil Kullanımı

Merkezî kurumların çalışmalarında dil kullanımı garanti edilmektedir. Resmî diller, iletişimde, kurum toplantılarında, halka açık toplantılarda, resmî belgelerde, kurumların resmî adlarında vb. eşit olarak kullanılır. Bu maddeler, dili kullanma hakkını garanti eder. Meclis çalışmaları, çeşitli komiteler ve resmî dillerde kanun ve yönetmeliklerin kabulüne göre.⁴⁹⁰ Bu maddeler, Meclisin çeşitli komitelerin çalışmaları sırasında yasaların ve normatif düzenlemelerin kabulü sırasında dili kullanma hakkını garanti eder.

Belediye Kurumlarında Dil Kullanımı

⁴⁸⁸ Zakon o Upotrebi Jezika, Službeni Novine Privremenih Institucija SamoUprave na Kosovu, 10/2007, 01.03.2007, Akt br. 02/L-37, član 1-3.

⁴⁸⁹ Muljaim Kacka, Zbornik Radova Drugi Simpozij o Bosanskom Jeziku Sarajevo 12–13. mart 2015. Istraživanje, Normiranje i Učenje Bosanskoga Jezika – Dosadašnji Rezultati, Potrebe i Perspektive, Sarajevo Univerzitet u Sarajevu Institut za Jezik, posebna izdanja, knjiga 24, (2016), 550.

⁴⁹⁰ Zakon o Upotrebi Jezika, član 4.-6.

Dil yasasına göre, dilin yerel düzeyde kullanımı belirlenir. Bunlara uygun olarak, her toplantı, belge, kararname ve belediye kanunu kabul edilerek belirli bir belediyenin resmî dillerinde yayınlanır. Diller eşit statüye sahiptir ve gerekirse bir dilden diğerine çeviriler sağlanmalıdır.⁴⁹¹ Bu maddeler, dili resmî kullanımda kullanma hakkını, vatandaşların dilleri resmî dillerden biriye bu dillerde hizmet talep etme hakkını garanti eder ve kurumların, işaretlerin, belediyelerin, yerleşim yerlerinin, mahallelerin, köylerin, sokakların adlarını nasıl yazacaklarını açıklarlar.

Kamu İşletmelerinde Dil Kullanımı

Hem kamuya ait hem de devletin sahip olduğu tüm şirketlerin dil eşitliğine saygı göstermek zorunda olduğunu garanti eder. Herkes herhangi bir resmî dilde bilgilendirilmeli ve iletişim kurabilmelidir.⁴⁹²

Mahkeme İşlemlerinde Dil Kullanımı

Tüm mahkeme işlemlerinde resmî dillerin eşitliğini, her kişinin bu işlemlerde kendi tercih ettiği dili kullanma hakkını garanti etmektedir. Tüm prosedürler, belgeler, bildirimler ve dosyalar resmî dillerde olmalıdır. Dili resmî dil veya resmî kullanım dili olmayan herhangi bir kişi, kendi anadilinde iletişim kurma, hizmet talep etme ve cevap verme hakkına sahiptir. Kolluk kuvvetleri, mahkemeler, hapishaneler vb. tüm bu kurumlar dil ihtiyacı olan kişilere çeviri ve iletişimde yardım etmekle yükümlüdür.⁴⁹³

Eğitim Kurumlarında Dil Kullanımı

Kamu eğitim kurumlarında öğretimin yapılacağı dillerin Anayasa ve Eğitim Yasası hükümlerine uygun olması gerekir. Herkesin anadilinde eğitim alma hakkı vardır. Eğitim kurumları, tüm işlemleri kanun ve diğer ilgili kanunlara uygun olarak yürütmekle yükümlüdür. Kosova'daki resmî dillerin ilk, orta, lise ve devlet üniversitelerinde öğretim dili Arnavutça, Boşnakça başlıca dillerdir.⁴⁹⁴ Sırp lar kendi bölgelerinde okullarda ve Kuzey Mitrovica'da bulunan Priştine üniversitenin Sırp dili bölümünde (savaştan sonra eğitim Kuzey Mitrovica şehrinde devam etmektedir.) eğitim hep Sırpça görülmekte ve okutulmaktadır.

⁴⁹¹ Zakon o Upotrebi Jezika, član 7.-10.

⁴⁹² Zakon o Upotrebi Jezika, član 11.

⁴⁹³ Zakon o Upotrebi Jezika, član 12-18.

⁴⁹⁴ Zakon o Upotrebi Jezika, član 19-24.

Medyada Dil Kullanımı

Herkesin yasalara uygun olarak seçtiği dilde bir medya evi kurma hakkına sahip olduğu kanunî garanti altına alınmıştır.⁴⁹⁵ Yayın sırasında kamu hizmetlerinde dil kullanımı da Medya Yasası ile düzenlenmektedir.

Dil Komiserliği Ofisi

Dillerin Kullanımına dair kanunun uygulanmasını iyileştirmek Kosova Hükümeti 2011 yılında Dil Komisyonu Reformu için bir Çalışma Grubu kurmuştur. Reform projesi Başbakanlık Ofisi/Halkla İlişkiler Dairesi tarafından yönetildi. Çalışma grubunun çalışmalarının bir sonucu olarak, Dil Sorunları Komitesi ve Dil Politikası Ağı olmak üzere iki destek mekanizmasının oluşturulması temelleri atıldı, Diller için Komiserlik Ofisi 07/2012 sayılı Yönetmelik kabul edildi. Buna göre Dil Komiserliği Ofisi, 07/2012 Sayılı Yönetmeliğe dayanarak, Başbakanlık bünyesinde Nisan 2012'de kurulmuş ve çalışmaya başlamış.

Yukarıdaki resmî düzenlemelerde, Kosova'nın altı ulusu, iki anayasal dil ve aynı zamanda Boşnakça, Türkçe ve Romanca gibi daha az temsil edilen diğer bazı dillerin olduğu çok uluslu ve çok dilli bir devlet olduğu görülebilir. Yukarıda, Kosova'nın dil politikasının, hem çoğunluk topluluğu hem de diğer toplulukların ihtiyaçları olmak üzere vatandaşlarının dil ihtiyaçlarını yeterince ifade ettiği görülebilir. Açıkçası, insan haklarıyla ilgili gerçekler, azınlık dillerinin dil örgütlenmesine ilişkin tavsiyeler ve aynı zamanda sahadaki çok dillilik de dikkate alınabilir.

"Sırp sorunu" tartışmanın dışında tutulursa, Kosova'nın öncelikle eğitim ve müfredat, devlet kurumlarında diğer yerler ve alanında bir dil politikası ve planlaması olduğu açıktır. Dil politikası planlama ve geliştirme çalışmaları 1999 savaşıdan hemen sonra başlayıp bugüne kadar devam ediyor. Bu çalışma iki zamanlı dönem ile takip edilebilir: ilki, 1999–2008 arası dönemi kapsayan yasal düzenlemelerin oluşturulmasında UNMIK varlığının olduğu, ikincisi ise 2008'den bugüne kadardır. Kendi devlet kurumlarının yasal düzenlemeleri oluşturduğu dönemi kapsamaktadır. Dil politikası alanındaki bu

⁴⁹⁵ Zakon o Upotrebi Jezika, član 25-26.

faaliyetlerin sonuçları iki Anayasal dil Sırpça ve Arnavutça ve diğer üç resmi dil Boşnakça, Türkçe ve Roman dilleriyle noktalanabilir.⁴⁹⁶

Kosova Anayasası ve diğer mevcut dil kanunu ve yönetmeliklerin insan hakları, demokrasi ve AB değerlerinin kanunen karşılandığı bir gerçektir. Burada belirtilenlerin halkın istediği ve hakkı olanlar, istenilen düzeyde kanunlar uygulanır mı sorusu akla gelmektedir. Anayasa ve kanunların Arnavutça ve Sırpça dışında diğer mevcut Türkçe, Boşnakça ve Roman dillerinde hazırlanmaktadır. Genelde merkezî ve yerel yönetimlerde resmî dil ihtiyaçları karşılanmaktadır. Azınlıkların yaşadığı belediyelerde dil sorunu ve uygulamalardaki eksikliği belirli bir şekilde görülebilir. Bazen belgeler tercüme edilmemektedir. En büyük dil sorunu genelde eğitimde yaşanmaktadır. Boşnak ve Türk dilindeki müfredata göre eğitimde kitapların olmayışı, bu dillerde gereken planları zamanında hazırlanmaması gibi sorunlarla karşılaşmaktadır.

3.1.14. Semboller

Kosova bağımsızlık ilan etmek için hazırlanırken, daha önce Ahtisaari planı çizgisinden gitmek zorundaydı. Peki, Ahtisaari planı devlet sembollerinin oluşması konusunda hangi önerileri önermekteydi? Herhangi bir devletin bayrağını veya amblemini ya da herhangi bir siyasî partinin, hareketin veya Kosova kurumunun bayrağını veya amblemini temsil edilmesine izin vermemektedir. Bunlara yaklaşmaması ya da Kosova'nın herhangi bir etnik topluluğuna bağlılık göstermemesi; özellikle diğer devletlerin sembollerindeki bu tür tasvirlerle ilgili olarak, herhangi bir kartal sembolünün temsilinin kullanmaması ve yalnızca kırmızı ve siyah renk şemalarını veya kırmızı, beyaz ve mavi renk şemalarını kullanmaması,⁴⁹⁷ kuralı konmuştur.

Bağımsızlık gününde Ahtisaari planının gerçekten uygulanıp uygulanmadığını tanıtilen bayraklarla belli oldu. Kosova Cumhuriyeti'nin devlet sembolleri şunlardır: Bayrak, arması ve marş. Kosova Cumhuriyeti bayrağı, arması ve marşı, Kosova Cumhuriyetini ve Kosova Cumhuriyeti kimliğini temsil eder. Kosova Cumhuriyeti bayrağı, arması ve

⁴⁹⁶ Muljaim Kačka, PREDUNIVERZITETSKA KOSOVSKA JEZIČKA POLITIKA, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Knizevni Jezik 28, (Decembar 2017), 211.

⁴⁹⁷ Daniel Cosentino, "Designing the Identity of a New State: Kosovo Flag", The Design Journal, 18/4, (Taylor-Francis Online, published online April 2015), 607-612. Erişim Tarihi, 20.11.2021, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14606925.2015.1054225?journalCode=rfdj20>

marşı, aynı yasayı uygulamak için çıkarılan yasa ve ilgili tüzüklere uygun olarak kullanılır.⁴⁹⁸

Kosova Bayrağı

Mavi arka plan üzerine 6 yıldız ve onun altında bulunan Kosova haritasından oluşur. Altı yıldız ülkede Türkler de dâhil olmak üzere yaşayan altı etnik grubu temsil eder. Türkler haricindeki diğer etnik gruplar: Arnavutlar, Sırp, Goralılar, Romanlar ve Boşnaklardır.

Kosova Arması

Kosova'nın resmî devlet armasıdır. Kosova bayrağından esinlenerek oluşturulan armanın üstündeki her bir yıldız Kosova'da yaşayan etnik grupları temsil etmektedir. Arma, Altın bir bordür ile çerçevelenmiş mavi bir arka plan üzerinde sarı ile temsil edilen Kosova coğrafi haritasından oluşur. Kosova haritasının üstünde beş köşeli altı beyaz yıldız var. Armanın orta kısımları, Kosova'yı temsil eden coğrafi harita ve yıldızlar, Arma bayrak ve millî marşla beraber aynı yasayla kabul edilmiş bir sembolüdür.

Kosova Millî Marşı

Kosova marşı, Kosova'nın ulusal sembolü olarak resmî vesilelerle ve kutlamalarda söylenir. Marşın sembolik adı; Avrupa'dır. 2008'de ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer sembollerle beraber 2008 yılında kabul edildi. Marş Mendi Mengjiqi tarafından bestelenmiştir. Tıpkı Bosna Hersek, İspanya ve San Marino marşlarında olduğu gibi Kosova marşının da resmi metni yoktur. Devletin herhangi bir etnik topluluğuna atıfta bulunmamaktadır. Marş seçimine 72 milletvekili oy verirken, 15 milletvekili karşı çıktı, 5 milletvekili çekimser kaldı.⁴⁹⁹

3.1.15. Sınırlar

Kosova, Balkan Yarımadası'nın orta kesiminde yer alan bir ülkedir. 10.908 km²'lik alanıyla Kosova, Avrupa'nın en küçük ülkelerinden biridir. Nispeten küçük alanı nedeniyle, Kosova, çeşitli Topoğrafik özelliklerle karakterizedir. Dağlarla çevrilidir:

⁴⁹⁸ Zakon o Upotrebi Državnih Simbola Kosova, Službeni list: 26/2008, 02.06.2008, Akt Br. 03/L – 038, član 1.

⁴⁹⁹ Kosovska Himna/Kosova milli marşı, https://www.youtube.com/watch?v=hi_En3EsNII

Güney ve güneydoğuda Kuzey Makedonya sınırındaki Şar Dağı, ülkenin kuzeyinde ise Kopaonik yükselir. Batıdaki sınırlar da (Karadağ ve güneybatı (Arnavutluk ile birlikte) dağlıktır. Ülkenin orta kısmı çoğunlukla engebeli, batı ve doğu kesimlerinde ise iki büyük düzlük uzanmaktadır).

Kosova, Güneydoğu Avrupa'da bir ülkedir ve güneybatıda Arnavutluk, güneydoğuda Kuzey Makedonya, batıda Karadağ, doğuda ve kuzeydoğuda Sırbistan ile sınır komşusudur. 42. ve 43. paralellikler ve 20. ve 22. meridyenler arasında uzanır. Dünyanın en büyük ülkeler listesinde 169. Sırada olan 10.908 km²'lik toplam yüzölçümüne sahiptir. Eyalet sınırlarının uzunluğu: Arnavutluk'la sınır uzunluğu 113,551 km, Makedonya ile 170,772 km, Karadağ ile 79,165 km ve Sırbistan ile 380,068 km'dir. Toplam uzunluğu 743,556 km'dir.⁵⁰⁰

Şu anda Kosova sınırını oluşturan hat, Arnavutluk ile eski Yugoslavya sınırı, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'la olan eski idarî sınırlar 1974'teki Anayasa ile belirlenen sınırlardır.⁵⁰¹ UNMIK, Geçici Öz-yönetim ve Kosova'nın bağımsızlık sonrası bu sınırlar resmî sınırlarıdır.

Arnavutluk'la sınır konusunda herhangi bir sorun bulunmamaktadır; çünkü sınır eski SFRJ'nin sınırını devralmıştır. Şurada önemli olan şudur: Kosova ile Arnavutluk'un birleşme isteği "büyük Arnavutluk" veya "Etnik Arnavutluk" radikal hareketleri oluşturmayı istediği bir durumdur. Kosova'nın "denetimli bağımsızlığı" Ahtisaari planının temel özelliklerine uygun olarak bu planın ilk maddesi Kosova'yı, "herhangi bir devlete veya bir devletin bir kısmına karşı herhangi bir toprak talebinde bulunmaması, herhangi bir devletle veya bir devletin parçasıyla birleşme arayışında olmaması gerek"⁵⁰² durumu izah etmektedir. Arnavutluk ile Kosova Arasında 7 tane sınır geçişi bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yerel düzeyde sadece o bölge insanları için sabah saat 7'den başlayıp akşam 19'a kadar geçişlerin yapıldığı sınır kapılarıdır. Kosova'nın Arnavutluk'la olan sınır kapıları şunlar: Morina-Vrbnica, Qafa e Prushit ve Qafa Morines, Orçuša-Orgjoste, Globočica-Borje ve Kručevo-Shishtavec.

⁵⁰⁰ Nacionalna Strategija Republike Kosovo za Integrisano Upravljanje Granice, Strategija Kosovske Vlade, 01.07.2013, stupa na snagu, Erişim Tarihi: 13.05.2019, http://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/Nacionalna_Strategija_za_Integrisano_Upravljanje_Granice.pdf

⁵⁰¹ Bartul Marušić, Pravo na Samoodređenje Naroda u Svjetlu Međunarodnopravnih Pitanja i Disolucije SFRJ, Zagreb, Hrvatski plemićki zbor, Studia Polensia 6, (2017), 81.

⁵⁰² Džo Šo - Igor Štiks, Državljan i državljanstvo posle Jugoslavije, (Beograd: Clio, 2012), 65.

Makedonya Cumhuriyeti'yle olan sınır, Kosova – Makedonya Yugoslavya dönemindeki olan sınırdır. Ufak bölge sınırlarının dışında pek büyük bir sorun teşkil etmiyordu. Ahtisaari Planının ön gördüğü gibi Kosova Makedonya ile olan sınırlarını belirleme gerektiğinden bahsetmektedir. Makedonya Kosova'yı devlet olarak kabul edip diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve sınırların belirlenmesi gerektiğini şart koşmuştur. Kosova bağımsızlığı ilan ettikten sonra Makedonya'nın isteği ve Ahtisaari planı ön gördüğü gibi Haziran 2008 tarihinde her iki devlet tarafından kurulan sınır belirleme komisyonu çalışmaya başlamıştır.

Komisyon Ekim 2008 tarihine kadar tüm gereken teknik işleri halledip 25 Ekim 2008 tarihinde Ohri'de sınır anlaşmasını imzaladılar. Her iki ülke Ekim 2009'da parlamentolarında varılan anlaşmayı onayladı.⁵⁰³ Sınır belirleme anlaşmasında üç nokta ve bölgeyi kapsamaktadır; 1. Makedonya'nın Debalde köyünün bazı bölgeleri Kosova'ya Kodra Fura bölgesi ise Makedon sınırlarına geçecek. 2. Debalde'den alınan toprağa karşılık olarak Kosova güneyinde Restelica köyünün bölgesinde Lukovo polje denilen bölgeyi hidrosantral yapılmak üzere Makedonya'ya verilmiştir. 3. Sınırın 850 metrelik değişimi Stančić – Topan arasında Kumanova - Gilan yolunu kesiştiği yerde gerçekleşti.⁵⁰⁴ Kosova ile Makedonya arasında 4 sınır kapısı bulunmaktadır. Elez Handolno Blace, Globočice-Tearce, Stančić-Belanovac ve Restelica-Srezimir (yerel düzeyde geçişlerin yapılabildiği yazın iki ay geçici olarak açıktır).

Karadağ-Kosova sınırının 1974 Anayasasına göre idarî sınırı olan sınırdır. Podgorica'da 2010'da her iki devlet İçişleri Bakanları'nın yaptığı görüşmede idarî olan sınırın birkaç gün içinde resmî devlet sınırı dönüşeceğini, herhangi bir sınır değişiminin söz konusu olmadığını dile getiriyordu. Dönemin Kosova Hükümet başkanı İsa Mustafa, Dışişleri Bakanı Hashim Taçi ve İçişleri Bakanı Skender Hiseni. Karadağ Cumhurbaşkanı Filip Vujanovic, Dışişleri Bakanı Igor Lukšić ve İçişleri Bakanı Raško Konjević Viyana'da 2015 yılında devlet sınırına ilişkin anlaşma imzalamıştır.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Demarkacija Granice Kosova i Makedonije, Izvor: S media, 17.Okt.2009, 20:32, (ažurirano 02.Apr.2020.), Erişim Tarihi. 09.09.20, <https://www.vesti.rs/Politika/Demarkacija-granice-Kosova-i-Makedonije.html>,

⁵⁰⁴ Makedonski parlament ratifikovao demarkaciju granice, 18. október 2009. 10.23 | Zdroj: Tanjug, FoNet, Beta: Erişim Tarihi 09.09.20, http://www.rtv.rs/sk/region/makedonski-parlament-ratifikovao-demarkaciju-granice_153541.html,

⁵⁰⁵ Veseljko Koprivica, Crnogorsko-kosovska granica duga sedam godina, 30. juli 2017, Erişim Tarihi 21.09.2020, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/crnogorsko-kosovska-granica-duga-sedam-godina>

Yapılan anlaşmaya toprak kaybı iddiasıyla Kosova muhalefeti karşı çıkmaktaydı. Aynı zamanda AB'nin Kosova'ya vize serbestisi için sınır anlaşmasının kabul edilmesi şartı da konulmuştur. Kosova parlamentosunda sınır anlaşmasının oylaması ve kabul edilmesi için milletvekillerinin 3/2'nin oylaması gerekir. Muhalefetin engellemeleri ve karşı çıkması nedeniyle dört deneme ardına 21 Mart 2018'de 80 milletvekilinin evet oyuyla, 11 milletvekili ise karşı oyla anlaşma onaylandı.⁵⁰⁶ Karadağ ile Kosova'nın tek sınır kapısı var, o da Rožaje-Kula-Peç'tir.

Sırbistan ile mevcut olan Kosova sınırı halen 1974 anayasal idarî olan hat sınırdır. Bilindiği gibi Kosova'yı Sırbistan'ın bir parçası gören ve bağımsızlığını kabul etmeyen Sırbistan İdarî sınırlarının iki bölgeyi ayırdığı yer olarak görmektedir. Şimdilik sınır konusunda Kosova'nın genel statüsünün Sırbistan'la nihaî bir anlaşmayla sonuçlanana kadar devam etmektedir. Brüksel diyaloguyla hem sınır hem devlet konusunda bazı ilerlemeler söz konusudur.

Nihaî anlaşma için son dönemlerde bazı siyasî çevrelerin hem Kosova, hem Sırbistan'da hem de Batı ülkeleri, her iki halkın yararına "sınır değişimi" önermektedir. Bu sınır değişimiyle Kosova'nın Kuzey kesimi İbar nehrinin güneyinden Sırbistan'a verilmesi karşılığında Preşova Vadisi Kosova'ya verilmek üzere sorunun çözüleceği inancı taşımaktalar.⁵⁰⁷ 2012'den sonra başlatılan diyalogla Kosova ile Sırbistan arasındaki sınır geçişleri ve kapıları entegre geçiş olarak ortak bir ofisten yönetilmesine başlamıştır. Kosova'nın Sırbistan idarî sınır geçişinde 6 sınır kapısı bulunmaktadır, bunlar: Brnjak, Jarinje, Merdare, Mutivoda, Bela Zemlja i Muçibaba.⁵⁰⁸

3.1.16. Tanıma

Kosova Cumhuriyet Meclisi'nde 17 Şubat 2008'de tek taraflı ve Sırbistan'dan bağımsızlık ilanından bu yana, Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası tanınması konusu ve durumu uluslararası toplumu ikiye bölen bir konu olmuştur.

⁵⁰⁶ Amra Zejneli Loxha, Demarkacija usvojena uz suzavac i hapšenja, 21. mart/ožujak, 2018, Erişim Tarihi, 20.09.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-demarkacija-suzavac-skupstina-samoopredeljenje/29113112.html>,

⁵⁰⁷ Scenario, Razmena teritorija između Srbije i Kosova iz perspektive srpske zajednice južno od reke Ibar, NGO Aktiv, Danida i Swiss Cooperation Office Kosovo, (Oktobar 2018), 5-9. <http://www.ngoaktiv.org/uploads/documents/.pdf>

⁵⁰⁸ Uprava za Granice Policije Kosova, <https://www.kosovopolice.com/sr/departamenti/granicna-uprava/>

Bununla birlikte, 1 Aralık 2022'ye kadar, Kosova'yı toplam 117⁵⁰⁹ ülke tanımışken 76'sı tanımadı. Kosova, Birleşmiş Milletlerin (BM) üye devletinden 117'si (% 61) tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınıyor. Avrupa Birliği (AB) üyesi olan 28 devletten 23'ü (% 82), 29 NATO üyesinin 25'i (% 86) ve İslam Konferansı Örgütü 57 üyesinin 36'sı (% 63) Kosova'yı devlet olarak tanımıştır. ⁵¹⁰

Bilindiği gibi Rusya, Çin ve Sırbistan'ın eski komünist ülkeler üzerinde etkilerinin var olduğundan Kosova'yı devlet olarak tanımamaktadır. Diğer taraftan kendi içinde Kosova sorunu benzeri olan devletler Kosova devletini tanımamaktadırlar. AB üyesi 5 devletin, İspanya, Romanya, Slovakya, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti.⁵¹¹ Bunun yanı sıra Kosova'yı devlet olarak tanımayıp da pasaportunu tanıyan ülkeler; Yunanistan, (her iki devlette de temsilcilikler, maslahatgüzarlık açılmıştır), Romanya, Slovakya, Bosna-Hersek Brezilya ve Rusya.

Kosova bağımsızlığına karşı çıkan ve Kosova'yı kendi toprağı olarak kabul eden Sırbistan Hükümeti, Kosova topraklarında herhangi bir egemenlik uygulamamasına rağmen, Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımıyor; ancak Brüksel Anlaşması uyarınca Kosova Hükümeti ile ilişkilerinin normalleşmesi için çalışıyor. Her ne kadar Brüksel anlaşmasını imzalamış, bunu uygulama konusunda farklı bir durumun söz konusu olduğudur. Daha önce bahsettiğimiz gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkisini, ideoloji veya para vererek Kosova'yı tanıyan ülkelerin tanınmaları geri çekmesi için çalışmaktadır.⁵¹² Kosova diplomasisinin son senelerdeki aktif olmayan politikası Sırbistan'ın aktif diplomasisine karşı başarısız olmuş. Bazı devletlerin Kosova'nın bağımsızlığın geri çekilmesi ile sonuçlanmasına yol açmıştır; Bağımsızlığı tanımamasını geri çeken ülkeler şunlardır: Nauru Cumhuriyeti, Gana, Palau, Madagaskar, Solomon Adaları, Komor Takımadaları, Dominika, Surinam, Liberya, São Tomé ve Príncipe,

⁵⁰⁹ 13.06.20'ye kadar Kosova'yı 117 ülke tanımıştır, Kosova'yı devlet olarak kabul eden İsraille beraber bu sayıya ulaşmıştır, yukardaki veriler Kosova Dışişler Bakanlığın verileiridir. Meğunarodno priznavanja Republike Kosovo, 13.06.2022, <https://www.mfa-ks.net/sr/politika/483/njohjet-ndrkombtare-t-republiks-s-kosovs/483>

⁵¹⁰ Edah Henić, Koje države (ne) priznaju nezavisnost Kosova, 17. novembar 2019, Erişim Tarihi, 01.03.20, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/koje-Države-ne-priznaju-nezavisnost-kosova>,

⁵¹¹ Halis Ayhan, Kosova'nın Bağımsızlığı Sürecinde Uluslararası Güçlerin ve Türkiye'nin Tutumu, Ankara: T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Türk, Avrasya Etüdler, 33/1, (2008), 124.

⁵¹² Dačić: Sijera Leone 18. država koja je povukla priznanje Kosova; Priština nema informaciju o povlačenju, <https://kossev.info/dacic-sijera-leone-je-18-drzava-koja-je-povukla-priznanje-kosova/>, 3. marta 2020. 08:56, alınma tarihi 19.11.20

Gine-Bissau, Burundi, Papua Yeni Gine, Lesoto, Grenada ve Orta Afrika Cumhuriyeti.⁵¹³

Kosova, kendisini devlet olarak tanıyan ülkelerle diplomatik ilişkiler kurarak bu ülkelerde büyükelçilik ve diplomatik kurumlar açmıştır.

3.2. Bağımsızlık Sonrası Kosova'nın Uluslararası Arenada Konumu

Kosova sorununun temelinde Arnavutların tam bağımsızlık istemelerinde ve Kosova'nın diğer mevcut olan Yugoslavya cumhuriyetleri gibi cumhuriyet olmak istemesiydi. Yugoslavya'nın dağılmasıyla cumhuriyetler kendi yoluna devam ederken, Sırp'lar da kendi iç parçası saydıkları sorunlara Kosova ve Vojvodina ile beraber ilgilenmeye başlamışlardır. İlk icraatları 1974 Anayasasıyla tanınan geniş özerkliğin kaldırılması olmuştur.⁵¹⁴

90'lı yıllarda özellikle 1991-1995 arası Bosna-Hersek'te yaşanan etnik soykırım, bundan endişe duyan Kosovalılara bağımsızlıktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Kosova halkını tedirgin eden diğer bir neden ise Dayton Anlaşmasıdır. Anlaşmada Kosova'dan bahsedilmemesi bu dönemde (1990 yıllarda) Kosova'da siyasi yapıyı ve halkı yönlendiren "barışçıl" yöntemleriyle yürütülen politikaların tükenmeye ve bardağı taşıran son damla olayların yaşanmasıydı. Önce yurtdışında teşkilatlanan, daha sonra ise Kosova halkının içinde Kosova'nın bağımsızlık mücadelesini ve askerî kanadını oluşturan UÇK'nın güçlenmesiyle bağımsızlığa giden yolda büyük rol oynamıştır.

Bu süre zarfında Kosova soru ne uluslararası araştırılmış ne de çözüm yolları aranmıştır. Sırp'ların Bosna'da yapmış olduğu katliamlarına geç kalan Batı ve uluslararası aktörler, Kosova için aynı senaryoyla karşılaşmak istemediği için daha erken davranarak bir şekilde Kosova sorununa el atmak zorundaydı. Uluslararası arenaya çıkan Kosova sorununun beraberinde İbrahim Rugova'nın barışçıl politikasının destekçilerini kaybetmeye başlaması sonucunda UÇK'nın rolü gittikçe artmaya başlamıştır.⁵¹⁵ Bu durum ise Kosova'nın kriz döneminde uluslararası toplum ile yüksek işbirliği düzeyinde olması kaçınılmaz hale gelmiştir.

⁵¹³ Još jedna država povukla priznanje Kosova, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Jos-jedna-drzava-povukla-priznanje-Kosova/586805>, Tanjug03.03.2020 07:26, alınma tarihi 20.11.20

⁵¹⁴ Esat Stavileci, "Rrënia e Autonomisë së Kosovës", (PriSHtine: Rrënia e Autonomisë së Kosovës, Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës, 1992), 44.

⁵¹⁵ Armend R. Bekaj, The KLA and the Kosovo War, Berlin: Berghof Conflict Research, (2010), 17-27.

Artık Arnavutlar devlet yönetiminde; temsilde, adaletsizlik, baskıcı yönetim, ırk ayrımcılığı ve etnik temizlik gibi insan haklarına aykırı muamelelere tabi tutularak kendi kaderini tayin hakkı sürekli çiğnenmiştir. Bu yöndeki hakları elde etmek için Arnavutlar UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) ile Sırp güçler arasında şiddetlenen çatışmaların Kosova Arnavutlarını etkin direnişe geçmeye itmiştir. Bu yolda ve cumhuriyet olma uğurundaki sorunlar ve çatışmalar NATO'nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) müdahalede bulunmasına yol açmış. Sırbistan'ın Kosova topraklarından askeri ve polislerini çekmesi, yönetimi ve güvenliği BM'ye 1244 sayılı karara dayanarak güvenliği KFOR güçlerine, yönetimi ise UNMİK yönetimine devredilmesine neden olmuştur. BM Konseyi'nin 1244 sayılı kararıyla Sırbistan'a bağlı kabul edilmekle birlikte Sırbistan'ın Kosova üzerindeki denetimine son verilmiştir. UNMİK yönetimi öncelik olarak Kosova yönetimini yapılandırırken, kamu kurumları yöneticilerini genelde BM'in tayin etmiş olduğu kişiler tarafından yönetilmektedir.

UNMİK yönetimi, 1999 yılından itibaren yürütme, yasama ve yargı kurumlarını elinde bulundurmaktaydı. 2000 yılında çıkarmış olduğu UNMİK genelgelerine göre ilk yerel seçimlerin yapılmasına yol açmıştır. Bu seçimlerle Kosova'yı bağımsızlığa götürecek yolun ilk basamağını atmış oluyordu. Belediye başkanları artık kendi halkından seçtikleri kişilerdi, ama her belediyenin başında bir UNMİK temsilcisi bulunmaktaydı. Yavaş yavaş UNMİK, yönetimini Geçici Kosova Öz-Yönetimi'ne devretmekteydi, bu Kosova'nın bağımsızlığı için dönülmez yola girildiğinin bir göstergesiydi.⁵¹⁶

Bu arada Kosova sorununun daha etkili ve hızlı bir şekilde çözülmesi için, statükocu UNMİK durumun belirsizliği, Sırpların uzlaşmaz tavırları, durumun farklı yönlere gitmesine sebep olmuştur. Arnavutların tam bağımsızlığı istemeleri, Sırpların hiçbir çözüm yoluna yanaşmamaları nedeniyle 2004 yılında Kosova'da beklenmedik olaylar çıkmıştır. Sırp azınlığa karşı halkın ayaklanması olmuştur. UNMİK yönetiminin artık statükonun devam edemeyeceğini anlamasına neden olmuştur. BM'ye sunmuş oldukları raporlarında da tek çözümün "bağımsızlığa" geçmek olduğunun vurgulanmasıydı⁵¹⁷. Halkın içinde oluşturulan bağımsızlık beklentileri, AB, uluslararası desteği ve çabalarıyla başlanan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmıştır. AB ve uluslararası

⁵¹⁶ Nikolaos Tzifakis, Rešavanje Kosovskog Pitanja: Swot Analiza Iz Grčke Perspektive, Tri Scenarija Odnosa Srbije i Kosova: i Bezbednost Jugoistočne Evrope, Beograd: Centar za primenjenu evropsku studije, Simbol Sistem, (2019), 225-240.

⁵¹⁷ Kai Eide Raport II, United Nations: Security Council, Distr.: S/2005/635, (7 October 2005), 10.

kurumlar, Kosova'nın kurumsal anlamda bağımsızlık için hazır olmadığını dile getirerek, başta bağımsızlığa karşı çıkmıştır. Kosova 2004 Mart olaylarının ardından uluslararası desteğini arkasına alarak Martti Ahtisaari planının hazırlanmasına bu olaylar ön ayak olmuştur.⁵¹⁸

Hazırlanan Ahtisaari planı her iki tarafa sunularak nihaî çözüm için kabul etmeleri beklenmekteydi. Sırlar daha önceki çözüm arayışlarında olduğu gibi bu sefer de planı reddetmiş.⁵¹⁹ Kosovalı Arnavutlar planı uygun görerek kabul etmiştir. Bu planın etkileri ile Arnavutlar Batı'nın desteğiyle bu planı uygulamaya koyulmuşlardı. Planın önem verdiği ve Kosovalı Arnavutların azınlıklara gereken hak ve özgürlüklerin garanti edildiği plandı. Planın çok önem verildiği nihaî statüsü için Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığa gidilmesine izin verilmiştir. Böylece Ahtisaari planı hayata geçerek Kosova 17.02. 2008 bağımsızlığı ilan etmiştir.⁵²⁰

3.2.1. Kosova Devlet Olarak Uluslararası Sahnede

Çatışan, bir türlü anlaşamayan taraflar için bu adımın atılması belki dönem için zor bir durumu arz diyordu. Tek taraflı bağımsızlığın ilan edilmesi Kosova halkı için uzun senelerin ve çilelerin ardından bağımsız devlete sahip olmaları sevinçle karşılanmıştır. Öncelikle şurada fayda olacağını düşündüğümüz konuların dile getirilmesidir. Kosova halkında mevcut olan cumhuriyet sevinci, haklı bir şekilde kutlamalarına hak verebiliriz. Ama öte taraftan halk temsilcileri olan kurumların yöneticileri buna kapışmaları ve devlet inşasını sadece devleti ilan etmekle olmadığını, yaptıkları uygulamaları sonradan daha doğrusu Batı ve uluslararası kurumların hatırlatmasıyla düzeltilme yoluna gidilmiştir.

Kabul edilen yeni anayasayla artık uluslararası arenada tek başına temsil edildiğini ve kendi devlet çıkarlarını korumaya artık kendilerinin yapması gerektiği apaçıktır. Daha önce NATO harekâtı sonrası BM 1244 sayılı kararıyla Sırbistan'a bağlı UNMİK tarafından yönetilen bölge olan Kosova, artık uluslararası arenaya bağımsız bir devlet olarak çıkmış bulunmaktadır. Bağımsızlık ilanı sonrası, uluslararası arenada etkili ve

⁵¹⁸ Pregled, Srbija i Crna Gora, Jugoslovenski pregled, Indiana & Uuml;niversitesi, 50/1, (2006), 9.

⁵¹⁹ Stefan Radojković, Nedržavni akteri i praksa zagovaranja nezavisnosti – slučaj Kosova od 1999. do 2008. Godine, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, Međunarodne Studije, Godišnjak 9/15 (Jun 2016), 151.

⁵²⁰ Ertan Efegil - Esra Pakin Albayrakoğlu, Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmaların analizleri, (İstanbul: Gündğan ayayınları, 2015), 567.

aktör devletler hemen Kosova bağımsızlığını tanımıştır⁵²¹. BM daimî üyelerinden olan Rusya ve Çin'in dışındaki ülkeler Kosova'nın bağımsızlığı tanımıştır. Zaman içinde Kosova uluslararası kurumlara katılma isteği sonucu İMF, Dünya Bankası ve buna benzer uluslararası kurumlara yavaş yavaş üye olmuştur.⁵²² Sırbistan ise yapılan bu tek taraflı bağımsızlık ilanı öncelikle kendi anayasasına dayanarak uluslararası hukuka aykırı olarak gerçekleştiğini dile getirmiştir.⁵²³

Kısa süre içinde devletin tam fonksiyonel halde olabilmesi için Kosova hükümeti çok sayıda kanunu çıkarmak zorundaydı. Sınırlı sürede bağımsızlığı ilan edildikten sonra haziran ayına kadar 50'ye yakın kanun çıkartılmıştır. Bu kanunların arasında Kosova'yı dışarıda temsil edecek kurumların kurulması olmuştur: Bunlar Dışişleri Bakanlığı ve buna benzer devlet ilişkilerini ve politikasını sürdürecektir.⁵²⁴

Daha önce Kosova dış siyasetinde kendi halkı adına temsil etme hakkına sahip olmadığı gibi geleneği de yoktu. İşte burada bağımsızlığın ardından karşılaşılabileceği ilk sorunlar bağımsızlık tanımaları için diplomasi atağına geçmektir.⁵²⁵ Ne yazık ki bu hemen yapılabilen bir iş değildi; çünkü ne diplomatik temsilcilere ne de bu yönde oluşturulmuş siyaseti ve stratejisi vardı. Peki, Kosova bağımsızlığını uluslararası devletlerden kendisini tanımalarını nasıl yürüttü? Sorusu akıllara gelmektedir. Bu soruya verilecek cevap şu şekilde özetlenebilir:

- a) 1990'lı yıllarda Kosova için önemli aktörlerden olan Kosova halkın diasporası, yine sahneye çıkmıştır. Daha önce Kosova'ya Batı'nın ilgisini çekerek, yapılan baskıların ve katliamların önüne geçilmesi için nasıl çalışılmışsa, şimdi de aynı gruplar Kosova'nın tanınması için lobicilik faaliyetlerinde bulunmaya gayret gösteriyordu. Bütün bunları diaspora bazı senatör ve parlamenterler üzerinde yapmaktaydı.
- b) Bağımsızlığın uluslararası tanınma konusunda en büyük destekçileri ABD, Türkiye, Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa oynamıştır.

⁵²¹ Efegil - Albayrakoglu, Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmaların analizleri, 567.

⁵²² Grant Thornton, Centralna Banka Republike Kosova Finansijski izveštaji 31 decembar 2011 godine i Priština: Izveštaj nezavisnog revizora, (2012), 38.

⁵²³ D. Dimitrijević, vd., Preduzete aktivnosti u UN oko rešavanja pitanja KiM, MP 4, Bibliid 64/64, (Oktobar 2012), 443.

⁵²⁴ Serija analiza "Šta je Krenulo po Zlu? ", Preko 10 godina parlamentarizma na Kosovu, Priština: Demokratski Institut Kosova, Forum 2015 – projekat KFOS-a, (2015),13-14.

⁵²⁵ Emin, Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu, 32-33.

c) En büyük rolü NATO ve Kosova'nın yönetimini yapan UNMİK döneminde UNMİK kurumlarında çalışan yöneticiler üstlenmiştir.

Bağımsızlığın tek taraflı ilanı sonrası birkaç sene içinde Kosova'yı devlet olarak tanıyan 100'ün üzerinde devlet olmuştur. İlk aydan NATO üye devletleri tanımış. Ardından diğer tanımların gerçekleşmesinde, daha çok ABD'nin üçüncü ülkelerdeki etkisi göza rdı edilemez. Diğer tarafta ise Türkiye bazı İslam ülkeleri nezdinde Kosova'nın tanınmasında büyük rol üstlenmiştir⁵²⁶.

Kosova'nın bağımsızlığını tanınmasına daha çok olmasına uğraş verirken diğer taraftan ise Sırbistan'ın öncülük yaptığı engelleme girişim çabaları da bağımsızlık ilanı sonrası baş göstermiştir. 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova'yı ilk aşamada BM'nin 5 daimî üyesinden ABD, Fransa ve İngiltere tanırken, Çin ve Rusya tanımamıştır. Kosova'nın nihaî çözümü için ve BM'de üyesi olmasına en büyük engellerden biri de Kosova konusunda Sırbistan'ın yanında duran Rusya ve Çin gelmektedir; ancak Kosova'nın bağımsızlığı halen Çin ve Rusya'nın vetosuna takılmaktadır.⁵²⁷

Sırbistan, bu konuda atağa kalkarak yapılan bu tek taraflı bağımsızlık ilanını dönemin SFJ (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti) ve Sırbistan Cumhuriyet Anayasası gereğince illegal kabul etmektedir. Yapılan bağımsızlık ilanının Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü böldürdüğü gerçeğini dile getirmektedir.⁵²⁸ Uluslararası Adalet Divanı Mahkemesi'ne başvurarak Kosova'nın Batılı dostlarının yardımıyla gerçekleştirdiği bağımsızlığın uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı hususunda görüş istemesi oldu.⁵²⁹ Başvuru sonrası Sırbistan, amaç olarak başvurdukları mahkemenin görüşü vermesine kadar Kosova devlet olarak uluslararası arenada ve ülkelerden tanımları durduramaya yönelik diplomatik girişimlere başlamıştır.

Peki, diplomatik girişimlerin karşılıklı olarak atağa kalktığı bu dönemde Sırbistan, mevcut durumun nasıl gerçekleştiğini, Kosova'nın devlet olma yolundaki çalışmalarını ve durumunu tı kayabildi mi? yoksa Batı'nın desteği ile devlet olma yolu ilerlemiş

⁵²⁶ Emin, Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu, 34-35.

⁵²⁷ Agron Bajrami, U potrazi sa konsenzom: Šta je crvena linija za Kosovo?, Priština: Analiza Politike Br. 02, Grupa za pravne i političke studije, KFOS, Koha Ditore, (2018), 7.

⁵²⁸ Dragan Štavljanin, (Radio Slobodna Evropa/Özgür Avrupa Radiosu Belgrad Muhabiri) Kosovo - presedan ili jedinstven slučaj?, 17. novembar/studeni, 2009. Erişim Tarihi, 28.03.2019. https://www.slobodnaevropa.org/a/hladni_mir_kosovo_presedan_ili_jedinstven_slucuj/1880528.html

⁵²⁹ Senad Ganić, "Osvrt na savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde", Novi Sad: Međunarodni problemi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, „Mala knjiga", 4, (2010), 631.

midir? Batı ve NATO üye ülkelerinin çoğu için bu başvurunun Kosova'nın devlet olabilmesi için pek önem vermeyerek, Kosova'da devletin inşasını uluslararası arenada devam ettirmiştir. Sırbistan ise bu ilanın gerçekten Uluslararası hukuka aykırı olduğunu sonucu çıkacağını kanaatine vararak toprak bütünlüğünün koparıldığı düşüncesiyle Rusya ve Çin gibi ülkelerle beraber aynı beklenti içindeydi.⁵³⁰

3.2.2. Eski Yugoslavya Cumhuriyetleriyle Olan İlişkileri

II. Dünya Savaşı sonrası tek bir devlet farklı cumhuriyetlerde yaşamış insanların, farklı din, dil, millet olmalarına rağmen tek bir siyasal düşünce ve sistemde yaşayabildiler. Bu yaşam doğal bir siyasî sitemin sonucu olmadığı için komünizm değerleri üzerinde inşa edilen sistem bu kadar cumhuriyeti, farklılıkların artmaya başladığı ve milliyetçi düşüncelerin ön plana çıkmasıyla bırakın bu insanların bir arada yaşamayı, bir birlerine düşman olmuşlardır. Yapılan referandumların ardından, cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bazılarında bu ayrılma kararları savaş çıkmadan, bazıları ise uzun savaşın ardından, uluslararası toplumun arabuluculuğuyla özellikle Bosna ve Kosova'da savaşlar durdurulmuştur.

Cumhuriyetler kendi aralarında bağımsız devletler olarak ilişkiler kurmuşlardır. İster istemez bir şekilde devam eden hayat durum nedeniyle durdurulamazdı. Kosova iç yönetimi (UNMİK) Sırbistan'ın bir parçası olarak kabul edilen 1244 sayılı BM kararının ardından eski mevcut olan Yugoslavya cumhuriyetleri⁵³¹ Kosova'yla hiçbir ilişki kuramazdı. Komşuluk ilişkilerinde ise Kosova UNMİK-in temsil ettiği bir bölgeydi. Şubat 2008 tarihi itibarıyla Balkanlar'da özellikle uluslararası ilişkilerde yeni dönem açılmıştır. Bunu Kosova bağımsızlığı ilanı sonrasında eski dostlar ve komşularla yeni sayfaların açılma zamanı geldiğidir. Bu sefer Kosova uzun zaman başka birilerinin dış işlerine bağlı kalmaksızın komşularla devlet düzeyinde ilişkiler kurmaya hazırdır.

⁵³⁰ Press Releases, International Court of Justice, 21 October 2008, No. 2008/36; 29 July 2009, No. 2009/27.

Vuk Jeremić, dönemin Sırp Dışişler Bakanı mahkema kararın olumlu olacağı düşüncesi, Jeremić očkuje pozitivnu ocenu Međunarodnog suda pravde, NEDELJA, 17. AVG 2008, 12:28 - 17:01, Erişim Tarihi 15.04.2019, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/11738/jeremic-očkuje-pozitivnu-ocenu-medjunarodnog-suda-pravde.html>

⁵³¹ Nicolas Lemay-Hébert, State-Building from the Outside-In: UNMIK and Its Paradox, Journal of Public and International Affairs, Journal of Intervention and Statebuilding 3/1, (January 2009), 66-76.

Ayr. bak. Pdf formatı, <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2009-4.pdf>

a) Sırbistan İlişkileri

Avrupa Birliği'nin arabuluculuğuyla "Belgrad ile Priştine Arasında Diyalog" süreci, 9 Eylül 2010 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı A/RES/64/298'e⁵³² dayanarak 8 Mart 2011 tarihinde başlatılmıştır.⁵³³ Bu diyalog sayesinde ağır ve yavaş da olsa yapılan anlaşmalardan yola çıkarak Sırbistan'ın Kosova'yı parça parça olarak tanımaya başladığının bir göstergesidir. Diyalog neticesinde Kosova'nın uluslararası arenada devlet olarak gereken durum ve araçları elde etmesine neden olmuştur, diyalog sürecinde iki ülke arasında şu konularda anlaşılmıştır:

- a) Karşılıklı gümrükleriyle damgalı gümrük belgeleri tanınması,
- b) Sırbistan ve Kosova, büyükelçilerinin (maslahatgüzar) işleviyle "irtibat büroları"nın açılması,
- c) Sırbistan'ın, Kosova Cumhuriyeti makamları tarafından verilen araçların kimlik kartlarını ve kayıt plakalarının tanınması,
- d) Kosova ile Sırbistan arasındaki devlet sınırının (gümrüklerde) ortak yönetiminin uygulanmasına başlandı,
- e) Sırbistan, Kosova Cumhuriyeti makamlarını Kosova bölgesinde meşru bir idarî makamları sürdürmesini tanıdı,
- f) Sırbistan, Kosova'yı Avrupa entegrasyon yolunda engellememe yükümlülüğünü kabul edecek ve başkalarını da bunu yapmaya teşvik etmeyecek,
- g) Sırbistan, Kosova'nın 1 Ocak 2015'ten itibaren özel bir uluslararası telefon koduna sahip, Kosova'nın kendi alan kodu numarasının verilmesini kabul etti,
- h) Sırbistan, 2014 yılında Sırbistan ile Kosova arasında kalıcı sınır geçişlerinin kurulması konusunda anlaşmayı kabul etti,
- i) Sırpların Kosova'da çoğunluğunu oluşturan ve yaşadıkları belediyelerde SBB (Sırp Belediyeler Birliği) kurulmasına anlaşılmıştır.⁵³⁴

⁵³² Diyalog sürecin başlatılması, Distr.: General 13 October 2010, Sixty-fourth session Agenda item 77, Erişim Tarihi 15.01.2019, [without reference to a Main Committee (A/64/L.65/Rev.1)]

⁵³³ Diyalog Beograda i Priştine, Erişim Tarihi 15.11.2019,

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/854480/dijalog-beograda-i-pristine.html>

⁵³⁴ SBB'nin kurulması için yapılan anlaşma, o günden beri sadece kâğıt üzerinde olan bir anlaşma olarak kalmıştır. Bu anlaşmayla Sırpların yaşadığı 10 belediyenin olacağı, birliğin Sırbistan hükümetin etkisi

Kosova - Sırbistan Diyalogu ve Brüksel Görüşmeleri

BM'nin Uluslararası Adalet Divanı Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı hakkında görüş istemi sonrası, Kosova sorununun çözümü adına farklı bir yöne gidilmesine yol açmıştır. 9 Eylül 2010 tarihinde Genel kurulda alınan yeni BM kararı 27 Avrupa Birliği üye devletlerin desteğiyle AB'nin ara buluculuğuyla Sırbistan ile Kosova arasında görüşmelerin (diyalog) başlamasına karar alınmıştır. Bu karar, görüşmeler ve sürecin bölgede barış, güvenlik ve istikrar faktörü olarak hizmet edeceğini belirterek, bu sürecin işbirliğini teşvik edeceği, vatandaşların hayatlarını iyileştireceği ve her iki ülkenin de Avrupa Birliği yolunda ilerlemesine yardımcı olacağı söyleniyor.⁵³⁵

Buna karşın, 10 Mart 2011'de Kosova Meclisi, Kosova Cumhuriyeti Hükümeti'ni Sırbistan ile teknik bir müzakere başlatmaya alınan kararın yanı sıra süreçle ilgili düzenli olarak rapor verme talebini de kabul etti.⁵³⁶ Ayrıca Kosova Meclisi hükümete görüşmelerin yürütücüsüne, teknik diyalogun genel ilkelerini, müzakere edilemeyen hedefleri ve konuları belirterek, yasal süreler içinde diyalog için temel bilgileri belge olarak Meclis'e sunmaya görevlendirdi. Teknik görüşmelerin ardından 2012 yılı normalleşme süreci adına siyasî diyalogu başlatma kararı almıştır.⁵³⁷

Her iki devlette 2014 yılında yapılan genel seçimlerin, oluşan gerginlikler ve gecikmeler sonucu, Ramush Haradinaj'ın Paris'te gözaltına alınması sonrası ve mart ayında serbest bırakılmasıyla siyasî diyalog başlayabilmiştir. Şimdiye kadar teknik ve siyasî düzeyde 23 anlaşma yapılmıştır. Yapılan anlaşmaların çoğu, vatandaşların yaşamları için önemli olanlardı. Kosova'daki Sırp paralel yapılarını çözme, ülke genelindeki hukukun üstünlüğünü genişletme ve Kosova'nın uluslararası öznelliğini pekiştirmeyi amaçlayan

altında kalmasını istemektedir. Öte yanda Kosova yönetimi anlaşmayı oyalayarak SBB'nin kurulmasına yeni "Republika Sırska'nın" kurulmasına, devlet içinde devletin kurulması istememektedir, bu yüzden SBB'nin kurulmasına hukuki prosedurlere başlatılmamış, her ne kadar Sırbistan bu konuda ısrarcı duruşu devam ettirmekte ise de.

⁵³⁵ This was the General Assembly resolution welcoming EU-mediated talks between Serbia and Kosovo. 8 September 2010 A/64/L.65/Rev.1, ayr. bak. Adopting Consensus Resolution, General Assembly Acknowledges World Court Opinion on Kosovo, Welcomes European Union Readiness to Facilitate Process of Dialogue, GA/10980, 9 September 2010, Erişim Tarihi, 21.11.2019, <https://www.un.org/press/en/2010/ga10980.doc.htm>

⁵³⁶ Skupština Republike Kosovo, "Rezolucija o dijalogu između Republike Kosovo i Republike Srbije", 10. Mart 2011. Erişim Tarihi, 12.09.2018.

<http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/>

Rezoluta_per_dialogun_midis_R.Kosoves_dhe_R.Serbise_2.pdf

⁵³⁷ Skupština Republike Kosovo, "Rezolucija o normalizaciji odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije", 18. oktobar 2012. Erişim Tarihi, 13.09.2018

http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Rezolute_Marredhenive_Kosova_Serbia.pdf

sorunların çözülmesiyle ilgileniyor.⁵³⁸ Ancak, bunların uygulanması, öncelikle anlaşmanın niteliği ve ayrıca tarafların, özellikle Sırbistan'ın, ulaşılan anlaşmalara saygı duyma konusundaki isteksizliğinde yatmaktadır. Diyalog süreci, siyasî arenada büyük bir çelişki ve kutuplaşma ile gelişti. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik eksikliği, bu süreci en başından karakterize etmiştir.

Kosova'nın bağımsızlık ilanının ardından Sırbistan, uluslararası alanda Kosova Cumhuriyeti'nin içsel güçlenmesini ve sağlamlaştırılmasını önlemeye devam ediyor. Buna benzer girişimi, Uluslararası Adalet Divanı aracılığıyla bağımsızlık ilanına itiraz etmeyi amaçlıyordu. Ancak, UAD'nın görüşü, iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen normalleşmesine yol açacak, ikili anlaşmazlıkları çözmek için Kosova ile Sırbistan arasında yeni bir diyalog süreci başlatmanın yolunu açtı.

Diyalogda Heyetler Arası İlk Teknik Görüşme, Thaçi II Hükümeti 2011-2014

Kosova UAD'den gelen görüşün ardından Batılı dostların tavsiyesi ve önerilerini dikkate almıştır. Diyalog görüşmeyi hukukî zemini hazırlamak için Kosova Cumhuriyet Meclisinde, vatandaşların yaşamını iyileştirmek için hem ülke hem de bölge için barışı geliştirmek amacıyla atılan ilk adım oldu. İki bağımsız ve egemen devlet olarak Kosova ve Sırbistan arasındaki diyalogu "teknik meseleler konusunda" başlatmak kararı almıştır.⁵³⁹ Bu karar aynı zamanda Kosova Hükümeti'nin yasal sürelerde Meclis diyalogu için temel belgeyi teklif etmesini zorunlu kılarak Meclis'in uluslararası anlaşmaları onaylama hakkını doğrulamıştır.⁵⁴⁰

İlk teknik müzakereler ve görüşme 09 Mart 2011 tarihinde, Kosova heyetinin başında dönemin Başbakan yardımcısı ve diyalog bakanı Edita Tahiri idi. Sırbistan heyetinin başında ise Borko Stefanović diyalog özel temsilcisi, bu teknik diyalogda 2012 senesine kadar 7 anlaşma yapılmıştır:

1. Hareket özgürlüğü,
2. Entegre sınır yönetimi / İUG (ESY) sözleşmesi,
3. Kadastro kayıtları,

⁵³⁸ Diyalog Kosovo - Sırbija: İzazovi i Dalji Koraci, Kratka Analiza, Priština: Kosovski demokratski institut (KDI) i Transparency International Kosovo, (2018), 8.

⁵³⁹ "Rezolucija o dijalogu između Republike Kosovo i Republike Srbije", Priština, 10. marta 2011. Br.04-R-01, Skupština Republike Kosovo, IV legislatura. član 1-10.

⁵⁴⁰ "Rezolucija o dijalogu između Republike Kosovo i Republike Srbije", član 10.

4. Kayıtlar,
5. Bölgesel temsil,
6. Diplomaların tanınması,
7. Gümrük mührünün karşılıklı olarak tanınması konusunda anlaşma.

Telekomünikasyon ve enerji ile ilgili konularda da görüşmeler başladı.⁵⁴¹

Yapılan anlaşmaların çoğu teknik konuları ilgilendirdiği için zaman içinde ilişkilerin normalleşmesine dair siyasî diyalogun zeminini hazırlamaktaydı. Sürecin işleyişi ve ilerletilen diyalogun meyvesi olarak, siyasî diyalogun başlaması gerektiğini düşünmüştür. Kosova yönetimi 18 Ekim 2012 tarihinde Kosova meclisinden, Kosova hükümeti siyasî diyalog sürecine öncülük edecek Kosova Cumhuriyeti'nin ilgili parlamento komisyonlarının katılımını istemekteydi. Bir önceki kararda olduğu gibi hükümet, meclise kanunun ön gördüğü gibi meclise rapor sunmaktır.⁵⁴² Bu kararda, kullanılan terminolojide değişiklik göze çarpıyordu. Çünkü diyalog Kosova tarafından şimdi iki bağımsız ve egemen devlet arasındaki sorunları çözme süreci olarak kabul edilmekteydi. Bu karar ayrıca, anlaşmaların Kosova'nın egemenliği, uluslararası öznellik, toprak bütünlüğü ve iç düzen, Kosova'nın benzersiz anayasal düzeni ile uyumlu olması gerektiğini de belirtiyor.

19 Nisan 2013 tarihinde Başbakanlar arasında yapılan 10 tur görüşme sonrası, AB arabulucu Ashton basın açıklamasında, iki başbakanın, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine ilişkin genel ilkeler üzerinde hakkında ki ilk anlaşmanın metni üzerinde anlaştıklarını söyledi. Gerçek adıyla "Brüksel Anlaşması" olarak bilinen bu anlaşma başbakanlara bu başarıları için takdir etti. Onlar için Avrupa'ya daha yakın bir adım olarak dikkate alınan cesaretleri için tebrik etti.⁵⁴³

⁵⁴¹ İzvestaj o Napretku Sporazuma, EULEX, Priština: Zajednicki Kordinacioni Odobor za nadgledanj Prava, (Septembar 2013), 6-21.

ayr. bak. "Program Vlade Republike Kosovo o Briselskom dijalogu / 2014 – 2018", Kancelarija premijera Republike Kosovo, Ministarstvo za dijalog 15. (januar 2015), 6. Erişim Tarihi, 18.09.2021.
[http://www.kryeministri-](http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Programi_i_Qeveris%C3%AB_s%C3%AB_Republik%C3%ABs_s%C3%AB_Kosov%C3%ABs_per_Dialogun_e_Brukselit_-_periudha_2014-2018_-_150115.pdf)

[ks.net/repository/docs/Programi_i_Qeveris%C3%AB_s%C3%AB_Republik%C3%ABs_s%C3%AB_Kosov%C3%ABs_per_Dialogun_e_Brukselit_-_periudha_2014-2018_-_150115.pdf](http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Programi_i_Qeveris%C3%AB_s%C3%AB_Republik%C3%ABs_s%C3%AB_Kosov%C3%ABs_per_Dialogun_e_Brukselit_-_periudha_2014-2018_-_150115.pdf)

⁵⁴² „Rezolucija o dijalogu između Republike Kosovo i Republike Srbije“, član 5-6.

⁵⁴³ Remarks by High Representative Catherine Ashton on the EU-facilitated dialogue, European Union, Brussels, 19 April 2013, A 216/13, Erişim Tarihi, 23.02.2019,

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/136875.pdf

Thaçi ertesi gün Brüksel dönüşü Priştine havalimanında yapmış olduğu konuşmasında, anlaşma her iki tarafın kazançlı çıkacağı bir belge olarak gördüğünü savunmuştur. Ayrıca Kosova kuzeyinde sorunların kurulacak olan SBB'nin şimdiki Kosova Belediyeler Birliğinin (KBB) sahip olduğu yetkilere sahip olacak diye. Aslında, diyalog sürecinden bu beklentiler 10 yıllık müzakerelerden sonra bile yerine getirilemez konumundadır.⁵⁴⁴

22 Nisan 2013'te Kosova Meclisi, ilişkilerin normalleşmesini düzenleyen ilkelere ilişkin imzalanan ilk sözleşme ve bu sözleşmeden doğan yükümlülükleri desteklemeye rıza ve desteği sunan ifade eden kararı kabul etti. Bu anlaşma daha sonra 27 Haziran 2013'te Kosova Meclisinde milletvekillerinin 2/3'sinin oyu ile uluslararası anlaşmayı onayladı⁵⁴⁵. Bu anlaşma diyalog sürecinde yapılan ve parlamentoda onaylanan ilk ve tek anlaşmadır.

19 Nisan 2013 tarihli 15 maddelik anlaşma, Sırp toplumunun, daha çok Kosova'nın kuzeyinde bulunan belediyelerinin entegrasyonu ile ilgili olarak ilgilendiğini göstermiştir. Anlaşmaya göre, ekonomik kalkınma da dâhil olmak üzere birçok alanda tam yetkilere sahip olacak Sırp nüfusunun çoğunluğuyla Sırp Belediyeler Birliği kurulması hedefleniyordu. Öncelikler karşılığında, eğitim, sağlık, kentsel ve kırsal planlamaların yapılması ile ilgilidir.⁵⁴⁶ Brüksel Anlaşması'yla; Sırbistan'ın Kosova kuzeyinde paralel polis, yargı ve diğer kurumların kapatılmasına neden olmuştur. İlk defa Kosova kanunlarına göre seçimlerin yapılması, bu bölgeye Sırbistan tarafından şeffaf finansmanı yapılabilmesi bir de her iki devlet AB yolunda diğer tarafı bloke etmemeye anlaşmışlardır. Kuzey halkı için daha doğrusu 4 belediye için bölge polis komiserinin Sırp azınlıktan olması, ayrıca yargı sisteminin Kosova sistemine göre yürütülmesi, başındaki kişilerin yine Sırp olmasında anlaştılar. Brüksel Anlaşması'yla paralel sistemini bertaraf edilip Kosova topraklarında Kosova kanunlarının uygulanmaya başlaması sebep olmuştur.

⁵⁴⁴ Zoran Gavrilović, Pavle Dimitrijević, Izveštaj o primeni Briselskog sporazuma (od strane Republike Srbije), Period jun – decembar 2014. Godine, Monitoring Briselskog sporazuma, Beograd: Biro za društvena istraživanja (BIRODI), (Januar 2015), 3-10.

⁵⁴⁵ Zakon o ratifikaciji prvog međunarodnog sporazuma o načelima koja regulišu normalizaciju odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije, 17.09.2013, Akt Br. 04/L-199 Sporazum,

⁵⁴⁶ Zakon o ratifikaciji prvog međunarodnog sporazuma o načelima koja regulišu normalizaciju odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije, član 3/4.

Bu anlaşma içerik nedeniyle, Kosova'da çok sayıda tepki ve itiraza yol açtı. Dönemin muhalefетinin bir kısmı, bu anlaşmanın ve uygulanmasına ilişkin planın Kosova devletini ortadan kaldırıldığını kuzeyde özerk bir Sırp varlığının yaratıldığını iddia edilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Temmuz 2013'te, anlaşmaya şiddetle karşı çıkan Lëvizja Vetëvendosje Hareketi (LVV), Anayasa Mahkemesi'nden bu anlaşmayı onaylamaması ve yasanın Anayasaya uygunluğunu ve yasallığını değerlendirmesini istedi. Anayasa Mahkemesi, 19 Nisan tarihli anlaşma ile ilgili anlaşmanın ve uygulama alanına değerlendirmesinin "mahkemenin yargı yetkisi kapsamına girmediğine"⁵⁴⁷ dayanarak yorumlanmasını reddetti.

İsa Mustafa Hükümeti 2014-2017 Diyalogu

Diyalog masasında bu sefer Kosova tarafını temsil eden İsa Mustafa bulunuyordu. Masanın öbür tarafında ise aynı kişi Aleksandar Vučić bulunuyordu. Birkaç toplantı ve görüşmeler ardından 25 Ağustos 2015 tarihinde "Brüksel anlaşmaları paketi" olarak bilinen anlaşmayı imzaladıkları duyurulmuştur. Burada en önemli konular; Enerji, Telekomünikasyon ve Sırp Belediyeler Birliği'nin kurulması, anlaşma bir öncekinin revize edilmiş haliydi. Ek olarak Serbest dolaşım ve Mitrovica'daki köprü statüsünü kapsıyordu. Federica Mogherini bu toplantıyı, normalleşme sürecinde büyük bir başarıya işaret eden Kosova ve Sırbistan arasındaki diyalog gündeminin iyileştirilmesi için bir geri dönüş noktası olarak değerlendirdi.⁵⁴⁸ Sırbistan bu anlaşmayla Kosovalı Sırp'lar yürütme yetkisine sahip olabileceklerini dile getiriyordu. Kosovalı yöneticiler bu birliğin, sivil toplum statüsü düzeyinde olacağını duyurmuşlardı.⁵⁴⁹

Bu anlaşma her iki devlette memnuniyetsizlik yaratmış durumundaydı. Kosova'da mevcut muhalefet anlaşmaya karşı öyle bir kampanya yürüttü ki; sokaklarda hükümet karşıtı gösterilerden, mecliste göz yaşartıcı kullanmanın yanı sıra 200.000'e yakın Sırp'ın yaşadığı bölgelerde SBB'nin kurulması ve Karadağ ile sınır değişikliğine karşı imzaların toplanmasıyla, yapılan anlaşmanın geri çekilmesi istenmekteydi. Durum

⁵⁴⁷ Presuda u predmetu br. KO95/13, 09.09. 2013, Ustavni Sud Republike Kosovo, Ref. No. MK467/13,

⁵⁴⁸ Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini following the meeting of the EU-facilitated dialogue, 25.08.2015, Erişim Tarihi 01.01.2019,

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3182/statement-by-high-representativevice-president-federica-mogherini-follo%C3%ABing-the-meeting-of-the-eu-facilitated-dialogue_en

⁵⁴⁹ Bodo Weber, DPC, "BIG DEAL: AWKWARD JUGGLING: Ustavna nesigurnost, politička nestabilnost i ugrožena vladavina prava u dijalogu između Kosova i Srbije, BİRN, (2016), 9.

<http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/04/BIRN-Report-2016-SHQIP.pdf>

Kosova’da siyasî kriz yaratırken dönemin Cumhurbaşkanı olan Atifete Jahjaga krizden çıkmak için 10 Ekim 2015 tarihinde yapılan anlaşmanın Anayasaya uygunluğu görüşü için Kosova Anayasa Mahkemesi’ne başvurarak görüş talep etmişti. Anayasa Mahkemesi 23 Aralık 2015’te vermiş olduğu kararıyla kurulması düşünülen birliğin genel ilkelerine göre uygun olmadığını tespit etmiştir.⁵⁵⁰ "Kosova'da çoğunluğu Sırp nüfusu olan belediyeler birliği/belediye topluluğu - genel ilkeler/ana unsurlar", Sosyalleşme/Topluluk, tüzük ve beraberindeki yasal işlem ile ilgili kararların Anayasa'ya ve ruhuna tam olarak saygı göstermesini gerektiren bir mecburiyet olduğu için tam olarak uyulmadığını ifade etmiştir.

Görüşme dinamiği, siyasî krizin ve 2015 yılındaki olayların ardından çok fazla yavaşlamış durumundaydı. Özellikle Anayasa kararı ve Kosova’daki siyasî kriz sonucu, görüşmeler devam etmiştir. Önceden yapılmış olan anlaşmaların yürürlüğe ve uygulamaya konulmaya yönelik planları yapmaktır. Bu durum sonrası diyalogun ciddiyeti sarsılmış durumundaydı. Belirlenen tarih ve gereken sorumsuzluğun taraflarca yerine getirilmemesi diyalogun etkisi azalmış konumundaydı.⁵⁵¹

Bu dönemde, Sırbistan’ın diplomasisi yüzünden diyalog ağır şoklara uğramış durumundaydı. Sırbistan’ın Kosova devletine karşı uluslararası arenada ve uluslararası kurumlara üye başvurularını engellemeye yönelik çabaları, özellikle UNESCO ve İTERPOL üyeliklerine girme isteklerini Sırbistan tarafından engelleme girişimleriyle Kosova karşı karşıya kalmıştır. Sırbistan’ın girişimleriyle Kosova’nın İTERPOL üyeliği reddedildi.⁵⁵² Sırbistan tarafından Kosova yetkilerine karşı uluslararası arama bültenleri yeniden çıkarılması olmuştur. Sırbistan tarafından atılan adımlar diyalogun Kosova tarafından durdurulmasına neden olmuştur. Bu durumlar diyalogun amacı ve gerçekliğini yok ederek ilişkilerin kızıışmasına neden olmuştur. Bütün bunlar yetmezmiş

⁵⁵⁰ PRESUDA, slucaju br. K0130/15, Priština, Ustavni Sud Republike Kosova, 23.12.2015. Br. ref.: AGJ877/15, član 3/1-II/III.

Kosova Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, dava no. K0130 / 15 KARAR: "Kosova'daki Sırp Çoğunluk Belediyeleri Birliği / Topluluğu - Genel İlkeler / Ana Unsurlar" bölümünde ayrıntılı olarak açıklanan ilkeler, Anayasa'nın, Madde 3 [Kanun önünde eşitlik], paragraf 1'in ruhuna tam olarak uygun değildir. , Kosova Cumhuriyeti Anayasası Bölüm II [Temel Haklar ve Özgürlükler] ve Bölüm III [Toplulukların ve Üyelerinin Hakları]

⁵⁵¹ Nikola Burazer vd. Zajednica srpskih opština: Ključni element dijaloga Beograda i Prištine, Beograd: Institut za teritorijalni ekonomski razvoj, InTER, (2019), 1-18.

⁵⁵² Priština Ne Odustaje, Kosovo ponovo podnelo zahtev za prijem u Interpol, 25.02.2019. 20:46, <https://www.blic.rs/vesti/politika/pristina-ne-odustaje-kosovo-ponovo-podnelo-zahtev-za-prijem-u-interpol/1lmekm0>, Erişim Tarihi 05.03.2020.

gibi Sırbistan Ocak ayında "Kosova Sırbistan'dır" grafitlerle çizilmiş trenin Kosova'ya gönderilmesi olmuştur.⁵⁵³ Bu provoke eylemin ardında resmî olarak Brüksel'i harekete geçirmek zorunda kalmıştır. AB komiseri Mogherini durumu sakinleştirmek adına Brüksel her iki devlet başbakan ve cumhurbaşkanları davet ederek, burada yükselen gerilimleri geride bırakmak için öne bakmak gerektiğini vurguladıktan sonra tarafların tekrar diyaloga dönmek için karar almalarını sağlamıştır. Ama sürecin normalleşmesini beklerken Sırbistan'ın çıkarmış olduğu Uluslararası yakalama emrine göre 2017'de Fransa'da Ramush Haradinaj'ın yakalanma ve gözaltı alınmasına neden olmuştur. Bu yakalanmanın ardından Ramush Haradinaj'ın serbest bırakılması için Kosova Meclisi diyalogu askıya alma kararı almıştır.⁵⁵⁴ Bu olayın ardından Kosova Meclisi yeni parlamento seçimlerine girmiştir. Yeni hükümet kurulana dek taraflar arasında hiç bir görüşme yapılmamıştır.

Haradinaj Hükümeti Dönemi Diyalogu

Kısa bir sürenin ardından diyalogu devam ettirmek için taraflar 3 Temmuz 2017 günü Brüksel'de tekrar cumhurbaşkanları düzeyinde bir araya gelmiştir. Önemli konuları tartışmak ve bu süreci doğru yoluna ulaştırmak için diyalogun yeni bir aşamasına getirmesi konusunda devam etmek maksadıyla anlaşmaya varmak için bir araya geldiler. Bunun ardından Ağustos'ta tekrar bir araya gelip 17 Ekim 2017 günü toplanmak için anlaştılar. Gündem maddesi olarak "yargı" belirlemişlerdir.⁵⁵⁵ AAK lideri Ramush Haradinaj'ın önderliğindeki mevcut hükümet, diyaloga yaklaşımı tam şeffaflık ve karşılıklı tanıma açısından sürecin tek bir parçası olarak değişmesine çaba göstermiştir; ancak, buna rağmen, Hükümet'in 12 Ocak 2018 tarihli kararı ile AB'nin isteğine göre, Başbakan Haradinaj, hükümet toplantısında siyasî diyalogun Cumhurbaşkanı Haşim Taçi tarafından yönetileceğini açıkladı. Ana müzakerecinin ise

⁵⁵³ Hashim Taçi "Nadam se da je Srbija naučila lekciju", Al Jazeera Balkans 15 Oca 2017, Erişim Tarihi, 10.06.2019, https://www.youtube.com/watch?v=q_uYY6Nh80A

⁵⁵⁴ Burçak Üçok, Kosova Devleti'nin Yeniden İnşa Sürecinde Uluslararası Aktörlerin Rolü, İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2019), 128. Ayr. bak. KDI tarafından, siyasi partilerin ileri adımlarını attıldığı ve diyaloga Erişimin, değişme ve bu süreci AB ile Kosova bağlantı kurma tutumunu dile getirdiği bir yuvarlak masa organize edildi, daha fazla bilgi için tıklayın. <http://votaimo.org/Public/DialogActivity/Detail/87>

⁵⁵⁵ Evropska unija, "Federica Mogherini sastala se sa predsednikom Srbije, Vučićem i predsednikom Kosova Taçi-jem", 31. avgusta, 2017, 25.04.2020.

Dostupno na, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/31526/federica-mogherini-meets-president-tha%C3%A7i-kosovo-and-vu%C4%8Di%C4%87-serbia_en

süreci siyasî karar vericilerle izleyebileceğini söyledi.⁵⁵⁶ AB, taraftarlı diyalogu devam ettirmek ve yapılan anlaşmaları uygulamak için 15 Ocak 2018 tarihinde toplantıya çağırılmıştır; ama ne yazık ki aynı gün içinde Kosovalı Sırpların SDP lideri Oliver Ivanović suikastla öldürüldü⁵⁵⁷. Bunun üzerinde Sırp tarafı bu olayın aydınlatmasına kadar diyaloga devam edilmeyeceklerini bildirdi. Taraflar, AB'nin 26 ve 27 Şubat 2018 tarihlerde bu süreci sürdürme davetini kabul ettiler. Takiben müzakere masasına geri döndüler; anlaşmaların uygulanmasının görüşüleceği, hareket özgürlüğü, bütünleşmiş (entegre) sınır yönetimi, çoğunluğu Sırp olan Belediyeler Birliği'nin kurulması, Mitrovica'daki köprü ve nüfusu, adalet ve enerji; ayrıca, bu toplantıdan sonra hiçbir basın açıklaması yapılmaması gerektiği, ancak bu sürecin ilerleyişi hakkında yalnızca resmî bir AB açıklaması yapılması gerektiği konusunda anlaştılar.⁵⁵⁸

Çerçeve ilkeleri, gündemi, hedefleri ve diyalog ekibini tanımlayan bir platform olan Kosova Hükümeti'nin, Kosova Cumhuriyeti ile Sırbistan Cumhuriyeti arasında hükümetler arası "Teknik Diyalog Konusunda Platform" belgesi her iki taraf için hazırlanması; bu belge, diyaloga ilişkin Kosova'nın uluslararası güçlenmesi için bir araç olarak tartışmaları içermektedir. Bu konuda önemli unsurlar şunlardır:

- i) Kosova Cumhuriyeti'nin egemenliği ve toprak bütünlüğü dokunulmaz, devredilemez ve bölünemezdir;
- ii) Ülkenin iç düzeni, devlet kurumlarının egemen yeterliliği ve
- iii) Ahtisaari planının azınlık haklarının ve toplumların güvencelerinin düzenlenmesi, planı müzâkere edilemeyen ilkeler olarak tanımlanır. Bu kavramlardan bahsetmek önemlidir; çünkü diyalog Ahtisaari planının ötesinde, Kosova'nın iç sorunlarını müzakere masasına getiriyor.

Bütün bunlar gerçekleştirirken, diyalogun getirdiği anlaşmalardan birini çiğneyerek, Sırbistan'ın Kosova direktörü Marko Djurić'in Kosova yetkililerine zamanında haber vermeden Kosova topraklarına izinsiz girmesi ve ardından gözaltına alınarak sınır dışı

⁵⁵⁶ Radio Evropa e Lirë, "Avni Arifi emërohet përfaqësues i Qeverisë së Kosovës në dialog me Serbinë", 12. januar, 2018, 25.04.2020 <https://www.evropaelire.org/a/28971350.html>

⁵⁵⁷ Leutrim Shpejti, Son Dönemde Kosova-Sırbistan İlişkileri ve Sorunları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2018), 12.

⁵⁵⁸ "Izjava portparola nakon sastanka o dijalogu uz posredstvo EU", Evropska unija, 27. februar 2018. Erişim Tarihi, 30.04.2020, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/40471/statement-spokesperson-following-working-level-meeting-within-eu-facilitated-dialogue_en

edilmesi⁵⁵⁹ olmuştur. 2018 yılı Kasım ayında Kosova Hükümeti Sırp ve Bosna ürünlerine %100 vergi konulması kararı alması sonrasında, Kosova hükümetinde yer alan "Srpska Lista"dan üç Sırp bakanın yanı sıra⁵⁶⁰ kuzeyde bulunan dört Sırp belediye başkanının istifa etmesine neden olmuştur. Vergi kararı sonrası Sırp hükümeti verginin kaldırılmasına kadar diyalogun devam edilmeyecek açıklamasıyla süreç sekteye uğramıştır.

Kosova hükümetinde olan Sırp bakanların ve dört belediye başkanının bu iki olayın ardından istifalarını tepki olarak sunmuştur. Kosova hükümeti, daha doğrusu Ramush Haradinaj, bu istifaları kabul etmeyip beş-altı aylık süre içinde statükoyu korumaya özen göstermiştir. Kosova, uygulamaya koyduğu vergi kararı, ABD'nin kulis arkası desteği ile yapıldığını, bu yılda 2019 için nihaî anlaşmanın ve stratejiyi hızlandırmak, bilinçli bir şekilde zemin hazırlamak için yapılmıştır. Sırbistan bu sefer diyalog devamını getirmek için verginin kaldırılması şartı koşmaya başlamıştır. Kosova hükümeti Nisan ayında kuzeyde istifa eden dört Sırp belediye başkanlığı için seçimlerin yapılacağını cumhurbaşkanı açıklamıştır⁵⁶¹. Bu açıklama sonrası Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić sert tepki göstererek yapılacak seçimler için karşı çıkmaktadır. Daha sonra bu seçimler Sırpların çoğunlukta olduğu belediyelerde kendi çizgisi içinde olan Srpska Lista'nın katılmama ihtimaline karşı Arnavut partilerin kazanması korkusundan Sırpların da seçime çıkacağını açıklanmıştır.⁵⁶²

Daha önce istifa eden "Srpska Lista"dan Kosovalı Sırp bakanların Kosovalı Arnavutlara ve UÇK'ya karşı vermiş oldukları demeçler yüzünden iki bakanın istifa etmesi Başbakan tarafından isteniyordu, sunulan istifaların kabul edilerek görevinden alarak, yerlerine Srpska Lista'nın dışında olan diğer Sırp partilerden atamaları gerçekleştirilmiştir.⁵⁶³

⁵⁵⁹ Kështu u arrestua Marko Gjuriq në Mitrovicën e Veriut, Erişim Tarihi 25.09.2019, <https://klankosova.tv/keshtu-u-arrestua-marko-gjuriq-ne-mitrovicen-e-veriut-video/>

⁵⁶⁰ Srpski gradonačelnici opština na severu Kosova podneli ostavke, 27. novembar/studeni, 2018. 26.09.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/29623438.html>

⁵⁶¹ Zylfije Jakupi, Kosovo: Thai raspisao vanredne izbore z.a predsednike četiri opština na severu, 08.04.2018, Erişim Tarihi, 02.04.2020, <https://www.aa.com.tr/ba/politika/kosovo-thaci-raspisao-vanredne-izbore-za-predsednike-%C4%8Detiri-op%C5%A1tine-na-severu/1445669>

⁵⁶² Srpska lista izlazi na izbore na Severu Kosova, Izvor KoSSev, 10. aprila 2019. 10:43, Erişim Tarihi, 02.04.2020, <https://kossev.info/uskoro-pocinju-konsultacije-sa-predsednikom-hoce-li-srpska-lista-izaci-na-izbore-za-gradonacelnike-u-maju/>

⁵⁶³ Haradinaj appoints Dijana Zivic as the new Kosovo Minister of Agriculture, Izvor

Kurti Hükümeti

Kasım 2019'da Kosova'da gerçekleştirilen parlamento seçimlerinin ardından 2 Şubat 2020'de seçimlerin galibi LVV, LDK ve azınlık partilerinin oluşturduğu koalisyonun başında Albin Kurti'nin olduğu hükümet kurulmuştur. Hükümette yer alan "Srpska Lista" Ramush Haradinaj hükümetinde olduğu gibi Sırp mallarına konulan vergilerin ardından başlattıkları hükümeti boykot kararını Kurti hükümetinde olmalarına rağmen durumu devam ettirmektedirler. Koalisyon görüşmelerinde Kurti'nin bakanlıkları 12'ye indirme isteği hükümet ortaklarından LDK'nın ısrarı üzerinde bakanlık sayısı 15'e çıkarıldı. Her iki partiye 6'şar bakanlık 3 bakanlığı ise azınlıklara 2'sini Sırlara, birini diğer 6+ grubun azınlık temsilcilerine (bu durumda Boşnaklara verilmiştir).⁵⁶⁴

Kurti hükümetinin kurulduğu dönem, Dünya'yı sarsan COVID-19 Pandemisi'nin başladığı döneme denk gelmiştir. Doğal olarak her iki devlet Pandemi'ye önem verip buna yönelmiştir. "Kosova-Sırbistan diyalogunun" konusunun ne olacağı sorusu ilk sıraya yerleşmiş durumundaydı. COVID-19 salgını sırasında, Belgrad ile Priştine arasındaki ilişkiler, iki toplum arasındaki normalleşme ve uzlaşma sürecinin karmaşıklığını olumlu veya olumsuz bir şekilde gösteren çok sayıda olayla tarihe geçti. 2019'da Ramush Haradinaj'ın başbakanlığı Kosova Hükümeti'nin Sırbistan ve Bosna'dan ithal edilen ürünlere %100 vergi getirme kararı nedeniyle Sırbistan ve Kosova'nın normalleşme müzâkerelerinin uzun süre askıya alındığı ve karmaşık ilişkiler içinde olduğu Kurti hükümetine devredilmiştir.⁵⁶⁵

Kurti hükümeti, Ramush Haradinaj tarafından konulan gümrük vergisini uygulamaya devam ettirmeye niyetliydi, Batı tarafından vergileri kaldırmak için baskı yapıldı ise de vergilerin sadece karşılıklı tanıma ile ortadan kaldırılabilceğini savunurken, Kurti "malların karşılıklılığı" ilkesiyle vergileri kaldırabileceklerinin şartını koşuyordu. Durumun karmaşıklığına rağmen, Kosova ve Sırbistan hükümet yetkilileri ve makamları, COVID-19 salgınıyla mücadelede kurumsal işbirliği kurmanın yollarını

KoSSev, 25. february 2019. 22:24, Erişim Tarihi, 02.04.2020, <https://kossev.info/haradinaj-appoints-dijana-zivic-as-the-new-kosovo-minister-of-agriculture/>

⁵⁶⁴ Vilma Filjaj-Balvora, Nova vlada Kosova – šansa za reforme, DW arnavutça editörü, şahsi görüşü, Erişim Tarihi, 03.04.2020, <https://www.dw.com/sr/nova-vlada-kosova-%C5%A1ansa-za-reforme/a-52250942>

⁵⁶⁵ Amra Zejneli Loxha, Kosovo dobilo novu vladu, Kurti premijer, Šefica biroa Radija Slobodna Evropa u Prištini. (Özgür Avrupa Radyosu Priştine Bürosu Başkanı), 3. februar/veljača, 2020. Erişim Tarihi, 24.04.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30413859.html>

buldular. Pandemi sırasında, Sırbistan ve Bosna-Hersek'ten gelen mallara uygulanan vergilerin kısmen kaldırılmasının yanı sıra, Sırbistan'dan gelen mallara "karşılıklılık" ilkesi getirildi.⁵⁶⁶

Bu dönemde Diyalog Kosova – Sırbistan ilişkilerini ilgilendiren konu ise, daha önce Brüksel görüşmelerde elektrik konusunda varılan anlaşmanın yürürlüğe girmesi olmuştur. Kosova Diyaloguna devam edilmesine rağmen AB'nin çağrısı üzerinde Kosova-Sırbistan arasında Covid-19 salgınına karşı mücadelede beraber hareket etmelerini istemekteydi. Bunun üzerinde sağlık bakanları düzeyinde görüşmeler oluşturarak salgın hakkında bilgi alışverişinde bulunmuştur. İşbirliği yapmak için, enfekte olan kişilerin sayısı hakkında bilgi alışverişinin yanı sıra ciddi bir klinik tabloya sahip hastalar için ambulans ve ambulansların idarî geçişleri için protokoller yapıldı. Ayrıca 2020 Nisan ayı ortalarında Sırbistan ve Kosova Sağlık Bakanların katılımıyla video konferans düzenlendi. Sırbistan sağlık Bakanı Zlatibor Lončar ve Kosova Sağlık Bakanı Arben Vitija, salgının bastırılmasında epidemiyolojik durumun ve ortak eylemin tartışıldığı toplantı yapıldı. İki bakanın bu toplantısı hem Sırbistan'da hem de Kosova'da medyanın büyük ilgisini çekerek uluslararası toplum temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları olumlu tepki gösterdi. Bu toplantıyı, Sırbistan Hükümeti'nin Priştine'deki Halk Sağlığı Enstitüsü'ne gönderdiği 1000 korona virüs testi bağışı takip etti.⁵⁶⁷

2019 yılında başlayan siyasî kriz Kosova'da diyalogun etkilenmemesi için ABD başkanı Donald Trump döneminin ABD Almanya büyükelçisini Kosova-Sırbistan Diyalogda özel temsilcisi olarak atadı. Öte yandan AB'de boş durmaksızın diyalog ABD'nin eline geçmeyi engellemek için Miroslav Lajčak'ı AB, Priştine-Belgrad diyalogu özel temsilci olarak atadı.

Kurti hükümetine Sırp ve Bosna-Hersek mallarına uygulanan verginin kaldırılması için Kosova hükümeti her iki temsilci (ABD ve AB) tarafından baskı altına alınıyordu. Kurti'nin vergiyi kaldırmayıp "malların karşılıklılığı" uygulamaya konuldu. Kurti'nin bu tutumu, vergiler kayıtsız şartsız, Sırbistan ve Bosna-Hersek ile engelsiz ticaret tesis

⁵⁶⁶ Nove mere kosovske vlade za robu iz Srbije, reakcije oštre, Glas Amerike, 31 maj, 2020., Erişim Tarihi, 26.04.2020, <https://www.glasamerike.net/a/nove-mere-kosovske-vlade-za-robu-iz-srbije/5442911.html>

⁵⁶⁷ Behlulj Bećaj, Demokratska prava i građanske slobode za vreme pandemije Korona virusom Covid-19 – Opasnost od autokratizacije na Kosovu nije prevaziđena!, Beograd: Fakultet Politickih Nauka, Centar za Demokratiju, Politicki Zivot 18, Čigoja Štampa, (Juli 2020), 74-76.

edilene kadar Kosova'daki Amerikan ekonomik kalkınma programlarını geçici olarak askıya alan ABD'den daha da büyük bir baskıya yol açtı. Koalisyon ortağı Kosova Demokratik İttifakı (LDK) başkanı, İsa Mustafa'nın Kurti'den ABD'nin isteğine uymasını ve vergileri kaldırmasını istediği ABD'nin baskısına tepki gösterdi; ancak Kosova hükümeti hammadde ithalatına uygulanan vergileri kısmen kaldırırken, vergilerin yerini "karşılıklılık" önlemleri aldı.⁵⁶⁸

Vergilerin kaldırılmasıyla ilgili krize paralel olarak, olağanüstü halin başlatılmasıyla ilgili Kosova Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında bir yetki krizi yaşandı.

Hoti Hükümeti

ABD ve AB'nin vergileri kaldırma baskısıyla Cumhurbaşkanı arasında yetki krizi sonrası, Kurti hükümetini düşürme hareketleri başlamıştır. Bu krizin merkezinde İçişleri ve Kamu İdaresi Bakanı Agim Veljiu vardı. Şöyle ki: Olağanüstü halin başlatılması konusunda Cumhurbaşkanı Thaçi'ye verilen destek nedeniyle Kurti, LDK üyesi olan bakanın yerinden aldı. Böylece hükümetteki koalisyon ortakları arasında zaten kötü olan ilişkileri daha da karmaşık hale getirdi. LDK parti lideri İsa Mustafa'nın partisinden olan bakanı görevden alınma ve aynı zamanda "karşılıklılık" önlemleri getirme kararından duyduğu memnuniyetsizlik, Kosova Hükümeti'ne güvensizlik önergesini sunmasıyla ve hükümetin düşürülmesi ile sonuçlandı. Bu öneri, Kosova toplumunda ve aynı zamanda uluslararası toplum arasında, Kosova'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin bu talebi memnuniyetle karşıladığı bir şekilde, Almanya ve Fransa büyükelçiliklerinin de bu girişimle ilgili endişelerini dile getirerek Amerika ile Avrupa arasında büyük bir bölünmeye neden oldu. Kosova Hükümeti ile ilgili kararın alındığı Kosova Meclisi toplantısında, 26 Mart 2020'de oylamada yapıldı. Sadece 52 günlük Hükümet'e 82 milletvekili güvensizlik oyu verdi, 32 milletvekili karşı çıkarak bir milletvekili çekimser kaldı, hükümeti düşürmek için 61 oya ihtiyaç vardı.⁵⁶⁹

Görev süresi sona eren Başbakan Albin Kurti, teknik görevdeki son karar olarak, Sırbistan ile olan ticarete iki ekonomi arasındaki "karşılıklılık" ticareti tamamen askıya

⁵⁶⁸ Amra Zejneli Loxha, Grenel za RSE: Za ukidanje takse bez reciprociteta, Šefica biroa Radija Slobodna Evropa u Prištini. (Özgür Avrupa Radyosu Priştine Büro Başkanı), 10. februar/veljača, 2020. Erişim Tarihi, 11.05.2020., <https://www.slobodnaevropa.org/a/grenel-takse-kosovo-srbija-reciprocitet/30427102.html>

⁵⁶⁹ Zylfije Adem Jakupi, Pala vlada Kosova premijera Albina Kurtija samo 50 dana rada. 26.03.2020., Erişim Tarihi, 15.12.2020, <https://www.aa.com.tr/ba/politika/pala-vlada-kosova-premijera-albina-kurtija-nakon-samo-50-dana-rada/1779868>

alan kararını 31 Mayıs 2020'de yürürlüğe koydu.⁵⁷⁰ LDK temsilcisi Avdulah Hoti, Kosova Başbakanı görevine aday gösterildi. Yeni Kosova Hükümeti, 3 Haziran 2020'de Kosova Meclisi'nde yapılan oylamada (120 üzerinden) 61 oyla oylandı. Yeni Kosova Hükümeti'nin ilk kararlarından biri, Belgrad ile Priştine arasındaki müzâkerelerin devam etmesi için gerekli koşulları, vergilerin ve karşılıklılık tedbirlerinin kaldırılması oldu.⁵⁷¹

Diyalog konusunu ve yeniden başlatılması için hem ABD başkanın özel temsilci Grenel ve AB'nin diyalog özel temsilcisi Lajçak ilerlemeleri kaydederek diyalogun yeniden başlamasına ve bazı konularda, anlaşmaların yapılmasında kilit rol oynamışlardır.

Miroslav Lajçak'ın atanması çoğunlukla Belgrad ve Priştine yetkilileri tarafından onaylandı. Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi bu kişinin (Lajçak'ı) atanması kararından duyduğu memnuniyetsizliğin nedeni ise Slovakya'nın Kosova'yı tanımayan ülke olmasıydı. COVID-19 salgını, Kosova'daki siyasî kriz ve Sırbistan'daki seçimler nedeniyle Lajçak, Priştine ve Belgrad ziyaretlerini bölgeye geliş koşullarının yerine getirildiği haziran ayı sonuna kadar ertelemek zorunda kaldı. Lajçak'ın Priştine'ye ilk ziyareti 16-18 Haziran arasında gerçekleşti, 20-22 Haziran 2020' ise Belgrad'ı ziyareti oldu.

Nispeten kısa bir süre içinde, Büyükelçi Grenel, Belgrad ile Priştine arasında doğrudan bir havayolu ve demiryolu hattının kurulması için bir niyet mektubunun imzalanmasına aracılık etmeyi başardı. Ayrıca mart ayı başlarında Büyükelçi Grenel, Beyaz Saray'da Vučić ile Thaçi arasında bir toplantı düzenledi. ABD Başkanı Donald Trump, Büyükelçi Grenel aracılığıyla Kosova ve Sırbistan temsilcilerini, ekonomik bağların iyileştirilmesi ve ilişkilerin normalleşmesini tartışmak ve görüşmek üzere 27 Haziran 2020'de Beyaz Saray'da bir araya gelmeleri için davet etti. 4 Eylül 2020 Beyaz Saray ABD başkanının ofisinde Özel temsilcinin de hazır bulunduğu taraflar "tarihî anlaşmanın imzalandığı bir tarih günü olarak nitelendirmiştir"⁵⁷². Anlaşmada yeni bir madde veya bir durum

⁵⁷⁰ Zylfije Adem Jakupi, Kosovo Uvelo Nove Mere Reciprociteta U Odnosima Sa Srbijom, 31.05.2020., 15.12.2020, <https://www.aa.com.tr/ba/politika/kosovo-uvelo-nove-mere-reciprociteta-u-odnosima-sa-srbijom/1859619>

⁵⁷¹ Hotijeva vlada ukinula reciprocitet, Izvor, KoSSev, 6. juna 2020. 10:48, Erişim Tarihi 16.12.2020., <https://kossev.info/hotijeva-vlada-ukinula-reciprocitet/>

⁵⁷² Amra Zejneli Loxha i Dušan Komarčević, Bela kuća: Srbija i Kosovo potpisuju dokument uz Trampovo prisustvo, 3. septembar/rujan, 2020. Erişim Tarihi, 19.12.2020., <https://www.slobodnaevropa.org/a/hoti-vucic-sastanak-u-beloj-kuci/30818553.html>

imzalanmadı. Daha önce Brüksel görüşmelerinde ekonomik bağların iyileştirilmesi ve ilişkilerin normalleşmesinin anlaşılan konuların yeniden anlaşma olarak gösterildi. Anlaşmayı en ilginç kılan madde ise Kosova ile İsrail arasında ilişki kurmaya yönelik adımların atılması oldu. İsrail'in Kosova'yı tanıması karşılığında Kosova, İsrail'deki büyükelçiliğini Kudüs'te açtı.

Kurti hükümeti gibi Hoti hükümeti de uzun ömürlü olamadan. LVV'nin Kurti hükümetinin düşürülmesi anayasal ihlali olarak olduğunu iddia ederek Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Kosova Anayasa Mahkemesi, Avdullah Hoti Hükümeti'nin 3 Haziran'da seçilmesinin Anayasaya aykırı olduğuna karar verdi. Daha önce hapis cezasına çarptırılmış bir milletvekilinin Hoti hükümetin oylaması sırasında oyunu kullanmıştır. Anayasa Mahkemesi, Meclis'te hükümetin seçilmesini onaylarken Milletvekili Etem Arifi'nin oy kullanmasının anayasaya aykırı olduğuna karar verdi; çünkü Arifi daha önce bir suçtan kesin olarak mahkûm edilmiş olması onun oyu Hoti Hükümeti'nin oluşumu için çok önemli olmasına rağmen zaman içinde düşmesine neden olmuştur. 22 Aralık 2020'de Anayasa Mahkemesi, Hükümetin Anayasaya göre seçilmediğini karar vermiştir. Anayasaya göre, çağrı gününden en geç 40 gün sonra Kosova'da genel seçimlerin yapılması gerektiğini ve seçimlerin Cumhurbaşkanı tarafından yapılaş tarihinin açıklanması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷³ Böylece Kosova halkı kısa bir süre içinde 14 Şubat 2021'de erken seçimlere gitmiştir. Seçimlerin sonucu ise beklendiği gibi %50 ile Kurti liderliğindeki LVV kazanmıştır.

b) Slovenya İlişkileri

Dağılma sürecinde Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını kazananlar arasında ilk ülkeler Slovenya ve Hırvatistan olmuştur. Batı Balkanlar'ın Avrupa'ya en yakın cumhuriyetler olan bu iki devlet Kosovalı Arnavutlar gibi Sırp'ların tarihten gelen çekişme içinde ve düşmanları olan milletlerdi.⁵⁷⁴ Kosova sorunu başladığında daha doğrusu uluslararası topluma ve gündemine taşındığında bu iki devlet Batı devletlerinin yanında durarak Kosova'nın bağımsızlığı kazanması gerektiğini vurgulamışlardır. Kosova bağımsızlığını

⁵⁷³ Ustavni sud osporio izbor Vlade, Kosovo pred vanrednim izborima, 22 Dec 2020, Erişim Tarihi 23.12.2020, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2020/12/22/ustavni-sud-osporio-izbor-vlade-kosovo-pred-vanrednim-izborima>

⁵⁷⁴ Božidar Tadić, Etničke zajednice i međuetnički sukobi, Podgorica: CID, (1999), 227.

ilan ettikten sonra bu iki ülke hemen onu devlet olarak tanımıştır.⁵⁷⁵ Slovenya daha önce AB'ye girdiği için AB'nın, Kosova politikasını desteklemiştir. Öte yandan kendi devleti Kosova devletiyle güçlü olan ilişkiler kurmuş. Kosova'nın uluslararası arenada, uluslararası toplum ve kuruluşlarda üyeliğinin kabul edilmesinde Slovenya Balkan ülkelerinin birinci konumundaydı.

Slovenya, 2005'te AGİT dönem başkanlığı devraldığında, çatışan taraflara Temas Grubu ile işbirliği içinde, müzâkereler için bir dizi hazırlıklara başlamıştı. Sırbistan ve Kosova hükümetlilerin siyasî danışmanları, UNMIK'in yanı sıra diğer kurumların katılacağı yuvarlak masa organizasyonu girişiminde bulunmuş; ama pek etkili olduğu söylenemez.⁵⁷⁶ Slovenya, Kosova'yla olan ilişkilerinde şu durumlardan dolayı sınıksı sarılmış durumundadır:

- Slovenya'da yaşayan Arnavutların, Slovenya politikacılar üzerinde olan etkisi,
- Sırbistan'a karşı olan Arnavutların yanında olması,
- Ekonomik İşbirliği, savaştan sonra Slovenya'nın Kosova'daki büyük yatırımları ve
- Siyasî alanda ve diplomaside kalkınmasında Kosova'nın AB yolunda yardımcı ve destek sunuyor olmasındadır.

c) Hırvatistan İlişkileri

Hırvatistan ile Kosova güçlü ilişkilere sahiptir. Özellikle Kosova bağımsızlığı ilan ettikten sonra bu ilişkiler güçlenerek ilerlemektedir. Yugoslavya'nın parçalanması sonrası Kosova özerklik bölge olduğu için Hırvatistan ile direk bağlantı kuramıyordu Sırbistan'ın bir parçasıydı. Slovenya halkında milliyetçi duygular Hırvatlarda olduğu kadar olmasa da oradaki savaşın kısa zamanda bitmesine neden olmuştur. Sırp - Hırvat milliyetçiliğinin çatışmasında Kosovalı Arnavutların Hırvatistan'ın yanında yer alması yardımda bulunması ve savaşmak için Hırvatistan halkıyla beraber Sırlara karşı savaşmıştır.⁵⁷⁷ Yugoslavya döneminde bile Hırvat politikacılar daima Arnavut haklarını

⁵⁷⁵ Slovenija priznala Kosovo, Jutarnji.hr OBJAVLJENO: 05.03.2008. u 18:42, Erişim Tarihi, 28.12.2020., <https://www.jutarnji.hr/arhiva/slovenija-priznala-kosovo/3296921/> / Hrvatska priznala Kosovo!, Dnevnik.hr , 19. ožujka. 2008. @ 15:30, Erişim Tarihi, 28.12.2020. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/u-tijeku-sjednica-na-kojoj-ce-vlada-priznati-kosovo.html>

⁵⁷⁶ Dušan Janjić, KOSOVO IZMEĐU SUKOB I DIJALOGA, (Etnički sukob i kriza identiteta: Srpsko–albanski odnosi), Beograd: Forum za etničke odnose, (2005), 81.

⁵⁷⁷ Tom Berisha, Celnik Albanaca u Hrvatskoj Hrvatski obzor Pravi Rat za Kosovo, (Zagreb: 4. tom, Eticon, 1998), 55.

savunurdu. Arnavutların yanında durarak gereken siyasî ve diğer hakların geri kazanılmasında uğraş vermektedir. Burada şu hususlardan dolayı belirtmekte fayda olacak, Hırvat ve Arnavut halkların yakınlaşması olmuştur; başta her iki ideolojik ve milliyetçi akımlarla Sırp'ların ezeli düşmanlarıdır, Hırvatistan'da yaşayan Arnavutların çoğu Katolik Arnavut'tur.

Hırvatistan, Kosova devletini ilk tanıyan ülkelerden oldu. Eski Yugoslavya cumhuriyetler gibi Sırbistan'dan neden Kosova'yı 'tanıdınız' tepkisiyle karşılaşmamıştır; çünkü Sırbistan, Hırvatistan'a ne tepki ne de yaptırım uygulayabilirdi. Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı ile Sırbistan'ın razı olmadığı bir tanıma yüzünden. Bağımsızlık ilan edildiğinde Hırvatistan AB'nin tam üyesi değildi. Hırvatistan şimdi AB üyesi ve Hırvatistan, Kosova'nın AB'ye girmesinde pek yardımcı olamamış, ama diğer uluslararası kurumlarda ve organizasyonlarda Kosova'ya tam destek sunmuştur.⁵⁷⁸

Hırvatistan, Kosova ile olan iyi komşuluk ilişkileri içinde hem ekonomik hem kültürel hem de siyasî alanda geliştirir. Kosova'yı demokrasi ve insan haklarında gelişmesinde yardımcı olurken, Kosova hükümetinden, Kosova'da yaşayan Hırvatların da azınlık konumunda kabul edilmelerini talep etmektedir.⁵⁷⁹ Kosova'da yaşayan Hırvat kitlesi pek fazla sayıda değildir. Yakova şehrinin yakınlarında Janevo köyünde yaşayan 300'e yakın kişiden söz edilmektedir.⁵⁸⁰ Eski Yugoslavya'da nüfus sayımlarında Kosova'da kendini Hırvat olarak kimse yazdırmamıştır. Kosova Anayasası'na göre azınlıklar belirlenmiş, Kosova hükümeti bunların (Hırvatları) azınlık olabilmeleri için anayasal değişiklik yapması gerekir⁵⁸¹. Bunu şu anki siyasî iradeyle gerçekleştirmek imkânsız olan bir şeydir. Sadece Hükümet'in kararıyla bu kitleyi topluluk olarak ilan edebilir.

⁵⁷⁸ Amra Zejneli Loxha, Josipović u Prištini: Podrška normalizaciji odnosa Kosova i Srbije, (Avrupa hür sesi radyosu, Priştine muhabiri) 6. septembar/rujan 2013, Erişim Tarihi, 17.09.2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/josipovic-u-pristini-napredak-na-kosovu-impresivan/25097561.htm>2013.

⁵⁷⁹ Enver Hoxhaj, (dönemin Kosova dışişler Bakanı, HİNA haber ajansının aktardığı sözleri), Objavljen: 22. veljača 2017. u 8:47, Erişim Tarihi, 17.01.2018., <http://www.novolist.hr/Vijesti/Svijet/Kosovo-ce-ustavno-priznati-Hrvate-ukljuciti-ih-u-policiju-i-izgraditi-im-cestu>

⁵⁸⁰ Željka Šiljković - Martin Glamuzina, Janjevo i Janjevci - od Kosova do Zagreba, Zadar: Geoadria 9/1, (2004), 102.

⁵⁸¹ USTAV REPUBLIKE KOSOVO, Skupština Republike Kosovo: K-09042008, član 65., Ustav Republike Kosovo (sa Amandmanima I – XXIV, iAmandmanima I - XXII službeni list: br.25, 07.09.2012. god.), (Amandman XXIII Službeni list: br. 6 26.03.2013. god). kao i (Amandman XXIV, Službeni list: br.20 05.08. 2015). Tüm milletvekillerinin oylarının üçte ikisinin (2/3'ü) dayanarak,

d) Bosna-Hersek İlişkileri

Kosova ile Bosna Yugoslavya'nın dağılmasında aynı kaderi paylaşmıştır. Arnavut ve Boşnak halklar benzerliklere sahiptir. Tarihten gelen kültürel ve dinî bağların aynı kaderi paylaşmalarına neden olmuştur.⁵⁸² Bu konuda fazla yazılmıştır, biz bağımsızlık sonrası iki devlet arasındaki durumu ve ilişkilerini ele alacağız.

Her iki devlet aynı devlette olmuş olsa da, sınır komşuları değildi. Bosna savaşı Dayton anlaşmasıyla son buldu. Anlaşmaya göre Bosna devletinin üçlü mekanizma ile yönetilmesinin yanı sıra Republika Srpska (Sırp Cumhuriyet) adı altında devlet içinde devlet kurulmuştur⁵⁸³. Üçlü mekanizma derken her üç etnisiteden (etnik grup temsilcisinin) onay olması gerekir.⁵⁸⁴

Her ne kadar Boşnak ve Arnavutlar birbiriyle bahsettiğimiz bağlara sahip olsalar da Hırvat temsilcisi Arnavutların yanında yer alsa bile Sırp temsilcisi Kosova'yı Sırp parçası ve toprağı görüyor ve Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü savunduğu için Kosova'yı devlet olarak kabul etmemektedir.⁵⁸⁵ Aynı şekilde Kosova Bosna'yı devlet olarak kabul etmemektedir. İki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmadığı, bir devletten diğer devlete girmeleri vizeyle gerçekleştirilmektedir. Vizeler üçüncü devletlerde bulunan elçiliklerden temin edilmektedir. Kosovalılar genelde Tiran ve Üsküp Bosna büyükelçiliklerinden alabilmektedir. Kosova, Bosna'ya ve Sırbistan'a Kasım 2018'de %100 verginin konulmasına kadar Kosova, Bosna ürünlerine büyük bir pazarı konumundaydı. Bu vergilerin konulma nedeni Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımamaktandır. Bu vergiler yüzünden Bosna ekonomisi ağır darbe almış durumundaydı. Bosna yetkileri vergilerin kaldırılmasını devamlı talep etmekteydi.⁵⁸⁶ Vergi konulmadan önce Bosna ürünleri Kosova'ya gelebilirken Kosova Ürünleri Bosna'ya gidemiyordu.

Kosova'da çoğunluk olmayan toplulukların temsilcileri için ayrılmış ve güvence altına alınan tüm milletvekillerinin üçte ikisi (2/3) dâhil olmak üzere Anayasa'yı değiştirebilir.

⁵⁸² Omer Ibrahimagić, Bosna je odbranjena ali nije oslobođena, (Sarajevo Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2004), 222-226.

⁵⁸³ Kasim Trnka, Konstitutivnost naroda: povodom odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba i na nivou entiteta, (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000), 159-160.

⁵⁸⁴ Poslovnik o radu Predsjedništva BiH, (Ovlaštenja članova o radu Predsjedništva), Član 9. /Bosna Hersek üçlü başkanlık sistemin çalışma tuzuğu, član 9.

⁵⁸⁵ Kosovo: Nova Realnost Regionalne Saradnje, Analiza 4/13, Srajevo: Vanjskopolitička Inicijativa BH (VPI BH), Friedrich Ebert Fondacije, (decembar 2013), 10.

⁵⁸⁶ Bosna traži od Kosova privremeno ukidanje takse, January 24, 2019, Erişim Tarihi 09.06.2020. <https://kosovo24sata.com/2019/01/24/bosna-trazi-od-kosova-privremeno-ukidanje-takse/>

Kosova’da Boşnak azınlığı, azınlık olarak tanınır. Kosova bayrağında bir yıldızla temsil edilir. Boşnaklar Kosova meclisinde ayrılan kontenjanla üç sandalye ile anayasal olarak temsil edilmektedirler. Bosna’nın tutumu nedeniyle Kosova’da Boşnak azınlığı, Bosna-Hersek’in Kosova devletini ve kurumlarını tanınamamakla Kosova’daki Boşnaklara karşı ayrımcılık uyguladığını düşünmektedir. Kosovalı Boşnakları Bosna-Hersek’te diğer Boşnaklar gibi kabul etmeyip onların yabancı statüsünde eğitim almalarını izin vermektedir. "Kosova’daki Boşnaklar, Bosna-Hersek’tekinden çok daha iyi derecede temsil edildiği gibi daha fazla haklara sahiptir"⁵⁸⁷ Kosova’nın Boşnak milletvekilinin Bosna-Hersek’i ziyareti sırasında bir TV’de dile getirdiği konudur.

Bosna ile Kosova arasındaki bu tanıma durumu kısa zamanda beklenmemektedir. Bosna-Hersek’teki yasaların var olduğu müddetçe Sırp Temsilcisi hiçbir zaman Kosova’yı devlet olarak kabul etmeyecektir; her ne kadar Boşnak ve Hırvat etnisitesi buna baskı gösteriyor olsa bile. Sadece bir şartla, bu durum değişebilir; şartın uygulamaya geçmesi için Sırbistan ile Kosova arasında nihai anlaşma ile her iki devlet karşılıklı olarak tanırsa o zaman Bosna-Hersek tarafından da tanınacaktır.

e) Karadağ İlişkileri

Eski Yugoslavya cumhuriyetlerinden olan Karadağ, Kosova ile sınırı olan bir devlettir. Daha önce Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek ile sınırı olmayan aynı devlette yaşayan halklar arasındaki ilişkiler ve birbiriyle olan bağlantılar devletlerin çıkarlarına göre Kosova’yla oluşturulmuştur. Karadağ ile olan farklı komşuluk ilişkileri ve birbiriyle olan diplomatik ilişkilerin diğer cumhuriyetlerden farklı şekil ve durumlardan geçmiştir. Yugoslavya dağıldığında eski iki cumhuriyet Karadağ ve Sırbistan (Kosova ve Voyvodina, özerk bölgelerle) yeni SRJ Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kurmuşlardır. Zamana ve duruma uygun bir şekilde devlet ismini değiştirerek Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyeti olmuştur.⁵⁸⁸ Ne yazık ki Karadağ da NATO harekâtı sırasında nasibini almıştır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Duda Balje: Bošnjaci na Kosovu imaju veća prava od Bošnjaka u BiH!, Face TV’de "FACE TO FACE" Senada Hadžifejzovića programında. Sarajevo, 19.04. 2019 godine, 18:45h, <https://www.youtube.com/watch?v=fnlb6inI2w4>

⁵⁸⁸ 1945’ten 1991’ye kadar Sırbistan ve Karadağ, Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nde, 1991’den 2003’e kadar Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nde iki cumhuriyetten oluşan devlet 2003-2006 arasında Sırbistan ve Karadağ cumhuriyet idi.

⁵⁸⁹ Ilija Despotović, Odnos Srbije Prema Crnoj Gori - Po Starom Matica, (proljeće 2011), 35. pdf formatı <http://www.maticacrnogorska.me/files/45/02%20ilija%20despotovic.pdf>

Karadağ, savaştan sonra Sırbistan-Karadağ federatif yapılı bir devlette Sırbistan siyasî etkisi altında olması nedenlerinden biridir. Dönemin Karadağ yönetimi Sırp yanlısı Karadağlılar'ın olmasını gösterilebilir. Kosova konusunda ise Sırbistan'ın stratejisini ve siyasetini uygulamaktaydı. Her ne kadar devletin içindeki halkların bu yönde siyasetin yapılmasını istemiyor ve kabul etmiyor ise de Karadağ yürütülemeyen bu federatif yapılı devlette referanduma gitme kararı almıştır. 2006 yılında Karadağ'da yapılan referandum sonrası Karadağ'ının bağımsızlığıyla yıkıldı⁵⁹⁰. Bağımsızlıktan sonra Karadağ da diğer eski Yugoslavya cumhuriyetler gibi yolunu AB ve Kuzey Atlantik kurumlarına çevirerek, Sırbistan politikasından koparak uzaklaştı.

Karadağ'ın devlet oluşundan sonra Kosova da bağımsızlığını ilan etmiştir. Karadağ 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını kabul ederek diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu hareketine karşı Sırbistan, Karadağ ile olan diplomatik ilişkileri kesmiştir. Karadağ'da bulunan büyükelçisini geri çağırarak Belgrat'ta olan Karadağ büyükelçisinin gitmesini istemiştir.⁵⁹¹ Bu diplomatik kriz Kosova ile Karadağ sınır belirleme konusu gündeme alındığında Sırbistan Karadağ ile olan sınır belirleme konusunu rafa kaldırmıştır. Sırbistan Kosova topraklarını kendi toprakları olarak kabul ederek, başkalarıyla yapılan anlaşmayı kabul etmeyip bunu illegal bir durum olarak görmektedir.

Bütün bunlara ve Sırp baskılarına rağmen Karadağlılar, Kosova'yla güzel komşuluk ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Her iki devletin AB yolunda sınırlarını düzeltmemeleri gereği AB'nin şartlarındandır. Her iki devlet komisyon kurarak çalışmalara başlamıştır. Yapılan teknik çalışmanın ardından sınırlar belirlenip önce Karadağ meclisinde kabul edilmiş. Kosova'da ise sınır anlaşmasının sıkıntılı durumu olarak hükümetin düşmesine neden olmuştur.⁵⁹² Anlaşmaya göre bazı Kosova toprakları 1974 yılından önceki sınırlara alınarak Karadağ'a bırakılmıştır. İşte radikal muhalefet partilerinin istemiyle protestolar başlanmış. Mecliste gündeme alınmaması ve geri çekilmesini

⁵⁹⁰ Zoran Jeremić, *Finansijiska Trzista i Finansiski Posrednici*, Beograd: Univerzitet Singidunum, (2012), 346-350.

⁵⁹¹ Zorana Brozović, *Odnos Srbije Prema Crnoj Gori - Po Starom, Teritorijalni i granični sporovi na Zapadnom Balkanu Studija slučaja: proces razgraničenja Srbije i Crne Gore*, Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Narodna Biblioteka Srbije, (2012), 6.

⁵⁹² Jelena Četković, *Pala kosovska Vlada; Ništa od demarkacije sa Crnom Gorom?*, Izvor: RSE; Blic, 10.05.2017, 14:52 > 15:26, Erişim Tarihi, 08.02.2020, <https://www.antenam.net/index.php/region/36359-dan-d-za-kosovo-skupstinu-i-vladu-obezbjedjuju-jake-mjere-policije>

istemekteydi.⁵⁹³ Sınır değişikliği anlaşması birkaç kez meclis gündemine gelmesine rağmen yetersiz oy sayısı, hükümet koalisyonu parti ortaklarından da bu konuda muhalefete destek vererek İsa Mustafa Hükümeti'nin düşmesine neden olmuştur.⁵⁹⁴

2017 Erken genel seçimleri sonrası, 2018 yılında sınır belirleme anlaşması Kosova meclisinde 3/2 gereken oy, son anda sağlanarak kabul edilmiş. Bu oylamada Sırp Sırpska Lista Belgrad'dan aldığı talimatla oylamaya katılmayıp Sırbistan tezini Sırbistan sınırını illegal bir şekilde değiştirilmesine taraf olmak istemediler. Ayrıca bu sınır belirleme AB'nin Kosova'ya şengen vizesi liberasyonu için son iki şarttan biriydi. Yerine getirilmesine rağmen AB 2018'de sene sonunda vize kaldırılması gerekirken kaldırılmamıştır.⁵⁹⁵

Kosova ile Karadağ ekonomik, kültürel ve değer alanda ilişkilerini güçlendirerek, birbiriyle kimlik kartlarıyla giriş yapılmaktadır. Bu anlaşma Sırp Sırp Karadağ ile mevcut olan Kosova'nın bir ülke konumunda olduğunu eleştirmektedir⁵⁹⁶. Diğer mevcut olan halklar olduğu gibi Karadağlıların Kosova'da varlığı söz konusudur. Karadağ, Hırvatistan gibi Kosova'da yaşayan halkı için azınlık statüsü talep etmektedir.⁵⁹⁷

f) Makedonya İlişkileri

Makedonya Mart 2022 ayı itibarıyla (şimdi Kuzey Makedonya) Kosova'nın ilk komşusudur. Tarih boyu bu iki devletin halkları aynı süreçler içinden geçmiştir. Bizi ilgilendiren konu ise Kosova'nın bağımsızlığı sonrası gelişen ilişkilerin durumudur. Makedonya Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığı ilan eden son cumhuriyettir.

⁵⁹³ Radikalna opozicija Kosova postavila zastavu Albanije na granici sa Crnom Gorom, Beta, 27.06.2016. 16:43, Erişim Tarihi, 09.02.2020, (Kendi kararını kendin al / Lëvizja VETËVENDOSJE, parti lideri Albin Kurti bir grup milletvekiliyle, Karadağ Kosova sınırı, sınır değişikliği anlaşmasıyla 8 bin dönüm Kosova toprağı Karadağya devredildiğini dile getirmişler. Arnavutluk bayrağını Karadağ topraklarına göndere çekmişlerdir. <https://www.blic.rs/vesti/politika/radikalna-opozicija-kosova-postavila-zastavu-albanije-na-granici-sa-crnom-gorom/f9kb9t2>

⁵⁹⁴ Jelena Četković, Pala kosovska Vlada; Ništa od demarkacije sa Crnom Gorom?, Izvor: RSE; Blic, 10.05.2017, 14:52 > 15:26, Erişim Tarihi 08.02.2020, <https://www.antenam.net/svijet/region/36359-dand-za-kosovo-skupstinu-i-vladu-obezbjedjuju-jake-mjere-policije>

⁵⁹⁵ Dureta Hodža, Hodža: Vizna liberalizacija Kosova nije na dnevnom redu ES, to je diskriminacija, 01.12.2018. |11.09 >11.16, Erişim Tarihi 09.10.2020, <http://rs.n1info.com/Vesti/a440413/Hodza-Vizna-liberalizacija-nije-na-dnevnom-redu-Evropskog-saveta-to-je-diskriminacija-gradjana-Koso.html>

⁵⁹⁶ Sırp hükümetindeki bakanlar zaman zaman zaman konuyla ilgili açıklamalarda bulunuyor, Karadağ ile Kosova arasındaki sınırın varlığını reddederek Karadağ'ın sınır sorunlarıyla ilgili olarak Sırbistan'a danışması gerektiğini söylüyor. Detaylı bilgi için bak. "Jeremić:Ne postoji granica izmeğu Crne Gore i Kosova", Sreda 16 Juni 2010 10:25, <http://www.kosovahaber.net/?page=3,9,1680>

⁵⁹⁷ Anamari Repić, Crnogorci na Kosovu traže veća prava, 19. januar/siječanj, 2010. Erişim Tarihi, 20.09.2020, https://www.slobodnaevropa.org/a/crnogorci_kosovo_prava/1933956.html

Komşusu olan Kosova Sırbistan'ın bir parçası olarak 90'lı yılların sonuna kadar kalmıştır. NATO harekâtına kadar Sırbistan'ın dış politikası yüzünden bu iki devlette pek parlak ilişiklere sahip olduğu söylenemez. Her ne kadar ekonomik, dinî, kültürel ve akrabalık ilişkileri normal düzeyde serdediyordu. Milošević'in uyguladığı politika yüzünden Kosova'nın dışında en fazla zarar gören komşusu Makedonya idi.

NATO harekâtı esnasında Kosovalı Arnavutlar, sürgüne giderken en büyük sayısı komşu olan Makedonya'ya gönderilmiştir.⁵⁹⁸ Makedonya eski Yugoslavya cumhuriyeti ve Sırbistan'ın her türlü baskısına rağmen Kosova krizi konusunda Batılı devletlerin yanında yer almıştır. Kosova'dan gelen mülteciler için yeterince maddî durumu olmamasına rağmen Batılı devletlerden bu konuda destek görmüştür. Harekât sonrası Kosova hem barış hem de diğer uluslararası kurumlar ve halkı için Kosova'nın dünyaya açılan kapısı Makedonya'ydı.⁵⁹⁹

Makedonya, Kosova bağımsızlığını ilan ettiğinde, bağımsız Kosova'yı tanıma kararı aldığı Sırbistan'ın büyük tepkisi hatta yaptırımlarla karşı karşıya kalabilmişti. Tehditler almaya başlamıştır. Batılı devletlerin desteğiyle bu durumu Makedonya atlatabildi. Peki, Makedonya Kosova'yı bağımsız devlet olarak neden kabul etmek zorunda kalmıştır: Kosova krizi sonrasında beklenmedik bir şekilde Makedonya'da iç savaş patlak vermiştir.⁶⁰⁰ Bu durum hem Batı hem de Kosova'daki halkta, barış ve diğer olan kurumlarda tedirginlik yaratmıştır. Çatışmaların diğer bölgelere sıçraması endişesi içindeydi. Çatışan taraflar Arnavutlar ve Makedonlardı, Arnavutlar, insan hakları elde etmek için silahlı isyana başlamış. Bu isyana silahlı desteği Kosovalı Arnavutlar da sunmuştur.⁶⁰¹

Kosova ile Makedonya iki devlet olarak diplomatik ilişkiler kurmuştur. Sınır konusunda sıkıntıları olmayan güzel komşuluk ilişkilerini geliştirmektedirler. Her iki devletin yararına ekonomi, eğitim, kültür ve din alanında işbirliklerini güzel bir şekilde yürütmektedir; Sırbistan ve Bosna-Hersek gibi vergi konusunda sıkıntının olmadığı, ürünler her iki taraf da karşılıklı ticaretlerini sürdürmektedir. Karşılıklı diplomaların

⁵⁹⁸ Silva Mežnarić, Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću: položaj i uloga Hrvatske, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Institut za migracije i narodnosti, (2002), 54.

⁵⁹⁹ Jasminka Simić, NATO Pred Izazovima, Beograd: XXI Veka, 16/4, (Oktobar 2009), 412-413.

⁶⁰⁰ Simić, NATO Pred Izazovima, Beograd: XXI Veka, 403.

⁶⁰¹ M. Cem Oğultürk, Kosova'nın Bağımsızlık Süreci Kapsamında ABD Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejiler Dergisi, (Ağustos 2014), 14-117.

tanınması; çünkü çok sayıda Kosovalı Makedonya'daki üniversitelerde Makedonyalı Arnavutlar ise Kosova'daki üniversitelerde eğitim görmektedir. Halkların ihtiyaçlarını hafifletmek adına sınır geçişlerinde kimlik kartlarıyla geçebilmelerine⁶⁰² imkân yaratılmıştır. Kosova ile Makedonya AB yolundaki çalışmaları ve AB'nin önem verdiği sınır ötesi işbirliği çalışmaları kapsamında İPA programlarına beraber başvurarak gereken desteği ve yatırımları almaktadır.⁶⁰³

Savaş sonrası Makedonya'ya gidip yerleşen ve oralarda börek, köfte, tatlı ve restoranlarla uğraşan Goralılar'ın, bazı milliyetçi Makedonlar'ın niyetleri ve stratejilerinin neticesinde kendilerinin Makedon Müslümanları olduklarını savunan tezler ortaya atmıştır. Bu tezler son zamanlarda Makedonya'nın diaspora politikasının bir parçası oldu. Özellikle Kosova ilişkilerinde şekillenmesinde önemli ölçüde etkilidir. Diğer mevcut devletler kendi halkları için Makedonya da Kosova'da yaşayan Goralılar için araya girmektedir. Kendilerini Makedon gören ve kabul eden bazı Goralılar'ın Makedon azınlığı konumunda kabul edilmelerini Makedonya, Kosova hükümetinden istemektedir.⁶⁰⁴

Devamında da Makedonya Kosova ilişkilerin gelişme içinde olacağını, AB yolunda istenilen kriterleri ve gereken komşuluk ilişkilerinde yerine getirdikten sonra AB ve Kuzey Atlantik örgütüne gireceğine beklentimiz tamdır.

3.2.3. Arnavutluk İlişkileri

Osmanlı devleti Balkanlar'dan çekilmek zorunda kalmasıyla Balkanlar'da Arnavut nüfusun çoğunlu oluşturduğu bir bölgede 1912 yılında Arnavutluk kurulmuştur. Arnavutların bir kısmı Yunanistan ve bir kısmı Sırp- Hırvat- Sloven krallığı devletinde kalmıştır.⁶⁰⁵ O tarihten beri zaman içinde Yugoslavya'daki değişimler sonucu 1974

⁶⁰² Kosovo i Makedonija potpisali sporazum: Sa ličnom kartom preko granice, 08.02.2016 ~ 13.05.2019, Erişim Tarihi, 20.09.2020, <https://www.trt.net.tr/srpski/region-1/2016/02/08/kosovo-i-makedonija-potpisali-sporazum-sa-licnom-kartom-preko-granice-429041>

⁶⁰³ İpa Cbc Programme Kosovo* – The Former Yugoslav Republic Of Macedonia Adopted On 10/12/2014, Annex 2 Instrument For Pre-Accession Assistance 2014-2020, Erişim Tarihi, 29.09.2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/ipa/2015/2014_-_2020_ipa_cbc_kosovo-the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf

⁶⁰⁴ Nick Anastasovski, Contestations Over Macedonian Identity, 1870–1912, Victoria: A Thesis Submitted to Victoria University In Fulfilment of The Requirements of the Degree of Doctor Of Philosophy, School Of Social Sciences Melbourne, (2005), 94-96.

⁶⁰⁵ Hajredin Hoxha, Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji: staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji, (Priştina: Rilindja, 1984), 151.

yılında Kosova özerk bölgesinde Arnavutların en fazla yaşadıkları yerin dışında Makedonya, Karadağ ve güney Sırbistan'da yaşamaları zorunda kalmıştır. Bu süreçte Yugoslavya ile Arnavutluk sınır komşusu olmalarına rağmen Arnavutluk'un Dünya'ya kapalı olan politikası yüzünden pek ilişkilerinin olduğu söylenemez.⁶⁰⁶

Her iki devlette komünizmin çözülmesiyle Arnavutluk ve Kosova Arnavutları arasında küçük çaplı ilişkiler başlamıştır. Bu yüzden Milošević bu ilişkilerin güçlendirilmesine engel olmak için Kosova'nın özerkliğini kaldırarak Sırbistan'ın güneyini oluşturmuştur.⁶⁰⁷ Zaten vahim olan durumun daha da kızışmasına sebep olmuştur. 90'lı yıllarda Arnavutluk'taki iç karışıklıklar ve askeriyedeki ayaklanmalar, Kosova'da kurulan Kurtuluş Ordusu UÇK'nın silahlanmasına ve desteklerin sunulmasına yardımcı olmuştur.⁶⁰⁸

Kosova ve Arnavutluk Arnavutları arasında bu Kosova kriziyle başlayan ilişkiler büyük Arnavutluk kurma söylemleriyle Balkan gündeminin yanı sıra yeni kurulmuş, zayıf ve kırılgan Balkan devletlerinin tedirgin olmalarına neden olmuştur.⁶⁰⁹ NATO Harekâtı esnasında Kosova Arnavutlarına en büyük destekçisi komşuları olan Arnavutluk Arnavutlarıdır. İnsanî yardımın dışında Arnavutluk bu harekât esnasında; askerî, siyasî, uluslararası arena ve toplumun dikkatlerini bölgeye çekmek için en büyük destekçisi olmuştur.⁶¹⁰

Arnavutluk'un pek parlak bir duruma sahip olduğu söylenemez, uzun zaman Enver Hoxha'nın rejiminin ardından iç siyasî karışıklıklar, ekonomik bitkinlik, düzgün banka sisteminin olmayışı, çatışmalar istenilen düzeyde bir devlet olarak hareket etmesine imkân sağlamıyordu. UNMIK döneminde Kosova, Arnavutluk ilişkileri üst düzeyde olmasına gayret edilmekteydi; çünkü UNMIK için Arnavutluk stratejik öneme sahip ve Kosova'nın büyük annesi konumu ve işlevi görüyordu.

⁶⁰⁶ Dušan Janjić - Shkëlzen Maliqi, Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana : zbornik radova, Subotica: Evropski građanski centar za rešavanje konflikata, Otvoreni univerzitet (1994), 235-245.

⁶⁰⁷ Sandra Balsells, Balkan in Memoriam, (Barcelona: Blume Prvo izdanje, 2002), 98.

⁶⁰⁸ Padraic Kenney, Breme slobode: istočna Europa nakon 1989. Godine, (Zagreb: Srednja Europa, 2007), 84.

⁶⁰⁹ Muhamed Kešetović, Drama na Kosovu, (Beograd: Naučna knjiga, 1988), 37.

⁶¹⁰ Krsto Cvić - Peter Sanfey, Jugoistočna Europa od konflikata do suradnje, (Zagreb: EPH, 2008), 82-90.

Kosova söz konusu olduğunda Arnavutluk devamlı Kosova'nın yanında yer almıştır. Her zaman Kosova'nın bağımsız olması gerektiğini dile getirmektedir, UNMİK geçici öz-yönetimi (Arnavutlara) devredilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Kosova nihaî statüsü için yapılan Ahtisaari planına tam destek sunarak Ahtisaari planının Kosova tarafından kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi gerektiğini Kosova'ya destek olmuştur.⁶¹¹

Kosova'nın bağımsızlığının ilanı sonrası aynı gün içinde Arnavutluk Kosova'yı devlet olarak tanımıştır.⁶¹² Diplomatik ilişkilerin ve daha önce olan ilişkilerin resmî olan halini göstermektedir. Her iki devlette de milliyetçi akımların istekleri bu iki devletin birleşmesidir. Büyük Arnavutluk'u kurma siyasetini yapmaya yönelik çalışmalardır; bu büyük Arnavutluk'un sadece iki devletten olmayacağı, diğer Balkan ülkelerinde yaşayan Arnavutların; Sırbistan'ın güneyi ve Sancak Bölgesi, Makedonya'nın güneybatı ve batısı, Karadağ'ın doğusu ile Yunanistan'ın Çameriya bölgesini kapsayan ve Büyük Arnavutluk'un olacağı Arnavut topraklarını kapsamaktadır.⁶¹³

Büyük Arnavutluk söylemlerine karşı en fazla ses getiren zaten Sırbistan'dır. Kosova'yı kaybetmenin yanı sıra yeni bir toprağın kaybına tahammül etmemektedir. 2019 yılında Kosova'nın nihaî statüsü için önerilen toprak değişimine bile karşı çıkan⁶¹⁴ Sırbistan büyük Arnavutluk'un nasıl sıcak baksın?

Sırbistan'a 100 % verginin konulmasının ardından Arnavutluk ile olan ilişkilerin daha da güçlenmesine, hatta ihracatta ise ilk sırada Arnavutluk'un yer almasını sağlamıştır.⁶¹⁵ Kosova toprakları denize sahip olmadığı için Arnavutluk Kosova'ya Adriyatik denizinin

⁶¹¹ Albaniya podržava Ahtisarijev plan za Kosovo,(10 mayıs Perşembe günü, Arnavutluk parlamentosu oybirliğiyle BM'nin özel temsilcin Martti Ahtisari'nin Kosova için hazırladığı planını destekleyen kararı kabul etmiştir). 10.05.2007. | 19:37 > 19:40, Erişim Tarihi, 20.10.2020, <http://mondo.rs/a59403/Info/Svet/Albaniya-podrzava-Ahtisarijev-plan-za-Kosovo.html>

⁶¹² Mihajlo Lahtov, Kosovo i Mediji, Makedonski institut za medije, (Skoplje: Vincent Grafika, 2008), 15.

⁶¹³ Silvana Srdoč, GRANICE SE BRIŠU, Najveća noćna mora Srbije: Ima li realne šanse da 'Velika Albanija' zaživi?, Objavljeno 13.01.2019 u 16:15, Erişim Tarihi, 25.10.2020, <https://www.tportal.hr/vijesti/članak/najveća-noćna-mora-srbije-ima-li-realne-sanse-da-velika-albanija-zaživi-foto-20190113>

⁶¹⁴ Branka Trivić - Amra Zejneli Loxha, I podeljeni oko razgraničenja, Avrupa Hür Radyosu, 22. februar/veljača, 2019. Erişim Tarihi, 25.10.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-srbija-podele-razgranicenje/29784840.html>

⁶¹⁵ Kosovske takse najbolje iskoristili Slovenija, Izrael i Turska, Autor/izvor: SEEBiz / RTV Kosova Datum objave: 13.05.2019. - 11:01:31, <http://www.seebiz.eu/kosovske-takse-najbolje-iskoristili-slovenija-izrael-i-turska/ar-193678/>, ayr.bak. (GAP Enstitüsü "Yüzde 100 vergisi Kosova ekonomisi üzerinde hangi etkileri var" raporunu), Erişim Tarihi, 25.10.2020, <https://www.institutigap.org/lajme/2294>

kenarında bulunan Shëngjin şehrinde Liman tahsis etmiştir.⁶¹⁶ 2018 Kosova ile Arnavutluk arasındaki sınırların kaldırılacağını yetkililer tarafından dile getirilmiştir.⁶¹⁷ 01 Ocak 2019'da sınırların kaldırılması beklenirken bu konuda hiçbir adım atılmamıştır. Sınırların kaldırılması AB tarafından Arnavutluk'un uyarılması sonrası bu söylemler ve sınır kaldırılması planlarının rafa kaldırılmasına neden olmuştur.⁶¹⁸ Bilindiği gibi AB böyle yanlış adımları atacak değildir. Her iki devletin AB kriterleri yerine getirilmesiyle her ikisi de AB'ye girecektir.

3.2.4. Amerika İlişkileri

Kosova Yugoslavya'nın dağılması sonrası ve Milošević'in uzun trajik egemenliğinin dönemi Sırbistan'a kalan en zor problemdir. Kosova sorununun gelişmesinde kilit oyunculardan biri ABD'dir. Kosova sorununun gelecekteki gelişmesinde kilit oyuncu konumunda olacağı apaçıktır. Kosova sorununa uygun bir uzlaşma çözümü bulmak için ABD dış politikasının hedefini ve ulusal çıkarlarını anlamak önemlidir. Eğer 1998-2008 yılları arasında Amerika hedeflerinde şüpheyi yer verirse, 2008 Şubat'ı sonrasında şüphe kalmayacak şekilde Amerika'nın hedefi bağımsız Kosova'dır.⁶¹⁹

Hedefin aksine, ulusal çıkarların belirlenmesi çok daha zordur. Eğer asıl amaç etiketlemekse, ilgiyi bilmek gerekmediğini söyleyebiliriz. Bu, yalnızca hedefe ulaşmak için askerî güç tarafından önlenebiliyorsa geçerlidir. ABD'nin Kosova'daki hedefinin somut örneğinde bu mümkün değil. Kosova sorununu çözmenin alternatif yolları, çıkarların tanınmasını gerektiriyor. Hedefleri bilmek iki nedenden önemlidir: Birincisi çalıştığı nesnenin ilgisi bilinmiyorsa başarılı bir strateji oluşturmak zordur (aşağıdaki metinde hedef ülkeler). Amerika'nın ekonomik çıkarlarıyla eşleşen bir stratejinin, eğer

⁶¹⁶ Albaniya daje Kosovu luku na Jadranskom moru, Tanjug 23.02.2009. 21:47, Erişim Tarihi, 30.10.2020, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/albaniya-daje-kosovu-luku-na-jadranskom-moru/mph6x1d> Ayrıca 15 Ocak 2019 Duresh şehrindeki Arnavutluk gümrük limanı da Kosova gümrüğünü limanı olmuştur, bu limanı ortaklaşa kullanacakları Edi Rama açıklamıştır. Draç od danas postaje i luka kosovske carine/ Duresh, bugün itibarıyla Kosova'nın gümrük limanı haline oluyor, UTORAK, 15. JAN 2019, 15:46 -> 16:32, Erişim Tarihi, 25.10.2020, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3388071/drac-od-danas-postaje-i-luka-kosovske-carine.html>

⁶¹⁷ Lana Gedošević , Ukidaju Granicu Sa Kosovom Albanci napravili novi korak ka stvaranju VELIKE ALBANIJE, Tanjug 02.08.2018. 15:25, <https://www.blic.rs/vesti/politika/ukidaju-granicu-sa-kosovom-albanci-napravili-novi-korak-ka-stvaranju-velike-albanije/wnkbq0f>

⁶¹⁸ EU Oštro Upozorila Albance: Ni ne pomišljajte na promanu granica, Tanjug | 21. septembar 2018. 21:59, Erişim Tarihi, 26.10.2020, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:750841-EU-OSTRO-UPOZORILA-ALBANCE-Ni-ne-pomisljajte-na-promanu-granica>

⁶¹⁹ Miodrag Novakovic, (Pro)Zapadni Zlocin, (lulu.com, 2014), 76-81.

asıl çıkar güvenlikte veya değerde ise, başarısız olması muhtemeldir. İkincisi, ilgiyi öğrenerek motivasyon derecesini değerlendirmek daha kolaydır. Motivasyon derecesini bilmek önemlidir; çünkü motivasyon devlet gücünün bileşenlerinden biridir.⁶²⁰

Bu Amerika'nın bağımsız ve uluslararası kabul görmüş bir Kosova (dış politika hedefi) tarafından tartışmalı insanî müdahaleler ilkesini (ulusal çıkarı) meşrulaştırdığı yönündedir. İnsanî müdahaleler, devlet sınırları dışındaki sosyal değerlerin tasarımında ulusal çıkarlara düşmektedir.⁶²¹ Bununla birlikte, insanî müdahalelerin, değersiz olmayan ulusal çıkarları karşılayabilecek potansiyel bir araçsal yararı vardır. Kesin olarak, insanî müdahalenin potansiyel araçsal faydası Washington'un sadece fiili (de facto) değil, aynı zamanda (de juri) bağımsız Kosova'da da sürekli ısrar ediyor olmasındadır. Aynı tipteki iki müdahalenin (Sırbistan, Irak) göreceli olarak kısa bir süre içinde (1999, 2003) başarılı bir şekilde tamamlanması (yasadışılık ve gerekçelendirme yöntemi), insanlığın insanî çıkarlarının yönlendirdiği savaşların meşruiyetine önemli ölçüde katkıda bulunmakta⁶²² olduğu söylenmektedir.

Daha önce iki kutuplu Dünya'nın bölgelere hâkim olan güçlerin, zaman itibarıyla 1990'lı yıllarda Dünya'da yaşanan çözümlemelerin başlangıcı olarak Berlin duvarının yıkılmasıyla Varşova paktı daha doğrusu, Sovyetler birliği, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da yaşayan savaşlar Amerika'nın süper güç olarak bu bölgelerin boşluğunu doldurmaya yönelik stratejilerini ve politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bunu iki nedenle yapmaktaydı. Biri kendi ulusal çıkarları için insanî müdahalelerle gerçekleştirerek hem AB'nin güvenliğini hem de kendi hegemonyasını genişletmeye yöneliktir.⁶²³

Amerika'nın Kosova krizinde aktif bir şekilde davranma nedenlerini sıraladık. Kosova Amerika ilişkilerini ortaya çıkarmak için bize yardımcı olacaktır. Dayton Anlaşması'yla Balkanlar'da sorunun çözüldüğü havası yaratılmıştır. Oysa bu anlaşmanın ardından birkaç sene sonra patlak veren Kosova krizinde, Amerika Bosna'daki krizden daha etkili krizi çözüme kavuşturmakla daha karardı. Çıkan krizin Balkanlar'da daha fazla

⁶²⁰ Edislav Manetović - Brano Miljuš, Sjedinjene Američke Države i problem Kosova i Metohije, 63/3, MP 3, (January 2010), 531–564.

⁶²¹ Terry Deibel, Foreign Affairs Strategy: Logic for American Statecraft, New York, Cambridge University Press, (2007), 128.

⁶²² Anđelko Milardović, Stranci pred vratima Europe, (Zagreb: Pan Liber, 2014), 58-69.

⁶²³ Ömer Kurtbağ, Amerikan Yeni Sağ ve Dış Politika: Hegemonya Ekseninde Bir Analiz, (Ankara: Uşak Yayınları, 2010), 268-275.

istikrarsızlık yaratmamak, kriz diğer bölgelere yayılmadan ve büyümeden Amerika bir an önce bunu durdurmak için kollarını sıvamıştır.⁶²⁴

Eski Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Bosna krizinde ve diğer mevcut krizlerde Amerika politikası krizin çözüme kavuşturulmasında pek aktif olmadığı görülmektedir. Kosova krizinde Amerika'nın politikası ise hem daha hızlı ve aktif hem daha kararlı görünmekteydi. Bu krizde Amerika'nın angajman edilmesi; birinci konu bölgede oluşan istikrarsızlığın yayılma potansiyelinin yüksek olmasıydı. Bosna'daki iç sorunun dış bölgeyi etkileme, Kosova gibi potansiyeli yoktu. Burada Karadağ, Makedonya, Yunanistan ve Arnavutluk'taki Arnavut nüfusunu etkileyebilir. Böylece bölgenin yanı sıra Avrupa'nın istikrarsızlaştırma ihtimalinin yüksek olduğudur. Bunların yanı sıra Slav ve Ortodoks Nüfusun etkisiyle diğer tarafta Rusya, Bulgaristan ve diğer devletleri etkileyebilir.⁶²⁵

Bosna krizi döneminde Amerika sorunu çözüm için Avrupa'ya bırakmıştır. Avrupa ülkeleri bu sorunun çözümünde başarısız kalmıştır. Durum bize şunu ifade etmektedir ki, sorun Avrupa'da bile olsa Amerika olmadan çözülmesi imkânsızdır; bu ise Amerikan'ının küresel üstünlüğü elinde tuttuğunun göstergesidir. Bu durum ise Amerika'nın Kosova krizinde önderliği üstelemesine yol açmıştır. Kosova küçük bir toprak parçası olmasına rağmen Amerika için büyük stratejiye sahip, kriz Kosova'nın aleyhine sonuçlanması durumunda ABD'nin işini zorlaştırarak Rusya'nın etkisini güçlendirmeye sebep olacaktır; ama durum ABD'nin bölgesel ve küresel düzeyde stratejik üstünlüğünün artmasına yol açmıştır.⁶²⁶

Amerika bilinçli olarak Kosovalı Arnavutların yanında yer almıştır. Uzun vadede diğer Balkan ülkelerindeki Arnavutları ittifak içinde tutmaktı. Herhangi bir sorun Kosova bölgesinde çıksa bile Yunanistan, Makedonya ve Arnavutluk'taki Arnavutları tetikleyebilir konumunda olduğu söylenebilir. ABD, AB tarafından izole edilme ihtimaline karşı bu bölgenin insanlarını devamlı yanında tutma stratejisi içindedir. Soğuk savaş sonrası Amerika'nın böyle bir stratejiye girmesi etkili olan insanî müdahalelerdir. Bunları yaparken de bölgelerde insan hakları ve demokrasi getirme

⁶²⁴ Tayyar Arı - Ferhat Pirinççi, SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA ABD'NİN BALKAN POLİTİKASI, Alternatif Politika, 3/1, (Mayıs 2011), 9.

⁶²⁵ Arı - Pirinççi, SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA ABD'NİN BALKAN POLİTİKASI, Alternatif Politika, 10.

⁶²⁶ Eric Hobsbawm, Yeni Yüzyılın Eşiğinde, (İstanbul: Yordam Kitap, 2007), 57.

söylemlerini "soft power" olarak uluslararası politikada müdahale araçlarına dönüşmesine neden olmuştur.⁶²⁷

Amerika'nın politikasında Kosova halkının içindeki durum etkili olmuştur. İbrahim Rugova'nın barışçıl politikasının ardından UÇK'nın kurulması ve sorunun artık savaşıla ve Batılı devletlerin yardımıyla çözülmesi gerektiğinin vurgulaması sonrası, gündemi uluslararası arenaya taşımasıyla Amerika'nın dikkatini çekmiştir. Bilindiği gibi Kosova Arnavutlarının çoğu batı Avrupa ve Amerika'da yaşamakta olduğundandır. UÇK'nın Sırbistan'a karşı finansmanını gereken siyasî zemini ve uluslararası baskının hatta harekâta dönüştürülmesi ve yapılması diasporadan sağlanmıştır.⁶²⁸

ABD, Kosova'nın en büyük destekçisi konumundadır, bunu Kosova'ya uluslararası müdahalenin gerçekleştirilmesi, BM'de Kosova lehinde kararların alınmasına, zamanı gelince bağımsızlığa götürecek olan yolun ve zeminin stratejisini oluşturdu. Bağımsızlık sonrası uluslararası toplumda bağımsızlığını diğer devletlerden tanınmasına, gereken uluslararası toplum kurumlarında üye olmasını ve en önemlisi maddî destekte bulunmuştur. Diğer tarafında ise Kosovalı Arnavutlar, Amerika'yı kendi kurtarıcıları olarak kabul eder; ABD'nin gösterdiği yolun dışına çıkmamaktadırlar. Bağımsızlık sonrasında ise Amerika'nın göstermiş olduğu siyasî isteklerini harfiyen uygular. Hatta ABD büyükelçiliğinin tasfiyelerine göre kimlerin hükümette olacağı veya olmayacağı ona göre hareket edilmektedir. Kosova 2018 yılında KSF'nin (Kosova Güvenlik Gücü) orduya dönüştürülmesi konusunda ABD'den yeşil ışık aldıktan sonra Kosovalı yöneticiler orduya dönüştürme girişimine başladı; tabii ki Kosova, ordusunu kurduktan sonra, ordunun güçlendirilmesi için Amerika Kosova ordusuna askerî malzemeler ve araçlar tahsis etmiştir ve halen edeceğini vurgulamaktadır.⁶²⁹

3.2.5. Rusya İlişkileri

Rusya'nın Batı Balkanlar'daki siyasî etkisi çoğunlukla üç noktaya dayanıyor. BM'in daimî üyesi olan Rusya'nın veto sahibi olması, eski komünist bloğun ve devletlerin en

⁶²⁷ Stephan Blank vd. U.S. Policy in the Balkans: A Hobson's Perspective, Strategic Studies Institute, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle Barracks PA, (1995), 4.

⁶²⁸ Gordana Đerić, Intima javnosti: okviri predstavljanja, narativni obrasci, strategije i stereotipi konstruisanja Drugosti u upečatljivim događajima tokom razgradnje bivše Jugoslavije: (Beograd: štampa, TV, film Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Edicija Reč, knj. 53. 2008), 298-300.

⁶²⁹ Na Kosovo iz SAD stigla 24 blindirana vozila "hamvi", izvor: tanjug ponedeljak, 10.12.2018. | 08:01, https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=1480015

büyük umudu konumundadır. Batı Balkanlar'da BM'nin sorumluluğu altında, bütün prosedürleri bloke etme imkânına sahiptir. İkinci nokta Rusya'nın Güneydoğu Avrupa'da Ortodoks din geleneğe sahip halklarla ve ülkelerle tarihsel, kültürel ve politik bağlantısını kullanmakta.⁶³⁰ NATO ve AB'ye girmiş olan Doğu Avrupa ülkelerinin BM'nin etkisi altında kullanacağını halen ummaktadır. Moskova'nın Batı Balkanlar'da güvendiği üçüncü nokta Rusya'nın bu bölge ülkeleri için artan ekonomik önemidir. Rusya, bölge için enerji tedarikçi lideri ve giderek yatırımcı ve ticaret ortağı olarak da görülmektedir.

Bununla birlikte, Amerikan etkisi yayılmasından dolayı, Rusya Güneydoğu Avrupa'dan yavaş yavaş bastırılma tehlikesine maruz kaldığını görmektedir. Soğuk Savaş dönemi sonrası, Yugoslavya'daki çatışmalar sebebi ile ABD Batı Balkanlar'daki siyasî varlığını önemli ölçüde genişleterek ikili güvenlik ve siyasî bağları NATO sayesinde bölgedeki jeo-stratejik tercihlerini pekiştirdi. Rus stratejistler, Amerikan gücünün sağlamlaştırılmasını ve Güneydoğu Avrupa'da NATO'nun genişlemesinin Washington'un Rusya'yı "kuşatma" planının bir parçası olarak görüyorlar.⁶³¹

Bunu biz Güneydoğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'daki Amerikan-Rus çatışmasının çekişmesidir. Rusya ABD'nin maruz kaldığını düşündüğü baskılarda Rusya, uluslararası ilişkilerde bu bölgeler için etkili bir pozisyon kazanmak için yoğun çaba sarf etmekte olduğu apaçıktır. Eski Yugoslavya'nın en büyük ve en kalabalık cumhuriyeti olan Sırbistan, ABD ve NATO ile pekiyi ilişki kurmadan devam ediyordu. Nüfusunun bir kısmı, siyasî ve kültürel seçkinlerin bir kısmı için, Rusya'yı, ideolojik nedenlerden ötürü, Avrupa-Atlantik entegrasyonuna daha iyi bir alternatif olarak gördükleri için Kosova konusunda hep Rusya'nın desteğini ummaktaydı.⁶³² İnkâr edilemez bir şekilde, ABD ve önde gelen Batı ülkeleri kendilerini diğer tarafta konumlandıkları için, Güvenlik Konseyi'nde Rus yardımı olmadan Sırbistan, uluslararası hukuka uygun olarak Kosova topraklarının kendi parçası olduğunu kabul ettirme iddiasını sürdüremez.

Rusya, Kosova krizinin içinde ilk olarak 1999 yılında NATO harekâtı sonrası Kumanova'da yapılan anlaşmanın ardından Bosna-Hersek'te bulunan barış gücü

⁶³⁰ James Headley, *Russia and the Balkans*, London: Foreign Policy from Yeltsin to Putin, Hurst Publishers, (2009), 9-29.

⁶³¹ Dušan Reljić, *Rusija i Zapadni Balkan*, (Beograd: ISAC fond, 2009), 7.

⁶³² Efeğil - Albayrakoglu, Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmaların analizleri, 563.

askerlerini bir gecede Priştine havalimanına NATO askerlerinden önce yerleşmesiyle olmuştur.⁶³³ Rusya'nın böyle davranması tek başında yapabileceği bir iş ve girişim değildi. Sırbistan'ın NATO'dan önce Rus kuvvetlerini Priştine havalimanına yerleştirilmesinin stratejisi sonucu bir şekilde NATO'ya engel olmak içindir. Söylentilere göre bu askerlerin içinde Sırp askerlerinin üniformaları değiştirip Rus askeri üniformaları giyerek orada kalmayı düşündüler.⁶³⁴

NATO askerlerinin Kosova'ya giriş yapmalarından bir iki gün sonra havalimanı ve çevresinde güvenlik sağlayacak olan İngiltere askerleri Rus askerleriyle karşı karşıya gelmiştir. NATO çatışmadan kaçındığı için bu havalimanının güvenliği önce Rus askerlerinin ardından İngiltere ile beraber sağlamaları hususunda anlaşılmıştır. Rusya NATO'nun ezeli Varşova Pakti'ndan rakibi olması burada beraber barışı sağlamaları pek beklenen bir durum değildir. Rusya NATO üyesi olmadığına göre burada, barış gücü askerî giderleri NATO tarafından değil kendi harcamalarını kendisi karşılamak zorundaydı. NATO'nun Yugoslavya harekâtı ve sonrasında Rusya büyük ekonomik krizle boğuşmaktaydı. Bu ekonomik sıkıntıların had safhaya ulaştığı dönemde Sırbistan için ekstradan harcamaya hiç gerek yoktur. Her zamanki gibi bu sefer de Rusya kendi çıkarları uğruna Sırbistan'ı satmıştır.⁶³⁵ Bunu Batılı devletlerin Rusya'ya yapmış oldukları maddî yardımlar karşılığında Kosova'dan askerlerini çekmesini sağlamıştır.

Kosova konusunda herhangi bir olay veya durum söz konusu olursa Rusya devamlı Sırbistan'ı destekler ve yanında yer almaktaydı. Özellikle 2004 olaylarında yaşananlar Kosova bağımsızlığını tek taraflı ilan ettiğinde, Rusya BM harekete geçirerek Güvenlik Konseyi'nin acilen toplanmasını sağlamıştır. 2012'ye gelindiğinde ise Rusya Sırbistan'ı ikna etmekte yardımcı olarak diyalogun başlatılmasına destek vermiştir.⁶³⁶ Eğer iki devlet aralarında anlaşırsa Kosova'nın bağımsız olması durumunda bile Rusya

⁶³³ Ruske trupe ušle na Kosovo i zauzele prištinski aerodrom, (Zagreb: Hrvatski obzor, Eticon, 1999), 1.

⁶³⁴ Ruske trupe ušle na Kosovo i zauzele prištinski aerodrom, 4-5.

⁶³⁵ Mijat Lakićević, Srbija i Rusija – ruski uticaj na stabilizaciju, demokratizaciju i evropske integracije Srbije Rusko tržište: srpska šansa ili zabluda, Beograd: Centar za evroatlantske studije (CEAS), (2016), 5. Ayr.bak. Andrej Dimitrijević, Rusija smatrala Kosovo izgubljenim još 1999?!, Svedok, 30. 8. 2011 yayınlanmış Rusça dilinde Нова српска политичка мисао/Nova srpska politička misao Časopis, Dergisinde petak, 16. septembar 2011. Yıynlanmıştır. Erişim Tarihi 09.02.2020, <http://www.nspm.rs/prenosimo/rusija-smatrala-kosovo-izgubljenim-jos-1999.html?alphabet=l>, Ayr.dinl. Evo Zašto su Rusi Napustili Kosovo! Da li je Ovo Pravi Razlog za Povlačenje? https://www.youtube.com/watch?v=qg_r6yeGbFI

⁶³⁶ Dimitrije Goll, Tanjug, Lavrov: Rusija podržava nezavisnu, višesmerni kurs Srbije, Vesti/Habere, Sırbistan Dışişler bakanıyla yaptığı basın toplantısı, TV N1, 14.47 >18.07, 22.02.2018. Erişim Tarihi 09.02.2020.

Kosova'yı devlet olarak tanıyabileceğini duyurmuştur.⁶³⁷ Rusya ile Kosova herhangi bir siyasî veya diplomatik ilişkileri bulunmamaktadır. Rusya daha fazla Sırbistan siyasetine yakın durur, bu yakınlığı uluslararası toplumunda Sırbistan'ı desteklediği için yapmamaktadır. Dünyada halen bir aktör olma çabası içinde olması özellikle eski komünist devletler söz konusu olunca, bunları himayesinde tutmak için desteklemeye çalışmaktadır.

Rusya Kosova krizini bir şekilde lehinde kullanmıştır; önce Gürcistan'da Kuzey Osetiya ve Abhazya sorunu kendi uluslararası çıkarları bağlamında bağımsızlık mücadelesinde Kosova'dan farkının olmadığı ve bu durumda Rusya Federasyonu'nun esas amacının Güney Osetya ve Abhazya'nın statüsü üzerinden, Kosova'nın bağımsızlığını tartışmaya açmak olduğu söylenebilir. Böylelikle Rusya, Balkanlar'da son yıllarda yitirdiği etkinliğini arttırabilecek, ABD inisiyatifiyle atılan adımların "değiştirilebilir olduğunu" gösterebilecek ve küresel güç mücadelesinde güven kazanabilecektir.⁶³⁸

3.2.6. Türkiye İlişkileri

Balkanlar ile Türkiye ister istemez eskilere dayanan kötü veya iyi tarihî bağlara sahiptir. Kosova Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra 100 yıla yakın komünizmin altında kalmıştır. Bu süre zarfında Türkiye ile olan ilişkilerin genelde bağlı olduğu devlet üzerinde oluşturulmaktaydı. Yugoslavya dağılma sırasında Türkiye'nin politikası daha fazla barışçıl ve Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü korunmasına yönelikti.⁶³⁹

Türkiye'nin sabit olan politikası 1990 yıllarda kamuoyun baskısıyla değişmeye başlamıştır. Kosova sorununda Kosova'dan siyasî kaçak ve siyasî liderlerin Türkiye'de kalmalarına müsaade etmenin yanı sıra, 1992'de İstanbul'da Kosova ofisinin açmıştır. Ofisin resmî kurumlar tarafından bilinmesine karşın resmî açılışı yapılmamıştır. Bu ofisin 1996 yılındaki resmî açılışına Kosova aktivistleri, Arnavutluk Büyükelçisi ve konsolosu, Kosova'nın sürgün Hükümeti enformasyon bakanı Xhafer Shatri ve LDK

⁶³⁷ Taçi: Rusija se ne bi protivila sporazumu Beograda i Prištine, Danas, Beta, 05.02.2022, 22:27, Erişim Tarihi 19.06.2020, <https://www.danas.rs/vesti/politika/taci-rusija-se-ne-bi-protivila-sporazumu-beograda-i-pristine/>

⁶³⁸ Utku Yapıcı, Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası, KRONİK, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63/3, (Mart 2018), 190.

⁶³⁹ Faruk Sönmezoglu, Türk dış politikasının analizi, (İstanbul: Der yayınları, 1994), 164.

parti başkan yardımcısı katılmıştır.⁶⁴⁰ Yugoslavya'nın Ankara büyükelçiliği Türkiye'nin Kosova'ya ofis açmasını şiddetle kınayarak açık bir şekilde Ankara'yı Kürtler'i organize etmekle tehdit etmiştir. Bunun ardından dönemin hükümet başkanı olan Tansu Çiller dışişleri bakanıyla uluslararası bir toplantı düzenleyerek Kosova Hükümeti'ni tanımadıklarını açıklamıştır. Her ne kadar tanımadığı açıklaması yapılmışsa da ofis faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁴¹

Dayton anlaşmasıyla Türkiye Sırbistan ile diplomatik ilişkilerini yeniden kurmaya çalıştığı 1998-1999 yıllarda büyükelçiliği açması, Kosova'da UÇK ile Sırp güçlerinin arasında çatışmaların arttığı bir döneme denk gelmiştir. Geliştirilen ilişkilere rağmen Türkiye Kosova halkının yanında olmayı tercih etmişti. Mart 1998'de Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem Belgrad'ı ziyaret etmiş ve Demirel'in dört noktalı planını sunmuştur. Plan şunları öngörüyordu:

1. Çatışmaların durdurulması,
2. Kosovalı Arnavutların insan haklarının tanınması ve garanti edilmesi,
3. Taraflar arasında müzâkerelerin başlaması,
4. Çatışmalar neticesinde komşu ülkelere kaçan Arnavutların yerlerine güvenli şekilde dönmeleri.”⁶⁴²

Kosova sorununun barışçıl yoldan çözülmemesi üzerine NATO'nun SR Yugoslavya'ya harekât düzenlemek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin NATO üyesi olması bu harekâta aktif rol olmasını sağlamıştır. Türkiye NATO harekâtında ilk başta savunma ve koruma amaçlı uçuş gerçekleştirmiştir. Bombardımanın son günlerinde Türkiye'nin bombardımana dâhil olması Sırbistan'ı geri adım atmaya itmiştir. 09.06.1999'da Kumanova'da Sırp güçlerle NATO arasında, Sırp silahlı güçlerinin Kosova'dan çekilmesi NATO askerlerinin girmesi⁶⁴³ anlaşması yapılmıştır.

⁶⁴⁰ Valdrin Ferizi, Kosova-Türkiye Diplomatik İlişkileri 1990-2015, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, (2017). 54.

Ayr. bak. Mal Berisha, Nje Veshtrim Historik dhe Bashkëkohor, (Shkurt 2000), Erişim Tarihi, 29 Aralık 2016. <http://malberisha.com/diaspora-shqiptare-ne-turqi/>

⁶⁴¹ Ferizi, Kosova-Türkiye Diplomatik İlişkileri 1990-2015, 54.

⁶⁴² Ferizi, Kosova-Türkiye Diplomatik İlişkileri 1990-2015, 58.

⁶⁴³ Bardhok Bashota, Doktrina e Administrimit Territorial Ndërkombëtar: Rasti i Kosovës Nën UNMIK-un 1999-2008, Tirana: Universiteti i Tiranës Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë, Tirana: Shkolla Doktorale-Marrëdhënie Ndërkombëtare, Doktora Tezi, (2014), 39.

Kosova’da barış tesis edilirken Türkiye’nin barış gücü askeri olarak 1000 asker, KFOR barış gücü bünyesinde Kosova’nın güneyinde Mamuşa, Prizren ve Dragaş şehirlerinde konuşlandırılmıştır.⁶⁴⁴ Türk askerleri konuşlanmış oldukları bu yerleşim yerlerinin dışında da tüm Kosova topraklarında saygın ve sevilen barış askerleridir. Kosova halkına yönelik yürütmüş oldukları, barışçı, insanî, alt yapı ve sağıktaki faaliyetlerle halkın kalbinde taht kurmuştur.⁶⁴⁵

Türkiye, Kosova’da UNMİK ve geçici öz-yönetim hükümetleri döneminde siyasî alanda kendisinin açmış olduğı eşgüdüm ofisi aracılığıyla diplomatik ilişkileri yürüttü. Devlet temsiliyeti bu eşgüdüm ofisiyle temsil edilmekteydi. Bu ofisle Türkiye Kosova’daki varlığını bağımsızlığa kadar yürütmüştür, eşgüdüm ofisi Kosova’nın bağımsızlığa giden yolda önemli rol oynamıştır.⁶⁴⁶

Ahtisaari planının öngördüğü gibi Kosova bağımsızlığı ilan ettikten sonra, bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Bağımsızlığı tanıma konusunda Türkiye etkili olduğı gibi bazı Müslüman ülkelerde Kosova’yı tanımaları için de çaba göstermiş. Bunu sadece tanımakla kalmayıp aynı zamanda diğerk mevcut ülkelerin Kosova’nın uluslararası toplumun mevcut kurumlara üye olmasına çalışmaktadır.⁶⁴⁷

Var olan diplomatik ilişkiler, bağımsızlık sonrası büyükelçilik düzeylerine çıkarılmıştır. 1999 sonrası KFOR ve UNMİK kurumlarında Kosova’ya her türlü desteğı sunan Türkiye önce TİKA’yı Kosova’da faaliyete geçirerek Kosova’nın kalkınması, eğitim, kültürel, dinî ve altyapının iyileştirilmesi daha doğrusu Kosova’nın yeniden inşasında en büyük rolü üstlenmiş ve halen üstlenmektedir. Bağımsızlık sonrasında ise Yunus Emre Enstitüsü ile Türkiye, Kosova’da parlayan yıldız olmuştur.

İki devlet arasında kurulan diplomatik ilişkiler, bağımsızlık sonrasında giderek güçlenmiştir. Geçici öz-yönetimi ve UNMİK döneminde diplomatik ilişkiler, dış politika, eğitim, sağık, sigorta, kültür, spor vb. alanlarda yapılan ikili anlaşmalar hasebiyle her zaman Kosova’nın yanında olmuştur ve bu destek bugün de devam

⁶⁴⁴ Ayhan Kamel, 1923’ten günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014), 256.

⁶⁴⁵ Ferizi, Kosova-Türkiye Diplomatik İlişkileri 1990-2015, 64.

⁶⁴⁶ Shpend Kursani, vd., Kosova në Kontekst Rajonal: Marrëdhëniet Politike Bilaterale, (Prishtinë: Analizë e Politikave 3/14, KIPRED, (2014), 71.

⁶⁴⁷ Ayhan, Kosova’nın Bağımsızlığı Sürecinde Uluslararası Güçlerin ve Türkiye’nin Tutumu, 123.

etmektedir. Diplomatik ilişkilerin iki devlet olarak bağımsızlık sonrasında 50'ye yakın anlaşma yapılmıştır. Dış politikadan ekonomiye, eğitimden sağlığa ve kültüre kadar Kosova için çok yararlı olmaktadır. Karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması yukarıda saydığımız hususların daha iyi ve engelsiz olarak gelişmesine yardımcı olmuştur.⁶⁴⁸

Yapılan bu anlaşmalar Türk şirketlerinin Kosova'da yatırım yapmalarının önünü açmıştır. İş yapmanın yanı sıra Kosova ekonomisine çok fazla katkıda bulunmaktadırlar. Sosyo-ekonomik yapı ve refahın düzeltilmesinde önemli role sahiptir. Türk bankaları da Kosova'da faaliyet göstermektedir, bu şirketler Kosova halkına iş imkânı sağlamaktadır. Mesela buna örnek verecek olursak otoyolları yapan şirket Bechtel-Enka ortaklarından Enka Türk şirkettir.⁶⁴⁹ Kosova'nın tek uluslararası havalimanını yapan ve işleten Limak Holding'tir.⁶⁵⁰ Eski fabrikaları özelleştirme dairesinden alan Türk şirketler, Kosova'da yatırım yapan ülkeler arasında Türkiye'yi ilklerden yapmıştır.⁶⁵¹

Spor alanında Türkiye, Kosova'nın yanındadır. UEFA, FİFA, ULEB ve diğer uluslararası spor kuruluşlarına Kosova'nın üyelik kazanması konusunda yaptığı girişimlerin yanı sıra, Kosova millî takımı ile Priştine'de ilk uluslararası dostluk maçı yapan yine Türkiye'dir.⁶⁵² Bunun yanı sıra Türkiye TFF'nin yardımlarıyla Kosova'nın multi-etnik ve kültür şehri olan Prizren'de yeni stadyumun yapımını üstlenmiştir.⁶⁵³

Kosova ve Türkiye'nin bazı belediyeler birbiriyle kardeş belediye olmuştur. Bu kardeşlik protokolleriyle Kosova belediyelerinin yönetim, siyasî, ekonomik ve diğer mevcut belediye işleri konusunda Türkiye belediyelerden yardım, seminer hatta bazı yatırımların gerçekleştirilmesinin sebebi olmaktadırlar. Tarihî kültürel ve dinî bağların,

⁶⁴⁸ Kursani vd. Kosova në Kontekst Rajonal: Marrëdhëniet Politike Bilaterale, 72-74.

⁶⁴⁹ Kosova'nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri, Priştine: T.C. Priştine Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, Priştine, (Mart 2018), 23.
<https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2276e2/Kosova.pdf>

⁶⁵⁰ Kosova'nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri, T.C. Priştine Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, 20.

⁶⁵¹ Milionske investicije Turske na Kosovu, Izvor KoSSev - 1. decembra 2017. 08:10, Erişim Tarihi 21.10.2020, <https://kossev.info/milionske-investicije-turske-na-kosovu/>, Zeri gazetesinden tercume edilmiştir

⁶⁵² Nogomet: Turska pobijedila Kosovo sa 6:1, 21. maj 2014.

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/nogomet-turska-pobijedila-kosovo-sa-61>

Hazırlık maçında büyük fark: Kosova 1 - Türkiye 6, 22 Mayıs 2014 01:09, Erişim Tarihi 21.10.2020, <https://t24.com.tr/haber/hazirlik-macinda-buyuk-fark-kosova-1--turkiye-6,259006>

⁶⁵³ Türkiye'den Kosova'ya Stadyum, 30.01.2018 10:15, Erişim Tarihi 26.10.2020.

<https://www.haberler.com/turkiye-den-kosova-ya-stadyum-10509421-haberi/>

siyasî, ekonomik ve dinen yeniden bağlanmaya neden olmuştur. Mitrovica şehrinde T.C. Bayrampaşa Belediyesi tarafından yapılan cami ve Priştine merkezinde T.C Diyanet tarafından merkezi caminin inşası gibi olan yatırımları gösterebiliriz.⁶⁵⁴

Türkiye'nin Kosova devleti ve halkı için bu güzel şeyleri gerçekleştirirken, istenmeyen bazı olaylar gerçekleşmiştir. Bazı milliyetçi gruplar Türkiye ve Türklerin Kosova'da söz sahibi olmasını istememektedir. İstenmeyen davranış ve tutumlar iki halk ve devlet arasında arayı açmak isteyen, bu marjinal grupların Türk kurumlarına ve bayrağa saldırıda bulunmaktadır.⁶⁵⁵ Bunların arkasında dış güçlerin olduğu düşünülmektedir.

Bu dış güçlerin Kosova'dan Türkiye'ye karşı olan nefretlerinin 6 FETO'cünün Kosova'da MİT tarafından yakalanıp Kosova İçişleri Bakanlığı ve gizli servisi yardımıyla Türkiye'ye getirilmesi gösterilmiştir. Batılı devletlerin baskısı altında Hükümet başkanı Ramush Haradinaj kendisine haber vermeden FETÖ'cülerin sınırdaşı edilmesi sebebiyet oldukları için dönemin İçişleri Bakanı ve Millî istihbarat müdürünü görevden almıştır.⁶⁵⁶ Bununla yetinmeyip, sınır dışı edilenler ve bu olayla ilgili Hükümet'e gensoru önergesi verilmiştir. Kosova parlamentosu, yapılan oylama sonucunda 6 FETÖ'cü Türk'ün gözaltına alınması ve Türkiye'ye gönderilmesini araştırmak için bir komisyon kurma kararı aldı.⁶⁵⁷ Komisyonun başında Türk karşıtı ve FETÖ yanlısı milletvekillerinden oluşmaktaydı.

Kosova ile Türkiye arasında ticarî ilişkilere yeni bir içerik kazandırılması amacıyla 2013'te iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı. Her iki ülke çıkarına olmasına rağmen bu anlaşmayı Kosova Meclisi uzun zaman onaylamamıştır.⁶⁵⁸ Serbest

⁶⁵⁴ Kosova'da 'Bayrampaşa İsa Bey' Camisi Açıldı, Erişim Tarihi 29.10.2020.

<http://www.bayrampasa.bel.tr/icerik.asp?is=0q11221q10q10q10q10q10q1hadq1qpis>, "Türkiye Diyanet Vakfı, Kosova'da Merkez Camii İnşa Edecek", Erişim Tarihi 30.10.2020. <https://www.haberler.com/turkiye-diyanet-vakfi-kosova-da-merkez-camii-insa-9846490-haberi/>

⁶⁵⁵ Kosova'da Türk bayrağına çirkin saldırı! Cumhurbaşkanı Taçi: Kınıyoruz, 04 Ağustos 2018 Cumartesi, <https://www.haberturk.com/tv/dunya-hali/video/turk-bayragina-cirkin-saldiri/524278>,

⁶⁵⁶ Kosova'da MİT depremi! Bakan ve İstihbarat şefi kovuldu, Eklenme Tarihi: 30.03.2018, 11:28, <https://www.internethaber.com/kosovada-mit-depremi-bakan-ve-istihbarat-sefi-kovuldu-1859394h.htm> Kosova'da 'FETÖ' krizi... Başbakan, bakanı görevden aldı, 31.03.2018 - 00:45, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovada-feto-krizi-basbakan-bakani-gorevden-aldi-40789785>

⁶⁵⁷ Kosova'da 6 FETÖ'cünün yakalanması sonrası meclis komisyonu kuruldu, 05.04.2018 - 08:40, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovada-6-fetocunun-yakalanmasi-sonrasi-meclis-komisyonu-kuruldu-40794999>

⁶⁵⁸ Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşması, 3 yıldır Kosova'da yürürlüğe giremedi, 03 Aralık 2016 11:41, Erişim Tarihi 05.11.2020. 10.05.2019. <https://www.iha.com.tr/haber-turkiye-ile-serbest-ticaret-anlasmasi-3-yildir-kosovada-yururluge-giremedi-606398/>

Ticaret Anlaşması (STA), 27 Eylül 2013'te Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, Kosova'nın imzaladığı ilk STA olmuştur. İlk anlaşma olmasına rağmen uzun seneler olduğu yerde durmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilip imzalandıktan sonra iki gün içinde yürürlüğe girmesi gerekirken Kosova Meclisi tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girememiştir. Kosova meclisinin gündemine gelmemesi birkaç sebebe bağlanmaktadır. Anlaşma imzalandıktan sonra kısa süre içinde seçimlerin olmasına bağlanmaktadır.

Seçimlerden sonra hükümetin başka yoğun önceliklerinin olması, muhalefetin meclisin çalışmasını engellemesi gibi durumlardan bahsedilmektedir. Ama bunun bir diğer yüzü de mevcuttur; meclis sıralarında oturan milletvekillerin çoğu aynı zamanda iş adamıdır. Serbest ticaret anlaşmasıyla iş yaptıkları ülkeler (Sırbistan) gibi kendi çıkarları zarar göreceği korkusu bu anlaşmanın gündeme alınmasını engellemektedir. Kosova'da Sırbistan'a %100 vergi konması sonrasında bazı iş adamlarının ve milletvekillerinin bu anlaşmayı gündeme getirip onaylanması gerektiğini dile getirmeye başlamıştır; yine bunu kendi çıkarları için devlet nezdinde halledilmesini istemektedirler. Bu anlaşma 13. 06. 2019 tarihinde meclis tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁶⁵⁹

3.2.7. Uluslararası Örgütler ile İlişkiler

Belgrad ve Priştine, artan iç ve uluslararası baskılar altında ilişkilerini kapsamlı bir normalleşme anlaşması yoluyla tanımlamaya zorlanmaktadır. Hem Sırbistan hem de Kosova temsilcileri ilke olarak tam normalleşme taahhütlerini yeniden teyit ediyorlar; ancak bu nihaî hedefle ilgili farklı ve çoğu zaman çelişkili anlayışlara sahipler. Sırp yetkililer için "kapsamlı normalleşme", "tanıma dışında her şeyi", yani Belgrad'ın "gerçeği tanımaya istekli olduğunu, ancak bağımsızlığı tanımadığı" ifade edilir. Priştine için "tanıma esastır", yani tanımadan normalleşme imkânsızdır. Priştine, Kosova'nın nihaî üyeliğini veto edememesi için Sırbistan'ın Avrupa Birliği'ne AB'ye katılmasından en az 24 saat önce tanımanın gerçekleşmesi gerektiğinde ısrar ediyor. Ancak Belgrad ve

⁶⁵⁹ Kosova Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması, 13.06.2019, Mevzuat Sayısı: PRS-DMN-122/2019-MARR-ND,

Priştine kapsamlı bir normalleşme anlaşması müzâkerelerine başlamadan önce, her iki devlet 2013'te imzaladıkları Brüksel anlaşmalarını uygulamaları gerekiyor.⁶⁶⁰

Kosova'nın statüsü konusundaki uzlaşmaz farklılıklar normalleşmenin önündeki başlıca engeller olarak görülüyor. Olası bir uzlaşma olarak, en azından kısa vadede bazı muhataplar, Kosova'nın Sırbistan'ın bağımsızlığını tanımaması karşılığında Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere uluslararası kuruluşlara üye olmasını tavsiye ettiler. Kosova'nın üyeliği diğer aktörlere ve faktörlere, özellikle de Rusya Federasyonu'na bağlı olsa da, Sırbistan Kosova'nın bu örgütlere üyelik hedeflerinden ödün vermemesini tavsiye ettiler. Özellikle, Belgrad Kosova'nın uluslararası kurumlara üyeliğine karşı lobi yapmaz, bu olasılık mevcutsa oy ve veto kullanmaz. Hem Belgrad hem de Priştine, 2013'ten itibaren Brüksel Anlaşması'nda birbirlerinin AB üyelik umutlarını engellemeyeceklerini taahhüt ettiler. AB üyelik konusunda mevcut uygulamayı diğer uluslararası kurumlarda başta BM olmak üzere uygulanmasını istediler. Belgrad normalleşmeden yana, ancak tanımayı istemez ve Kosova'nın en önemli uluslararası örgütlere üyeliğine karşı çıkmaktadır ve engellemektedir.

Sırbistan, Kosova'nın uluslararası örgütlere üyeliğine karşı çıkıyor. Özellikle BM'de. Kosova, UNESCO veya Interpol gibi kuruluşlara katılmak için başvurduğunda gerilim genellikle artar. Priştine'den bazı muhataplar, Kosova'nın bu büyük uluslararası örgütlere üyeliğinin Sırbistan'ı tanımama karşılığında kabul edilebilir bir çözüm olabileceğini söylediler.⁶⁶¹

Kosova bağımsızlığı ilan ettikten sonra, ilk yıllarda büyük devletler tarafından hızlı bir şekilde tanınmış duruma geldi. Ama en önemli uluslararası kurumlara üye olamamış, olmak için en büyük engel BM'nin daimî üyelerden olan Rusya ve Çin'in Kosova'yı devlet olarak kabul etmemektir. BM'nin 1244 sayılı kararı Kosova'yı devlet olarak kabul etmemekte ve bu yüzden BM'de tam üye olamamaktadır.⁶⁶²

⁶⁶⁰ Ardian Emini and Alfred Marleku, the Prospects of Membership in International Organizations: The Case of Kosovo, *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales*, 9/2. (2016), 176-181.

⁶⁶¹ Shpetim Gashi - Igor Novaković, Od tehničkih sporazuma do sveobuhvatne normalizacije ANALIZA Beograd Odnosi između Beograda i Priştine, Beograd: Analiza, Friedrich-Ebert-Stiftung Kancelarija, (2017), 5-10.

⁶⁶² Akgün, Kosova'da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durum, 249.

Uluslararası arenada diğer mevcut devletlerin yararlandığı ve Uluslararası hukuktan doğan hakları kullanmak için bazı uluslararası kurumlara ve spor organizasyonlarına da üye olmuştur. Bütün bu kurumlara ve spor organizasyonlarına katılmanın yolu kendi isteğiyle başvurmasıydı. İşte Kosova zaman içinde kabul edildiği uluslararası kurum ve organizasyonlar:

- a) IMF ve Dünya Bankası üyeliği,
- b) EHF (Avrupa Voleybol Birliği), FIFA, FİBA ve UEFA üyeliği,
- c) MOO (Uluslararası Olimpiyat Komitesi),
- d) EBOR (Avrupa Kalkınma Yeniden Yapılanma Bankası),

Kosova diğer mevcut devletler için öneme sahip olan kurum ve organizasyonlara üyelik için başvurularda bulunmuş. Bazılarında Sırbistan'ın diplomatik girişimleriyle ya askıya alınmış ya da reddedilmiştir. Bunlardan bir tanesi de İNTERPOL üyeliğine başvurusu olmuştur.⁶⁶³ Sırbistan'ın girişimleri sonucu Kosova'nın iki başvurusu reddedilmiştir.

Kosova, AB, NATO ve buna benzer olan örgütlere üye olmak için çabalamakta olup başvuruda bulunmuştur. Diğer mevcut uluslararası kurumlar ve örgütler zaten Kosova devletinde 1999 yılından beri faaliyet göstermektedirler, bunlar arasında: AGİT, UNDP, UNHCR, İOM ve buna benzerleri.

3.2.8. AB ile İlişkiler

Bölge ve Avrupa'da en genç devlet olan Kosova, AB entegrasyonuna en geç başlayan ülke konumundadır. Avrupa entegrasyon süreci, Kosova Cumhuriyeti'nin ana ulusal önceliğidir. Bu amaçla hükümet, ülkeyi AB üyeliğine giden en kısa yola hazırlayacak kapsamlı siyasî, ekonomik ve sosyal reformlar gerçekleştirdi. 2008 yılındaki bağımsızlık ilanı sonrası Dünya'nın en genç ülkesi olan Kosova'nın bölgesel ve uluslararası arenada konumlanma yılları olarak geçmiştir. Kosova'nın Uluslararası Adalet Divanı ve BM Genel Kurulu tarafından yasal ve siyasî onayını aldıktan ve Uluslararası kurumlara IMF ve Dünya Bankası'na üye olduktan sonra Kosova diğer

⁶⁶³ Rade Ranković, Još jednom odbijen zahtev Kosova za prijem u Interpol, Glas Amerike/Amerika'nın sesi (VOA) 20 novembar, 2018, Erişim Tarihi 05.11.2020. <https://www.glasamerike.net/a/kosovo-nije-u%C5%A1lo-u-interpol/4666009.html>

mevcut kurumlara üye olmak için özellikle Avro-Atlantik yapılarında entegrasyona yönelik ortaklığa ve katılıma yönelmiştir.⁶⁶⁴

Devlet ve kurumların inşası konusundaki sayısız zorluğa rağmen Kosova, AB'nin siyasi ve idarî yapıları tarafından açıkça değerlendirildiği için, en büyük sorunu olan Avrupa entegrasyon yolundaki sürecinde önemli ilerleme kaydetmiştir. Kosova kurumlarının AB süreci sadece bir başbakanın, bakanın işi değildir, bütün toplumu kapsayan bir entegrasyon süreci merkezi, yerel ve diğer mevcut devlet kurumlarıyla beraber sivil toplum kuruluşlarının da beraber yürüttüğü AB'ye girme hedefleridir. Böyle bir yaklaşımla bu süreç, yasal düzenlemelerin uyumlaştırılması çeşitli sektörlerde başarıyla uygulanan bir dizi reform ve herkesin bilinçlendirilmesi ile başlamıştır.⁶⁶⁵

Vize Muafiyeti

Kosova kurumları ve halkı için vize serbestisi ve hareket özgürlüğü ülke için hayati önem taşımaktadır. Bu yüzdendir ki Kosova kurumları De jure olarak, vize serbestleştirme stratejisi, bu süreçten kaynaklanan görevlerin yerine getirilmesinin başlangıcını göstermektedir. Kosova hükümetinin ve kurumlarının karşı karşıya olduğu temel zorluk görevleri bölgedeki diğer ülkelere göre daha kısa sürede tamamlamak ve yerine getirmek için çalışmaktadır.⁶⁶⁶ "De facto" olarak, aslında hükümetin bu yöndeki çalışmaları ve çabaları çok eskilere dayanıyor. 2008'den 2010'a kadar, Avrupa Ortaklık Eylem Planı ve İstikrar ve Ortaklık Mekanizması kapsamında sektörler toplantılarının uygulanması vize serbestleşmesi koşullarının yerine getirilmesi için çalışmalar yapıldı. Avrupa komisyonu 2009'da Kosova için vize serbestisi önerisinde bulunmuştur, aynı yıl Kosova hükümeti tek taraflı yol haritasını hazırladı.⁶⁶⁷

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) kabul edildi ve Ulusal Kişisel Verilerin Korunması (KVKK) Ajansı üyeleri atandı. Vize serbestleştirme alanındaki temel kanunların uygulanmasına yönelik 30'dan fazla kanun ve tüzük kabul edilmiştir. 2010'da ise Kosova bazı Avrupa ülkeleriyle geri dönüşüm anlaşması imzalamıştır. Ocak 2012'de Kosova ile AB vize serbestleştirme konusunda bir diyalog başlatıldı. Temmuz

⁶⁶⁴ Sibel Akgün, Kosova'nın Avrupa Birliği'ne Entegrasyon Süreci ve Bu Süreçte Kosova Türkleri, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2/1, (2014), 7-8.

⁶⁶⁵ Ağır, Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kosova'da Barış, 74.

⁶⁶⁶ Armend Muja, Proces Vizne Liberalizacije sa EU na Zapadnom Balkanu: Komparativna Procena, Priština: Kosova Center for Security Studies, KCSS - GIZ, (2013), 8-11.

⁶⁶⁷ Novitet Nezaj, The development of Kosovo and its relationship with the EU, Hamburg: Discussion Paper, No. 4/15, Europa-Kolleg Hamburg, Institute for European Integration, (2015), 4.

2018'de Komisyon, Kosova'nın son kriteri karşıladığını doğruladı. Buna göre parlamento, sürmekte olan kurumlar arası müzâkereleri başlatma kararı aldı. Kosova kurumları AB'nin istediği bütün kriterleri yerine getirmiş olmasına rağmen hâlâ vize serbestisi gerçekleşmiş değildir.

AB ile Ticarî Anlaşma

Kosova ile AB arasındaki ticaret 2000'li yıllardan itibaren bilinen nedenlerden dolayı AB-Kosova arasında özel ticaret önlemleri alınarak bunların süresi on yıldır. Bağımsızlık sonrası ise AB bu ticarî önlemlerin beş yıllığına daha uzatılmasını önerdi, böylece bu karar Kosova'ya böyle bir anlaşmaya tam anlamıyla hazırlanmak için yeterli zaman verilmiş oldu. 2010 yılında, Kosova hükümeti bir AB ticaret anlaşması anketini tamamladı ve bir ticaret anlaşması müzâkerelerine başlamak için Avrupa Komisyonu ile yoğun toplantılar yaptı. Ticaret ile ilgili AB ile arasında yapılan anlaşmaların arkasından Avrupa Birliği ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ile Kosova arasında 2016'da imzalanmıştır.⁶⁶⁸

İstikrar ve Ortaklık Sürecinde Diyalog

Kosova ile AB 2002'te İstikrar ve Ortaklık Süreci Öncü Mekanizması oluşturuldu. Bu mekanizma 2009 yılında İstikrar ve Ortaklık diyalogu sürecinde yükseltildi. Kesinlikle aynı mekanizma ve aynı yapı, sadece farklı bir anlambilimle, Kosova hükümeti 2010 yılında istikrar ve ortaklık konusunda planlanmış toplantıyı gerçekleştirmişti. 1 Nisan 2005'te Avrupa Komisyonu, Kosova'nın Avrupa geleceği ile ilgili iletişimi kabul etti. 4 Şubat 2008 Avrupa Konseyi, Kosova'daki AB misyonunun hukukun üstünlüğünü tesis etmek için ortak eylemi benimsetti. 18 Şubat 2008 Konsey, Kosova'nın bağımsızlık ilanını tanıdı. 8 Mart 2011 yılında Kosova-Sırbistan diyalogu başlamış. 1 Nisan 2016'da AB-Kosova İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girdi. 1 Temmuz 2018 Komisyon, Kosova'nın vize serbestleştirme için geri kalan tüm kriterleri karşıladığını doğruladı.⁶⁶⁹

⁶⁶⁸ Sporazum o Stabilizaciji i Pridruživanju između Europske unije i Europske zajednice za atomsku energiju, s jedne strane, i Kosova*, s druge strane, Službeni list Europske unije, L 71/3, 16.3.2016.

Anlaşmanın pdf formatı, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0316\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0316(01)&from=EN)

⁶⁶⁹ Kosovo, Membership status, Potential candidate, Background, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo_en

3.2.9. BM ile İlişkiler

1999 NATO harekâtından sonra Kosova 1244 sayılı kararıyla Birleşmiş Milletler'in UNMİK yönetimine geçmiştir. 2008 yılına kadar gereken devlet kurumları oluşturuldu, UNMİK yönetiminde oluşturulan kurumlar birkaç sene sonra Kosova yetkililerine geçerek geçici öz-yönetim kurumlarına geçmiştir. Bu süre zarfında kurumlar devleti yönetecek konuma ulaşmıştır. Batı devlet ve kuruluşların yardımıyla Kosova'nın bağımsızlığını hazırlanmaktaydı. Olağanüstü meclis oturumunda 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlık deklarasyonu ile Kosova bir devlet olarak uluslararası arenada boy göstermeye başlamıştır.

İşte bu yeni devleti önemsiz kılan, bazı devletler tarafından bağımsızlığı tanımamasıdır. Bu durum Kosova'nın uluslararası kamuoyunda tanıma sorunuyla karşılaşmasına neden olmaktadır. Tanıma sorunun, Kosova'yı devlet olarak kabul edenler çözüme yönelik gösterdikleri çabaların aksine BM'de veto sahibi olan Rusya ve Çin Sırbistan'ın tezine yakın duran ve destekleyen Kosova'nın bağımsızlığı tanımada bir engel olarak karşısında çıkmaktadır. 2012'de Belgrad ile Priştine arasında Kosova'nın bölgesel ve çok uluslu kuruluşlarda temsili konusunda varılan anlaşmaya göre, Priştine hükümeti, çeşitli uluslararası forumlara eşit bir oyuncu olarak doğrudan katılabilecek. Anlaşmaya göre Kosova, Kosova Cumhuriyeti değil "Kosova" adı altında bir dipnotla temsil edilecek. Böyle bir durum Kosovalı Arnavutlarda kızgınlık yaratmasına sebep oldu. Dipnot ifadesi bir ülkenin durumunu güçlendirebilir veya zayıflatabilir. Kosova örneğinde, dipnot onun bağımsızlığını sorguluyor gibi görünüyor. Nitelik şu şekildedir: "Bu atama (Kosova) Kosova'nın statüsüne zarar vermez ve 1244 sayılı karar ve Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosova Bağımsızlık Bildirgesi hakkındaki görüşüne uygundur"⁶⁷⁰.

Mantiken, Kosova'nın statüsü "önyargılı" değilse o zaman açıkça çözülmemiş demektir. Sırp hükümeti, yeni ülkenin Şubat 2008'de devlet haline gelmesinden bu yana bu duruşunu sürdürüyor. Dipnot ifadesi ve yorumu, ABD ve çoğu AB ülkesinin desteklemeyi vaat ettiği Anayasa ve Kosova'nın bağımsızlık ilanına aykırıdır. En azından anlaşmada "Sırbistan" adı Kosova'nın o devletin bir parçası olduğu anlamına

⁶⁷⁰ Janusz Bugajski, Kosovska državnost kompromitirana? Misljenje, 03 Mar 2012| Azurirano: 04 May 2017, 06:30 PM, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2012/3/3/kosovska-drzavnost-kompromitirana>

gelmediğini belirten karşılıklı bir dipnot yer almalıydı. Kosova'nın bölgesel ve çok uluslu kuruluşlarda temsil edilmesine izin verecek bir anlaşmaya varmak, Sırbistan'a AB aday statüsü vermenin önemli bir ön şartıydı.

SONUÇ

İki kutuplu dünyanın yıkılmasıyla Kosova sorunu Dünya gündemini farklı olay ve boyutlarla meşgul etmeye başlamıştır. Uluslararası ilişkiler ve sistemde soğuk savaş sonrasında yaşanan değişikliklerle beraber literatüre girmeye başlayan devlet inşası ve kuramı, kavramsal çerçeveye oturtularak Kosova'nın devlet inşası özelinde irdelenmiştir. 1970 yıllarda "devleti savaş yarattı, savaşı devlet yarattı" formülü ile devletin oluşum sürecini sunan Amerikalı siyaset düşünürü olan Charles Tilly, tüm tartışmalarında devlet inşasını başlangıç noktasını temsil etmekte. Tez kuşkusuz Kosova modern devletin tarihsel kökenlerini açıkça anlatılmaktadır. NATO harekatı ve bağımsızlık ilanı sonrası, Kosova'yı egemen kılmak ve devlet, kurum ve devlet yapılarını oluşturmak için geçirildiği dönem, karmaşık süreç ve söylemler ile karakterize edilmektedir.

Tarihe bakıldığında Kosova'nın güçlü devlet ve imparatorlukların hâkimiyeti ve yönetimi altında kaldığı görülmektedir. SFRJ döneminde 1974 Anayasasıyla Sırbistan'ın bir parçası olarak özerklik kazanmıştır. Anayasada Kosova'nın, bağımsızlık referandumuna gitme hakkına sahip olmadan, dışişlerinde Sırbistan'a bağlı olduğu, diğer cumhuriyetler düzeyinde geniş özerkliğiyle olabilecek bir konuma sahip olduğu belirtilmektedir. 1990'lı yıllarda Yugoslavya'da başlayan milliyetçi hareketler, Kosova'da yaşayan Sırp ve Arnavutlarda da baş göstermeye başladı. Miloşević önderliğindeki baskı ve şiddet dolu Sırp yönetimi soykırımlarla sonuçlandı.

Uluslararası ve batılı devletler, NATO önderliğinde BM Güvenlik Konseyi Kararını beklemeden normatif değerler çerçevesinde ikinci Bosna durumunun yaşanmaması adına "insani müdahalede" bulunmuşlardır. Kosova özelinde gerçekleştirilen insani müdahale, daha büyük etnik temizlik ve soykırımları engelleyen bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Tezin genel amacına ulaşmak için yapılandırmacı ve yapısalcı kurumlara çerçevesinde bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra devlet inşası incelenerek Kosova sorununun Arnavut – Sırp çatışmasının kapsamında ilgili mesele üzerinde durulmuştur. Herhangi bir devlet himayesinde bile bu iki halk, yönetim noktasında birbirlerinin üzerindeki etkinliği ve üstünlüğü kabul ettirme konusunda hep mücadele içinde bulunmuşlardır. Kosova topraklarını kendi milli ve tarihi topraklar

olarak görmeleri, bazen baskıcı, çatışmacı, bazen de soykırımın sonuçlanacak olan durumlarla karşılaşılmasına neden olmuştur.

Tito Yugoslavyası'nın ve komünist sistemin getirdiği "birlik ve beraberlik" söylemi, devlette ortak alanda yaşama zorunluluğu bile iki halk arasında süregelen üstünlük kurma mücadelesinin önüne geçememiştir. Bu dönemlerde Kosovalılar kendilerine cumhuriyet statüsünün verilmesi hep istemişlerdir. Sırp'lar ise mitolojilerinin merkezi olan bu bölgeyi Sırp'ların beşiği olarak görmektedirler. Kosova'yı yönetme isteklerinin hep canlı tutmalarına sebep olmuştur. Sırp, kendi nüfusunun bölgede düşük oranını değiştirmek ve akabinde devlet kurumlarında ve yönetiminde kendi Sırp halkından yöneticileri yerleştirmekteydi. Sırp'lar, Yugoslav postu adı altında memnuniyetsizlik gösteren Arnavutlara karşı baskıya ağırlık vermişlerdir. Bu durum Arnavutlarda memnuniyetsizliklere yol açmış, böylelikle Sırp yönetimini kabul etmeyerek protestolarla beraber karşı çıkma dalgalarını hızlandırmıştı.

Bosna savaşında yaşananlar; bölgede, Kosova halkında ve uluslararası kamuoyunda büyük rahatsızlıklar meydana getirmiştir. Bütün bunlar Kosova devletinin temelini oluşturacak adımların ve stratejilerin dönüm noktasını oluşturmuştur. Başta Kosova halkı tarafından gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylem girişimleri başlamıştır. AB ve Batı devletlerinde gereken ihtimamı göremeyince, silahlı eylemlerin tetiklenmesi ve UÇK'nın kurulmasına yol açmıştır. Siyasi ve askeri sorunlarla boğuşan Avrupa'nın, Kosova krizi esnasında yetersiz kaldığı, Soğuk savaş sonrası Balkanlarda yaşanan savaşlar ve özellikle Kosova savaşını çözme, önleme ve çatışmaları durdurma noktasında etkili ve güçlü olmadığı gözlemlenmiştir.

1998'den sonra tırmanan şiddetin medyaya yansısıyla AB politikasının "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasını" oluşturmaya yönelik çalışmaları artmıştır. Bosna'da yaşananların Kosova sürecinde yaşanmaması için aktif rol almaya başladığı gözlemlenmiştir. AB Sırbistan'dan, şiddeti derhal durdurması ve Kosova'ya genişletilmiş özerklik vermesini istemiştir. Bu hususta somut bir adım atılmayınca, AB çatışmaların durdurulması ile beraber Yugoslavya'ya baskı uygulanması ve Kosova'nın statüsü için taraflar arasında müzakerelere hemen başlanması gerektiği talebini dile getirmiştir.

Kosova sorununun uluslararası kamuoyu gündemine getirilmesiyle, 1998 yılında Avrupa Birliğinden gelen baskı sonucu Sırbistan aşamalı olarak Kosova'dan askerlerini çekmesi ve Kosova'daki durumu takip ve denetimini gerçekleştirecek olan uluslararası gözlemcilerin Kosova'da konuşlandırılması kararı alınmıştır. Ne yazık ki öngörülen talepler hayata geçirilmeyince Rambouillet Konferansında Milošević'ten bir kez daha baskıları ve etnik temizliği durdurması istenmiştir. Milošević, NATO komutasında barış gücünün Kosova'da konuşlandırılması taleplerinin tümünü reddederek harekât kapısının araladığı görülmüştür. AB ülkelerinin çoğu 1999 yılı mart ayında ABD önderliğindeki NATO harekâtına destek vermiştir. Birkaç AB üyesi devletin kendi iç ve dış politika önceliklerini ve çıkarlarını gözeterek harekâta çekimser kaldığı gözlemlenmiştir. Üç aya yakın süren bombardıman sonucunda Kumanova Anlaşmasıyla NATO harekâtı (müdahalesi) sonlandırılmıştır. Kosova'da Sırp sivil ve askeri yönetimlerinin faaliyetine de son verilmiştir. BM Güvenlik Konseyinin 1244 sayılı rezolusyonuyla BM, Kosova'nın temsili yönetimini üstlenecek ve zamanla bağımsız devletin temellerini atmasında öncülük edecek olan UNMİK isimli bir yönetim kurumu kurulmuştur.

Kosova sorununun UNMİK yönetimine geçmesinin arka planı çizildikten sonra, UNMİK'in KFOR'la beraber Kosova'da çatışma sonrasında barışı sağlama faaliyeti, devleti şekillendiren ve toplumu etkileyen olaylar kapsamında yönetim yapısı ele alınmıştır. UNMİK tarafından oluşturulan yönetim ve bu yönde karşılaşılan sorunlar, siyasi yapıların ve örgütlenmeler hem Arnavut halkında hem de (Sırp, Boşnak, Türk, Goralı ve Roman) azınlıklarında, ülke genelinde organize edilen ilk ve daha sonraki seçimlere katılım ve temsiliyet başarıları incelenmiştir. Ulaşılan başarılar ve engeller üzerinde durulmuş, yapılan açıklama ve tartışmalardan sonra tezde edilen bulgu ve sorunlar belirlenerek üzerinde durulmuştur. UNMİK tarafından seçim yasaları yapılmıştır. Kosova halkı tarih boyunca göstermiş olduğu mücadele neticesinde kendi döneminde egemen olmayan devlette olmaları bile ilk özgür seçimlere girmelerine olanak sağlamıştır. Önce yerel seçimler gerçekleştirilmiş, daha sonra belediye meclisleri oluşturarak yerel yönetimler kurulmuştur. Belediye kurumlarında BM özel temsilcisi tarafından görevlendirilen yöneticiler tarafından yönetildiği gözlemlenmiştir.

Tez çalışmamızda Kosova sorununu çözme ve barışı sağlamanın yanı sıra, bağımsızlık ilanı sonrası devletleşme yolunda Kosova'da devlet kurumlarının oluşturulmasında NATO, AB ve AGİT gibi uluslararası örgütler tarafından büyük katkı ve çabaların

sağlandığı tespit edilmiştir. Bağımsızlık sürecinde devlete giden yolda Kosova'nın egemenliği ABD ve AB kurumlar yardımıyla şekillenmiş olduğu ispatlanmıştır.

Çalışmada UNMİK'in yönetimi döneminde insan hakları, din, dil konusunda yapılan mevzuatlar ve azınlıklar konusunda gösterilen çabalar kanun ve icraatlarla yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan bu düzenlemelerden kanun bakımından pozitif ayrımcılığın yapıldığı gözlemlenmiştir. UNMİK 1981 yılındaki istatistik verilerine dayanarak her halkın temsil hakkı garanti altına alınmıştır. Parlamentodaki 120 sandalyeden 100 sandalye Arnavutlara, 20 sandalye kontenjan olarak azınlıklara ayarlanmıştır. Azınlıklar arasındaki dağılım ise 10 sandalye Sırlara, 4 sandalye Romanlara, 3 sandalye Boşnaklara, 2 sandalye Türklere ve 1 sandalye Goralılara tahsis edilmiştir. Bunun yanı sıra dönemin UNMİK'in seçim yasasına göre öz yönetimde garanti yoluyla, azınlıklar fazla oy aldıkları takdirde Arnavutlara ayrılan sandalyeden alarak parlamentoda kendi milletvekillerinin fazlasını çıkarma ihtimalin olduğu ve bu durum birkaç seçimde Sırların 10'dan 13'e veya 14'e, Boşnakalar 3'ten 4'e, Türkler ise 2'den 3'e milletvekili sayısını çıkardıkları görülmüştür.

Bağımsızlık ilanına kadar olan süreçte, Kosova kamu kurum ve kuruluşlarının geçici öz yönetimle bağımsızlığa hazırlanmıştır. Bu süreç içerisinde Sırbistan'la Kosova'nın nihai statüsünü konusunda UNMİK, AB ve ABD'nin desteklediği çözüm yolu olarak görülen ve kabul edilen "Ahtisaari Planı" rol oynamıştır. Kosova tarafından kabul edilip Sırbistan tarafından reddedilmesine rağmen bağımsızlığa giden yoldan dönülmediği ve bağımsız Kosova'nın ilan edildiği görülmüştür.

Çalışmamızda önemli olduğunu düşündüğümüz ve elde ettiğimiz diğer bilgi ve bulgular; Kosova Bağımsızlık ilanını Ahtisaari Planına göre gerçekleştirmiştir. Bu planda öngörülen azınlık hakları, demokratik devlet yapısını ve kurumları Avro-atlantik kurumlara entegre olacak devlet ve yönetim şeklini gerçekleştirmiştir. Planda belirttiği gibi Kosova sınırlarını değiştirilmez prensibine saygı gösterilmiştir. Başka bir devletle birleşme yoluna gidemeyeceğini planda öngördüğü gibi kabul edilmiştir. Bu planla Kosova'nın devletleşmeye girdiğini açık bir göstergedir. Demokrasi ve hukuk üstünlüğü, azınlıklar için insan haklarının AB standartlarına göre getirilmesi ve garanti altına alınması olmuştur. Bağımsızlık deklarasyonu sonrası Kosova'nın devletleşmesi için gereken 50'ye yakın kanun mevzuatı iki ay içinde çıkarıldığı gözlemlenmiştir.

Ahtisaari planının diğ er pozitif yanı ise azınlıklara önem verilmesidir. Kosova’da kurulacak her hükümetin azınlık temsilcilerine yer verilmesine, hükümet ortaklarında azınlıklar olmadan kurulmamasına karar verilmiştir.

Çalışmada Ahtisaari Planının  ng rd ğ  gibi uluslararası denetim y r rl ğ e konularak, AB Kosova’nın bağımsızlığını denetlediğı ve UNM K’ten bazı yetkileri EULEX yönetimine devredildiğı anlatılmıştır. EULEX’in daha çok hukuk üstünlüğü ve Kosova kurumlarına danışmanlık hizmeti vermek için göreve başladığı g r lm ştur. EULEX döneminde Sırbistan tarafından Uluslararası Adalet Divanı’na "tek taraflı bağımsızlık ilanı" uluslararası hukuka aykırılık görüşünü istediğı olmuştur. Uluslararası Adalet Divanı’nın Kararı ile birlikte Kosova’nın bağımsızlığı uluslararası hukuk çerçevesinde de pekişmiştir.

Ahtisaari Planın  ng rd ğ  gibi Kosova’da devlet kurumları Anayasa ile kabul edilmiş, Meclis kurulmuş ve yeni kanunlar çıkartılmıştır. Bu süreçte planın çizgisi dışına çıkmamaya  zen gösterildiğı gözlemlenmiştir. Demokrasi, insan hakları, hukuk üstünlüğü ve avro-atlantik kurumlarına entegre olmayı önem gösterildiğı gözlemlenmiştir. Bunlarla uluslararası arenada devlet olmak ve egemenliğı tanımalarla pekiştirmek için, yukarıda bahsettiğimiz devlet ve uluslararası örgüt ve kurumlarının yardımıyla y r t lm ştur.

Çalışmamızda elde ettiğimiz diğ er önemli bulgular, Adalet Divanı kararı sonrası BM Kosova’nın nihai statüsü için Sırbistan’la Kosova arasında diyalogun başlatılmış olmasıdır. Karar kavramsal ve tarihi açıdan ele alınmıştır. AB nezdinde başlatılan diyalog süreci, yapılan anlaşmaların ve etkileri değ erlendikten sonra, görüşmelerde varılan ve yapılan anlaşmaların uygulanırılığını her iki devlet tarafından ne dercede gerçekleştiğini belirtmekti. Kosova’nın bağımsızlığa giden yolların ve engellerin teknik düzeyde birer birer kaldırıldığı gözlemlenmiştir. Her iki devlette (Sırbistan ve Kosova’da) yapılan yönetim değ işiklikleri ve yöneticiler tarafından yapılan söylemler ve uygulamalar sonucunda, bu diyalogun zaman zaman sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu görüşmeler on yıldır devam etmekte olup ilerlemelerin yaşandığı söylenebilir ama gereken sonuçlara halen ulaşılmadığı ortadadır. Diyalogun ve görüşmelerin tıkanmasında bir diğ er gözlenen durum ise, Sırbistan tarafından

uluslararası kamuoyunda, genelde üçüncü ülkelerde lobicilik faaliyetinde bulunarak, birkaç devletin Kosova devleti tanımmasını geri çekmesine neden olmuştur.

Diyalogun getirmiş olduğu değişiklikler ve yaratmış olduğu anlaşmaların yükümlükleri halen gereken ve istenilen düzeyde olmadıkları ve her iki devlet tarafından yerine getirilmediği gözlenmiştir. Bunlar her iki devlete AB yolunda engel olarak kabul edilmektedir. Diğer önemli bir konu ise, Sırbistan tarafından Kosova'da desteklenen paralel yapıların bu diyalog süreciyle yavaş yavaş bertaraf edilmiş ve kaldırılmış olsa da Sırbistan bunları halen eğitim ve siyasette devam ettirdiğini görülmüştür. Kosova'da yaşayan Sırpların Kosova kurumlarına entegre olmamayı desteklemektedir. O yönde siyaset yapmalarını öğretilmesi gibi çalışmaların olduğu görülmüştür. Bunlar Kosova'nın devletleşme yolundaki iç dinamikleri etkilenme ve engeller olarak kabul edilmektedir.

Kosova devleti demokratik yapısıyla bağımsız olmuş ama Kosova'nın Kuzeydeki sorunları nedeniyle egemen devlet olduğunu söylenemez. AB'nin bazı devletleri Kosova'nın özel bir durumda olması diğer sorunlu bölgelere emsal teşkil etmediği tezi savunuyor ve dile getiriyorlar. Birtakım ülkeler kendi iç siyasi dinamikler, tarihten gelen Sırbistan yakınlığı ile dış dinamikler olarak Rusya, Çin, İspanya, Romanya, Kıbrıs Rum kesimi gibi ülkeler Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır. Bu devletlerin tutumu Kosova'nın tanımalarda son zamanlarda yaşadığı yavaşlığın sebebi gösterilmektedir. Ayrıca bazı ülkelerin karşıt tutumları ve tanıma meselesine uzak durmaları Kosova'nın yakın gelecekte bazı uluslararası kurumlara ve örgütlere, BM ve AB üyeliğine pek yakınlarda olacağı gözükmemektedir.

Tezde Kosova'nın bağımsızlık vurgusunun yanı sıra egemenlik ilkesi doğrultusunda devletleşme süreci açıklanmıştır. Devlet olma kriterlerinden olan "egemenlik" unsuru NATO, ABD, AB ve AGİT tarafından yönlendirilse de Kosova kurumlarında bu şartı karşıladığı ve yerine getirdiğini söylenebilir. Çalışmamızda ayrıca ABD, AB, uluslararası örgütler ve diğer olan kurumlarla olan ilişkiler incelenmiş, bağımsızlık sonrası süreçte AB'nin Kosova ilişkileri Batı Balkanlar ve Kosova'ya yönelik politikalarıyla, Kosova'nın AB ile bütünleşmesine, bölge için barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik olduğunu değerlendirilmiştir. AB açısından Balkanların geleceği, istikrar ve barışı için Kosova kritik önem ve önceliğe sahip olan bir ülke konumundadır. Bu yüzden ki

Kosova’da demokratik yapının kurulması ve devam ettirilmesi, hukukun üstünlüğü, farklı etnik yapıyı korunması adına AB’nin normlarına sıkı bağlanması temel şarttır. İşte bütün AB standartların gerçekleştirmesi ICO (Uluslararası Sivil Ofis Yönetimi) ve EULEX misyonun gölgesinde Kosova ile AB arasında "İstikrar ve Ortaklık Antlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma Kosova açısından AB’ye egemen ve bağımsız bir devlet olarak yasal ve ekonomik istikrarı bağlamında devletleşmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilmektedir.

UNMİK yönetimiyle Kosova’da oluşturulan kurumlar devlet temeli oluşturulmuştur. Devlet kurumların yanı sıra STK’ların da bu dönemde kurulmaya başlamıştır. Batılı yöneticilerin tam kontrolü dışında hareket ederek bu STK’ların ana görevlerin dışına çıkmaları ulusal ve uluslararası kurumlardan devlet inşası, devlet, devlet kurumların kapasitesini artırmak ve yardım faaliyetleri yaparken genelde kendi çıkarı gözetleyerek devletin güçlenmesi ve halkına yardımcı olacakları yerde devleti ve devlet kurumlarından çıkar sağladıkları gözlemlenmiştir.

Devlet inşasında iç dinamiklerin genelde dış dinamiklerin tetiklediği veya sebep olduğu durumları aralarında kıyaslayarak önem ve etkileri tartışılmıştır. Bağımsız kurumların oluşturması, demokrasi ve hukuk üstünlüğünü devlette tesis etmek, bunları gerçekleştirirken Anayasal olarak azınlık hakların korunması konusunda yapılan mevzuatlar ve onların uygulama çalışmaları belirtmektir.

Sonuç olarak, Kosova bağımsız devlet olarak şu anki uluslararası durumuyla geriye dönülmez bir yoldadır. Uluslararası ilişkilerde bir devletin gereken unsurlara sahiptir. Balkanlarda özellikle komşusu Sırbistan’la beraber barışı, huzuru ve istikrarı sağlanabilmesi için her iki devletin Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecine önem vermeleri arz etmektedir. Avrupa Birliği ve Balkan bölgesi açısından Kosova-Sırbistan’la karşılıklı tanımayla yaratacakları istikrarı zorunlu görülmektedir. Böylelikle bölgede barışın ve huzurun sağlanabileceğine, yeniden şiddet olaylarının, siyasi, ekonomik krizlerin ve dalgaların engellemesine neden olacaktır. Bunu AB siyasi istekle ve birliğiyle başarılı olabilmesi için bölge ve her iki devlet üzerinde söz sahibi olmak zorundadır. AB, çözülmesi ve uygulaması zor olan siyasi şartlar öne sürmediği sürece, her iki devletin Sırbistan-Kosova karşılıklı tanımayla geleceği AB ile bütünleşme

zorunludur. Bu bütünleşme gerçekleşmez ise sorunsal olarak hem Sırbistan hem de Kosova'nın uzun vadede de olsa, AB üyeliğinin gerçekleşmesi olasılığı gözükmemektedir.

Bu manada Kosova gerçekten devlet midir değil midir? Devletleşme yolundaki sorunları yazarak sorunun cevabı verilmeye çalışılmıştır. Tezimizde tartıştığımız özellikler çerçevesinde devletin ne olduğunu baktığımızda, Kosova için bir devlet olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Onun devlet oluşu ayrı bir tartışma konusu olması, uluslararası hukuka göre devlet olmak için Sırbistan'dan tek taraflı bağımsızlığı ilan etmesiyle gereken kriterleri yerine getirmiş. Ama bütün bunlar; demokratik yapıya, hukuk üstünlüğü ve insan haklarına saygı duyan bir devlet yapısını gerçekleştirmiş olsa bile nihai statüsü için Sırbistan'la anlaşılmadan ve karşılıklı tanıma olmadan, ne uluslararası örgüt ve kurumlara, AB'ye ne de BM'ye üye olabilir. Halen Kosova uluslararası arenada BM'ye üye olmayan dipnot ile belirtilen bir devlettir.

KAYNAKÇA

- 18 DRŽAVA POVUKLO PRIZNANJE KOSOVA, Starović: Srbija spremna ako Priština odluči da prekši moratorijum, Tanjug 03.08.2021. 00:45, <https://www.blic.rs>, Erişim Tarihi, 13.06.2022
- Izjava portparola nakon sastanka o dijalogu uz posredstvo EU, Evropska unija, 27. februar 2018, <https://eeas.europa.eu/headquarters>, Erişim Tarihi, 30.04.2020.
- Jeremić:Ne postoji granica između Crne Gore i Kosova, Sreda 16 Juni 2010, 10:25, Erişim Tarihi 15.09.2020, <http://www.kosovahaber.net/?page=3,9,1680>
- Program Vlade Republike Kosovo o Briselskom dijalogu / 2014 – 2018, (Kancelarija premijera Republike Kosovo, Ministarstvo za dijalog 15. (januar 2015), 6.
- Rezolucija o dijalogu između Republike Kosovo i Republike Srbije, Skupština Republike Kosovo, 10. Mart 2011. Erişim Tarihi, 12.09.2018. http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Rezoluta_per_dialogun_midis_R.Kosoves_dhe_R.Serbise_2.pdf, Erişim Tarihi, 12.09.2018.
- Rezolucija o dijalogu između Republike Kosovo i Republike Srbije, Priština, 10. marta 2011. Br.04-R-01, Skupština Republike Kosovo, IV legislatura. član 1-10.
- Serb İntegration in Kosovo: taking the plunge", (Brussels: ICG, Europe Raport no: 200, May 2009), 9-13.
- Šta je Krenulo po Zlu? Preko 10 godina parlamentarizma na Kosovu, Serija analiza, (Priština: Demokratski Institut Kosova, Forum 2015 – projekat KFOS-a, 2015),13-14.
- Türkiye Diyanet Vakfı, Kosova'da Merkez Camii İnşa Edecek, <https://www.haberler.com>, Erişim Tarihi 30.10.2020.
- 1244 UN Resolution, S/1999/779), 12. Jul 1999., par. 42.
- 1244 UN Resolution, S/RES/1244 (1999), 10. Jun 1999., par.11(j)
- 1244 UN Resolution, S/RES/1244, 1999: 3-4.
- 28 Kasım Her Arnavut İçin Gurur ve Umut Günüdür, <https://www.kosovahaber.net>, Erişim Tarihi, 20.12.2020.
- Aaaken, von Anne, vd. "the Prosecution of Public figures and the seperation of powers: confusion within the exsecutive branch. A conceptual framework" Constitutional Political Economy, 15/3, (February 2004), 261-280.

- AB Kosova Misyonu (EULEX), (Council Joint Action 2008/124/CFSP), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008E0124> Erişim Tarihi, 29.06.2020.
- Acemoglu, Daron - Robinson, A. James , Zakaj narodi propadajo - Izvori moči, blaginje in revščine na različnih koncih sveta, čev. Sandi Kodrič. Ljubljana: UMco, 2015.
- Acemoglu, Daron, - Jahnson, Simon, "De Facto Political Power And Institutional Persistence", Americal Economic Review, papers and Proceedings 96, (2006), 327.
- Acemoglu, Daron, - Robertson, "Democracy does cause growt", (NBER Working Paper, Cambridge: No.12795, MA, 2006), 24.
- Acemoglu, Daron, "Why not a political Coase Theorem? Social conflict, commintment and politics", Jurnal of Camparative Economics 31, (2003), 630.
- Acemoglu, Daron, - Robinson A. Dzames, Zašto Narodi Propadaju: Poreklo Moći, Prosperiteta i Siromaštva. Beograd: Clio, 2014.
- Aceomoglu, Daron, "Constutionsa, Politics and Economics: a review essay on Perssons and Tabellin's The Economic of Constutions", (Jurnal of Economics Literature, 43, December 2005), 1025-1048.
- Ademi Jakupi, Zylfije, Pala vlada Kosova premijera Albina Kurtija samo 50 dana rada. 26.03.2020, <https://www.aa.com.tr/ba>, Erişim Tarihi, 15.12.2020.
- Ademi Jakupi, Zylfije, Direkcija za urbanizam Opštine Priština danas je donela odluku o izdavanju građevinske dozvole za Kompleks "Centralna džamija" u Prištini, <https://www.aa.com.tr> Erişim Tarihi 13.06.2022.
- Ademi Jakupi, Zylfije, Kosovo Uvelo Nove Mere Reciprociteta U Odnosima Sa Srbijom, 31.05.2020, <https://www.aa.com.tr/ba>, Erişim Tarihi 15.12.2020.
- Adopting Consensus Resolution, General Assembly Acknowledges World Court Opinion on Kosovo, Welcomes European Union Readiness to Facilitate Process of Dialogue, GA/10980, 9 September 2010, <https://www.un.org>, Erişim Tarihi, 21.11.2019.
- Agolli, Gentjana, Kosova Sorunu Örneğinde Sırp ve Arnavut Milliyetçilikleri, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi -2019), 86-87.
- Agricola, G. Geertje, Defining conflict resolution education: Utrecht: Utrecht University, 2009), 11.
- Agustin, Aurelije, o Državi Božjoj "De civitate Dei", čev. Tomislav Ladin, (svezak prvi knjiga od I do X). Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1982.

- Ağır, Bülent Sarper, Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kosova'da Barış, (Akademik Dergi, 14/53, (2017), 80.
- Akcioni Plan 2010 za Implementaciju Evropskog Partnerstva za Kosovo, (Priština: Valada Republike Kosova, 2010), 8-13.
- Akdeniz, Hüsmen, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", (Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1/2, 2003), 93-94.
- Akgün, Sibel, Kosova'da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durum, Akademik Bakış, 5/10, (Yaz 2012), 256.
- Akgün, Sibel, Kosova'nın Avrupa Birliği'ne Entegrasyon Süreci ve Bu Süreçte Kosova Türkleri, (Çankırı: Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2/1, 2014), 7-8.
- Akman, Halil, Paylaşılamayan Balkanlar. Ankara: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Basım, 2006.
- Akşin, Sina, – Fırat, Melek, "Balkanlar - iki Savaş Arası Dönemde Balkanlar". İstanbul: Ortadoğu Ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993.
- Aktan, Coşkun Can, Yeni Değişim Dinamikleri ve Devletin Yeni Rolü, (Türkiye Günlüğü, 56, Yaz 1999), 79.
- Akvinski, Toma, İzabrano Djelo. Zagreb: Globus, 1989.
- Albanija daje Kosovu luku na Jadranskom moru, Tanjug 23.02.2009. 21:47, <https://www.blic.rs>, Erişim Tarihi, 30.10.2020.
- Albanija podržava Ahtisaarijev plan za Kosovo, 10.05.2007. | 19:37 > 19:40, <http://mondo.rs/a59403/Info/Svet/Albanija-podrzava-Ahtisaarijev-plan-za>, Erişim Tarihi, 20.10.2020.
- Aliu, Luljeta, Analiza kosovskog obrazovnog sistema, (Priština: Friedrich Ebert Foundation Priština office, 2019), 7.
- Anastasovski, Nick, Contestations Over Macedonian Identity, 1870–1912, Victoria: A Thesis Submitted To Victoria University In Fulfilment Of The Requirements of the Degree of Doctor Of Philosophy, (Melbourne: School Of Social Sciences, Doktora Tezi, 2005), 94-96.
- Anderson, Alex, State Of Constriction? Hague: Governance and Free Expression in Kosovo, (Priština: Youth Initiative for Human Rights (YIHR), May 2010), 44.
- Anderson, Benedict, Imagined Communities. London: Verso, 2006.
- Andersson, Alex, "State of construction? Governance and free expression in Kosovo", Priština: Youth Initiative fo Human Rights, Human Rights (Mey, 2010), 49.

- Arı, Tayyar, - Pirinççi, Ferhat, SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA ABD’NİN BALKAN POLİTİKASI, (Alternatif Politika, 3/1, Mayıs 2011), 9.
- Aristotel, "Aristotelova Politika". Beograd, Kultura, 1970. 128.
- Aristotel, Nikomahova Etika. Beograd: IK Zorana Stojanovića, 1958.
- Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1980), Ankara: İş Bankası Yayınları, 1, 1992.
- Aruqaj, Bujar, "Construction of Nationalism in the Republic of Kosovo", (Pristine: The Politics of Deeply Divided Societies, Fall 2013), 4.
- Avdyli, Merxhan, "Identiteti Kosovar, Një Shpikje e Shpifur", Identiteti Evropian i Kosovës, (Simpozium ndërkombëtar, i mbajtur më 26 dhe 27 Qershor 2007 në Prishtinë, Nëntor 2007), 168.
- Aydinli, Ersel, – Rosenau, James, Globalization, Security and Nation-State: Paradigms in Transition. Albany: State University of New York Press, 2005.
- Ayhan, Halis, Kosova’nın Bağımsızlığı Sürecinde Uluslararası Güçlerin ve Türkiye’nin Tutumu, (Ankara: T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Türk, Avrasya Etüdler, 33/1, 2008), 124.
- Azarkan, Ezeli, Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu Ve Kosova’nın Tanınması, Malatya: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7/ 1 (2016), 147-158.
- B92, Srbija poništava nezavisnost, <https://www.b92.net>, Erişim Tarihi, 18.12.2017.
- Bahri, Meşe, "Kosova’nın Statü Sorunu", İstanbul: Harp Akademileri Dergisi, Harp Akademileri Basımevi, (Ekim 2007), 61.
- Bajrami, Agron, U potrazi sa konsenzom: Šta je crvena linija za Kosovo?, (Priština: Analiza Politike Br. 02, Grupa za pravne i političke studije, KFOS, Koha Ditore, 2018), 7.
- Bakić, Jovo, Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači. Beograd: JP Službeni glasnik, 2011.
- Bakić, Jovo, Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači. Beograd: Pravna Biblioteka, Službeni Glasnik, 2009.
- Balfour, Rosa, vd. The European How to improve EU foreign policy, (EPC, Issue Paper, 67, January 2012), 10-11.
- Balje, Duda, Bošnjaci na Kosovu imaju veća prava od Bošnjaka u BiH!, Face TV’de "FACE TO FACE" Senada Hadžifejzovića, Sarajevo, 19.04.2019 godine, 18:45h, <https://www.youtube.com/watch?v=fnlb6inI2w4>, Erişim Tarihi, 17.03.2020.

- Balsells, Sandra, *Balkan in Memoriam*. Barcelona: Blume Prvo izdanje, 2002.
- Barnett, N. Michael, - Martha Finnemore, „The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations”. *International Organization*, 53/4, (Jesen, 1999), 701.
- Barudel, Fernand, *la Meditaranee et la monde mediterraneen a lepoque de Philip II*, Paris: Le Livre de Poche 1, 1990.
- Bashkesia Islame Republikes se Kosoves, Kusteta e bashkesise Islame te Kosoves, (Prishtine, 2013), član 1-5.
- Bashota, Bardhok, *Doktrina e Administrimit Territorial Ndërkombëtar: Rasti i Kosovës Nën UNMIK-un 1999-2008*, (Tirana: Universiteti i Tiranës Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë, Shkolla Doktorale-Marrëdhënie Ndërkombëtare, Doktora Tezi, 2014), 39.
- Baş, Numan, *Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri*, (Isparta: Suleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 9.
- Başgil, Ali Fuat, *Esas Teşkilât Hukuku*. İstanbul: Baha Matbaası, 1960.
- Bayıllıoğlu, Uğur, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62/2, 2013), 423-429.
- Bebler, Anton, *Propuštena prilika, Helsinška povelja*, Beograd: časopis Peščinjak, (Maj-Jun 2008), <http://pescanik.net>, Erişim Tarihi 25.05.2019.
- Bećaj, Behlulj, *Demokratska prava i građanske slobode za vreme pandemije Korona virICOM Covid-19 – Opasnost od autokratizacije na Kosovu nije prevaziđena!*, (Beograd: Fakultet Politickih Nauka, Centar za Demokratiju, Politicki Zivot 18, Čigoja Štampa, Juli 2020), 74-76.
- Bekaj, R. Armend, *The KLA and the Kosovo War*, (Berlin: Berghof Conflict Research, 2010), 17-27.
- Bellamy, J. Alex, *Kosovo and International Society*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Berisha, Tom, *Celnik Albanaca u Hrvatskoj Hrvatski obzor Pravi Rat za Kosovo*. (Zagreb: 4. tom, Eticon, 1998), 55.
- Bilandžić, Dušan, *Hrvatska Moderna Povjest*. Zagreb: Teknička Knjiga, 1999.
- Biserko, Sonja, *Milošević vs Jugoslavija*, (Knjiga, Hels. odb. za ljud. pr. u Srbiji B, January 2004), 400-403.
- Biserko, Sonja, *Nasilna Društva u Tranziji Alternativni dijalog Kosovo-Srbija*, Risen: Transkrip konferencije održane u Risnu, Crna Gora, (17–20 Jun, 2004), 18.

- Bjelić, I. Dušan, - Savić, Obrad, *Balkan as Metaphor: Between globalization and fragmentation*. Cambridge: MA: The MIT Press, 2002.
- Bjeloš, Maja, vd., *Integracija policije na severu Kosova: napredak i preostali izazovi u primeni Briselskog sporazuma*, Beograd – (Priština: Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP) - Kosovski centar za bezbednosne studije (KCSS), 2014), 8.
- Blank, Stephan, vd., *U.S. Policy in the Balkans: A Hobson's Perspective*, (Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle Barracks PA, 1995), 4.
- Bogdanović, Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*. Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Posebna Izdanja Knjiga, 567, Predsedništvo Knjiga 2, 1986.
- Bogetević, Dragan, *Saradnja Jugoslavije sa Zapadnim Silama u Vreme Normalizacije Njenih Odnosa sa Socijalističkim Lagerom 1956. godine*, Beograd: Časopis Instituta Za Savremenu Istoriju, Istorija 20. Veka, 23/2, (2005), 116.
- Boldvin, Klajv, *Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom*, (MRG International), čev. Stanka Parać Damjanović, (Minority Rights International, 2006), 11., 14., 44., 19., 46.
- Boldvin, Klajv, *Manjinska prava na Kosovu pod meğunarodnom upravom*, (Velika Britanija: Meğunarodna grupa za manjinska prava (MRG International), Minority Rights International, 2006), 12-13.
- Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Yugoslavyya. İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.
- Bosna traži od Kosova privremeno ukidanje takse, January 24, 2019, <https://kosovo24sata.com>, Erišim Tarihi 09.06.2020.
- Bošnjak, Branko, *Filozofija od Aristotela do Renesanse*. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1982.
- Briscoe, Ivan - Price, Megan, *Kosovo's new map of power: governance and crime in the wake of Independence*, (Hague: Netherlands Institute of International Relations, Clingendael Institute, May, 201), 32.
- Brozović, Zorana, *Odnos Srbije Prema Crnoj Gori - Po Starom, Teritorijalni i granični sporovi na Zapadnom Balkanu Studija slučaja: proces razgraničenja Srbije i Crne Gore*, (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Narodna Biblioteka Srbije, 2012), 6.
- Bugajski, Janusz, *Kosovska državnost kompromitirana? Misljenje*, 03 Mar 2012| Ažurirano: 04 May 2017, 06:30 PM, <https://balkans.aljazeera.net>, 11.11.2020,
- Bull, Carolyn Gardner, *No Entry Without Strategy: Building the Rule of Law Under UN Transitional Administration*, (Tokyo; New York: United Nations University Press, 2008), 148.

- Burazer, Nikola, vd., Zajednica srpskih opština: Ključni element dijaloga Beograda i Prištine, (Beograd: Institut za teritorijalni ekonomski razvoj, InTER, 2019), 1-18.
- Buzan, Barry, - Waever, Ole, Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bytyçi, Seb, Izgradnja Države na posleratnom Kosovu koliki je i kakav bio inostrani uticaj, Blogbox|Nezavisnost, Erišim Tarihi, 12.03.2018, <https://kosovotwopointzero.com/sr/state-building-efforts-post-conflict-kosovo/>
- Cadier, David, EU Mission in Kosovo (EULEX): Constructing Ambiguity or Constructive Disunity?, note n°08/11, (SAIS Johns Hopkins University Transatlantic Security Paper 3, Fondation, SAIS Johns Hopkins University, June 2011), 3-4.
- Capussela, Andrea Lorenzo, A Critique of Kosovo's Internationalized Constitutional Court, (European Diversity and Autonomy Papers, 2, January, 2014), 21-22. ve 26.
- Čavoški, Kosta, - Vasić, Radmila, Uvod u Pravo I i II. Beograd: IA Draganić, 1994.
- Centralna Banka Kosova-Funkcije i Odgovornosti, <https://bqk-kos.org>, Erišim Tarihi, 15.06.2019
- Ćetković, Jelena, Pala kosovska Vlada; Ništa od demarkacije sa Crnom Gorom?, Izvor: RSE; Blic, 10.05.2017, 14:52 > 15:26, <https://www.antenam.net/>, Erišim Tarihi 08.02.2020.
- Chandler, David, Empire in Denial: The Politics of State-building. London: Pluto Press, 2006.
- Change, Christine, - Zaum, Dominik 'Selling the Peace? Corruption and post-conflict peacebuilding' ed. (2011a), 19. in Post-Conflict Peacebuilding and Corruption: Selling the Peace?, Political Economy of State Building:, (Abingdon: Power after peace, Routledge, 2013), 2-12.
- Ciceron, Marko Tulijs, Država. Beograd: Plato, 2002.
- Claus, Offe, Modernost i država, Istok i Zapad. čev. Filip Višnjić, Beograd: Filip Višnjić, 1999.
- Cokić, Jevrem, Početak kraja. Ruma: Srpska knjiga, 2008.
- Commission Staff Working Document, Kosovo Under UNHCR 1244/99 2009 Progress Report, Europe Commition, Doc. SEC, 2009 /1340, (14 Oktober 2009), 31-32.
- Concil Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Role in Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO, član 3/d – 6/3.

- Cosentino, Daniel "Designing the Identity of a New State: Kosovo Flag", *The Design Journal*, 18/4, (Taylor-Francis Online, published online April 2015), 607-612.
- Cosentino, Daniel, "Designing the Identity of a New State: Kosovo Flag", (*The Design Journal*, 18, 2015), 4.
- Cosentino, Daniel, "Designing the Identity of a New State: Kosovo Flag", *The Design Journal*, 18/4, (Taylor-Francis Online, published online April 2015), 607-612. <https://www.tandfonline.com>, Erişim Tarihi 20.11.2021
- Cvejić, B., Druga strana Kosova, Stanje medija na Kosovu bolje nego u drugim državama Zapadnog Balkana, 20.06.2019, <https://www.danas.rs>, Erişim Tarihi 07.08.2020.
- Cvić, Krsto, - Sanfey, Peter, *Jugoistočna Europa od konflikata do suradnje*. Zagreb: EPH, 2008.
- Çakır, Muhammet Faruk, - Emiroğlu, Hüseyin, Kosova'nın Bağımsızlaşması Sürecinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Raporlarının Rolü, (*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, 2006), 674.
- Çelik, Bilgin, Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Dačić: Sijera Leone 18. država koja je povukla priznanje Kosova; Priština nema informaciju o povlačenju, <https://kossev.info/>, 3. marta 2020. 08:56, Erişim Tarihi 19.11.20
- Dalipi, Liridon – Sahiti, Arben: *Election Silence and Media in Kosovo*, (Split: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 54, April 2017), 939.- 946.
- Dan zastave Albanije neradni na Kosovu, BALKAN 20. novembar 2019, <http://balkans.aljazeera.net>, Erişim Tarihi, 20.12.2020.
- De Munter, André, *Zapadni Balkan, Kratki vodič o Europskoj unij*, (Oktober 2021), 2. ayr. bak. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_5.5.2.pdf
- De Visscher, C., *Theories et realites en droit international public*, Paris: Padone, 1970.
- Deibel, Terry, *Foreign Affairs Strategy: Logic for American Statecraft*, (New York, Cambridge University Press, 2007), 128.
- Demarkacija Granice Kosova i Makedonije, Izvor: S media, 17.Okt.2009, 20:32 (ažurirano 02.Apr.2020.), <https://www.vesti.rs>, Erişim Tarihi. 09.09.20.
- Demirel, Nuri, *Kosova'nın Tarihi ve Sosyolojik Yapısı*. Konya: Eğitim Yayınevi- Ders Kitapları, 2016.
- Derić, Gordana, *Intima javnosti: okviri predstavljanja, narativni obrasci, strategije i stereotipi konstruisanja Drugosti u upečatljivim događajima tokom razgradnje*

- bivše Jugoslavije, Beograd: štampa, TV, film Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Edicija Reč, knj. 53., 2008.
- Derks, Maria, - Price, Megan, The EU and Rule of Law Reform in Kosovo, (Clingendael Institute the Hague, 2010), 39.
- Despotović, Ilija, Odnos Srbije Prema Crnoj Gori - Po Starom Matica, (proljeće 2011), <http://www.maticacrnogorska.me/files/45/02%20ilija%20despotovic.pdf>, (2011), 35.
- Dijalog Beograda i Prištine, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/854480/dijalog-beograda-i-pristine.html>, Erišim Tarihi 17.11.2019,
- Dijalog Kosovo - Srbija: Izazovi i Dalji Koraci, Kratka Analiza, (Priština: Kosovski demokratski institut (KDI) i Transparency International Kosovo, 2018), 8.
- Dimitrijević, Andrej, Rusija smatrala Kosovo izgubljenim još 1999?!, Svedok, 30. 8. 2011, Nova srpska politička misao Časopis, petak, 16. septembar 2011, <http://www.nspm.rs>, Erišim Tarihi, 09.02.2020.
- Dimitrijević, D. vd. Preduzete aktivnosti u UN oko rešavanja pitanja KiM, (MP 4, Biblid 64/64, Oktobar 2012), 443.
- Dijalog sürecin başlatılması, Distr.: General 13 October 2010, Sixty-fourth session Agenda item 77, [without reference to a Main Committee (A/64/L.65/Rev.1)]
- Djordjević, Jovan, Novi Ustavni Sistem. Beograd: Savremena Administracija, 1964.
- Djukanovic, Dragan, "Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo", (HUMSEC Working Papers, Ekim 2008), <http://www.isn.ethz.ch/DigitalLibrary/Publications/Detail/?lang=en&id=102359>, 24 Kasım 2019.
- Domachowska, Agata The Political system of Kosovo, Political Systems of the Former Yugoslavia: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Kosovo, Macedonia, Montenegro, Serbia, and Slovenia, University of Warsaw: (Studies in Politics, Security and Society, 6, Hardcover – April 2018, Berlin: Peter Lang, 2017), 150-175.
- Dordević, Jovan, Ustavno pravo Jugoslavije, Vaša Upravna Škola za Unutrašnje Poslove. Beograd, 1957.
- Drač od danas postaje i luka kosovske carine/ Durres, bugün itibariyle Kosova'nın gümrük limanı haline oluyor, UTORAK, 15. JAN 2019, 15:46 -> 16:32, <http://www.rts.rs>, Erišim Tarihi, 30.10.2020.
- Drasko, Pudar Gazela, Simbolika nemoći: intelektualci i srpsko-albanski odnosi u postjugoslovenskom kontekstu, Figura Neprijatelja: Preosmišljavanje Srpsko-Albanskih Odnosa. Beograd: Edicija Tonb, Ifdt & Kpz Beton, 2015.

- Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press, 1964.
- Džihic, Vedran, - Kramer, Helmut, *Kosovo After Independence Is the EU's EULEX Mission Delivering on its Promises?*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, (International Policy Analysis, Yuly 2009), 17.
- Efegil, Ertan, - Albayrakoğlu, Pakin Esra, *Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmaların analizleri*. İstanbul: Gündğan ayayınları, 2015), 567.
- Ejdus, Filip, - Lukić, Đurđević Svetlana, *Bezbednost Zapadnog Balkana*. Beograd: Časopis Beogradskog centra za bezbednosnu politiku Godina 6/21. GORAGRAF, (Septembar–Decembar 2011), 1.
- Ekonomija Kosova, 12.06.2020, <https://www.mei-ks.net>, Erşim tarihi 01.03.2021.
- Emanuel, Adler, "Postizanje srednjeg puta: Konstuktivizam i svetska politika". (Seizing the Ground, Middle, Constructivism and World Politics, (European Journal of International Politics 3, September. 1997), 326.
- Emin, Nedim, *Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları 42. İstanbul: Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık, 2014.
- Emini, Ardian, - Marleku, Alfred, *The Prospects of Membership in International Organizations: The Case of Kosovo*, (Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales, 9/2. 2016), 176-181.
- Emiroğlu, Hüseyin, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*. Ankara: Orient Yayınları, 2006.
- Engels, Friedrich, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Sarajevo: Naprijed, 1976.
- Esen, Bülent Nuri, *Anayasa Hukuku*. Ankara: Genel Esaslar, Ayyıldız Matbaası, 1970.
- Etinski, Rodoljub, *Meğunarodno Javno Pravo*. Novi Sad: Pravni Fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2007.
- EU i Kosovo Pregled ključnih politika evropskih integracija, An EU funded project managed by the European Union Office in Kosovo, (Priština: Ministarstvo za Evropske Integracije, 2014), 20.
- EU Oštro Upozorila Albance: Ni ne pomišljajte na promanu granica, Tanjug | 21. septembar 2018. 21:59, <http://www.novosti.rs>, Erişim Tarihi, 26.10.2020.
- EULEX KOSOVO, MEETING AT THE PARLIAMENTARY COMMITTEE OF BUDGETARY CONTROL, 25 MAY 12.00, <http://www.europarl.europa.eu/>, Erişim Tarihi, 30.01.2017.

- EULEX-u Nov Produžetak Mandata?, <http://www.rtklive.com>, Erişim Tarihi, 18.05.2019.
- Evo Zašto su Rusi Napustili Kosovo! Da li je Ovo Pravi Razlog za Povlačenje? https://www.youtube.com/watch?v=qg_r6yeGbfl, Erişim Tarihi 09.02.2020.
- Evropska Komisija, Komunikacija Komisije Evropskom Parlamentu i Savetu Strategija Proširenja i Ključni Izazovi 2013-2014, Brisel: COM(2013) 700, (16.10.2013), 6.
- Evropska unija, "Federica Mogherini sastala se sa predsednikom Srbije, Vučićem i predsednikom Kosova Tači-jem", 31. avgusta, 2017. <https://eeas.europa.eu>, Erişim Tarihi, 25.04.2020.
- Evropska unija, "Federica Mogherini sastala se sa predsednikom Srbije, Vučićem i predsednikom Kosova Tači-jem", 31. avgusta, 2017. <https://eeas.europa.eu>, Erişim Tarihi, 25.04.2020.
- Ezik, Tolga, Kosova Meclisi, Batı Baskısı Altında Özel Savaş Suçları Mahkemesi Kurulması Kararını Onayladı, Yorum No: 2015 / 109, <https://avim.org.tr>, Erişim Tarihi 07.04.217.
- Faut, Zimon, Ekonomija i socijaldemokratija. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 3. dopunjeno izdanje 2012.
- Featherstone, Kevin - Radaelli, M. Claudio, The Politics of Europeanization. Oxford: Oxford University Press, (November 2003), 5-10.
- Fehmiu, Fatmir - Kryeziu, Kadri, Prva faza Javne diskusije o procesu nacрта Ustava Kosova Mesto: Peć (1 februar 2008) / Skupština opštine, <http://www.kushtetutakosoves.info>, Erişim Tarihi 26.02.2018.
- Feith, Pieter, State Building and Exit: The International Civilian Office and Kosovo's Supervised Independence 2008 – 2012, (Priština: International Civilian Office (ICO), Decembar 2013), 9.
- Ferizi, Valdrin, Kosova-Türkiye Diplomatik İlişkileri 1990-2015, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2017). 54.
- Fetherson, A.B. Peacekeeping, conflict resolution and peacebuilding: A reconsideration of theoretical frameworks. International Peacekeeping, 7/1, (2000), 190-218.
- Filjaj - Balvora, Vilma, Nova vlada Kosova – šansa za reforme, DW Erişim Tarihi, <https://www.dw.com>, 03.04.2020.
- Frensis, Fukujama, „Društveni kapital“, u haz. H. Hantington, Kultura je važna. Beograd: Plato, 2004.
- Friedrich, Jürgen, UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty, (Max Planck Yearbook of United Nations Law, 9, 2005), 225-293.

- Fritz, Verena, vd., Problem-Driven Governance and Political Economy Analyses-Good Practice Framework, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, (Septemer 2009), 23-27.
- Fukujama, Frensis, Građenje države: upravljanje i svetski poredak u XXI veku. , čev. Vuk Vuković, Beograd: Filip Višnjić, 2007.
- Gaber, Slavko, Kosovo – Srbija – Jugoslavija, (Ljubljana: Narodna in Univerzitetna Knjižnica, 1989), 72-74.
- Galtung, Johan, Peace studies and conflict resolution: The need for transdisciplinarity. Transcultural Psychiatry, 47/1, (2010), 20-32.
- Ganić, Senad, "Osvrt na savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde", (Novi Sad: Međunarodni problemi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, "Mala knjiga", 4, 2010), 631.
- Gashi, Adem – Musiliu, Betim, Independence of judiciary in Kosovo, (Priština: Friedrich Ebert Stiftung Priština Office, December 2013), 7-8.
- Gashi, Shpetim - Novaković, Igor, Od tehničkih sporazuma do sveobuhvatne normalizacije ANALIZA, Odnosi između Beograda i Prištine, (Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung Kancelarija, Septembar 2017), 9.
- Gashi, Shpetim, - Novaković, Igor, Od tehničkih sporazuma do sveobuhvatne normalizacije ANALIZA Beograd Odnosi između Beograda i Prištine, (Beograd: Analiza, Friedrich-Ebert-Stiftung Kancelarija, 2017), 5-10.
- Gavrilović, Zoran, - Dimitrijević, Pavle, Izveštaj o primeni Briselskog sporazuma (od strane Republike Srbije), Period jun – decembar 2014. Godine, Monitoring Briselskog sporazuma, (Beograd: Biro za društvena istraživanja BIRODI, Januar 2015), 3-10.
- Gedošević, Lana, Ukidaju Granicu Sa Kosovom Albanci napravili novi korak ka stvaranju VELIKE ALBANIJE, Tanjug 02.08.2018. 15:25, , <https://www.blic.rs/vesti/politika/ukidaju-granicu-sa-kosovom-albanci-napravili-novi-korak-ka-stvaranju-velike-albanije/wnkbq0f>, Erišim Tarihi, 25.10.2020.
- Godišnji Izveštaj o Sudskoj Aktivnosti Sudija EULEKS-A, 2010, 21. <http://www.eulex-kosovo.eu>
- Goll, Dimitrije, Tanjug, Lavrov: Rusija podržava nezavisan, višesmerni kurs Srbije, Vesti TV N1, 14.47 >18.07, 22.02.2018. <https://rs.n1info.com>, Erišim Tarihi 09.02.2020.
- Gözler, Kemal, Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu, Bursa: Etkin Kitabevi Yayınları, 1999.

- Grabbe, Heather, *The EU's Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2006.
- Grant Thornton, Centralna Banka Republike Kosova Finansijski izveštaji 31 decembar 2011 godine i Priština: Izveštaj nezavisnog revizora, (2012), 38.
- Gravi, G. EULEX Kosova in G.Gravi, vd. (Eds.), *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)* (pp.353-368). Paris: The European Union Institute for Security Studies, 2009), 357.
- Gravi, G. EULEX Kosova in G.Gravi, vd. Ed. *European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009)*, 366.
- Güngör, Uğur, *From conflict management to conflict resolution*. Stratejik Araştırmalar, 8/15 (2010), 45.
- Gürkan, İhsan, "Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye, Geçmişin Işığında Geleceğe Bakış". İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, 1993.
- Gwaibi, Numvi, *Decentralisation and community participation: Local development and municipal politics in Cameroon*, Mankon Bamenda, Langaa RPCIG, (September 2016), 64.
- Habdank - Kołaczowska, Sylvana, *Nations in Transit 2013: Authoritarian Aggression and the Pressures of Austerity*: (Freedom house, 2013), 8.
- Haider, Huma *Community-based Approaches to Peacebuilding in Conflict-affected and Fragile Contexts*, <http://epapers.bham.ac.uk/642/1/EIRS8.pdf> (2014), 4.
- Hajdari, Azem, vd. *Reforming of the Judicial System of Kosovo based on the Law no. 03/L-199 on Courts and its challenges*, (Priština: ILIRIA International Review 4/1, June 2014), 253-261.
- Hall, A. John, - Ikenberry, G. John, *Devlet*. çev. İsmail Çekem, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Hamad, Hamad Azam, *The Reconceptualisation of conflict management*. *Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal*, 7, (July 2005), 6 -31.
- Haradinaj appoints Dijana Zivic as the new Kosovo Minister of Agriculture, Izvor KoSSev, 25. februara 2019. 22:24, <https://kossev.info/haradinaj-appoints-dijana-zivic-as-the-new-kosovo-minister-of-agriculture/>, Erişim Tarihi, 02.04.2020.
- Haradinaj appoints Dijana Zivic as the new Kosovo Minister of Agriculture, Izvor
- Harland, David , "Kosov and UN", (*Global Politics and Strategy*, 52/5, 2010), 75.

- Hasić, Zijad, Država. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, 2009.
- Hay, Colin, Constructivist Institutionalism. In: Rhodes, R. A.W. Sarah Binder, Rockman, Bert. ed. The Oxford Handbook of Political Institutions. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Hazırlık maçında büyük fark: Kosova 1 - Türkiye 6, 22 Mayıs 2014 01:09, <https://t24.com.tr>, Erişim Tarihi 23.10.2020.
- Headley, James, Russia and the Balkans, (London: Foreign Policy from Yeltsin to Putin, Hurst Publishers, 2009), 9-29.
- Hehir, Aidan - Neill Robinson, State-building: Theory and Practice. Abingdon: Routledge, 2007.
- Hehir, Aidan, Murray, W. Robert, Protecting Human Rights in the 21st Century, (New York: Routledge, April 2017), 64.
- Heintz-Jürgen, vd. Conflict- A Literature Review, (Duisburg: University of Duisburg-Essen Institute for Political Science, 2006), 15-19.
- Hejvud, Endru, Politika. Beograd: Clio, 2004.
- Held, Dejvid, Modeli demokratije. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Henić, Edah, Koje države (ne) priznaju nezavisnost Kosova, 17. novembar 2019, , <http://balkans.aljazeera.net>, Erişim Tarihi: 01.03.20.
- Hobsbawm, Eric, Yeni Yüzyılın Eşiğinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Hodža, Dureta, Hodža: Vizna liberalizacija Kosova nije na dnevnom redu ES, to je diskriminacija, 01.12.2018. |11.09 >11.16, <http://rs.n1info.com>, Erişim Tarihi 09.10.2020.
- Horvat, Branko, Kosovsko Pitanje. Zagreb: Drugo Dopunjeno Izdanje, Plava Biblioteka, Globus, 1989.
- Hotijeva vlada ukinula reciprocitet, Izvor, KoSSev, 6. juna 2020. 10:48, <https://kossev.info/hotijeva-vlada-ukinula-reciprocitet/>, Erişim Tarihi 16.12.2020.
- Hoxha, Hajredin, Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji: staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji. Priština: Rilindja, 1984.
- Hoxhaj, Enver (dönemin Kosova dışişler Bakanı, HİNA haber ajansının aktardığı sözleri), Objavljeno: 22. veljača 2017. u 8:47, <http://www.novilist.hr>, Erişim Tarihi, 17.01.2018.
- Hrvatska priznala Kosovo!, Dnevnik.hr, 19. ožujka. 2008. @ 15:30, <https://dnevnik.hr>, Erişim Tarihi, 28.12.2020.

- Ibler, Vladimir, Riječnik Međunarodnog Jvanog Prava. Zagreb: Informator, 1987.
- Ibrahimagić, Omer, Bosna je odbranjena ali nije oslobođena, (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2004), 222-226.
- Ipa Cbc Programme Kosovo* – The Former Yugoslav Republic Of Macedonia Adopted On 10/12/2014, Annex 2 Instrument For Pre-Accession Assistance 2014-2020, <https://ec.europa.eu/>, Erišim Tarihi, 28.09.2020
- Izbori na Kosovu 2000 – 2014, (Centralna Izborna Komisija, Priština: 2017), 7-11.
- Izdanje Redakcije Vojne enciklopedije, Vojna enciklopedija. (Beograd: 4/4, 1972), 657.
- İlhan, Akipek, Devletler Hukuku. Ankara: Başnur Matbaası, 3. basım, 2. Kitap, 1966.
- Intimidation of the judiciary: security of judges and prosecutors, (Priština: OEBS, Department of Human Rights and Communities, 3, April 2010), 6.
- İslami, Hivzi, Demografski Problemi Kosova i njihovo tučenje, Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana: Knjiga Zbornik Radova, Knjižna Zbirka Krt. 46, Narodna Univerzitetna Knjižnica, Ljubljana, 1989.
- İzvestaj o Napretku Sporazuma, EULEX, (Priština: Zajednicki Kordinacioni Odobor za nadgledanj Prava, Septembar 2013), 6-21.
- Ja Ian, Chong, "Making States from the Outside: External Intervention and State-Building in Weak Polities". Paper presented at the annual meeting of the ISA's 50th Annual Convention Exploring The Past, Anticipating The Future. New York: New York Marriott Marquis, 2009. http://www.allacademic.com/meta/p310544_index.html, Erišim Tarihi, 11.12.2017.
- Jahaj, Kastriot, - Sejdiu, Dardan, The Hidden 'Tax': Why do Kosovars Pay More? (Prishtinë/Priština: EFB/NEF and Democracy for Development Institute, Series: Public Interest: 1, January 2013), 26-29.
- Jakupi, Zylfije, Kosovo: Thai raspisao vanredne izbore z.a predsednike četiri općtina na severu, 08.04.2018, <https://www.aa.com.tr/ba/politika>, Erišim Tarihi, 02.04.2020.
- Janjić, Dušan, KOSOVO IZMEĐU SUKOB I DIJALOGA, (Etnički sukob i kriza identiteta: Srpsko–albanski odnosi), (Beograd: Forum za etničke odnose, 2005), 81.
- Janjić, Dušan, - Maliqi, Shkëlzen, Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana : zbornik radova, (Subotica:, Evropski građanski centar za rešavanje konflikata, Otvoreni univerzitet 1994), 235-245.

- Janjić, Dušan, - Maliqi, Shkëlzen, Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana: zbornik radova, (Otvoreni univerzitet, Evropski građanski centar za rešavanje konflikata, Indiana & Universiti, 1994), 18.
- Jansen, Suzanna, The Kosovo Statues Negotiations in 2006: The Importance of The Role of Self-Determination, Minority Right and Human Righth In The Political History of Kosova From 1878 Until The Present, Amsterdam: Opleiding Europese Studies, Universiteit Van, (2006), 73.
- Jeremić očekuje pozitivnu ocenu Međunarodnog suda pravde, NEDELJA, 17. AVG 2008, 12:28 - 17:01, <http://www.rts.rs>, Erišim Tarihi 15.04.2019.
- Jeremić, Zoran, Finansijiska Trzista i Finansiski Posrednici, (Beograd: Univerzitet Singidunum, 2012), 346-350.
- Jessop, Bobe, State Theory: Putting Capitalist States in Their Place, (Cambridge: Polity Press, 1990), 139.
- John Searle, The Social Construction of Reality. New York: Free Press, 1995.
- Joint Report to the European Parliament and Concil , (Doc, JOİN, 2013, 8 Final, 22 April 2013), 10.
- Još jedna država povukla priznanje Kosova, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Jos-jedna-drzava-povukla-priznanje-Kosova/586805>, Tanjug, 03.03.2020 07:26, Erišim Tarihi 20.11.20.
- Jovan Djordjevic, The Creation of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Constitution Makers on Constitution Making. Washington: ed. Robert A. Goldwin, Art Kaufman, American Enterprise Institute, 1988.
- Jovanović, Slobodan, O državi osnovi jedne pravne teorije, Knjiga I. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 1930.
- Jovanović, M. Branimir, Uvod u Savremeno Međunarodno Javno Pravo. Sarajevo: Veselin Masleša, 1953.
- Jovanović, Slobodan, Državaž knjiga I. Beograd: Geca Kon A.D. 1930.
- Jović, Borisav, Poslednji dani SFRJ. Beograd: Kompanija POLITIKA, 1995.
- Kačka, Muljaim, Preduniverzitetska Kosovska Jezička Politika, (Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Knizevni Jezik 28, Decembar 2017), 211.
- Kačka, Muljaim, Zbornik Radova Drugi Simpozij o Bosanskom Jeziku Sarajevo 12–13. mart 2015. Istraživanje, Normiranje i Učenje Bosanskoga Jezika – Dosadašnji Rezultati, Potrebe i Perspektive, (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Institut za Jezik, posebna izdanja, knjiga 24, 2016), 550.

- Kadić, Veldin, Sukobi stabilnost demokratija? Conflicts. Stability. Democracy?, Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije održane 27–28. 09. 2019. Udruženje za političke nauke Srbije Beograd u Beogradu, Beograd: Čigoja štampa, 2019.
- Kadijević, Veljko Moje viđenje raspada. Beograd: Politika, 1993.
- Kadriaj, Shqipran, Kosova Sorunu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 12.
- Kai Eide Raport II, United Nations: Security Council, Distr.: S/2005/635, (7 October 2005), 10.
- Kako je stvorena Vojska Kosova: od Drenice do NATO komande, Istraživački tim KoSSeva, Izvor, KoSSev 8. maja 2014. 12:40, <https://kossev.info>, Erişim Tarihi, 06.09.20.
- Kalaycı, Hüseyin, Kendi kaderini tayin kimlerin hakkı?, Kalaycı, (Liberal Düşünce Dergisi, 54, 2009), 187-191.
- Kamel, Ayahan, 1923'ten günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.
- Kant, İmanuel, Zasnivanje Metafizike Morala. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1981.
- Kapusela, Lorenzo Andrea, İzgradnja Države na Kosovu Demokratija Korupcija i EU na Balkanu. Beograd: JP službeni Glasnik, 2016.
- Karatay, Osman, Kosova: Kanlı Ova. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Katzenstein, Peter, The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. (New York: Columbia University Press, 1996), 56.
- Keefer, Philip, - Vlaicu, Razvan, Democracy, credibility and clientelism. (The Journal of Law, Economics, and Organization, 24/2, October 2008), 371–406.
- Kelemendi, Jeton, The EU Mission in Kosovo Post – İndependence, (Art-Studio Bogdani, Printed in the United State Of Amerika, 2011), 17.
- Kelsen, Hans, Opšta Teorija Prava i Države. Beograd: Pravni Fakultet Univerziteta u Beogradu, 1998.
- Kenar, Nesrin, Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya. Ankara: Palme Yayıncılık, 2005.
- Kenney, Padraic, Breme slobode: istočna Europa nakon 1989. Godine. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Kešetović, Muhamed, Drama na Kosovu. Beograd: Naučna knjiga, 1988.

- Kështu u arrestua Marko Gjuriq në Mitrovicën e Veriut, <https://klankosova.tv>, Erişim Tarihi 25.09.2019,
- King, Iain, - Whit Mason, Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo (Crises in World Politics), (New York: Cornell University Press, 2006), 188.
- Koena, G. Marsela, Secesija – perspektive međunarodnog prava, Zbornik radova, Ženeva: Institut za Međunarodno Pravo, 2005.
- Koprivica, Veseljko, Crnogorsko-kosovska granica duga sedam godina, 30. juli 2017, , <http://balkans.aljazeera.net>, Erişim Tarihi 21.09.2020
- Kosova Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması, 13.06.2019, Mevzuat Sayısı: PRS-DMN-122/2019-MARR-ND,
- Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasal Çerçevesi, Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasal Çerçevesine İlişkin 2001/9 Sayılı Yönetmelik, (Priştine: 15 Mayıs 2001), 8 bölüm. Çlan 8/1-b, 9/1/3.
- Kosova'da 'FETÖ' krizi Başbakan, bakanı görevden aldı, 31.03.2018 - 00:45, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovada-feto-krizi-basbakan-bakani-gorevden-aldi-40789785>,
- Kosova'da 'Bayrampaşa İsa Bey' Camisi Açıldı, <http://www.bayrampasa.bel.tr>, Erişim Tarihi 29.10.2020.
- Kosova'nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri, Priştine: T.C. Priştine Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, Priştine, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2276e2/Kosova.pdf>, (Mart 2018), 23.
- Kosova'nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri (2017 yılı), (Priştine: T.C. Priştine Büyükelçiliği ticaret müşavirliği, Mart 2018), 12-15.
- Kosova'nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri (2017 yılı), (Priştine: T.C. Priştine Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, Priştine, Mart 2018), 23.
- Kosova'da 6 FETÖ'cünün yakalanması sonrası meclis komisyonu kuruldu, 05.04.2018 - 08:40, <http://www.hurriyet.com.tr>, Erişim Tarihi 05.11.2020.
- Kosova'da MİT depremi! Bakan ve İstihbarat şefi kovuldu, Eklenme Tarihi: 30.03.2018 11:28, <https://www.internethaber.com>, Erişim Tarihi 05.11.2020.
- Kosova'da Türk bayrağına çirkin saldırı! Cumhurbaşkanı Taçi: Kınıyoruz, 04 Ağustos 2018 Cumartesi, <https://www.haberturk.com>, Erişim Tarihi 01.11.2020.
- Kosovo dobilo zeleno svetlo za ukidanje viza, <https://www.slobodnaevropa.org>, Erişim Tarihi, 27.09.2020.

- Kosovo i Makedonija potpisali sporazum: Sa ličnom kartom preko granice, 08.02.2016 ~ 13.05.2019, <https://www.trt.net.tr/srpski>, Erişim Tarihi, 23.09.2020.
- Kosovo i Srbija Nakon Mišljena MSP, Izveštaj za Evropu br. 206, International Crisis Group, Working to Prevent Conflict Worldwide, (Avgust 2010), 6-8., <http://old.crisisgroup.org>
- Kosovo, BTI 2020 Country Report , (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, 2020), 10-12.
- Kosovo, Membership status, Potential candidate, Background, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo_en
- Kosovo, Počeli radovi na izgradnji centralne džamije u Prištini, <https://www.aa.com.tr/>, Erişim Tarihi 07.11.2020.
- Kosovo: Fatmir Limaj sloboden optužbi za korupciju, Al Jazeera Balkans, <http://balkans.aljazeera.net>, Erişim Tarihi, 24.11.2017.
- Kosovo: Nova Realnost Regionalne Saradnje, Analiza 4/13, (Srajevo: Vanjskopolitička Inicijativa BH (VPI BH), Friedrich Ebert Fondacije, Decembar 2013), 10.
- Kosovo: Problematično pitanje nacionalnog identiteta, Piše: FoNet, 25.11.2019. <https://www.danas.rs>, Erişim Tarihi 12.11.20.
- Kosovska Himna/Kosova milli marşı, https://www.youtube.com/watch?v=hi_En3EsNII
- Kosovske takse najbolje iskoristili Slovenija, Izrael i Turska, Autor/izvor: SEEBiz / RTV Kosova, Datum objave: 13.05.2019. - 11:01:31, Erişim Tarihi, 25.10.2020. <http://www.seebiz.eu>, (GAP Enstitüsü "Yüzde 100 vergisi Kosova ekonomisi üzerinde hangi etkileri var" raporunu), Erişim Tarihi, 25.10.2020, <https://www.institutigap.org/lajme/2294>
- Kosovski parlament usvojio Ustav, <https://www.jutarnji.hr>, Erişim Tarihi, 09.04.2008.
- Kosovsko Pravosuđe ne Komunicira sa Javnošću, (Priština: Balkan Polisy Research Group (BPRG), Juli 2019), 5.
- KoSSev, 25. februara 2019. 22:24, <https://kossev.info>, Erişim Tarihi, 02.04.2020.
- Koutrakos, Panos, European Foreign Policy: Legal and Political Perspectives, Cheltenham: Edward Elgar Pub, 2011.
- Köksoy, Fulya, Çatışma Yöntemi mi Yoksa Çatışma Çözümü mü?: Barış müzakere sürecine teorik olarak yaklaşmak, (Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7/2 Kasım 2018), 204.
- Krasner, D. Stephen, Podela suvereniteta. Nova srpska politička misao, 15/3–4, (2007), 204.

- Krasniqi, Isa vd. Serija 3: Ekonomska statistika Statistika Spoljne Trgovine Februar 2019, (Priština: ASK Agencija za Statistike Kosova, Mart 2019), 7-8.
- Kratki vodič o Europskoj uniji – 2020, 3. <https://www.europarl.europa.eu>, Erişim Tarihi 29.01.2020.
- Kreča, Milenko, – Smilje Avramov, Međunarodno Javno Pravo. Beograd: Službeni Glasnik, 2003.
- Kryeziu, Ylber, Uluslararası Yönetim Altında Kosova, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 24.
- Kuper, Robert Srpska strana fusnotu o Kosovu netačno tumači, <http://www.nspm.rs> Erişim Tarihi, 18.05.2019.
- Kurikulum Kosova, Jezgro Kurikuluma Za Pripremni Razred i Osnovno Obrazovanje Na Kosovu & Niže Srednje Obrazovanje Na Kosovu, Br. 290/01B 22.10.2012, (Priština: Ministarstva za Obrazovanje Nauku i Tehnologiju, Kabinet Ministra, br.232/01B, 25.10.2016).
- Kursani, Shpend, vd. Kosova në Kontekst Rajonal: Marrëdhëniet Politike Bilaterale, (Prishtinë: Analizë e Politikave 3/14, KIPRED, 2014), 71.
- Kurtbağ, Ömer, Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politika: Hegemonya Ekseninde Bir Analiz. Ankara: Uşak Yayınları, 2010.
- Küpeli, Yusuf, Tarihin İzinde Balkanlar ve ABD, Ankara: Öncü Kitap Ltd. Şti., 1. Basım, 2000.
- Kymlicka, Will - Wayne, Norman, "Return of the Citizen: A Survey on Citizenship Theory". Chicago: Ethics 104/2, (1994), 345.
- Lahtov, Mihajlo, Kosovo i Mediji, Makedonski institut za medije. Skoplje: Vincent Grafika, 2008.
- Lakićević, Mijat, Srbija i Rusija – ruski uticaj na stabilizaciju, demokratizaciju i evropske integracije Srbije Rusko tržište: srpska šansa ili zabluda, (Beograd: Centar za evroatlantske studije (CEAS, 2016), 5.
- Lambourne, Wendy, "post-conflict, peacebuilding: Meeting human needs for justice and reconciliation". peace, Conflict and Development. (April, 2004), <http://www.genocideresearchhub.org.rw/wp-content/uploads/2017/02/PostConflictPeacebuilding.pdf>, Erişim Tarihi, 18.11.2022.
- Latawski, Paul, - Smith, Martrin, the Kosovo Crisis and the Evolution Of Post-Cold War European security. Brighton: Bookcraft, 2003.
- Lauterpacht, Hersch, Recognition in international law, (Cambridge: Cambridge University Press, 1947 with new introduction 2013), 421.

- Lemay-Hébert Nicolas, - Mansoob Murshed, Syed, "Rentier Statebuilding in a Post-Conflict Economy: The Case of Kosovo", Development and Change, (International Institute of Social Studies, 47/3, May 2016), 2.
- Lemay-Hebert, Nicolas, "Trying to Make Sense of the Contemporary Debate on State-building: The Legitimacy and the Institutional Approaches on State, State Collapse and State-building." (IPSA, 2010), 10.
- Lemay-Hébert, Nicolas, State-Building from the Outside-In: UNMIK and Its Paradox, Journal of Public and International Affairs, (Journal of Intervention and Statebuilding 3/1, January 2009), 66-76. pdf formati, <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2009-4.pdf>
- Lenjin, Ilić Vladimir, Država i revolucija. Beograd: Комунист, 1947.
- Ljudska prava, etnički odnosi i demokratija na Kosovu), Priština: OSCE, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija na Kosovu, (leto 2007), 9.-13. – (Leto 2008), 20.-22.
- Lubonja, Fatos, "Të mbytesh në një fushë futbollit" Ndeshja Serbi-Shqipëri më gjeti në Britani, ku sapo kisha mbërritur, i ftuar me rastin e botimit atje të librit tim Nëntëdhjeteshtata - Apokalipsi i Rremë" (Panorama, 29 Ekim 2014), <https://perpjekja.blogspot.com>, Erişim Tarihi 13.11.20.
- Lukić, D. Radomir, Teorija Dražave i Prava. Beograd: Naučna knjiga, 1976.
- Lukić, Vojin, Sećanja i Saznanja – Aleksandar Ranković i Brionski Plenum. Titograd: Novica Jovović, 1989.
- Madžar, Ljubomir, - Kovačević, Mladen, Političke institucije, politički akteri i ekonomske performanse: slučaj Srbije, Beograd: Alfa Univerzitet, 4 KIDS MEDIA DOO, 2013.
- Makedonski parlament ratifikovao demarkaciju granice, 18. október 2009. 10.23 | Zdroj: Tanjug, FoNet, Beta, <http://www.rtv.rs>, Erişim Tarihi, 09.09.20
- Mal Berisha, Nje Veshtrim Historik dhe Bashkëkohor, (Shkurt 2000), Erişim Tarihi, 29.12.2016, <http://malberisha.com/diaspora-shqiptare-ne-turqi/>
- Malcolm, Noel, Kosova: Balkanları Anlamak İçin, Çev. Özden, Arıkan. İstanbul: Sabah Yayınları, 1993.
- Maliqi, Shkelzen, A Demand for a New Status: The Albanian movement in Kosova, Beograd: Social sciences, 1998.
- Maliqi, Shkelzen, Kosovo Kao Katalizator Jugoslovenske Krize, (Knjiga Zbornik Radova, Knjižna Zbirka Krt. 46), Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana: Narodna in Univerzitetna knjižnica, 1989.
- Mamula, Branko, Slučaj Jugoslavija. Beograd: 2 Basım, Dan Graf, 2014.

- Manetović, Edislav, - Miljuš, Brano, Sjedinjene Američke Države i problem Kosova i Metohije, 63/3, MP 3, (January 2010), 531–564.
- Martinsen, Josef, Šta se Dogodilo na Kosovu? 1998-1999, Dokumentacija, čev. Veli Aliu - Sadik Dragaj. Beograd:Mediante d.o.o., 2010.
- Marušić, Bartul, Pravo na Samoodređenje Naroda u Svjetlu Međunarodnopravnih Pitanja i Disolucije SFRJ. Zagreb:, Hrvatski plemićki zbor, Studia Polensia 6, 2017. 81.
- Masleša, Veselin, G.B.F. Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- Mats, Berdal, - Zaum, Dominik, Political Economy of State Building: Power after peace, Abingdon Rautlodge, (2013), 2-12.
- Međunarodno priznavanja Republike Kosovo, 13.06.2022, <https://www.mfa-ks.net>, Erišim Tarihi 13.06.2022.
- Mežnarić, Silva, Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću: položaj i uloga Hrvatske, (Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Institut za migracije i narodnosti, 2002), 54.
- Mijačić, Dragiša, vd. Lokalne samouprave na severu Kosova KULE OD KARATA, (Priština: Institut za teritorijalni ekonomski razvoj InTER, 2017), 4-5.
- Milan, Enrico, Unlawful Territorial Situations in International Law: Reconciling Effectiveness, (Legality and legitimacy, Leiden, 2005), 25-45.
- Milardović, Anđelko, Stranci pred vratima Europe. Zagreb: Pan Liber, 2014.
- Milica Bookman, Economic Aspects of Yugoslavia's Disintegration. USA: Editor, Raju G. C. Thomas, Yugoslavia Unraveled: Sovereignty, Self-Determination Lexington Books, 2003.
- Milionske investicije Turske na Kosovu, Izvor KoSSev - 1. decembra 2017. 08:10, <https://kossev.info>, Erišim Tarihi 21.10.2020.
- Milutinović, Milovan, Secesija Izraz Prava Naroda Na Samoopredeljenje, Svarog, 9., (Ekim 2014), 30.
- Mirković, Todor, Kosovo i Metohija – Devet Vekova Posle. Beograd: Vojo Delo, 2014.
- Miruna, Tronkota, Balkanizacija procesa evropeizacije: Kako su aksiološka pitanja na Zapadnom Balkanu uticala na izgradnju države. (Beograd: Beogradski Centar za Bezbednosnu Politiku, Bezbednost Zapadnog Balkana, 21, Septembar - Decembar, 2011), 65.

- Monitoring Izveštaj Za Oblast Političkih Kriterijuma i Spoljne Politike Srbije Tokom Vanrednog Stanja, (Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, Monitoring Izveštaj 5, 2020), 21.
- MSP: Deklaracija ne krši norme: B92, FONET, Tanjug Četvrtak, 22.07.2010. <https://www.b92.net>, Erišim Tarihi 18.07.2020.
- Muhamedin, Kullashi, Kosovska Kriza i Kriza Jugoslavije, Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana: Narodna in Univerzitetna Knjižnica, Knjiga Zbornik Radova, Knjižna Zbirka Krt. 46, 1989.
- Muja, Armend, Proces Vizne Liberalizacije sa EU na Zapadnom Balkanu: Komparativna Procena, Priština: Kosova Center for Security Studies, KCSS - GIZ, (2013), 8-11.
- Muja, Armend, Proces Vizne Liberalizacije sa EU na Zapadnom Balkanu: Komparativna Procena, GIZ projekat Podrska Procesu Evropske Integracije na Kosovu. (Priština: KCSS (Kosovar Center for security Studies), GIZ, 2013), 15-16.
- Muzbeg, Bengi, Balkan Savaşlarından UNMIK Yönetimine Kosova Türklerinin Siyasi ve Hukuki Statüsü, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üsttütüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 32.
- Na Kosovo iz SAD stigla 24 blindirana vozila "hamvi", izvor: tanjug ponedeljak, 10.12.2018. | 08:01, <https://www.b92.net>, Erišim Tarihi, 15.01.2019.
- Nacionalna Strategija Republike Kosovo za Integrisano Upravljanje Granice, Strategija Kosovske Vlade, 01.07.2013, stupa na snagu, , <http://kryeministri-ks.net>, Erišim Tarihi: 13.05.2019.
- Nacionalna strategija Republike Kosovo za sprečavanje i borbu protiv neformalne ekonomije, pranja novca, finansiranja terorizma i finansijskog kriminala, Priština: Ministarstvo za Finansije, (Maj 2019), 24.
- Neumann, B Iver, "Self and Other in International Relations". European Journal of International Relations 2/2, (1996), 1.
- Nezaj, Novitet, The development of Kosovo and its relationship with the EU, (Hamburg: Discussion Paper, No. 4/15, Europa-Kolleg Hamburg, Institute for European Integration, 2015), 4.
- Nogomet: Turska pobijedila Kosovo sa 6:1, <https://t24.com.tr/haber/hazirlik-macinda-buyuk-fark-kosova-1--turkiye-6,259006> 21. maj 2014.
- Nørgaard, The late Ole vd, The Baltic States After Independence, Studies of communism in transition, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1999.

- Nort, Douglass, "The Role of Institutions in Economic Development", UNECE Discussion Papers, United Nations University No.2003.2, (October 2003), 2003, 7.
- North, Douglass vd., in the shadow of Violence: Economics, and the Problems of Development, Cambridge, (2012), 10-11.
https://web.stanford.edu/group/mcnollgast/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/LAO_CUP_Conclusion.print-version.15.0829.pdf
- North, Douglass, vd. "Violence and Social Orders: A conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History", (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 18-21 ve 30.
- Novaković, Miodrag, (Pro Zapadni Zlocin, lulu.com, 2014), 76-81.
- Nove mere kosovske vlade za robu iz Srbije, reakcije oštre, Glas Amerike, 31 maj, 2020, <https://www.glasamerike.net>, Erişim Tarihi, 26.04.2020.
- Nurić, Šaban, Međunarodno Javno Pravo I i II, novelirano i prošireno izdanje, Kiseljak: Pravni fakultet u Kiseljaku, 2010.
- O Izdavanju Školskih Udžbenika, Nastavnih Sredstava, Školskoj Lektiri Pedagoškoj Dokumentaciji, (Službene Novine: 9/2007, 01.02.2007), Akt Br. 02/L-67.
- O Izmenama i Dopunama Zakona Koji se Odnose na Mandat Misije Evropske Unije Za Vladavinu Prava U Republici Kosovo, Dekretom Predsednika Republike Kosovo br. DL-021-2016, 29.06.2016. Akt Br. 05/L- 103
- O izborima za Skupstinu Kosova, UNMIK/URED/2001/33, član 4/2.2-C.
- O osnivanju Kosovskog zaštitnog korpusa, (UNMIK/URED/1999/8, 20.09.1999).
- O osnivanju ad hoc suda najviše instance i javnog tužilaštva. UNMIK/URED/1999/5, (4. September 1999).
- O sprečavanju pristupa pojedincima i udaljavanju istih sa lica mesta radi obezbeđenja javnog reda i mira, UNMIK/URED/1999/2, (12.Avgust 1999).
- O Upravi Platnog Prometa i Bankarstva Kosova, UNMIK/URED/1999/20, (15.11.1999).
- O Upravljanju i Odgovornostima za Rad u Javnim Finansijama, (Službene Novine: 27/2008, 03.03.2008), Akt Br. 03/L-048, član 2/3.
- O Uspostavljanju Carinske i Ostalih Srodnih na Kosovu UNMIK/URED/1999/3. (31. Avgust 1999).
- O Valuti Koja je Dozvoljena za Koriscenje na Kosovu, UNMIK/URED/1999/4, (26.01.2002).

- O Ovlašćenjima Privremene Uprave na Kosovu, UNMIK Uredbu br. 1999/1, član 1/ 1. - 2.
https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/04serbian/SC1999regs/RSC1999_01.pdf Erişim Tarihi 11.16.2017.
- Obradović, Milovan, Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918–1941. Priština, Inst. za Istoriju Kosova, 1981.
- Odgovornost EULEX-a, <http://www.eulex-kosovo.eu> Erişim Trihi 29.01.2017.
- OECD, "sigma Assessment Kosovo Under", (Paris: UNHCR 1244/99 2011, 2011), 4-6.
- Oğultürk, M. Cem, Kosova'nın Bağımsızlık Süreci Kapsamında ABD Dış Politikasının Analizi, (İstanbul: Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejiler Dergisi, Ağustos 2014), 14-117.
- Oktay, G. Emel - Rrapaj, Jonilda, "Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir "Kosovalı" Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?", (Ankara: Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF Hacettepe Üniversitesi, Uidergisi, 13/49, Mayıs 2016), 54-55.
- Organizaicja i Funkcionisanje Lokalne Samouprave na Kosovu, Ministarstvo Administracije Lokalne Samouprave, R. Kosova, (Priština, Avgust 2013), 8-9.
<https://mapl.rks-gov.net/> Erişim Tarihi 18.05.2017.
- Page, M.T. (2002). The birth of a discipline? peace and conflict research in the new millennium. *Studies in Conflict and Terrorism*, (2002), 57.
- Paralelne Strukture Na Kosovu, OSCE Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju misija na Kosovu odeljenje za ljudska prava, decentralizaciju i zajednice, (Priština, OSCE, 2006-2007), 33-42.
- Paris, Roland, "International peacebuilding and the 'mission civilisatrice'", (Review of *International Studies*, Vol. 28/4, 2002), 650–656.
- Pavličević, Predrag, Slabe države i bliski koncepti kao komponenta bezbednosne i kontraterorističke strategije, (Beograd: Institut za Strategijska istraživanja, Časopis Vojno Delo, (Zima 2103), 132-133.
- Pavlović, Aleksandar, Figura Neprijatelja Preosmišljanje Srpsko-Albanskih Odnosa, (Beograd: Edicija TonB, IFDT & KPZ Beton, 2015), 243-257.
- Pektaş, Zafer, Balkan Siyasetinde Kosova'nın Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu, Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2014), 78.
- Pellet, A. "Quel avenir pour le droit des peuples adisposer d'eux-memes?", u knjizi M. Rama Montaldo (urednik), "El derecho internacional en uti Mundo en Transformacion, Libet Amicorum l fonzenaj al profesor Eduvardo Jimenez de Arechaga", (Montevideo: Fundacion de Cultura Unilersitaria, 1994), 264.

- Petrič, Wolfgang, – Pihler, Robert, Dugi put u rat: Kosovo i međunarodna zajednica 1989-1999. (Beograd: Samizdat B92, 2002), 34-35.
- Petričević, Jure, - Bochenski, M Joseph, Sukob. (Brugg: Adria, Brugg, 1988), 101-102.
- Pierson, Christopher, Modern Devlet. (Istanbul: Chivi Yayinevi, Ezgi Matbası, 2.basım, 2014), 21-25.
- Podatci o zemlji Kosovo, 06/2014, (Priština: İOM (İnternational Organization for Migration), 2014), 29.
- Poggi, Giafranco, Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği. çev. Aysun Babacan, (Istanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 164, 4. Basım, 2014), 12-14.
- Ponovno Uspostavljena Prizrensko-Prištinska Biskupija, Vatikan, Sri, 05. Rujan 2018, <http://www.ktabkbih.net>, Erişim Tarihi, 11.11.20.
- Poreski sistem Kosova, Odeljenje za ekonomsko-javne politike i meğunarodnu finansijsku saradnju Divizija za fiskalne politike, <https://mf.rks-gov.net>, Erisim Tarihi, 03.08.2018.
- Poslovník o radu Predsjedništva BiH, (Ovlaštenja članova o radu Predsjedništva), Član 9.
- Pregled, Srbija i Crna Gora, Jugoslovenski pregled, (Indiana Üniversitesi, 50/1, 2006), 9.
- Press Releases, International Court of Justice, 21 October 2008, No. 2008/36; 29 July 2009, No. 2009/27.
- Presuda u predmetu br. KO95/13, 09.09. 2013, Ustavni Sud Republike Kosovo, Ref.No. MK467/13,
- PRESUDA, slucaju br. K0130/15, Priština, Ustavni Sud Republike Kosova, 23.12.2015. Br. ref.:AGJ877/15, član3/1-II/III.
- Priština Ne Odustaje, Kosovo ponovo podnelo zahtev za prijem u Interpol, <https://www.blic.rs/vesti/politika/pristina-ne-odustaje-kosovo-ponovo-podnelo-zahtev-za-prijem-u-interpol/1lmekm0> 25.02.2019. 20:46. Erişim Tarihi, 05.03.2020.
- Pristup Zajednica Preduniverzitetskom Obrazovanju na Kosovu, Priština: (OSCE, 2018), 14-15.
- Procena Stanovništvo Kosova 2011, (Priština: ASK (Agencija za Statistiku Kosova), Ured Premijera, Februar 2013), 7. 18-25.
- Profili donatora i UN implementirajucih agencija, (Priština: Ministarstvo za Evropsku Integraciju, Maj 2012), 6-7.

- Program Vlade Republike Kosovo o Briselskom dijalogu / 2014 – 2018“, Kancelarija premijera Republike Kosovo, Ministarstvo za dijalog 15. <https://www.kryeministri-ks.net>, Erišim Tarihi, 18.09.2021.
- Protesti Zbog Zabrane Marama u Školama, 8. oktobar/listopad, 2010. Kosovo, <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi, 03.04.2019.
- Puddington, Arch - House, Freedom, Freedom in the World 2011, The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties, (New York: NY and Washington, DC Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2011), 363-365.
- Qehaja, Florian, - Vrajolli, Mentor, Analiza Konteksta za Reformu Sektora Bezbednosti na Kosovu 1999 – 2009, Izgradnja Kapaciteta Civilnog Društva za Mapiranje i Praćenje Reforma Sektora Bezbednosti na Zapadnom Balkanu 2009 – 2011, (Kosovski Centar za Bezbednosne Studije, REFRESH, Prishtinë/Pristina, 2011), 17.
- Qirezi, Arben, Analiza Pulsa Javnosti, Sprecavanje Nasilnog Ekstremizma na Kosovu, (Priština: USAID&UNDIP, 2017), 7.
- Radikalna opozicija Kosova postavila zastavu Albanije na granici sa Crnom Gorom, Beta, 27.06.2016. 16:43, <https://www.blic.rs/>, Erišim Tarihi 09.02.2020. Četković, Jelena, Pala kosovska Vlada; Ništa od demarkacije sa Crnom Gorom? Izvor: RSE; Blic 10.05.2017. 14:52 → 15:26, <https://www.antenam.net>, Erišim Tarihi 10.02.2020.
- Radio Evropa e Lirë, "Avni Arifi emërohet përfaqësues i Qeverisë së Kosovës në dialog me Serbinë", 12. januar, 2018., <https://www.evropaelire.org>, 25.04.2020.
- Radni Dokument Osoblja Komisije, Kosovo* Izveštaj o Napretku 2014 Koji Prati Komunikacija Komisije Evropskom Parlamentu, Savetu, Evropskom Ekonomsko-Socijalnom Komitetu i Komitetu Regija Strategija Proširenja i Ključni Izazovi 2014-2015, Brisel swd , (2014, konačni 306), 39, 08.10.2014, <https://www.mei-ks.net> Erišim Tarihi 03.02.2017.
- Radojković, Stefan, Nedržavni akteri i praksa zagovaranja nezavisnosti - slučaj Kosova od 1999. do 2008. Godine, (Beograd: Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, Međunarodne Studije, Godišnjak 9/15 Jun 2016), 151.
- Radović, Bora, Istorijsko-Politički Uvod u Ratove u Bivšoj Jugoslaviji 1991-1999, i neke od njihovih društvenih posledica, u Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija. Beograd: Zbornik radova, IAN, 2012.
- Ragaru, Nadge, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: between Ohrid And Brussels", Batt, is There on Albanian Question?. Paris: European Union Institute For Security, 2008.
- Raič, David, "Statehood and Law of Self Determination". New York: Kluwer Law International, 2002.

- Ramet, P. Sabrina, Nationalism and Federalism in Yugoslavyya, (1962-91), (Indiana: Indiana Univetsity Press, 1992), 187.
- Ramsbotham, Oliver, vd. Contemporaray Conflict Resolution: The Prevention, Management And Transformation Of Deadly Conflicts, Cambridge; Malden, MA: Polity Press, (2011), 52.
- Ranko, Petković, Međunarodno Okruženje i Mogućnosti Integracije, (Knjiga Zbornik Radova), Sukob ili Dijalog Srpsko-Albanski Odnosi i Intergracija Balkana. Subotica: Logos, 1994.
- Ranković, Miloš, Kosovski Čvor, Beograd: Novi Plamen, časopis demokratske l(j)evice za politička, društvena i kulturna pitanja, (2016), 16.
- Ranković, Rade, Još jednom odbijen zahtev Kosova za prijem u Interpol, Glas Amerike (VOA), 20 novembar, 2018, Erişim Tarihi 07.11.2020.<https://www.glasamerike.net>, Erişim Tarihi 05.11.2020.
- Raport of Sthe Security-General on the UNİTED Nations İnterim Administration Mission in Kosovo, Doc. S/2008/692, 24 November 2008, Paragraf 23.
- Reçica, Fetah, Veçoritë strukturale të ekonomisë së Kosovës, (Prishtinë: Universiteti i Prishtinës, Thesis Kosova, nr. 1, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 35-44.
- Reljić, Dušan, Rusija i Zapadni Balkan. Beograd: ISAC fond, 2009.
- Remarks by High Representative Catherine Ashton on the EU-facilitated dialogue, European Union, Brussels, 19 April 2013, A 216/13, Erişim Tarihi, 23.02.2019.
- Remarks by High Representative Catherine Ashton on the EU-facilitated dialogue, European Union, Brussels, 19 April 2013, A 216/13, Erişim Tarihi, 23,02,2019. [ttp://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/136875.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/136875.pdf)
- Repić, Anamari, Crnogorci na Kosovu traže veća prava, 19. januar/siječanj, 2010., <https://www.slobodnaevropa.org>, Erişim Tarihi, 20.09.2020.
- Rezolucija GS UN-a za izjašnjavanje Međunarodnog suda pravde (Uluslararası Adalet Divanı'na BM Genel Kurul Kararı), A / 63 / L.2,
- Rothstein, Bo, Instituțiile politice o perspectivă de ansamblu. (In: Goodin, Robert E. and Han-Dieter Klingemann. (coord) Manual de?tiin?ă politică. Iași: Polirom, 2005.
- Ruske trupe ušle na Kosovo i zauzele prištinski aerodrom. Zagreb: Hrvatski obzor, Eticon, 1999.
- RICO, Žan Žak, Društveni Ugovor. Beograd Prosveta, 1949.

- Sadiku, Lejla, European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building, (Working Paper 8, ERCAS, September 2010), 3.
- Sancaktar, Caner, Kosova'da Uluslararası Himaye Yönetimi, (Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi Sancaktar, 2018), 67.
- Saopćenje Komisije Za Europski Parlament i Vijeće, Evropska komisija, Brisel, 12.10.2011., COM(2011) 666. 60-63., https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/strategija-prosirenja-i-kljucni-izazovi-2011-2012_1604654948.pdf, Erişim Tarihi 28.06.2019.
- Saopćenje Komisije za Europski Parlament i Vijeće, Evropska komisija, Brisel, COM(2011) 666. 60-63. (28.06.2019), 12.10.2011.
- Scenario, Razmena teritorija između Srbije i Kosova iz perspektive srpske zajednice južno od reke Ibar, (NGO Aktiv, Danida i Swiss Cooperation Office Kosovo, (Oktobar 2018), 5-9. <http://www.ngoaktiv.org>, Erişim Tarihi 21.09.2020.
- Schimmelfennig, Frank, The EU, NATO and the Integration of Europe. Rules and Rhetoric. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Scott, Zoe, "Literature review on State-Building", Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, (Birmingham, 2007), 3 - 5.
- Selaci, Gëzim, Ethnic Politics in Post-Conflict Kosovo: Agonistic democracy as an alternative to antagonistic interethnic relations in post-conflict Kosovo, Albanian Journal of Politics 5/1, (June 2009), 3.
- Shpejti, Leutrim, Son Dönemde Kosova-Sırbistan İlişkileri ve Sorunları, (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 12.
- Šiljković, Željka, - Glamuzina, Martin, Janjevo i Janjevci - od Kosova do Zagreba, (Zadar: Geoadria 9/1, 2004), 102.
- Simić, Jasminka, NATO Pred Izazovima, (Beograd: XXI Veka, 16/ 4, Oktobar 2009), 412-413.
- Skupština Republike Kosovo, "Rezolucija o normalizaciji odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije", 18. oktobar 2012.
- Skupština Republike Kosovo, "Rezolucija o normalizaciji odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije", 18. oktobar 2012. http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Rezolute_Marredhenive_Kosova_Serbia.pdf, Erişim Tarihi, 13.09.2018.
- Sladeczek, Michal, politika, nacije i identitet u perspektivi nacionalnih manjina, Zagorka Golubović, vd. Politika i svakodnevni život: Srbija 1999-2002, (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Biblioteka Disput, Maj 2003), 219-223.

- Sloboda medija i bezbednost novinara na Kosovu, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju MISIJA NA KOSOVU, (Priština: OSCE Mission in Kosovo, Juni 2014), 8-10.
- Slovenija priznala Kosovo, Jutarnji.hr, Objavljeno: 05.03.2008. u 18:42, <https://www.jutarnji.hr>, Erišim Tarihi, 28.12.2020.
- Smith, B. C., Judges and Democratization: Judicial Independence in New Democracies, London and New York: Routledge, 2017.
- Šo, Džo, - Štiks, Igor, Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije. Beograd: Clio, 2012.
- Sönmezoğlu, Faruk, Türk dış politikasının analizi. İstanbul: Der yayınları, 1994.
- Spektorski, B. Evgenije, Drzava i njen zivot. (Beograd: SKZ-KOLO-br.244, 1933), 7.
- Spisak priznanja, Ministarstvo Inostranih poslova i Diaspore, <https://www.mfa-ks.net/sr/politika/484/lista-e-njohjeve/484>, Erišim Tarihi, 13.06.2022.
- Sporazum o Stabilizaciji i Pridruživanju između Europske unije i Europske zajednice za atomsku energiju s jedne strane, i Kosova*, s druge strane, Službeni List Europske unije, L 71/3, 16.3.2016. pdf formati, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0316\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0316(01)&from=EN)
- SRBIJA I KOSOVO 2035 Scenariji, (Beograd: Fondacija Fridrih Ebert Kancelarija u Beogradu, 2018), 4.
- Srbija i Kosovo: evropske perspektive i praksa, Evropski pokret u Srbiji. Beograd: Grafolik, 2014.
- Srdić, Milutin, vd. Pravna Enciklopedija, Savremena Administracija,. (Beograd, 1979), 157.
- Srdoč, Silvana, GRANICE SE BRIŠU, Najveća noćna mora Srbije: Ima li realne šanse da 'Velika Albanija' zaživi?, Objavljeno 13.01.2019 u 16:15, <https://www.tportal.hr>, Erišim Tarihi, 25.10.2020.
- Srpska lista izlazi na izbore na Severu Kosova, Izvor KoSSev, 10. aprila 2019. 10:43, , <https://kossev.info>, Erišim Tarihi 02.04.2020.
- Srpski gradonačelnici opština na severu Kosova podneli ostavke, 27. novembar/studeni, 2018, <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi 26.09.2020.
- Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini following the meeting of the EU-facilitated dialogue, 25.08.2015,
- Statistikat e Arsimit në Kosovë-2016-17, (Sistemi për Menaxhimin e Informatave në Arsim), (Prishtine: Ministria e Arsimit, e Shkencës dhe e Teknologjisë - Agjencia e Statistikave të Kosovës, Qershor 2017), 13.

- Stavileci, Esat, "Rrënia e Autonomisë së Kosovës", (Prishtine: Rrënia e Autonomisë së Kosovës, Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës, 1992), 44.
- Štavljanin, Dragan, (Radio Slobodna Evropa/Özgür Avrupa Radiosu Belgrad Muhabiri) Kosovo - presedan ili jedinstven slučaj?, 17. novembar/studeni, 2009. <https://www.slobodnaevropa.org>, Erişim Tarihi, 28.03.2019.
- Stereo, Milan, the Right to Self-determination under international law, "selfistans" Secession, and the Rule of the great Powers, (Abingdon: Milton Park, Oxon, Routledge, 2013), 85.
- Stevanpvić, Vidosav, Halkın Tiranı Milosović, çev. Hasan Yüksel. İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2005.
- Stojaković, Krunoslav, Teatar Pod Utjecajem Filozofije Kazalište i Studentski Protesti u Jugoslaviji 1960-ih Godina, Društvo u Pokretu, Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas. Novi Sad: Cenzura, Zola Štampa, 2009.
- Strategija oružane borbe. Beograd: Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, 1983.
- Strateški Plan Kosovskog Pravosuđa, 2014-2019, (Priština: Sudski Savez Republike Kosova), 7-12.
- Strateški Plan Obrazovanja na Kosovu 2017-2021, (Priština: Ministarstva za Obrazovanje Nauku i Tehnologiju, Jul 2016), 6-7.
- Sue Unsworth, ed. An Upside Down View of Governance. Brighton UK: Centre for the Future State, Institute of Development Studies, (2010), 45.
- Şahin, Seçil, Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Uluslararası Adalet Divanı Kararı ve Self Determinasyon İlkesi Çerçevesinde İncelenmesi, (Ankara Barosu Dergisi 3 2015), 527-531.
- Taçi: Rusija se ne bi protivila sporazumu Beograda i Prištine, Danas, Beta, 05.02.2019, 22:27, <https://www.danas.rs>, Erişim Tarihi 19.06.2020.
- Tadić, Božidar, Etničke zajednice i međuetnički sukobi. Podgorica: CID, 1999.
- Thaçi, Hashim, "Nadam se da je Srbija naučila lekciju", Al Jazeera Balkans 15 Oca 2017, <https://www.youtube.com>, Erişim Tarihi, 10.06.2019.
- This was the General Assembly resolution wilcoming EU-mediated talks beetween Serbia and Kosovo. 8 September 2010 A/64/L.65/Rev.1.
- Thorsten, Beck - Luc, Laeven, "İstitution Building and growt in transition economies", Jurnal Of economic Growth 11, (2006), 157-186.
- Tilly, Charles, Zor, Sermaye ve Avrupa dvetlerin Oluşumu, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

- Tindems, Leo, Barışa Çağırısı Uluslararası Komisyonun Balkan Raporu, çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Yayınları, 1997.
- Todorović, Željko, Teorija države i prava/Nastavni material. Doboj: PIM Univerzitet, 2015.
- Tokvil, Alexis, O demokratiji u Americi. Novi Sad: IK Zorana Stojanovića. Prosveta, 2002. Hayek, Friedrich, Poredak slobode. Novi Sad: Global Book, 1998.
- Tomašević, Jozo, Yugoslavia During The Second World War W.Vuchinich Contemporary Yugoslavia. Los Angeles: University of California Press, 1969.
- Tosić, Đorđe, Problem Opravdanja Države. Beograd: Uvod u Pravne Nauke, Novinsko Izdavačka Ustanova Službeni List SRJ, 1995.
- Trivić, Branka, - Zejneli Loxha, Amra , I podeljeni oko razgraničenja, Avrupa Hür Radyosu, 22. februar/veljača, 2019., <https://www.slobodnaevropa.org>, Erişim Tarihi, 27.10.2020.
- Trnka, Kasim, Konstitutivnost naroda: povodom odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba i na nivou entiteta, (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000), 159-160.
- Tronkota, Miruna, Balkanizacija procesa evropeizacije: Kako su aksiološka pitanja na Zapadnom Balkanu uticala na izgradnju države, Beograd: Beogradski Centar za Bezbednosnu Politiku, Bezbednost Zapadnog Balkana, 21., (Septembar - Decembar 2011), 65.
- Trubek, M. David, - Santos, Alvaro, The New Law and Economic Development: A Critical Appraisal, Cambridge: Cambridge University Press, (2006), 159-162.
- Türbedar, Erhan, vd., "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Ayrılıkçılık: Kosova Emsal Teşkil Eder mi? ", (Ankara, Stratejik Analiz Dergisi, 8/1-97, Kasım 20079), 28.
- Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşması, 3 yıldır Kosova'da yürürlüğe giremedi, 03 Aralık 2016 11:41, <https://www.ihha.com.tr>, Erişim Tarihi, 10.05.2019.
- Türkiye'den Kosova'ya Stadyum, 30.01.2018 10:15, <https://www.haberler.com>, Erişim Tarihi 26.10.2020.
- Türkoğlu, Emir, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", der. Ömer E.Lütem Birgül Demirtaş Coşkun, Ankara: Balkan Diplomasisi, ASAM Yayınları, 1. Baskı, 2001.
- Tzifakis, Nikolaos, Rešavanje Kosovskog Pitanja: Swot Analiza Grčke Perspektive, Tri Scenarija Odnosa Srbije i Kosova: i Bezbednost Jugoistočne Evrope, (Beograd: Centar za Primenjene Evropske Studije, Simbol Sistem, 2019), 225-240.
- Uberti, Luca, "Is seperation of powers a remedy for the resources curse? Firm licensing, corruption and mining development in post-war Kosovo", (CENR Working

Paper 1, Rochester NY, 2012, in New Political Economy 19/5 September 2014), 695-722.

UN Plenary Session, Sixty-third session, 22nd Plenary Meeting, Wednesday 8 October 2008, Official Records, Doc.!!/63/L.2.

UNMIK Özel Temsilci BM Güvenlik Konseyine sunduğu rapor: S/1999/779, <https://unmik.unmissions.org>, Erişim Tarihi, 21.09.216.

UNMIK Uredba, O Ovlašćenjima Privremene Uprave Na Kosovu, Uredbu br. 1999/1, (25. jul 1999/1), član 4/5.

Uprava za Granice Policije Kosova, <https://www.kosovopolice.com>, <https://www.kosovopolice.com/sr/departamenti/granicna-uprava>, Erişim Tarihi, 27.09.2020.

Uredba o Unutrašnjem organiziranju i sistematizaciji radnih mesta u Trezoru Kosova, Vlade Kosova, Odluku br. 04/175, 07.03.2014./Uredba (VRK) br. 06/2014. pdf <https://mf.rks-gov.net>

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 103/3-4 ve 6.

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 61/1.

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 65/1, 5. - 21.

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 94.

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, 09.04.2008, član1. <https://gzk.rks-gov.net>

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 39/1-2-3.

USTAV REPUBLIKE KOSOVO, K-09042008, član 65, Ustav Republike Kosova (sa Amandmanima I – XXIV, iAmandmanima I - XXII Službeni List: br.25, 07.09.2012. god.), (Amandman XXIII Službeni List: br. 6 26.03.2013. god). kao i (Amandman XXIV, Službeni List: br.20 05.08. 2015).

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1963, član 111.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, "Službeni List SFRJ", 30, 9/21, (Februar 1974), član 300.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, "Službeni List SFRJ", godina XXX, broj 9/21, (Februar 1974), član 2.

Ustavni sud osporio izbor Vlade, Kosovo pred vanrednim izborima, 22 Dec 2020, Erişim Tarihi 23.12.2020, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2020/12/22/ustavni-sud-osporio-izbor-vlade-kosovo-pred-vanrednim-izborima>

- Uysal, Gökşen, 1999'dan Günümüze Kadar Geçen Süreçte Kosova. (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 11.
- Uzgel, İlhan, "Kosova Sorunu", TDP, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, ed. Baskın Oran. İstanbul: Cilt 2, 1980-2001, İletişim Yayınları, 2001.
- Uzgel, İlhan, Yugoslavya Federasyonundan Sırbistana, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ (Ankara: Balkanlar El Kitabı, 2, 2007), 450.
- Üçok, Burçak, Kosova Devleti'nin Yeniden İnşa Sürecinde Uluslararası Aktörlerin Rolü, (İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 128. <http://votaime.org/Public/DialogActivity/Detail/87>
- Ünal, Hasan, Balkanlar'da Geniş Arnavut Meselisi ve Türkiye, Avrasiya Dosyası, 4/1-2, (İlkbahar-Yaz, 1998), 111-149. ve 134.
- Varisco, Andrea Edoardo, The post-Cold War Evolution of State Building and Fragility in the International and British Policy Agenda, Paper presented at the 4th ECPR Graduate Student Conference, Bremen: Jacobs University, (04 July 2012 - 06 July 2012), 22.
- Viro, Dušan, Slobodan Milošević - anatomija zločina. Michigan: Michigan Üniversitesi, 2007.
- Visković, Nikola, Teorija Dražave i Prava. Zagreb: Centar za dopisno obrazovanje "Birotehnika", 2001.
- Vukadinović, Gordana, Teorija Države i Prava I. Novi Sad: Futura, 2006.
- Wallenstein, Peter, Northeast Asia: Challenges of conflict prevention and conflict prevention research. Niklas Swanström ed. conflict prevention and conflict management in Northeast Asia, (Uppsala, Uppsala University Silkroad Studies Publication, 2005), 39.
- Weber, Bodo, DPC, BIG DEAL: AWKWARD JUGGLING: Ustavna nesigurnost, politička nestabilnost i ugrožena vladavina prava u dijalogu između Kosova i Srbije, BİRN, (2016), 9.
- Weber, Max, Sosyoloji Yazıları, çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Weber, Max. The Theory of Social and Economic Organization. Simon and Schuster, 1997.
- Wendt, Alexander, Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Wise, Laura - Agarın, Timofey, European style electoral politics in ethnically divided society: The case of Kosovo, Sudosteupropa, (Queen's University Belfast - Research Portal: De Gruyter, 65/1, (2017), 9-10.

- Wolfers, Arnold, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962.
- Xhelili, Marisola, "Post-Independent Kosovo: From Prescriptive to Descriptive Identities", (Fall: Independent Study Project (ISP) Collection, SIT Study Abroad, 2010), 27.
- Yapıcı, Utku, *Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası*, KRONİK, (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63/3, Mart 2018), 190.
- Yılmaz, Ersin, 2008 Sonrası Kosova'da İstikrar Sorunu: Tarihsel Ve Yerel Dinamikler Üzerinden Bir Bakış. (Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 6 /1, Aralık 2019), 33-52.
- Yülek, Murat, *Economic Planing in the Globalizng Economy, Concepts Exsperienceand Prospect*, (New York and London: Springer, 2015), 24.
- Yürür, Pınar, *Geçmişten günümüze Kosova Sorunu*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 1999), 9.
- Zakon o Policiji, (Službeni List: 04/2008), Akt br. 04/L-076, član 5.
- Zakon o Porezu na Dodatu Vrednost, (Službeni List, 65/2010, 05.02.2010), Akt br. 03/L-146, član 29/1.3.5.
- Zakon o Porezu na Dodatu Vrednost, objavljen: (Sluzbeni list: 65/2010, 05.02.2010), Br. 03/L-146, član 6.
- Zakon o Porezu na Lični Dohodak, (Službeni List:64/2010, 01.02.2010), Akt br. 03/L-161, član 9.
- Zakon o Preduniverzitetskom Obrazovanju u Republici Kosovo, Službeni List: 17/2011, 16.09.2011, 04/L-32.
- Zakon o ratifikaciji prvog međunarodnog sporazuma o načelima koja regulišu normalizaciju odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije, 17.09.2013, Akt Br. 04/L-199
- Zakon o Ratifikaciji Prvog Međunarodnog Sporazuma o Načelima Koja Regulišu Normalizaciju Odnosa Između Republike Kosovo i Republike Srbije, član 3/4.
- Zakon o Specijalnom Tužilaštvu Republike Kosova, Službeni List: 27/2008, 03.06.2008, Akt br. 03/L-052, član 2.-3.
- Zakon o Tužilačkom Savetu Kosova, Službeni List: 83/2012, 29-10-2010, Akt Br. 03/L-224, član 4.
- Zakon o Upotrebi Državnih Simbola Kosova, Službeni List: 26/2008, 02.06.2008, Akt Br. 03/L – 038, član 1.

- Zakon o Upotrebi Jezika, Službeni Novine Privremenih Institucija Samouprave na Kosovu
10/2007, 01.03.2007, Akt br. 02/L-37, član 1-3.
- Zakon o Upravljanju i Odgovornostima za Rad u Javnim Finansijama, (Službeni List:27/2008, 03.06.2008), Akt br. 03/L-048.
- Zakon o Upravljanju i Odgovornostima za Rad u Javnim Finansijama, Službeni List: 27/2008, 03.06.2008, Akt br. 03/L-048, član 4.
- Zakon Upotrebi Jezika, Službeni Novine Privremenih Institucija Samouprave na Kosovu 2/10, 01.03.2007, član 2/2.3.
- Zakon za Centralnu Banku Republike Kosova, (Službeni List:77/2010, 16.08.2010), Akt br. Br. 03/L-209.
- Zakonik o Carini i Akcizama na Kosovu, (Službeni List: 43/2008, 11.11.2008), Akt br. 03/L- 109.
- Zakošek, Nenad, Democratization, State-building and War: (The Cases of Serbia and Croatia, Routledge Taylor & Francis Journals Groups, Democratization 15/3 (2008), 588-610.
- Zakošek, Nenad, Leksikon Temeljnih Pojmova Politike. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Zaum, Dominik, The Sovereignty Paradox: The Norms and Politics of International State-building. (Oxford: Oxford University Press, 2007), 17.
- Završni Prikaz Monitoringa Unutrašnjeg Dijaloga o Kosovu, (Beograd: Forum Za Etničke Odnose – Fondacija za Otvoreno Društvo, 25. Maj 2018), 4-5. ve 13.
- Žbogar, Samuel, The first week in Kosovo of the new EU Head of Office / EUSR, , <http://www.eeas.europa.eu>, Erišim Tarihi, 13.02.2012.
- Zejneli Loxha, Amra , Demarkacija usvojena uz suzavac i hapšenja, 21. mart/ožujak, 2018, , <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi, 20.09.2020.
- Zejneli Loxha, Amra, - Komarčević, Dušan, Bela kuća: Srbija i Kosovo potpisuju dokument uz Trampovo prisustvo, 3. septembar/rujan, 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/hoti-vucic-sastanak-u-beloj-kuci/30818553.html>, Erišim Tarihi, 19.12.2020.
- Zejneli Loxha, Amra, Josipović u Prištini: Podrška normalizaciji odnosa Kosova i Srbije, 6. septembar/rujan 2013, <https://www.slobodnaevropa.org/a/josipovic-u-pristini-napredak-na-kosovu-impresivan/25097561.htm>2013. Erišim Tarihi, 17.09.2019.
- Zejneli Loxha, Amra, Da li Kosovo može da se pozdravi sa viznom liberalizacijom?, <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi, 15.05.2019.

- Zejneli Loxha, Amra, Grenel za RSE: Za ukidanje taksi bez reciprociteta, Šefica biroa Radija Slobodna Evropa u Prištini, 10. februar/veljača, 2020., <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi, 11.05.2020.
- Zejneli Loxha, Amra, Kosovo dobilo novu vladu, Kurti premijer, 3. februar/veljača, 2020, <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi, 24.04.2020.
- Zejneli Loxha, Amra, vd. Kosovo dobilo vojsku, žaljenje NATO, podrška SAD, <https://www.slobodnaevropa.org>, Erišim Tarihi, 20.10.20.
- Željka Križe, Velikosrpska politička propaganda uoči raspada Jugoslavije na primjeru srbijanskog tiska od donošenja Memoranduma SANU do početka ratnih sukoba u Hrvatskoj (1986-1991), (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Doktora Tezi, 2015), 41-48.
- Zeynel, Levent, Tarihi Süreçte Kosova, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 52, Güz 2013), 858.
- Zimmer, Robert, Kapija Filozofa. Beograd: Laguna, 2008.
- Zupančič, Rok, Kosovo: laboratorij preprečevanja oboroženih konflikta, pokonfliktne obnove in izgradnje države. Brno–Plzeň: V. Klemm, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Bajram HODZA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Uluslararası İlişkiler
Makale ve Bildiriler	
1. Sırbistan'ın Gora Politikası, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Yıl 2013, Cilt 1, Sayı 1, 18 Şubat 2013	
1. Kosova'da Devlet İnşasında Avrupa Birliği'nin Rolü, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2022, 8(1)	
2. Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci Bağlamında Kosova-Ab İlişkileri, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2022, 8(1)	